Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
MADRAS.—1928.

శ్రీరస్తు.

తైత్తిరీయోపనిషత్

అవతారికా.

శం.— యస్మాజ్జాతం జగత్సర్వం యస్మిన్నేవ (వి) (ప్ర) లీయతే,
యేనేదం ధార్యతే చైవ తస్మై జ్ఞానాత్మనే నమః.
యైరిమే గురుభిః పూర్వం పదవాక్యప్రమాణతః,
వ్యాఖ్యాతాః సర్వవేదాంతాస్తాన్నిత్యం ప్రణతోఽస్మ్యహం.
తైత్తిరీయకసారస్య మయాచార్యప్రసాదతః,
విస్పష్టార్థరుచీనాం హి వ్యాఖ్యేయం సంప్రణీయతే.

నిత్యాన్యధిగతాని కర్మాణి ఉపాత్తదురితక్షయార్థాని కామ్యాని చ ఫలార్థినాం పూర్వస్మిన్గ్రంథే, ఇదానీం కర్మోపాదానహేతుపరిహారాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రస్తూయతే కర్మహేతుః కామః స్యాత్ ప్రవర్తకత్వాత్. ప్రవృత్తిర్హి సతి కామే. ఆప్తకా

ఆ.— యత్ప్రకాశసుఖాభిన్నం యన్మంత్రేణ ప్రకాశితమ్,
వివృతం బ్రాహ్మణే తత్స్యామ దృశ్యం బ్రహ్మ నిర్భయమ్.

యజుర్వేదశాఖాభేదం తైత్తిరీయోపనిషదం వ్యాచిఖ్యాసుర్భగవాన్ భాష్యకారస్తత్ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణత్వేన తటస్థలక్షణేన మందమతీన్ప్రతి సామాన్యేనోపలక్షితం సత్యజ్ఞానాదినా చ స్వరూపలక్షణేన విశేషతో వినిశ్చితం నమస్కారచ్ఛలేన సంక్షేపతో దర్శయతి. యస్మాజ్జాతమితి. నిమిత్తోపాదానయోః పంచమ్యాస్సాధారణ్యాదుభయవిధమపి హేతుత్వమిహ వివక్షితం. కార్యవిలయస్య ప్రకృతావేవ నియతత్వాత్ విశేషతః ప్రకృతిత్వమాహ. యస్మిన్నితి. కార్యసాధారణత్వస్య నిమిత్తే ధర్మాదావపి ప్రసిద్ధత్వాత్. సాధారణకారణత్వమాహ (యేనేతి) జ్ఞానాత్మన ఇతి స్వరూపలక్షణసూచనం. ౧. గురుభక్తేర్విద్యాప్రాప్తావంతరంగసాధనత్వం ఖ్యాపయితుం గురూన్ప్రణమతి. యైరితి. పదాని చ వాక్యాని చ ప్రమాణం చానుమానాది, తద్వివేచనేన వ్యాఖ్యాతా ఇతి. ౨. చికీర్షితం నిర్దిశతి. (తైత్తిరీయకేతి. వ్యుత్పన్నస్య పదేభ్య ఏవ పదార్థస్మృతిసంభవాత్ పదస్మారితపదా (ర్థానాం) ర్థ) సంసర్గస్యైవ వాక్యార్థత్వాత్ సూత్రకారేణోపనిషత్తాత్పర్యస్య నిరూపితత్వాచ్చ వ్యర్థః పృథగ్వ్యాఖ్యారంభ ఇత్యాశఙ్క్యాహ. విస్పష్టార్థేతి. మందమతీనాం స్వత ఏవ నిశ్చే

శ్రీ ర స్తు

శ్రీమదానందగిరిటీకాయుక్త శ్రీశంకరభాష్యేణ శ్రీరంగరామానుజ

భాష్యేణ చ సహితం

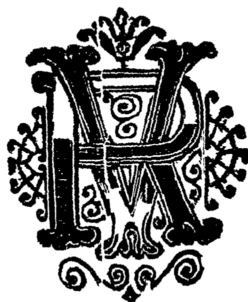
తైత్తిరీయోపనిషత్ప్రశ్నత్రితయమ్

త థా

శ్రీవిద్యారణ్యభాష్య శ్రీరంగరామానుజభాష్యాభ్యాం

సహితః నారాయణీయాఖ్యః

తైత్తిరీయోపనిషచ్చతుర్థప్రశ్నశ్చ

చెన్నపుర్యామ్:

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులుఅండ్ సన్స

ఇత్యేతైః ప్రకటీకృతం.

1928.

మానాం హి కామాభావే స్వాత్మన్యవస్థానాత్ ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఆత్మకామత్వే చాప్తకామతా. ఆత్మా చ బ్రహ్మ, తద్విదో హి పరప్రాప్తిం వక్ష్యతి. అతోఽవిద్యానివృత్తౌ స్వాత్మన్యవస్థానం పరప్రాప్తిః. ''అభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే, ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'' త్యాదిశ్రుతేః కామ్యప్రతిషిద్ధయోరనారంభాత్ ఆరబ్ధస్య చ భోగేన క్షయాత్ నిత్యానుష్ఠానేన ప్రత్యవాయాభావాత్ అయత్నత ఏవ స్వాత్మన్యవస్థానం మోక్షః. అథవా నిరతిశయాయాః ప్రీతేః స్వర్గశబ్దవాచ్యాయాః కర్మహేతుత్వాత్కర్మభ్య ఏవ మోక్ష ఇతి చేన్న—కర్మానేకత్వాత్. అనేకాని హ్యారబ్ధఫలాన్యనారబ్ధఫలాని చ అనేకజన్మాంతరకృతాని విరుద్ధఫలాని కర్మాణి సంభవంతి. అతస్తేష్వనారబ్ధఫలానామేకస్మిన్ జన్మన్యుపభోగేన క్షయాసంభవాత్ శేషకర్మనిమిత్తశరీరారంభోపపత్తిః. కర్మశేషసద్భావసిద్ధిశ్చ. 'తద్య ఇహ రమణీయచరణాః, తతశ్శేషేణే'' త్యాది

షపదార్థస్మరణాసంభవాదుపనిషద్గతనిశ్శేషపదార్థానాం విశిష్యనిస్సంశయంజ్ఞానం యే రోచయంతే తేషాముపకారాయేత్యర్థః. 3

కర్మవిచారేణైవోపనిషదో గతార్థత్వాదుపనిషత్ప్రయోజనస్య నిశ్శ్రేయసస్య కర్మభ్య ఏవ సంభవాత్ పృథగ్వ్యాఖ్యారమ్భో న యుక్త ఇత్యాశంకామపనేతుం కర్మకాండార్థమాహ.—నిత్యానీతి. అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసేతి జైమినినా ధర్మగ్రహణేన సిద్ధవస్తువిచారస్య పర్యుదస్తత్వాన్నోపనిషదో గతార్థత్వమిత్యర్థః. తాని చ ధర్మాణి సంచితదురితక్షయార్థాని 'ధర్మేణ పాపమపనుదతీ'తి శ్రుతేః న నిశ్శ్రేయసార్థాని. న కేవలం జీవతోఽవశ్యం కర్తవ్యాని అధిగతాని ఫలార్థినాం కామ్యాని చ నతాన్యపి నిశ్శ్రేయసార్థాని 'స్వర్గకామః పశుకామ'ఇత్యాదివత్ 'మోక్షకామోఽదః కుర్యాది'త్యశ్రవణాత్ అతస్సంసార ఏవ కర్మణాం ఫలమిత్యర్థః. కర్మకాండార్థముక్త్వా తత్రావిచారితముపనిషదర్థమాహ—ఇదానీమితి. కర్మణాముపాదానే అనుష్ఠానే యో హేతుఃతన్నివృత్త్యర్థం బ్రహ్మవిద్యా అస్మిన్ గ్రంథే ఆరభ్యతే అతస్సనిదానకర్మోన్మూలనార్థత్వాదుపనిషదః కర్మకాండవిరుద్ధత్వాన్నగతార్థత్వమిత్యర్థః. కర్మానుష్ఠానహేతుర్నియోగః తస్య ప్రమాణసిద్ధత్వాన్న విద్యయా విరోధ ఇత్యాశంక్యాహ.—కర్మహేతురితి, అస్య ఇదం సాధనమిత్యేతావచ్ఛాస్త్రేణ బోధ్యతే యస్య యత్రాభిలాషః సతత్ర ప్రవర్తతే కామత ఏవ అతో న నియోగస్య ప్రవర్తకత్వసంభావనాపీత్యభిప్రాయః, సతి కామే ప్రవృత్తిరిత్యన్వయః. ఉక్త కామాభావే న ప్రవృత్తిరితి వ్యతిరేకమాహ.—ఆప్తేతి. అభిలషిత విషయప్రాప్తిః కామనివృత్తౌ హేతుః న విద్యా అతః కథం కర్మహేతుపరిహారాయ విద్యారంభ ఇత్యాశఙ్క్యాహ - ఆత్మకామత్వే చేతి. కామితవిషయప్రాప్త్యా కామస్య తాత్కాలికోపశమమాత్రం నతూచ్ఛేదః పునర్విషయాకాంక్షాదిదర్శనాత్ ఆప్త(త్మ) కామ (తా(నా) పి నిరంకుశా ఆత్మైవ వస్తునాన్యదస్తీత్యేవంరూపా. ఆత్మకామ

శ్రుతిస్మృతిశతేభ్యః ఇష్టానిష్టఫలానామారబ్ధానాం క్షయార్థాని నిత్యానీతి చేన్న— అకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాత్ ప్రత్యవాయశబ్దో హ్యనిష్టవిషయః నిత్యాకరణనిమిత్తస్య ప్రత్యవాయస్య దుఃఖరూపస్యాగామినః పరిహారార్థాని నిత్యానీత్యభ్యుపగమాత్ నానారబ్ధఫలకర్మక్షయార్థాని యది నామానారబ్ధకర్మక్షయార్థాని నిత్యాని కర్మాణి తథాప్యశుద్ధమేవ క్షపయేయుః న శుద్ధం విరోధాభావాత్. నహీష్టఫలస్య కర్మణశ్శుద్ధరూపత్వాత్ నిత్యైర్విరోధ ఉపపద్యతే శుద్ధాశుద్ధయోర్హి విరోధో యుక్తః న చ కర్మహేతూనాం కామానాం జ్ఞానాభావే నివృత్త్యసంభవాదశేషకర్మక్షయోపత్త్వేసతి భవతి కామితేచ్ఛాభావాత్ ఆత్మనోహ్యద్వయానందరూపమజానన్నేవ వ్యతిరిక్తం విషయం పశ్యన్ కామయతే తతః కామస్యాత్మావిద్యామూలత్వాదాత్మవిద్యైవ తన్నివృత్తిహేతురిత్యర్థః. భవత్వాత్మవిద్యా కామవిరోధినీ కర్మహేతుపరిహారాయ బ్రహ్మవిద్యా ప్రస్తూయతే ఇతి కథముక్తం తత్రాహ.-ఆత్మేతి. ఆనందమయం పరమాత్మానమాదాయ శ్రుతిరుదాహృతా. ఏవం తావత్కర్మకాండేనాగతార్థత్వాత్ కర్మభ్యోఽసంభావ్యమాననిశ్శ్రేయసప్రయోజనత్వాచ్చోపనిషదో వ్యాఖ్యారంభం సంభావ్య పునరనారమ్భవాదినోఽభిప్రాయమాద్భావయతి — కామ్యప్రతిషిద్ధయోరితి. ఆత్యంతికాగామిశరీరానుత్పాదే స్వరూపావస్థానం నిశ్శ్రేయసం శరీరానుత్పాదశ్చ హేత్వభావాదేవ సేత్స్యతి. కిం జ్ఞానార్థోపనిషదారంభేణేత్యర్థః. మతాంతరమాహ.— అథవేతి యదేవ స్వర్గసాధనం జ్యోతిష్టోమాది తదేవ మోక్షసాధనం. నిరతిశయప్రీతేః స్వర్గపదార్థస్య మోక్షాదన్యత్రాసంభవాత్ సతి శరీరే క్లేశావశ్యంభావాదిత్యర్థః. ఏకభవికపక్షమాద్యం మతం ప్రత్యాఖ్యాతి-నేత్యాదినా యద్యపి వర్తమానే దేహే కామ్యం ప్రతిషిద్ధం చ నారభేత ముముక్షుః తథాపి సఞ్చితస్యానేకస్య సమ్భవాద్దేత్వభావోఽసిద్ధ ఇత్యర్థః. ప్రాయేణానభివ్యక్తాని సర్వాణ్యేవ కర్మాణి సమ్భూయ ఏకం శరీరమారభంతే తత్ర సర్వేషాముపభోగేన క్షపితత్వాత్ సఞ్చితం కర్మైవనాస్తీతి శఙ్కానిరాకరణాయోక్తం విరుద్ధఫలానీతి స్వర్గనరకఫలానాం జ్యోతిష్టోమబ్రహ్మహత్యాదీనామేకస్మిన్ దేహే భోగేన క్షయాసమ్భవాత్ ప్రాయేణాస్య సర్వాభివ్యంజకత్వే ప్రమాణాభావాద్బలవతా ప్రతిబద్ధస్య దుర్బలస్యావస్థానం సమ్భవతీత్యర్థః సంభావనామాత్రమేతత్ నాత్ర ప్రమాణమస్తీత్యాశఙ్క్యాహ -కర్మశేషేతి. ప్రేత్యస్వ(కం) కర్మానుభూయ తతః శేషేణ జన్మ ప్రతిపద్యత ఇతి స్వర్గాదవరోహతాం కర్మశేషం దర్శయతీత్యర్థః. సఞ్చితకర్మసద్భావమంగీకృత్య దేహాంతరారంభో న భవిష్యతీత్యాహ.-ఇష్టేతి. ఏతద్భవతాం సిద్ధాంతవిరుద్ధమిత్యాహ.— నేతి. ముముక్షుణాఽనుష్ఠితస్య నిత్యాదేః సంచితకర్మక్షయార్థత్వాభ్యుపగమేఽపి నాభిమతసిద్ధిరిత్యాహ -యదినా

పత్తిః అనాత్మవిదో హి కామాః అనాత్మఫలవిషయత్వాత్ స్వాత్మని చ కామానుపపత్తిః నిత్యప్రాప్తత్వాత్ స్వయం చాత్మా పరం బ్రహ్మేత్యుక్తం నిత్యానాం చాకరణమభావః తతః ప్రత్యవాయాను (పప) త్ప) త్తిరితి. అతః పూర్వోపచితదురితేభ్యః ప్రాప్యమాణాయాః ప్రత్యవాయక్రియాయాః నిత్యాకరణం లక్షణమితి అకుర్వన్విహితం కర్మేతి హి శతుర్నానుపపత్తిః అన్యథా హ్యభావాద్భావోత్పత్తిరితి సర్వప్రమాణవ్యాకోప ఇతి అతోఽయత్నతస్స్వాత్మన్యవస్థాన మిత్యనుపపన్నం. యచ్చోక్తం నిరతిశయప్రీతేస్స్వర్గశబ్దవాచ్యాయాః కర్మనిమిత్తత్వాత్కర్మారబ్ధ ఏవ మోక్ష ఇతి తన్న-నిత్యత్వాన్మోక్షస్య. న హి నిత్యం కించిదారభ్యతే లోకే, యదారబ్ధం తదనిత్యమేతి యచ్చోక్తం 'ముముక్షుః కామ్యాని వర్జయేది'తి తదప్యసతి వివేకబలే దుర్ఘటం. సతి మూలాజ్ఞానే కామోద్భవస్య దుర్నివారత్వాదిత్యాహ.-నచ కర్మహేతూనామితి. నను కామో నాజ్ఞానమూలః ఆత్మవిదామపి కామదర్శనాదిత్యత ఆహ.—(స్వాత్మని చేతి. సర్వమాత్మేతి పశ్యతాం తత్త్వతో విషయాభావాదేవ కామానుపపత్తిః (రస(ఆశ) నాది ప్రవృత్తినిమిత్తం తు కామాభాస ఏవ వాస్తవాభినివేశాభావాదిత్యర్థః. తేషామర్చిరాది మార్గేణ బ్రహ్మప్రాప్తేః కామనాఽస్తీతి నాశంకనీయమిత్యాహ —స్వయం చేతి. యచ్చోక్త'మకరణనిమిత్తప్రత్యవాయపరిహారార్థాని నిత్యానీ'తి తత్రాహ.-నిత్యానాం. చేతి. ఆగామి దుఃఖం ప్రత్యవాయ ఉచ్యతే తస్య భావరూపస్య నాభావో నిమిత్తం. 'పాపః పాపేనే'తి శ్రుతేః నిషిద్ధాచరణనిమిత్తత్వాద్దుఃఖస్యేత్యర్థః. 'అకుర్వన్విహితం కర్మ నిందితం చ సమాచరన్, ప్రసజ్జంశ్చేంద్రియార్థేషు నరః పతనమృచ్ఛతీ'తి శతృప్రత్యయాదకరణస్యాపి ప్రత్యవాయనిమిత్తత్వమవగత మిత్యాశఙ్క్యాహ.—అతః పూర్వేతి. యది యథావన్నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానమభవిష్యత్ తదా సంచితదురితక్షయోఽభవిష్యత్. నచాయం విహితమకార్షీదిత్యతః ప్రత్యవాయీ భవిష్యతీతి శిష్టైర్లక్ష్యతే యథా 'విచికిత్సన్ శ్రోత్రియ ఇతి. తతః శతృప్రత్యయస్యాన్యథా (ప్యుపప) వ్యుత్ప) న్నత్వాన్న తద్బలాదకరణే హేతుత్వమవగంతుం శక్యత ఇత్యర్థః. 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయా' ఇతి శతృప్రత్యయస్యోభయత్ర విధానే సతి కిమితి హేతుత్వమేవ న గృహ్యతే తత్రాహ.-అన్యథేతి. 'భావరూపస్య కార్యస్య భావరూపమేవ కారణమి'తి ప్రత్యక్షాదిభిరవగతం శతృప్రత్యయాదభావస్య హేతుత్వాభిధానే సర్వప్రమాణవిరోధస్స్యాదిత్యర్థః. నను త్వయాప్యకరణస్య ప్రత్యవాయలక్షణత్వమిష్టం భాట్టైశ్చానుపలంభస్యాభావప్రమితిహేతుత్వమిష్యతే. తార్కికైశ్చ ప్రతిబంధకాభావస్య తత్త్వాత్ప్రాగభావస్య చ తత్తత్కార్యవ్యవస్థాపకత్వమిష్యతే తత్కథం భావస్యైవ కారణత్వం? తదుక్తం. 'భావో యథా తథాఽభావః కారణం కార్యవన్మత'

మితి. అతో న కర్మారబ్ధో మోక్షః విద్యాసహితానాం (కర్మణాం) నిత్యారంభసామర్థ్యమితి చేన్న-విరోధాత్. నిత్యం చారభ్యత ఇతి విరుద్ధం యద్వినష్టం తదేవ నోత్పద్యత ఇతి ప్రధ్వంసాభావవన్నిత్యోఽపి మోక్ష ఆరభ్యత ఏవేతి చేన్న - మోక్షస్య భావరూపత్వాత్ ప్రధ్వంసాభావోఽప్యారభ్యత ఇతి అభావస్య విశేషాభావాత్ వికల్ప మాత్రమేతత్ భావప్రతియోగీహ్యభావః యథాహ్యభిన్నోఽపి భావో ఘట పటాదిభిర్విశేష్యతే (భిన్న ఇవ (అభిన్న ఏవ) ఘటభావః పటభావ ఇతి. ఏవం నిర్విశేషో (పిభావా) ప్య భావః క్రియాగుణయోగాద్ద్రవ్యాదివద్వికల్ప్యతే నహ్యభావ ఉత్పమితి.-ఉచ్యతే? అస్మాభిస్తావదభావస్య స్వరూపేణ కారణత్వం నేష్టం కితు తద్భానస్య ప్రత్యవాయగమకత్వమిష్టం తేన చ రూపేణ ప్రత్యవాయజనకత్వమిష్యతే నిత్యాకరణజ్ఞానే ప్రత్యవాయభావాప్రసంగాత్. భాట్టానామపి చ కేషాంచిజ్జ్ఞాతస్య యోగ్యానుపలంభస్యాభావప్రమితిహేతు (త్వ) త్వం సత్తయాతు ప్రమితిహేతుత్వే అభావ ప్రమాయాః ప్రత్యక్షత్వాపాతః. తార్కికాణామపి ప్రతిబంధకాభావస్య కారణత్వే అన్యోన్యాశ్రయత్వప్రసక్తాన్న ప్రామాణికత్వం ప్రాగభావస్యాపి జ్ఞాతరూపేణ జన్యజ్ఞాపకత్వమేవ. యస్మాదిదం ప్రాఙ్నాసీత్ తస్మాదిదానీం జాత మితి. నతు జనకత్వం ప్రాగభావస్య నియతప్రాగ్భావిత్వేన కారణత్వం (త్వే) ప్రాక్కాలస్య స్వవృత్తితాపాతా (తః) త్) ప్రాగ్భావిత్వమపిచాన్యథాసిద్ధమిత్యుక్తం తత్త్వాలోకే యస్మాదకరణనిమిత్తప్రత్యవాయపరిహారార్థం న నిత్యం కర్మ. కింతు, 'కర్మణా పితృలోకః, సర్వ ఏతే పుణ్యలోకాభవంతీ'తి శ్రుతేః పితృలోకప్రాప్తిఫలం. తస్మాన్న యథోక్తాచరితస్య శరీరానుత్పాద ఇత్యాహ.——అతోఽయత్నత ఇతి. ద్వితీయమతమనూద్య దూషయతి. యచ్చోక్తమిత్యాదినా. విద్యాసహితేనాపి కర్మణా ఆరభ్యశ్చేన్మోక్షః తర్హ్యనిత్యఏవ 'యత్కృతకం తదనిత్యమి'తి వ్యాప్తిదర్శనాదిత్యుక్తం తత్ర వ్యాప్తిభంగం మన్వానశ్శంకతే.-యద్వినష్టమితి. భావరూపత్వాదితి. 'యద్భావరూపం కార్యం తదనిత్యమి'తి వ్యాప్తేస్తవ చ మోక్షస్య నిరతిశయప్రీతేర్భావత్వాదనిత్యత్వం స్యాదేవేత్యర్థః ప్రధ్వంసాభావస్య కార్యత్వమభ్యుపగమ్య యత్ప్రధ్వంసాతిరిక్తం కార్యం తదనిత్యమితి వ్యాప్తిర్వ్యాఖ్యాతా. వస్తుతస్తు ప్రధ్వంసస్య కార్యత్వమపి నాస్తీత్యాహ.-ప్రధ్వంసేతి. జన్యాశ్రయత్వం తావత్ప్రధ్వంసస్య నకార్యత్వం జ (నేః) స్త్వైనైరుక్తైభావవికారత్వాభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రాగసతః సత్తాసమవాయాదిలక్షణం, తదనభ్యుపగమాత్. నాప్యుత్తరకాలయోగః కాలేన సంబంధాభావాత్. అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదకభావస్య సమవాయమూలత్వాత్. సమ్బంధాంతరమూలకత్వాదర్శనాత్. ఉత్తరకాలస్య ప్రధ్వంసావచ్ఛేదకత్వ (ం) స్వభావశ్చేత్ అన్యావచ్ఛేదకత్వ (ం) స్వభావో

[illegible]నిర్విశేషణసహభావి విశేషణవత్త్వే భావ ఏవ స్యాత్ విద్యాకర్మకర్తృనిత్యత్వాత్ [illegible]స్తానజనితస్య మోక్షస్య నిత్యత్వమితి చేత్ గంగాస్రోతోవత్, న-[illegible] దుఃఖరూపత్వాత్. కర్తృత్వోపరమే చ మోక్షవిచ్ఛేదాత్ తస్మా[illegible]మోక్షోపాదానహేతునివృత్తౌ స్వాత్మన్యవస్థానం మోక్ష ఇతి. స్వయం [illegible] బ్రహ్మ. తద్విజ్ఞానాదవిద్యానివృత్తి (ర్మోక్ష ఇతి) రితి అతో బ్రహ్మవిద్యార్థోప[illegible]కత్వాత్ ఉపనిషదితి విద్యోచ్యతే త (చ్ఛీలి) త్సేవి) నాం గర్భజన్మజరానిశాత[illegible] తదవసాదనాద్వా బ్రహ్మణో వోపనిగమయితృత్వాత్ ఉపనిషణ్ణం వాస్యాం [illegible] శ్రేయ ఇతి తదర్థత్వాద్గ్రంథోఽప్యుపనిషత్.

[illegible] తస్మాదభావస్య నిర్విశేషకత్వాత్ కార్యత్వం కల్పనామాత్రమితి భావః. [illegible] అభావస్యాభావవిశేషమాత్రస్వభావత్వాద్భావవిరోధిత్వాచ్చ న భావరూపో ధర్మ[illegible]త్యాహ.-భావేతి. సచ్చాభావశ్చతుర్విధః-తత్రానిత్యః ప్రాగభావః. ప్రధ్వం[illegible]యస్తు నిత్యాః. తతః కథం నిర్విశేషత్వమిత్యాశఙ్క్యాహ.—యథాహీతి. భావప్రత్యయస్యాప్యేకాకారత్వాదేక ఏవ భావోఽవచ్ఛేదకభేదాద్భిన్న ఇవ ప్రకాశతే. తథా[illegible]ప్రత్యయస్యైకాకారత్వాదేక ఏవాభావోఽవచ్ఛేదకభేదభిన్న ఇవ ప్రకాశతే [illegible]యతే సత్యేతి చేతి క్రియాయోగా త్సంఖ్యాదిగుణయోగాద్ద్రవ్యవదభావో విక[illegible]తే నతు తత్త్వతః సవిశేష ఇత్యర్థః. ఇతశ్చ న తత్త్వతః సవిశేష ఇత్యాహ.—[illegible] విశేషణం హి విశేష్యాన్వయిప్రసిద్ధం. ప్రతియోగినా చ విశేషణేన నాభావస్య సహభావోఽస్తి ఘటప్రధ్వంసస్య నిత్యత్వే ఘటస్యాపి నిత్యత్వప్రసంగాత్ [illegible]సహభావిత్వే చ తదభావత్వవ్యాఘాతాత్ భావాభావయోస్సహానవస్థానరూప[illegible]స్యాభ్యుపగమాత్ తతః ప్రతియోగివిశేషాదభావః సవిశేషః కార్యత్వాదిధర్మవానితి భ్రమమాత్రమిత్యర్థః. ఏవం ప్రధ్వంసదృష్టాంతేన శంకితం నిత్యత్వం పరిహృత్య ప్రకారాంతరేణాశఙ్కాం నిషేధతి.—విద్యాకర్మేత్యాదినా. విద్యాకర్మణోః కర్తా నిత్య ఇతి సాధనసాతత్యాద్సాధ్యసాతత్యం న వాచ్యం కర్తృత్వస్యానుపరమేఽనిర్మోక్షప్రసంగాత్ ఉపరమే చ సాధనసాతత్యాభావాన్మోక్షస్య విచ్ఛిత్తిస్స్యాదిత్యర్థః యస్మాన్నిశ్శ్రేయసం బ్రహ్మజ్ఞానం వినా దుష్ప్రాపం తస్మాదిత్యుపసంహారః బ్రహ్మవిద్యాయాముపనిషచ్ఛబ్దప్రసిద్ధిరపి విద్యాయా ఏవ నిశ్శ్రేయససాధనత్వే ప్రమాణమిత్యాహ.—ఉపనిషదితి. విశాతనాత్ శిథిలీకరణాదిత్యర్థః. అస్యాం విద్యాయాం నిమిత్తభూతాయాం పరం శ్రేయః బ్రహ్మజీవస్యోపనిషణ్ణం స్వాత్మతయోపస్థితం భవతీత్యర్థః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఆనన్దగిరిటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ
భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్

శీక్షా వల్లీ.

ఉ.—హరిఃఓమ్. శం నో మిత్రశ్శం వరుణః, శం నో భవత్వ
ర్యమా, శం న ఇంద్రో బృహస్పతిః, శం నో విష్ణురురు
క్రమః, నమో బ్రహ్మణే, నమస్తే వాయో, త్వమేవ

శం—శం సుఖం ప్రాణవృత్తేరహ్నశ్చాభిమానీ దేవతాత్మా మిత్రో నః అస్మాకం భవతు తద్వైవాపానవృత్తేః రాత్రేశ్చాభిమానీ దేవతాత్మా వరుణః చక్షుష్యాదిత్యేచాభిమాన్యర్యమా బలే ఇంద్రః వాచి బుద్ధౌ చ బృహస్పతిః విష్ణురురుక్రమః విస్తీర్ణక్రమః పాదయో రభిమానీ ఏవమాద్యా అధ్యాత్మ దేవతాః శం నో భవత్వితి సర్వత్రానుషంగః తాసు హి సుఖకృత్సు విద్యాశ్రవణధారణోపయోగా అప్రతిబంధేన భవిష్యంతీతి తత్సుఖకర్తృత్వం ప్రార్థ్యతే శం నో భవత్వితి బ్రహ్మవివిదిషుణా నమస్కారబ్రహ్మ

ఆ—ఏవముపనిషదాం వ్యాఖ్యారంభం సంభావ్య ప్రతిపదవ్యాఖ్యామారభతే. శంసుఖమిత్యాదినా. శంనోభవత్వితి సుఖకృద్భవత్విత్యర్థః. అధ్యాత్మప్రాణకరణాభిమానినీనాం దేవతానాం సుఖకృత్త్వం కిమితి ప్రార్థ్యతే తత్రాహ.—తాసుహీతి. శ్రవణం గురుపాదోపసర్పణపూర్వకం వేదాన్తానాం తాత్పర్యావధారణం, ధారణం శ్రుతస్యావిస్మరణం ఉపయోగః శిష్యేభ్యో నివేదనం అన్యద్బ్రహ్మ వాయుశ్చాన్యఇతి నాశఙ్క

రం—అతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయమంచితోరస్థలం శ్రియా,
అంజనాచల శృంగారమంజలిర్మమ గాహతామ్. ౧
వ్యాసం లక్ష్మణయోగీన్ద్రం ప్రణమ్యాన్యాన్ గురూనపి,
తైత్తిరీయకవేదాంతవివృతిం కరవాణ్యహమ్. ౨
పరవిద్యామారభమాణో విఘ్నశాంత్యై దేవతాః ప్రార్థయతే.-శంనఇతి. సూర్యో

ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి, త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వది
ష్యామి, ఋతం వదిష్యామి, సత్యంవదిష్యామి. ౧. తన్మా
మవతు, తద్వక్తార మవతు, అవతుమాం, అవతు వక్తా

పదక్రమే వాయువిషయే బ్రహ్మవిద్యోపసర్గశాంత్యర్థే క్రియతే సర్వక్రియాఫలానాం
తదధీనత్వాత్ బ్రహ్మ వాయుః తస్మై బ్రహ్మణే నమః ప్రహ్వీభావం కరోమీతి వాక్య
శేషః. నమః తే తుభ్యం హే వాయో నమస్కరోమీతి పరోక్షప్రత్యక్షాభ్యాం
వాయురేవాభిధీయతే కిం చ త్వమేవ చక్షురాద్యపేక్ష్య బాహ్యం సన్నికృష్టమవ్యవ
హితం ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి యస్మాత్ తస్మాత్త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మ వదిష్యామి
ఋతం యథాశాస్త్రం యథాకర్తవ్యం బుద్ధౌ సుపరినిశ్చితమర్థం త్వదధీనత్వాత్త్వాం
వదిష్యామి సత్యమితి స ఏవ వాక్కాయాభ్యాం సంపాద్యమానః సోఽపి త్వదధీన ఏవ
సంపాద్యత ఇతి త్వామేవ సత్యం వదిష్యామి తత్ సర్వాత్మకం వాయ్వాఖ్యం బ్రహ్మ
మయైవ స్తుతం సత్ విద్యార్థినం మామవతు విద్యాసంయోజనేన. తదేవ బ్రహ్మవక్తార
మాచార్యం చ వక్తృత్వసామర్థ్యసంయోజనేన. అవతు మామవతు వక్తారమితి పున
రీయమిత్యాహ.—పరోక్షేతి బ్రహ్మణ ఇతి పరోక్షేణ. "స బ్రహ్మేత్యాచక్షత" ఇతి శ్రుతేః
వాయుశబ్దేన చ ప్రత్యక్షతయా నిర్దేశః ప్రాణస్య ప్రత్యక్షత్వాదిత్యర్థః. యద్యపి సూ
త్రాత్మరూపేణ వాయుః పరోక్షః తథాప్యాధ్యాత్మికప్రాణవాయురూపేణ బ్రహ్మశబ్దవా
చ్యత్వేఽప్యపరోక్షత్వమిత్యాహ.—కిం చేతి. బాహ్యం చక్షురాది. రూపదర్శనాద్యనుమే
యత్వాద్వ్యవహితం ప్రాణస్త్వవ్యవధానేన సాక్షివేద్యః సన్నిహితశ్చ. భోక్తురితి చ
క్షురాద్యపేక్షయా ప్రత్యక్ష ఇత్యర్థః. బృంహణాద్బ్రహ్మ ప్రాణకృతేన శ్వసనాదినా
శరీరాదేర్బృంహణం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. యథా రాజ్ఞో దౌవారికం కశ్చిద్రాజదిదృక్షు
రాహ 'త్వమేవ రాజే'తి. తథా హార్దస్య బ్రహ్మణో ద్వారపాలం హార్దం బ్రహ్మాది

వరుణోఽర్యమాఖ్యాదిత్యవిశేషః. ఇంద్రో బృహస్పతిర్మహాత్మా విక్రమాఖ్యపదవిన్యా
సవిశేషేణ యుక్తో విష్ణుశ్చ సుఖప్రదాభవంత్విత్యర్థః. నమ ఇతి. నమో బ్రహ్మణే
వేదాయ నమ ఇత్యర్థః. వేదాక్షరాభివ్యంజకవాయుం ప్రార్థయతే—నమస్తే ఇత్యాదినా.
ప్రత్యక్షం బ్రహ్మేతి. జగజ్జీవనహేతుతయా బృహత్త్వగుణశాలిత్వే వాయుబ్రహ్మణో
రవిశిష్టేఽపి వాయోః ప్రత్యక్షత్వం విశేష ఇతి భావః. ఋతమితి. ఋతత్వం అపభ్రం
శరాహిత్యలక్షణం శబ్దసత్యత్వం. సత్యమితి. సత్యత్వం చ యథావస్థితార్థకథనరూపమ
ర్థసత్యత్వమితి న పౌనరుక్త్యం. తన్మామవత్వితి. అధీయమానం బ్రహ్మ. అధ్యేతారం
మామవతు. తద్వక్తారమితి. అధ్యాపయితారం చ విఘ్నేభ్యో రక్షత్విత్యర్థః. తమే

౪౦, ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః. సత్యం వదిష్యామి పంచచ.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

ఉ.—శీక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామః, వర్ణస్స్వరః, మాత్రాబలం,

ర్వచనమాదరార్థం. శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిరితి త్రిర్వచనమాధ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికానాం విద్యాప్రాప్త్యుపసర్గాణాం ప్రశమనార్థం.

శం—అర్థజ్ఞానప్రధానత్వాదుపనిషదో గ్రంథపాఠే యత్నోపరమో మాభూదితి శిక్షాధ్యాయ ఆరభ్యతే—శిక్షా శిక్ష్యతే అనయేతి వర్ణాద్యుచ్చారణలక్షణం శిక్ష్యంత ఇతివా శిక్షాః వర్ణాదయః శిక్షైవ శీక్షా దైర్ఘ్యం ఛాందసం. తాం శీక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామః. విస్పష్టమాసమంతాత్ కథయిష్యామః. చక్షిఙో వ్యాఖ్యాఞాదిష్టస్య వ్యాఙ్పూర్వస్య వక్తవ్యవాక్కర్మణ ఏతద్రూపం, తత్ర వర్ణః అకారాదిః, స్వరః ఉదాత్తాదిః, మాత్రాః హ్రస్వాద్యాః, బలం ప్రయత్నవిశేషః, సామ వర్ణానాం మధ్యమవృత్త్యోచ్చారణం, సమతా సంతానః సంతతిః సంహితేత్యర్థః. ఏష హి శిక్షితవ్యోఽర్థః శిక్షా

దృత్తుర్మ్ముత్తురావాత్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మావదిష్యామీతి బ్రహ్మావదనక్రియా ప్రాణదేవతాస్తుత్యర్థా. స్తుత్యంతరమాహ.—ఋతమిత్యాదినా.

ఆ—యత్నోపరమఇతి. స్వరోష్మవ్యంజనప్రమాదోమాభూదిత్యర్థః. అన్యథా వివక్షితార్థసిద్ధిరేవ న స్యాత్ తదుక్తం. మంత్రో హీనః స్వరతో వర్ణతో వా మిథ్యాప్రయుక్తో న తమర్థమాహ. 'స వాగ్వజ్రో యజమానం హినస్తియథేంద్రశత్రుః స్వరతోఽపరాధాది'తి. లక్షణమితి. లక్షణం శాస్త్రం ఋటురషాణాం మూర్ధా. ఇచుయశానాం తాల్వి'త్యాది. తస్యాన్యత్రైవ సిద్ధత్వాదిహ కర్మవ్యుత్పత్తిరేవ శిక్షాశబ్దస్యార్థం భిన్నానుపూర్వికాభ్యాం తాభ్యామేవ పదాభ్యాం ఆదరాతిశయాత్ప్రార్థయతే. అవతుమాం అవతు వక్తారమితి. (శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః) విఘ్నానామస్త్వితి శేషః.

రం—శీక్షాం వ్యాఖ్యాస్యామఇతి. శీక్షాఖ్యవేదాంగస్య వేదోపకారప్రకారో వర్ణ్యత ఇత్యర్థః. శిక్షేతి దీర్ఘశ్ఛాందసః. వర్ణఇతి. వర్ణాస్త్రిషష్టిశ్చ చతుష్షష్టిశ్శంభుమతేమతా ఇత్యుక్తరీత్యా అకారాద్యాః వర్ణాః స్వరాః ఉదాత్తాదయః మాత్రాః 'ఏకమాత్రో భవేద్ధ్రస్వ' ఇత్యుక్తహ్రస్వదీర్ఘాదిభేదాః బలం అల్పప్రాణత్వమహాప్రాణత్వాది లక్షణం సామ కృష్టప్రథమాదిలక్షణాః సప్తస్వరాః సంతానః వర్ణపదసంహితాదిః ఏతేషాం జ్ఞానం శిక్షాఖ్యవేదాంగసాధ్యం తతశ్చ ఏతజ్జ్ఞానం బ్రహ్మవిద్యోపయోగీత్యర్థః. ఇద

నాముపస్థానః, ఇత్యుక్తశ్శీక్షాధ్యాయః, శీక్షాంపంచ.

ఇతి ద్వితీయోఽనువాకః.

---

౩ — సహ నౌ యశః, సహ నౌ బ్రహ్మవర్చసం, అథాతస్సగ్ంహితాయా ఉపనిషదం వ్యాఖ్యాస్యామః, పంచస్వధికరణేషు, అధిలోకమధిజ్యౌతిషమధివిద్యమధిప్రజమధ్యాత్మం, తామహాసగ్ంహితా ఇత్యాచక్షతే, అథాధిలోకం, పృథివీ పూర్వరూపం, ద్యౌరుత్తరరూపం, ఆకాశ

మస్మిన్నధ్యాయే సోఽయం శీక్షాధ్యాయః ఇత్యుక్తః ఉదితః ఉక్త ఇత్యుపసంహార ఉక్తార్థః

శాం — అధునా సంహితోపనిషదుచ్యతే తత్ర సంహితాద్యుపనిషత్పరిజ్ఞాననిమిత్తం యద్యశః ప్రాప్యతే తన్నౌ ఆవయోః శిష్యాచార్యయోః సహైవాస్తు తన్నిమిత్తం చ యద్బ్రహ్మవర్చసం తేజః తచ్చ సహైవాస్త్వితి శిష్యవచనమాశీః శిష్యస్య హ్యకృతార్థత్వాత్ప్రార్థనోపపద్యతే నాచార్యస్య. కృతార్థత్వాత్. కృతార్థో హ్యాచార్యో నామ భవతి. అథ అనంతరమధ్యయనలక్షణవిధానస్య పూర్వవృత్తస్య. అతః యతోఽత్యర్థం గ్రంథభావితా బుద్ధి ర్న శక్యతే సహసాఽర్థజ్ఞానవిషయేఽవతారయితుమిత్యతః. చక్షిణః 'ఖ్యాఞ్ వాలిటీ'తి సూత్రేణ ఖ్యాఞా దిష్టో యః తస్యేదం రూపం, న 'ఖ్యా ప్రకథనే' ఇత్యస్య సోపసర్గస్య ప్రయోగానభిధానాదిత్యర్థః.

ఆ — సంహితా వర్ణానాం సన్నికర్షః తద్విషయముపాసనం ప్రథమం కథ్యత ఇత్యాహ. — అధునేతి. సన్నిధానాచ్చ స్వశాఖాసంహితైవ గ్రాహ్యా. శంనో మిత్ర ఇత్యాదిరాద్యః కృత్స్నోపనిషచ్ఛేషః సంహితోపనిషచ్ఛేషమాశీర్వాదాంతరమాహ — తత్రేతి. వస్తూపాసనం హిత్వా ప్రథమతశ్శబ్దోపాసనవిధానే హేతురతశ్శబ్దేనోక్త ఇత్యాహ. — యతోఽత్యర్థమితి. పంచస్వితి సప్తమీ తృతీయార్థే విపరిణేయా అధికముపలక్షణం వేదాంగాంతరాణామపి. ఇత్యుక్తశ్శీక్షాధ్యాయ ఇతి. అధ్యాయః గ్రంథవిశేషః శీక్షాఖ్యగ్రంథవిశేషస్య ఉపయోగో వర్ణిత ఇత్యర్థః.

రం — విద్యాఫలంగురుశిష్యోభయగతమస్త్వితిగురుశిష్యౌ ప్రార్థయేతే. సహ నా ఇతి. బ్రహ్మవర్చసం యశశ్చావయోస్సహాస్త్విత్యర్థః. అథాత ఇతి. లోకజ్యోతిర్విద్యాప్రజాశరీరరూపేషు పంచస్వధికరణేషు సంహితాశబ్దితసంధివిషయకరహస్యోపదేశాన్ వ్యాకరిష్యామ ఇత్యర్థః. అధిలోకం. విభక్త్యర్థే యదవ్యయమితి సప్తమ్యర్థే సమాసః

స్సంధిః. ౧. వాయుస్సంధానం, ఇత్యధిలోకం, అథాధిజ్యౌతిషం, అగ్నిః పూర్వరూపమ్, ఆదిత్య ఉత్తరరూపమ్, ఆపస్సంధిః, వైద్యుతస్సంధానమ్, ఇత్యధిజ్యౌతిషమ్, అథాధివిద్యమ్, ఆచార్యః పూర్వరూపమ్. ౨. అంతేవాస్యుత్తరరూపమ్, విద్యా సంధిః, ప్రవచనꣳ సంధానమ్, ఇత్యధివిద్యమ్, అథాధిప్రజమ్, మాతా పూర్వరూపమ్, పితోత్తరరూపమ్, ప్రజా సంధిః, ప్రజ

తుమిత్యతః సంహితాయా ఉపనిషదం సంహితావిషయం దర్శన మిత్యేతద్గ్రంథసన్నికృష్టామేవ వ్యాఖ్యాస్యామః. పంచస్వధికరణేషు ఆశ్రయేషు జ్ఞానవిషయేష్విత్యర్థః. కాని తానీత్యాహ...— అధిలోకం లోకేష్వధియద్దర్శనం తదధిలోకం తథా అధిజ్యౌతిష మధివిద్యమధిప్రజమధ్యాత్మమితి తా ఏతాః పంచవిషయాః ఉపనిషదో లోకాదిమహావస్తువిషయత్వాత్సంహితావిషయత్వాచ్చ మహత్యశ్చ తా స్సంహితాశ్చ మహాసంహితా ఇత్యాచక్షతే కథయంతి వేదవిదః. అథ తాసాం యథోపన్యస్తానాం మధ్యేఽధిలోకం దర్శనముచ్యతే దర్శనక్రమవివక్షార్థోఽథశబ్దస్సర్వత్ర. పృథివీపూర్వరూపం.

రణశబ్దో విషయపర్యాయః పంచభిః పదార్థైర్విశేషితం జ్ఞానం వర్ణేషు వక్తవ్యం యథా విష్ణుదర్శనం ప్రతిమాయామిత్యర్థః లోకేష్వధీతి. లోకానధికృత్య ఉపాదాయధ్యేయత్వమిత్యర్థః. విద్యాశబ్దేన విద్యాప్రతిబద్ధఆచార్యాదిర్వివక్షితః తథైవ ప్రజాశబ్దేన ప్రజాప్రతిబద్ధః పిత్రాదిర్వివక్షితః. అధ్యాత్మమితి. ఆత్మానం భోక్తార మధికృత్య యద్వర్తతే జిహ్వాదిర్వివక్షితః సర్వత్ర తదభిమానినీ దేవతైవగ్రాహ్యా అన్యస్యోపాస్యత్వాసంభవాదితి. విధిశేషమర్థవాదమాహ.— తా ఏతా ఇతి. సంహితోపనిషదః కర్తవ్యా ఇత్యుత్పత్తివిధిరుక్తః కథంకర్తవ్యా ఇత్యాకాంక్షాయాం వినియోగవిధిమాహ.-

ఏవముత్తరత్రాపి అధిజ్యౌతిషమధ్యాత్మమిత్యత్ర. అవ్యయీభావే 'శరత్ప్రభృతిభ్యః అనశ్చే'తిసమాసాంతః టచ్, లోకాదిషుపఞ్చస్వధికరణేషు అధ్యస్యమానా స్సంహితాః మహాసంహితాః మహచ్ఛబ్దః పూజ్య వచనః పూజ్యా ఇత్యర్థః. అ,ఉ,ఓ, ఇతి వర్ణసంహితాయాం పూర్వాపరౌ వర్ణౌ పూర్వాపరరూపే శ్లిష్టోచ్చారణలక్షణః. పరస్పన్నికర్షస్సంహితే త్యుక్తస్సన్ధిః తదనుకూలయత్నలక్షణస్సంధానఇతి సంహితాగతానాం చతుర్ణామవయవానాంలోకాదిషు పఞ్చస్వధికరణేషు దృష్టిక్రమం దర్శయతి— అథాధిలోకమిత్యాదినా. అధిలోకం ఉచ్యత ఇతి శేషః, అథశబ్దో వాక్యోపక్రమే. వాయుస్స

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్మనః, వాసాꣳసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతవివర్షభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారోహ్యత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్న్యాయ్యైవౌఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత
ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యౌఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవ
కల్పతే సః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హే దేవ ధారణః
ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా
మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
ఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా
కథం? కథం చేంద్రశబ్దేనాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు "స్పృప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి" హి ధాతుః
దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారకో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బలారోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్న
పానే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీకా
మస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
గ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి
శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోఙ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బ
న్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నే)షు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.— మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేష్వార్షేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. ‘వసనివాసే.’

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మన్త్రా ఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా. లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పా
దయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. ‘సా హి శ్రీరమృతా సతా’మితి త్రయీలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రా
ర్థనామన్త్రః. యశ ఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్యత్ర
పాఠే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీకామస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వానావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసాగ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికుర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్సహయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోఙ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బన్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః యశస్వీ జ (నసమూహే)నేష్వు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.— మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవతాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేష్వార్షేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన మన్త్రాఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా. లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పాదయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్నపానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హి శ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయీలక్షణాం శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞోపయికపశ్వాదిద్రవ్యైస్సహ ఆవహ ఉత్పాదయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రార్థనామన్త్రః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్మనః, వాసాగ్ంసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతఏవర్షభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారోహ్యత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః స్తుతిర్న్యాయ్యైవోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతాదధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవకల్పతే సః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధయా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతా భూయాసమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణసఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మనః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా కథం? కథం చేన్ద్రశబ్దేనాభిధానమ్? ఇత్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు ''స్పృ ప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి'' హి ధాతుః దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారకో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞానమనువర్తతా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బలారోగ్యాదినా కాన్తిమద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనలోలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకం శాస్త్రం శృణవాని విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసి నిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్న
పానే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదితతత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీకామస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వానావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ— వాసాంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గావశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికుర్వాణా శ్రీర్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్సహయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోఙ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బన్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః యశస్వీ జ (నసమూహే)నే)షు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.—మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవతాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేషామ్వైదేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధనమన్త్రా ఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా. లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పాదయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్నపానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హి శ్రీరమృతా సతా'మితి త్రయీలక్షణాం శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యైస్సహ ఆవహ ఉత్పాదయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రార్థనామన్త్రః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్షణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర మాత్మనః, వాసాꣳసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతఏవ సర్వభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారో హ్యేతత్సర్వ మిత్యుపభాదిశబ్దైః స్తుతిర్న్యాయ్యైవోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా దధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవ కల్ప్యతే సః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ యా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హే దేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతా భూయాసమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస ఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ నః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు ''స్పృప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి'' హి ధాతుః దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారకో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తితా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బలారోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్ధ్ర
పాఠే విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదితతత్త్వ ఇత్యర్థః శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య శ్రీకామస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహన్తీ ఆనయన్తీ వితన్వానావిస్తారయన్తీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయన్తీ అచీరం అచిరం క్షిప్రమేవ ఛాన్దసో దీర్ఘః చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ కిమిత్యాహ- వాసాగ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికుర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్సహయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోఙ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బన్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః యశస్వీ జ (నసమూహే)నే)షు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ — మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవతాబుద్ధ్యేత్యర్థః. సైతేష్వాక్షేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్ 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధనమన్త్రాఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పాదయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్నపానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ 'సా హి శ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయీలక్షణాం శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యై స్సహ ఆవహ ఉత్పాదయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రార్థనామన్త్రః. యశఇతి, జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి, వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧ కుర్వాణా చీర
మాత్మనః, వాసాగ్ంసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అత ఏవర్షభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారో హ్యత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః స్తుతిర్న్యాయ్యైవోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదా హ్యమృతం తస్మాదమృతాదధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవకల్పతే సః ఏవంభూత ఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధయా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హే దేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతా భూయాసమిత్యర్థః ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణసఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మనః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా కథం? కథం చేన్ద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు "స్పృ ప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి" హి ధాతుః దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తితా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బలారోగ్యాదినా కాన్తిమద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకం శాస్త్రం శృణవాని విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసి నిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభిస్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్యత్ర
పాఠే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీకా
మస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసా
ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసో హి
శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోంకారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బ
న్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే) నే)షు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ. — మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేష్వాత్మేయాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మన్త్రా ఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా. లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పా
దయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హి శ్రీరమృతా సతా'మితి త్రయీలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యైస్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రా
ర్థనామన్త్రః. యశ ఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి, వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్షణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర మాత్మనః, వాసాగ్ంసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతఏవర్షభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారోహ్యత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః స్తుతిర్న్యాయ్యైవోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతాదధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవకల్పతే సః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధయా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హే దేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతా భూయాసమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణసఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మనః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా కథం? కథం చేంద్రశబ్దే నాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు "స్పృ ప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి" హి ధాతుః దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారకో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తతా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బహిరోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్ధ్ర
పాఠే. విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదితతత్త్వ ఇత్యర్థః. శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య. శ్రీకామస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వానావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః. చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ. కిమిత్యాహ- వాసాగ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికుర్వాణా శ్రీర్యా. తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్సహయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోఙ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బన్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః యశస్వీ జ (నసమూహే) నేషు అసాని భవాని శ్రేయాన్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ.— మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవతాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేష్వాత్మైక్యాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్. 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధనమన్త్రాఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా. లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పాదయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్నపానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ. 'సా హి శ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయీలక్షణాం శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యైస్సహ ఆవహ ఉత్పాదయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్. ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యాయోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రార్థనామన్త్రః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్ష
ణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రు
వమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం
మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర
మాత్మనః, వాసాగ్ంసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతఏవర్షభత్వమోఙ్కారస్య ఓఙ్కారో హ్యత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః
స్తుతిర్వ్యాఖ్యేయైవోఙ్కారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదా హ్యమృతం తస్మాదమృతా
దధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత
ఓఙ్కారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః. నహి నిత్యస్యోఙ్కారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవ
కల్పతే సః ఏవంభూతఓఙ్కారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధ
యా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే
అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హే దేవ ధారణః
ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం
యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా
మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు
విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతా భూయాసమిత్యర్థః. ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణస
ఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః. మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మ
నః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః. అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా
కథం? కథం చేన్ద్రశబ్దేనాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.-
బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోఙ్కారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు. ''స్పృ ప్రీతిరక్షణప్రాణనేష్వితి'' హి ధాతుః
దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో
భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞానమనువర్తతా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం
బలారోగ్యాదినా కాన్తిమద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా
భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని
విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసినిధానస్థానమసి
మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

దా, తతో మే శ్రియ మావహ, లోమశాం పశుభి స్స
హస్వాహా, ఆమాయంతు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, (అన్ధ్రి
పా రే విమాయన్తుబ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ప్రమాయ
న్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, దమాయన్తుబ్రహ్మచారిణ
స్స్వాహా, శమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా,) యశో

పలభ్యతే మేధయా లౌకికప్రజ్ఞయా పిహితః ఆచ్ఛాదితః సత్వం సామాన్యప్రజ్ఞైరవిదిత
తత్త్వ ఇత్యర్థః శ్రుతం శ్రవణపూర్వకం ఆత్మజ్ఞానాదికం. విజ్ఞానం. మే గోపాయ
రక్ష తత్ప్రాప్త్యవిస్మరణాదికం కుర్విత్యర్థః. జపార్థా ఏతే మన్త్రా మేధాకామస్య శ్రీకా
మస్య హోమార్థా స్త్వధునా కామస్య మన్త్రా ఉచ్యన్తే ఆవహంతీ ఆనయంతీ వితన్వా
నావిస్తారయంతీ తనోతే స్తత్కర్మకత్వాత్ కుర్వాణా నిర్వర్తయంతీ అచీరం అచిరం
క్షిప్రమేవ ఛాందసో దీర్ఘః చిరం వాకుర్వాణా ఆత్మనః మమ కిమిత్యాహ- వాసా
గ్ంసి వస్త్రాణి మమగావశ్చ గాశ్చేతి యావత్. అన్నపానే చ సర్వదా. ఏవమాదీనికు
ర్వాణా శ్రీర్యా తాం తతః మేధానిర్వర్తనాత్పరం ఆవహ ఆనయ అమేధసోహి
శ్రీరనర్థాయైవేతి, కిం విశిష్టాం (చ) లోమశాం అజావ్యాదియుక్తాం అన్యైశ్చపశుభిస్స
హయుక్తాం ఆవహేతి అధికారాదోజ్కారఏవాభిసమ్బధ్యతే (స్వాహా) స్వాహాకారో
హోమార్థమన్త్రత్వజ్ఞాపనార్థః (ఆమాయన్త్వితి) ఆమాయంతు మామితివ్యవహితేన సమ్బ
న్ధః బ్రహ్మచారిణః (విమాయన్తు ప్రమాయన్తు దమాయన్తు శమాయన్త్విత్యాది) యశః
యశస్వీ జ (నసమూహే)నేష్ఠు అసాని భవాని శ్రేయాక్ ప్రశస్యతరః వస్యసః

స్యత ఇత్యాశజ్క్యాహ — మేధయేతి. లౌకికప్రజ్ఞయేతి, సాలగ్రామాదిష్వివ దేవ
తాబుద్ధ్యేత్యర్థః. నైతేష్వాశ్లేషాదిమృగ్యం బ్రహ్మణ ఉత్పన్నత్వాత్ 'వసనివాసే.'

శ్రుతార్థో యథా అప్రమృష్టో భవతి తథా కుర్విత్యర్థః. విద్యోపయికహోమసాధన
మన్త్రాఉచ్యంతే. ఆవహన్తీత్యాదినా లక్ష్మీప్రార్థనామన్త్రోఽయం. ఆవహన్తీ ఉత్పా
దయన్తీ వితన్వానా వర్ధయన్తీ, యతస్త్వం, తతో మే చీరమితరాణి వాసాంసి అన్న
పానే చ సర్వదా కుర్వాణా సతీ 'సా హి శ్రీరమృతాసతామి'తి త్రయీలక్షణాం
శ్రియం, లోమశాం బహులాం యజ్ఞాద్యుపయికపశ్వాదిద్రవ్యైస్సహ ఆవహ ఉత్పా
దయ. హోమసాధనత్వాన్మన్త్రస్య స్వాహాన్తత్వమ్ ఆమాయన్త్వితి. బ్రహ్మవిద్యా
యోగ్యా బ్రహ్మచర్యవ్రతసమ్పన్నాశ్శిష్యాః మా మాగచ్ఛన్తు ఇత్యనుకూలశిష్యప్రా
ర్థనామన్త్రః. యశఇతి. జనమధ్యే యశస్వీ భవానీత్యర్థః. శ్రేయానితి. వస్యసః వసీ

మృతస్య దేవధారణో భూయాసమ్, శరీరం మే విచర్షణమ్, జిహ్వా మే మధుమత్తమా, కర్ణాభ్యాం భూరి విశ్రువమ్, బ్రహ్మణః కోశోఽసి మేధయా పిహితః, శ్రుతం మే గోపాయ, ఆవహంతీ వితన్వానా. ౧. కుర్వాణా చీర మాత్మనః, వాసాꣳసి మమ గావశ్చ, అన్నపానే చ సర్వ

రాత్ అతఏవ వర్షభత్వమోంకారస్య ఓంకారోఽస్యాత్రోపాస్య ఇత్యృషభాదిశబ్దైః స్తుతిర్న్యాయ్యైవోంకారస్య. ఛందోభ్యః వేదేభ్యః వేదాహ్యమృతం తస్మాదమృతా దధిసమ్బభూవ లోక (దేవ) వేదవ్యాహృతిభ్యస్సారిష్ఠం జిఘృక్షోః ప్రజాపతేస్తపస్యత ఓంకారస్సారిష్ఠత్వేన ప్రత్యభాదిత్యర్థః నహి నిత్యస్యోంకారస్యాంజసైవోత్పత్తిరవ కల్పతే సః ఏవంభూతఓంకారః ఇన్ద్రస్సర్వకామేశః పరమేశ్వరో మా మాం మేధయా ప్రజ్ఞయా స్పృణోతు ప్రీణయతు బలయతు వా ప్రజ్ఞాబలం హి ప్రార్థ్యతే అమృతస్య అమృతత్వహేతుభూతస్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య తదధికారాత్ హేదేవ ధారణః ధారయితా భూయాసం భవేయం కించ శరీరం మే మమ విచర్షణం విచక్షణం యోగ్యమిత్యేతత్ భూయాదితి ప్రథమపురుషవిపరిణామః జిహ్వా మే మధుమత్తమా మధుమతీ అతిశయేన మధురభాషిణీత్యర్థః. కర్ణాభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం భూరి బహు విశ్రువం వ్యశ్రువం శ్రోతాభూయాసమిత్యర్థః ఆత్మజ్ఞానయోగ్యః కార్యకారణసఙ్ఘాతోఽస్త్వితి వాక్యార్థః మేధా చ తదర్థమేవ హి ప్రార్థ్యతే బ్రహ్మణః పరమాత్మనః కోశోఽసి అసేరివ ఉపలబ్ధ్యధిష్ఠానత్వాత్ త్వం హి బ్రహ్మణః ప్రతీకం త్వయి బ్రహ్మో

తస్య ప్రథమపురుషత్వేన విపరిణామః కర్తవ్య ఇత్యర్థః అచేతనం శబ్దం ప్రతి ప్రార్థనా కథం? కథం చేంద్రశబ్దేనాభిధానమి? త్యాశంక్య బ్రహ్మాభేదవివక్షయేత్యభిప్రేత్యాహ.- బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మాభేదేన ప్రార్థితదానే సమర్థశ్చేదోంకారః కిమితి సర్వైర్నోపా

మేధయా జ్ఞానేన స్పృణోతు ఉజ్జీవయతు ''స్పృ ప్రీతిరక్షణ ప్రాణనేష్వితి'' హి ధాతుః దేవేతి. దీవ్యతః ప్రణవస్య సమ్బోధనం అమృతస్య పరమాత్మనః హృదయే ధారణో భూయాసం సర్వదా బ్రహ్మజ్ఞాన మనువర్తితా మిత్యర్థః. మదీయం చ శరీరం విచర్షణం బలారోగ్యాదినా కాన్తిమ ద్భవతు మదీయా చ జిహ్వా సర్వదా బ్రహ్మవదనశీలతయా భోగ్యతమా భవతు కర్ణాభ్యాంచ భూరి భూయో బ్రహ్మప్రతిపాదకంశాస్త్రం శృణవాని విశ్రువ మితి ఛాన్దసం రూపం. పరమాత్మనస్త్వం వాచకతయా కోశోఽసి నిధానస్థానమసి మేధాజనకతయా తద్భరితతయా వా మేధయాచ్ఛాదితోఽసి తాదృశస్త్వం

జనేసాని స్వాహా, శ్రేయాన్వస్యసోఽసానిస్వాహా, తన్త్వా
భగప్రవిశానిస్వాహా, సమాభగప్రవిశ స్వాహా. ౨.
తస్మింత్సహస్రశాఖే, నిభగాహం త్వయి మృజే స్వాహా,
యథాపః ప్రవతాయంతి, యథా మాసా అహర్జరమ్,
ఏవం మాం బ్రహ్మచారిణః, ధాతరాయంతు సర్వతస్స్వా
హా, ప్రతివేశోఽసి ప్రమా(భా)పాహి ప్రమాపద్యస్వ.

వసీయసః వసుతరాద్వసుమత్తరాద్వా. అసానీత్యన్వయః. అనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం తుల్యజాతీయాచ్చ విశేషణం ధనవజ్జాతీయపురుషాద్విశేషవానహమిత్యర్థః. కించ తం బ్రహ్మణః కోశభూతం త్వా త్వాం హే భగ భగవన్ పూజార్హ, ప్రవిశాని ప్రవిశ్య చానన్యస్త్వదాత్మైవ భవానీత్యర్థః. సః త్వమపి మా మాం భగ భగవన్ పూజావన్ ప్రవిశ ఆవయోరే(క)కాత్మ)త్వమేవాస్తు తస్మిన్ త్వయి సహస్రశాఖే బహుభేదే హే భగవన్నిమృజేఽశోధయామ్యహం పాపకృత్యాం యథా లోకే ఆపః ప్రవతా. ప్రవణతా. నిమ్నవతా దేశేన యన్తి గచ్ఛన్తి యథా చ మాసాః అహర్జరం సంవత్సరం సంవత్సరో అహర్జరః అహోభిః పరివర్తమానో లోకాన్ జరయతీతి అహాని వాఽస్మిన్ జీర్యంతి అన్తర్భవంతీత్యహర్జరః, తం చ యథా మాసాః యన్తి ఏవం మాం బ్రహ్మచారిణః హే ధాతః సర్వస్య విధాతః మా మాయంతు ఆగచ్ఛంతు సర్వతః సర్వ

'వస ఆచ్ఛాదనే' ఇతి ధాతుద్వయాదుప్రత్యయ శ్శీలార్థే వసుః వసనశీలః పరాచ్ఛాదనశీలో వా వసుః అతిశయేన వసుః వసీయాన్ తస్మాత్ వసీయసః ఇలోపశ్ఛాన్దసః. వసుమాన్వసుశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్యభిప్రేత్యాహ.—వసుమత్తరాద్వేతి. పూర్వోక్తస్య ప్రయోజనమాహ.—కించేతి. యదుక్తం బ్రహ్మచారిణో మామాయన్త్వితి. తత్ర దృష్టాన్తమాహ —యథేతి.

యశః వసుమత్తరాణాం మధ్యే శ్రేష్ఠో భూయాస మిత్యర్థః. తంత్వేతి. హే భగేతి ఐశ్వర్యాదీనాంసమ్బోధనం. తంత్వాంప్రవిశాని ప్రాప్నువానీత్యర్థః. సమేతి. హే భగ సః త్వం మాం ప్రాప్నుహీత్యర్థః. తస్మిన్నితి. హే భగ సహస్రశాఖే ఐశ్వర్య వీర్యాద్యనన్తవిధా యుక్తే త్వయి ప్రవిష్టోఽహంనిమృజే శుద్ధో భవానీత్యర్థః. 'మృజూష్ శుద్ధావి'తిహిధాతుః. యథాపఇతి. హే ధాతః పరమాత్మన్ యథా జలాని ప్రవతాః ప్రవణాః దిశో యన్తి తానాదికాద్వనుతే ర్నిష్ఠాయామనునాసికలోపః, యథావా మాసాః అహర్జరం, అహోభి ర్జరా యస్య స పురుషోఽహర్జరః యస్య కాలేన జరా భవతి న వ్యాధ్యాదినా సోఽహర్జరః వృద్ధఇతి యావత్, తం యథా మాసాః ప్రాప్నువన్తి, యద్వా-అహాని జీర్యన్తి యత్రేతి అహర్జరః సంవత్సరః సూర్యో వా ఏవం మాం

3. వితన్వానా ప్రవిశస్వాహాస స్తుచ. (ఆన్ధ్రపాఠే. వితన్వా నాశమాయన్తు బ్రహ్మచారిణస్స్వాహా, ధాతరాయన్తు సర్వత స్స్వాహైకంచ.)

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉప.—భూర్భువస్సువరితి వా ఏతా స్తిస్రో వ్యాహృతయః,

దిగ్భ్యః ప్రతివేశః శ్రమాపనయనస్థానం ఆసన్నం గృహమిత్యర్థః. ఏవం త్వం ప్రతివేశ ఇవ ప్రతివేశః త్వచ్ఛీలినాం సర్వపాపదుఃఖాపనయనస్థానమసి అతో మా మాం ప్రభాహి ప్రకాశయ ఆత్మానం ప్రమాపద్యస్వ ప్రపద్యస్వ చ మాం (శర(సః)) విద్ధమివ లోహం త్వన్మయం త్వదాత్మానం కుర్విత్యర్థః. శ్రీకామోఽస్మిన్ విద్యాప్రకరణేఽభిధీయమానో ధనార్థః ధనం చ కర్మార్థం కర్మ చోపాత్తదురితక్షయార్థం. తత్క్షయే హి విద్యా ప్రకాశతే తథాచ స్మృతిః. 'జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః, యథాఽఽదర్శతలే ప్రఖ్యే పశ్యన్త్యాత్మాన మాత్మనీ'తి.

శం—సంహితావిషయముపాసనముక్తమ్, తదను మేధాకామస్య శ్రీకామస్య చానుక్రాన్తా మన్త్రాః, తేచ పారమ్పర్యేణ విద్యోపయోగార్థా ఏవ అనన్తరం వ్యాహృత్యాత్మనో బ్రహ్మణోఽన్తరుపాసనా స్వారాజ్యఫలం ప్రస్తూయతే. భూర్భువస్సువరితి. ఇతీత్యుక్తోపప్రదర్శనార్థః. ఏతా స్తిస్ర ఇతి ప్రదర్శితానాం చ పరామర్శార్థః. పరామృష్టాః (స్మ)స్మార్యన్తే, వై ఇత్యనేన తిస్ర ఏతాః ప్రసిద్ధాః వ్యాహృతయః స్మర్యన్తే

ఆ—వృత్తానువాదపూర్వక ముత్తరానువాకస్య సమ్బన్ధమాహ—సంహితావిషయమిత్యాదినా. వ్యాహృతీనాం శ్రద్ధాగృహీతత్వా త్తత్పరిత్యాగేనోపదిశ్యమానం

యోగ్యాః శిష్యాః ఆయాన్త్విత్యర్థః. ప్రతివేశోఽసీతి. హేధాతస్త్వం ప్రతివేశవద్ధిత ప్రతిగృహకల్పః సన్నిహితోఽసీత్యర్థః. మా మాం ప్రకర్షేణ పాహి ప్రపద్యస్వ అన్తర్భావితణ్యర్థోఽయం పదిః ప్రపన్నం మాం కుర్విత్యర్థః.

రం.—వక్ష్యమాణపరవిద్యాఙ్గభూతవ్యాహృత్యుపాసనముపదిశ్యతే. భూర్భువరిత్యాదినా. వైశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. తాసామితి. మహ ఇతి వ్యాహృతిం మాహాచమస్యః నామా ఋషిః తిసృణాం వ్యాహృతీనాం చతుర్థీం వత్తీత్యర్థః. తద్బ్రహ్మేత్యాది.

తాసా ము హ స్మైతాం చతుర్థీం, మాహాచమస్యః ప్రవే
దయతే, మహ ఇతి తద్బ్రహ్మ, స ఆత్మా, అఙ్గాన్యన్యా
దేవతాః, భూరితి వా అయం లోకః, భువ ఇత్యన్త
రిక్షం, సువరిత్యసౌ లోకః. ౧. మహ ఇత్యాదిత్యః, ఆది
త్యేన వావసర్వే లోకామహీయన్తే, భూరితి వా

ఇతి యావత్. తాసా మియం చతుర్థీ వ్యాహృతి ర్మహ ఇతి. తా మేతాం చతుర్థీం మహాచమసస్యాపత్యం మాహాచమస్యః ప్రవేదయతే ఉ, హ, స ఇత్యేతేషాం వృత్తానుకథనార్థత్వాద్విదితవాన్ దదర్శేత్యర్థః. మాహాచమస్య గ్రహణమార్షానుస్మరణార్థం ఋష్యనుస్మరణమపి ఉపాసనాఙ్గమితి గమ్యతే. ఇహోపదేశాత్ యేయం మాహాచమస్యేన దృష్టా వ్యాహృతిర్మహఇతి తద్బ్రహ్మ, మహద్ధి బ్రహ్మ, మహశ్చ వ్యాహృతిః, కింపున స్తత్. సఆత్మా. ఆప్నోతే ర్వ్యాప్తికర్మణః ఆత్మా ఇతరాశ్చవ్యాహృతయో లోకా దేవావేదాః ప్రాణాశ్చ మహఇత్యనేన వ్యాహృత్యాత్మనాఽఽదిత్యచన్ద్ర బ్రహ్మాన్నభూతేన వ్యాప్యన్తే యతః అతోఽఙ్గాని అవయవా అన్యా దేవతాః దేవతా గ్రహణ ముపలక్షణార్థం లోకాదీనాం. మహ ఇత్యస్య వ్యాహృత్యాత్మనో దే(వా (వ)లోకాదయ (స్స) శ్చ ర్వే అవయవభూతాః (యత(అత)ఆహ ఆదిత్యాదిభి ర్లోకాదయో మహీయన్తఇతి ఇతి ఆత్మనాహ్యఙ్గాని మహీయన్తే, మహనంవృద్ధిః ఉపచయః మహీయన్తే వర్ధన్త ఇత్యర్థః. అయం లోకః ఋగ్వేదః ప్రాణ ఇతి ప్రథ(మా)మ)వ్యాహృతి ర్భూరితి. ఏవముత్తరా ఏకైకా శ్చతుర్ధా భవంతి. మహఇతి బ్రహ్మ. బ్రహ్మేత్యోఙ్కారః శబ్దాధికారే అన్యస్యాసమ్భవాత్ ఉక్తార్థమన్యత్

బ్రహ్మన బుద్ధిమారోహేదితి తతో వ్యాహృతిశరీరం హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ స్వర్గాల దయే(ధ్యే)క్షే) యత్వేనోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. మహ ఇతి వ్యాహృతావఙ్గ బ్రహ్మదృష్టిః కర్తవ్యా, తత్ర కిం సామ్యమిత్యతఆహ—మహద్ధీతి. యథా దేవదత్తస్య పాదాదీన్యఙ్గాని మధ్యభాగశ్చాఙ్గీ ఇతరేషా మఙ్గానా మాత్మా కథ్యతే వ్యాపకత్వాత్. తథా మహావ్యాహృతి ర్హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణో మధ్యభాగ ఆత్మేతి కల్ప్యతే ఇతరాశ్చ వ్యాహృతయః పాదాద్యవయవత్వేన కల్ప్యన్తే ప్రథమవ్యాహృతిః పాదౌ, ద్వితీయా

యన్మహాశ్శబ్దితం తదేవ నిరతిశయమహత్త్వా దాత్మబ్రహ్మశబ్దితం ఇతరదేవతాస్తు తదఙ్గభూతాః తస్యాత్మన శ్శరీరభూతాః అతో నిరతిశయమహత్త్వాభావాత్ న మహాశ్శబ్దవాచ్యత్వమిత్యర్థః. ఏవం మహాశ్శబ్దస్య వాస్తవమర్థముపవర్ణ్య భూర్భువస్సువర్మహ ఇతి

అగ్నిః, భువ ఇతి వాయుః, సువరిత్యాదిత్యః, మహ ఇతి
చన్ద్రమాః, చన్ద్రమసా వావ సర్వాణి జ్యోతీగ్ంషి
మహీయన్తే, భూరితి వా ఋచః, భువ ఇతి సామాని,
సువ రితి యజూగ్ంషి. ౨. మహ ఇతి బ్రహ్మ, బ్రహ్మణా
వావ సర్వే వేదా మహీయన్తే, భూరితి వై ప్రాణః,
భువ ఇత్యపానః, సువరితి వ్యానః, మహ ఇత్యన్నం,
అన్నేన వా వసర్వే ప్రాణా మహీయన్తే, తా వా ఏతా

తా వా ఏతా శ్చతస్రశ్చతుర్ధేతి. తావా ఏతాః భూర్భువ స్సువర్మహ ఇతి చతస్రః ఏకైకశశ్చతుర్ధాచతుష్ప్రకారాః ధాశబ్దః ప్రకారవచనః చతస్రః చతస్ర స్సత్యః చతుర్ధా భవన్తీత్యర్థః. తాసాం యథా క్లృప్తానాం పునరుపదేశః తథైవోపాసన. నియమార్థః. తాః యథోక్తవ్యాహృతీ ర్యోవేద సవేద విజానాతి, కిం, బ్రహ్మ, నను. తద్బ్రహ్మస ఆత్మేతి జ్ఞాతే బ్రహ్మణి న వక్తవ్య మవిజ్ఞాతవత్సబ్రహ్మేతి, న. తద్విశేషవివక్షుత్వాదదోషః. సత్యం విజ్ఞాతం చతుర్థవ్యాహృత్యాత్మా బ్రహ్మేతి. న తు తద్విశేషో హృదయాన్తరుపలభ్యత్వం మనోమయత్వాదిశ్చ, శాన్తిసమృద్ధమిత్యేవ మన్తో విశేషణవిశేష్యరూపో ధర్మపూగో విజ్ఞాయత ఇతి తద్వివక్షుహి శాస్త్ర మవిజ్ఞాతమివ

బాహూ, తృతీయా శిర ఇత్యర్థః. వ్యాహృత్య వయవం బ్రహ్మ ఉపాసీతేత్యుత్పత్తి విధి రుక్తః, ఇదానీ మఙ్గవిశేషవిధిః కథ్యతే 'భూరితి వాఅయం లోక' ఇత్యాదినా. తత్రైకైకావ్యాహృతిశ్చతుర్ధా చతుష్ప్రకారా అవగన్తవ్యేతి తాత్పర్యమాహ.—అయం లోకఇత్యాదినా. ఏకైకా వ్యాహృతయో యదా చతుష్ప్రకారాశ్చిన్త్యన్తే షోడశకలః పురుష ఉపాసితో భవతీత్యభిప్రేత్య సంక్షేపమాహ —తావా ఏతా ఇతి. సవేద బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవేదనం ఫలత్వేన న సఙ్కీర్త్యతేఽధికారవిధివాక్యే, కింతు వక్ష్యమాణానువాకేనాస్మిన్నేవ బ్రహ్మోపాసనే గుణవిధానం భవిష్యతీతి సూచయితు మిత్యాహ.—నతద్విశేషవివక్షుత్వాదిత్యాదినా. యదివ్యాహృత్యవయవ)మే)ఏ)వ

వ్యాహృతిచతుష్టయే చతుర్విధోపాసనం దర్శయతి. భూరిత్యాదినా. భూరాదివ్యాహృతిచతుష్టయే భూలోకాన్తరిక్షస్వర్గలోకాదిత్యరూపార్థచతుష్టయదృష్టిః కర్తవ్యేత్యర్థః. మహీయన్తే పూజాం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం, మహీయన్తే పూజ్యన్తే ఽనేనేతి మహ ఇతి మహాశ్శబ్దవ్యుత్పత్తిరితి భావః. తావా ఏతా ఇతి. చతస్రోఽపి వ్యాహృతయః ఉక్తప్రకారేణ చతుర్విధోపాసనయుక్తా ఇత్యర్థః.

శ్చతస్ర శ్చతుర్ధా, చతస్ర శ్చతస్రో వ్యాహృతయః,
తా యో వేద, స వేద బ్రహ్మ, సర్వేఽస్మై దేవా బలి మా
వహన్తి. 3. అసౌ లోకో యజూగ్ంషి వేద ద్వేచ.

ఇతి పఞ్చమోఽనువాకః.

ఉ.—సయఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశః, తస్మిన్నయం పురుషో

బ్రహ్మ మత్వా స వేద బ్రహ్మేత్యాహ అతో న దోషః, యో(హి)వా) వక్ష్యమాణేన ధర్మపూగేన విశిష్టం బ్రహ్మ వేద, స వేద బ్రహ్మేత్యభిప్రాయః, అతో వక్ష్యమాణానువాకేనైకవాక్యతాస్య—ఉభయో ర్వ్యాహృత్యనువాకయో రేక ముపాసనం లిఙ్గాచ్చ. 'భూరిత్యగ్నౌ ప్రతితిష్ఠతీ' త్యాదికం లిఙ్గముపాసనైకత్వే విధాయకావాభాచ్చ, నహి వేదోపాసీత వేతి విధాయకః కశ్చిచ్ఛబ్దోఽస్తి వ్యాహృత్యనువాకేతా యో వేదేతి తు వక్ష్యమాణార్థత్వాన్నోపాసనా భేదకః వక్ష్యమాణార్థత్వం చ తద్విశేషవివక్షుత్వా దిత్యాదినా ఉక్తం సర్వే దేవాః అస్మై ఏవం విదుషే అఙ్గభూతా ఆవహన్తి ఆనయన్తి బలింస్వారాజ్యప్రాప్తౌ సత్యామిత్యర్థః.

శం—భూర్భువస్సువోరూపాః మహఇత్యేతస్య. హిరణ్యగర్భస్య. వ్యాహృత్యాత్మనో బ్రహ్మణోఽఙ్గాన్యన్యాదేవతా ఇత్యుక్తం యస్య తా అఙ్గభూతాః తస్యైవ బ్రహ్మోత్తరత్రోపాస్యతే తదైవోపాసకస్య ప్రథమవ్యాహృత్యాత్మకే అగ్నౌ ప్రతిష్ఠాభిధానం ఘ(టేత)టతే) తస్మా ద్వ్యాహృత్యాత్మకదేవతాప్రాప్త్యభిధాన ముపాసనైకత్వే లిఙ్గమాహ.—లిఙ్గాచ్చేతి. కించ ఏకత్ర ప్రధానవిద్యావిధిః అపరత్ర గుణవిధి రిత్యేవ మనువాకభేదే చరితార్థేనా నన్యథాసిద్ధం భేదకం ప్రమాణ ముపలభ్యత ఇత్యాహ.—విధాయకాభావాచ్చేతి. విధాయకాత్మక ఇతి. భిన్నవిద్యాబోధక ఇత్యర్థః.

చతస్ర శ్చతస్రో వ్యాహృతయఇతి. భూరాద్యా శ్చతస్రో వ్యాహృతయోఽపి ఉక్తప్రకారేణ ప్రత్యేకం చతస్రః అతష్షోడశవ్యాహృతయ స్సమ్పద్యన్త ఇత్యర్థః. తద్వేదనస్య ఫలమాహ.—తా యో వేదేతి. తద్వేదనాద్బ్రహ్మవిద్యానిష్పద్యతే సర్వే చ దేవాః పూజాం కుర్వన్తీత్యర్థః.

రం—అఙ్గాన్యుపదిశ్య పరవిద్యామాహ.—సయఏషఇత్యాదినా, హృదయాన్తర్గతాకాశే విశుద్ధమనోగ్రాహ్యః అమృతః అసంసారీ కమనీయవిగ్రహో య ఆస్తే స

మనోమయః, అమృతో హిరణ్మయః, అన్తరేణ తాలు
కే, య ఏష స్తన ఇవావలంబతే, సేన్ద్రయోనిః, యత్రా
సౌ కేశాన్తో వివర్తతే, వ్యపోహ్య శీర్షకపాలే, భూరి

తస్య బ్రహ్మణ స్సాక్షాదుపలబ్ధ్యర్థముపాసనార్థం చ హృదయాకాశస్థానముచ్యతే సాలగ్రామ ఇవ విష్ణోః, తస్మిన్ హి తద్బ్రహ్మోపాస్యమానం మనోమయత్వాదిధర్మ విశిష్టం సాక్షాదుపలభ్యతే పాణావివామలకం మార్గశ్చ సర్వాత్మభావప్రతిపత్తయే వక్తవ్య ఇత్యనువాక ఆరభ్యతే స ఇతి. వ్యుత్క్రమ్యాయం పురుషఇత్యనేన సంబధ్యతే, య ఏషోఽన్తర్హృదయే హృదయస్యాన్తః హృదయమితి పుణ్డరీకాకారో మాంస (పి)ఖ)ండః ప్రాణాయతనోఽనేకనాడీసుషిర ఊర్ధ్వనాళోఽధోముఖో విశస్యమానే పశౌ ప్రసిద్ధ ఉపలభ్యతే, తస్యాన్తర్య ఏష ఆకాశః ప్రసిద్ధఏవ కరకాకాశవత్ తస్మిన్ సోఽయం పురుషః పురి శయనాత్ పూర్ణా వా భూరాదయో లోకా యేనేతి పురుషః. మనోమయః. మనః విజ్ఞానం మనుతేర్జ్ఞాన కర్మణః తన్మయః తత్ప్రాయః తదుపలభ్యత్వాత్ మనుతే అనేనేతి వా మనః అంతఃకరణం తదభిమానీ తన్మయః తల్లిఙ్గో వా అమృతః అమరణధర్మా హిరణ్మయః జ్యోతిర్మయః తస్యైవం లక్షణస్య హృదయాకాశే సాక్షాత్కృతస్య విదుష ఆత్మభూతస్య ఇన్ద్ర (రూప)స్య ఏవంస్వరూప స్య. ప్రతిపత్తయే మార్గోఽభిధీయతే, హృదయాదూర్ధ్వం ప్రవృత్తా సుషుమ్నా నామ నాడీ యోగశాస్త్రేషు ప్రసిద్ధా సాచాన్తరేణ తాలుకే మధ్యే తాలుకయో ర్గతా, యశ్చైష తాలుకయో ర్మధ్యే స్తనఇవావలంబతే మాంసఖండః తస్య చాన్తరేణేత్యేతత్ యత్ర చ కేశాన్తః కేశానామన్తః మూలం వివర్తతే విభాగేన వర్తతే మూర్ధప్రదేశ ఇత్యర్థః తం దేశం ప్రాప్య తత్ర వినిస్సృతా వ్యపోహ్య విభజ్య విదార్య శీర్షకపాలే శిరః కపాలే వినిర్గతా, యా సేన్ద్రయోనిః ఇన్ద్రస్య బ్రహ్మణః యోనిః మార్గః స్వరూపప్రతిపత్తి

ఆ—తదుపలభ్యత్వాదితి. జ్ఞానాకారపరిణామిని మనస్యేవోపలభ్యత్వా ద్ధ్యాయిభి రిత్యర్థః. జడస్య. తస్య మనసః ప్రవృత్తిం దృష్ట్వా తదధిష్ఠాతృతయా. ఉపాసితవ్య ఇత్యర్థః. ఇదం చ వాక్యం పరమాత్మపరతయా. 'సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశా దిత్యత్ర భాష్యకృతా ఉదాహృతం, తథైవ వ్యాసాచార్యై ర్వ్యాఖ్యాతం చ అతో జీవవిషయత్వశఙ్కా న కార్యా, ఏవం పరవిద్యాముపదిశ్య అర్చిరాదిగతిం దర్శయతి. అన్తరేణేత్యాదినా. తాలుకే జిహ్వాయాం అన్తరేణ మధ్యే గోస్తనఇవ యో లంబతే సా ఇన్ద్రస్య సన్నిహితముక్తైశ్వర్యస్య జీవస్య యోనిః నిర్గమమార్గః. యత్రాసావితి. యత్ర యస్మిన్ మార్గే కేశయోః కః బ్రహ్మా ఈశః రుద్రః. 'క ఇతి బ్రహ్మణో నామ

త్యగ్నౌ ప్రతితిష్ఠతి, భువ ఇతి వాయౌ. ౧. సువరిత్యా
దిత్యే, మహ ఇతి బ్రహ్మణి, ఆప్నోతి స్వారాజ్యం,
ఆప్నోతి మనసస్పతిమ్, వాక్పతి శ్చక్షుష్పతిః, శ్రోత్ర
పతి ర్విజ్ఞానపతిః, ఏతత్తతో భవతి, ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ,

ద్వారమిత్యర్థః, తద్యైవం విద్వాన్ మనోమయాత్మదర్శీ మూర్ధ్ని వినిష్క్రమ్య అస్య లోకస్యాధిష్ఠాతా భూరితి వ్యాహృతిరూపో యోఽగ్నిర్మహతో బ్రహ్మణో ఽఙ్గభూతః తస్మిన్నగ్నౌ ప్రతితిష్ఠతి అగ్న్యాత్మనేమం లోకం వ్యాప్నోతీత్యర్థః. తథా భువ ఇతి ద్వితీయవ్యాహృత్యాత్మని వాయౌ ప్రతితిష్ఠతీత్యనువర్తతే సువరితి తృతీయవ్యాహృత్యాత్మని ఆదిత్యే ప్రతితిష్ఠతీత్యనువర్తతే మహ ఇత్యఙ్గిని చతుర్థవ్యాహృత్యాత్మని బ్రహ్మణి ప్రతితిష్ఠతి తేష్వాత్మభావేన స్థిత్వా ఆప్నోతి బ్రహ్మభూతః స్వారాజ్యం స్వరాడ్భావం స్వయమేవ రాజా అధిపతిర్భవతి అఙ్గభూతానాం దేవతానాం యథా బ్రహ్మ దేవాశ్చ సర్వే అస్మై బలిమావహన్త్యఙ్గభూతాః యథా బ్రహ్మణే ఆప్నోతిమనసస్పతిమ్. సర్వేషాం మనసాం పతిః సర్వాత్మకత్వాద్బ్రహ్మణః, సర్వైర్హి మనోభి స్తన్మనుతే తదాప్నోత్యేవం విద్వాన్, కించ వాక్పతిః సర్వాసాం వాచాం పతి ర్భవతి తథైవ చక్షుష్పతిః చక్షుషాం పతిః శ్రోత్రపతిః శ్రోత్రాణాం చ పతిః విజ్ఞానపతిః విజ్ఞానానాం చ పతిః సర్వాత్మకత్వాత్ సర్వప్రాణినాం కరణై స్తద్వాన్భవతీత్యర్థః. కించ తతోఽప్యధికతరమేతద్భవతి కిం తత్ ఉచ్యతే. ఆకాశశరీరమ్.

హిరణ్యగర్భోఽనుమీయతే. తస్య శాస్త్రే. సకల కరణాధిష్ఠాతృత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితి తల్లిఙ్గత్వముక్త మిత్యర్థః. స్వారాజ్యం నిరఙ్కుశమైశ్వర్యం జగత్సృష్ట్యాదిలక్షణం

ఈశోఽహం సర్వదేహినామి'తి కేశవశబ్దనిరుక్తౌ తథా వర్ణనాత్. తయోరన్తః అధిభూతః కారణమితి యావత్. సంహర్తా స్థానభూత ఇతి వా తాదృశో భగవాన్ యత్ర మార్గే విశేషేణ ప్రాప్యతయా వర్తత ఇత్యర్థః. యద్వా తాలుకే అన్తరేణ ఊర్ధ్వాధరతాలుద్వయమధ్యే తయోరప్యధస్తాదిత్యర్థః. యః స్తన ఇవ లంబతే. 'సన్తతం సిరాభిస్తులంబత్యా కోశసన్నిభమి'తి శ్రవణా ద్ధృదయపుండరీక ముచ్యతే, సా ఇన్ద్రస్య పరమాత్మనో యోనిః స్థానం యత్రాసౌ కేశాన్తవత్ సూక్ష్మో జీవో విశిష్య వర్తతే. 'హృదిహ్యయమాత్మే'తి శ్రుతేః. వ్యపోహ్యేతి. ప్రయాణకాలే శిరః కపాలే భిత్త్వా భూరిత్యుపాసితయా వ్యాహృత్యా అగ్నౌ అగ్నిలోకే ప్రతిష్ఠితో భవతి భూరితి వ్యాహృతిరగ్నిలోకం ప్రాపయతీత్యర్థః. యద్యపి సర్వస్యార్చిరాదిమార్గగన్తురగ్నిలోక

సత్యాత్మ ప్రాణారామం మన ఆనన్దం, శా న్తిసమృద్ధ మ
మృతం. ౨. ఇతి ప్రాచీనయోగ్యోపాస్వ. వాయావమృ
తమేకం చ.

ఇతి షష్ఠోఽనువాకః.

ఆకాశ శ్శరీరమస్య ఆకాశవద్వా సూక్ష్మం శరీరమస్యేత్యాకాశశరీరం కిం తత్ ప్రకృతం బ్రహ్మ. సత్యాత్మ. సత్యం మూర్తామూ ర్తం అవితథం స్వరూపం-చాత్మా స్వభావో యస్య తదిదం సత్యాత్మ. ప్రాణారామమ్. ప్రాణేష్వారమణం ఆక్రీడా యస్య తత్ప్రాణారామం ప్రాణానాం వా ఆరామో యస్మిన్ తత్ప్రాణారామం మనః ఆనన్దం ఆనన్దభూతం సుఖకృదేవ యస్య మనః తన్మన ఆనన్దం. శా న్తిసమృద్ధమ్. శా న్తిః ఉపశమః శాంతిశ్చ తత్సమృద్ధం చ శా న్తిసమృద్ధం శాన్త్యావాసమృద్ధ(రత్) వత్త) దుపలభ్యతే ఇతి శా న్తిసమృద్ధం అమృతం అమరణధర్మి ఏతచ్చాధిక (తరం) రణ) విశేషణం, తత్రైవ మనోమయ ఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యమితి, ఏవం మనోమయత్వాది ధర్మై ర్విశిష్టం యథోక్తం బ్రహ్మ హే ప్రాచీనయోగ్య ఉపాస్వేత్యాచార్యవచనోక్తి రాదరార్థా ఉక్తస్తూపాసనాశబ్దార్థః.

నభవతీత్యాహ.—అఙ్గ భూతానాం దేవానామితి. సావధికమైశ్వర్య (మా) మతప) వాహ —ఆప్నోతీత్యాదినా.

ప్రాప్తిర్నస్తి తవాపి భూరాదివ్యాహృత్యుపాస్తిమహిమ్నా కఞ్చిత్కాలం తత్ర తిష్ఠతీ త్యర్థః. స్వారాజ్యం అకర్మవశ్యత్వమిత్యర్థః. ఆప్నోతీత్యాది. స్వసఙ్కల్పనిష్పాద్య సర్వేన్ద్రియఇత్యర్థః. కరణనిరపేక్షజ్ఞాన ఇతి వార్థః. ఏతదితి. తతః తదనన్తరమేతద్భవతి కిం తదిత్యత్రాహ.—ఆకాశేతి. ఆసమన్తాత్ప్రకాశమానదివ్యవిగ్రహయుక్తం ఆవిర్భూత బ్రహ్మరూపం భవతీత్యర్థః. సత్యాత్మేతి. సతత్త్వైకరూపతయా సత్యానాం నిత్యముక్తానా మాత్మనాం ప్రాణవత్పరమప్రేమాస్పదభూతో యః పరమాత్మా సవిహారారామః సర్వవిధ భోగ్యభూతో యస్య తత్తథోక్తం మనసా సఙ్కల్ప మాత్రేణ సిద్ధః ఆనన్దో యస్య తన్మన ఆనన్దం. 'యం కామం కామయతే ససోఽస్యసఙ్కల్పాదేవ సము త్తిష్ఠతీ'తి శ్రుతేః. శాన్త్యా సమృద్ధం అత్యన్తికశాన్తిర్యుక్తం అమృతం అసంసారి ఏతాదృశం బ్రహ్మభవతీతి పూర్వేణా న్వయః. ఇతీతి. ఏవం ప్రాచీనయోగ్యనాఞ్ఞానం శిష్య మను శిష్టవానితి శేషః.

ఉ—పృథివ్యన్తరిక్షం ద్యౌర్దిశో వాన్తరది (శా)శః, అగ్ని
ర్వాయురాదిత్యశ్చన్ద్రమా నక్షత్రాణి, ఆప ఓషధయో
వనస్పతయ ఆకాశ ఆత్మా, ఇత్యధిభూతమ్, అథాధ్యా
త్మమ్, ప్రాణో వ్యానోపానఉదానస్సమానః, చక్షుశ్శ్రో
త్రం మనో వా (క్,త్వక్చ) క్త్వక్, చర్మమాగ్ంసగ్ం
స్నావాస్థిమజ్జా, ఏతదధివిధాయ ఋషిరవోచత్,

శం—యదేతద్వ్యాహృత్యాత్మకం బ్రహ్మోపాస్యముక్తం తస్యైవేదానీం పృథివ్యాదిపాఙ్క్తస్వరూపేణోపాస్యత్వ ముచ్యతే పఞ్చసఙ్ఖ్యాయోగా త్పఙ్క్తిచ్ఛన్దస్సమ్పత్తిః తతః పాఙ్క్తత్వం సర్వస్య, పాఙ్క్తశ్చ యజ్ఞః. పఞ్చపదా పఙ్క్తిః 'పాఙ్క్తో యజ్ఞ' ఇతి శ్రుతేః. తేన యత్సర్వం లోకాద్యా (త్మాన్తం) త్మకం) చ(ని) పాఙ్క్తం పరికల్పయతి యజ్ఞమేవ తత్పరికల్పయతి, తేన యజ్ఞేన పరికల్పితేన పాఙ్క్తాత్మకం ప్రజాపతి మభిసంపద్యతే తత్కథం పాఙ్క్తం వా ఇదగ్ం సర్వమితీత్యతఆహ.—పృథివ్యన్తరిక్షం ద్యౌర్దిశోవాన్తరదిశ ఇతి లోకపాఙ్క్తం, 'అగ్నిర్వాయురాదిత్య శ్చన్ద్రమా నక్షత్రాణీ'తి దేవతాపాఙ్క్తం, 'ఆప ఓషధయో వనస్పతయ ఆకాశ ఆత్మే'తి భూతపాఙ్క్తం, ఆత్మేతి విరాట్ భూతాధికారాత్. ఇత్యధిభూతమితి. అధిలోకాధిదైవతపాఙ్క్తద్వయోపలక్షణార్థం. లోకదేవతాపాఙ్క్తయో ర్ద్వయోశ్చాభిహితత్వాత్ అథ అనన్తర మధ్యాత్మం పాఙ్క్తత్రయముచ్యతే ప్రాణాది

ఆ—ఉత్తరోఽప్యనువాకః ప్రకారాన్తరేణ హిరణ్యగర్భోపాసనవిషయ ఇత్యాహ. యదేతదిత్యాదినా. పృథివ్యాదేః కథం పాఙ్క్తత్వమిత్యాకాఙ్క్షాయాం పఙ్క్త్యాఖ్యస్య ఛన్దస స్సంపాదనాదిత్యాహ. పఞ్చసఙ్ఖ్యేతి. న కేవలం పఞ్చసఙ్ఖ్యాయోగా త్పఙ్క్తిచ్ఛన్దస్సమ్పాదనం యజ్ఞత్వసమ్పాదనమపి కర్తుం శక్యత ఇత్యాహ.—పాఙ్క్తశ్చయజ్ఞ ఇతి. పత్నీయజమాన (పుత్ర) దైవమానుషవిత్తైః పఞ్చభిః సంపాద్యత ఇతి యజ్ఞః పాఙ్క్త ఇత్యర్థః. ఉత్కృష్టదృష్టిర్నికృష్టే ఫలవతీతి న్యాయా ద్వ్యాఖ్యా

రం—పృథివ్యన్తరిక్షమిత్యాది. అధిభూతేషు పృథివ్యాదిపఞ్చక మేకం. అగ్న్యాదిపఞ్చకం ద్వితీయం. అబాదిపఞ్చకం తృతీయం. ఏవం త్రీణ్యధిభూతం పఞ్చకాని, అధ్యాత్మం ప్రాణాదిపఞ్చక మేకం చక్షురాదిపఞ్చకం ద్వితీయం చర్మాదిపఞ్చకం తృతీయం ఏవం షట్పఞ్చకాన్యపి పఞ్చాక్షరాపఙ్క్తిరితి పఞ్చత్వసంఖ్యాయుక్తతయా పాఙ్క్తాని, తతశ్చ పఙ్క్తిచ్ఛన్దోయుక్తతయా ఉపాసితేన పఞ్చకషట్కేన

పాఙ్క్తం వా ఇదగ్ం సర్వం. ౧. పాఙ్క్తేనైవ పాఙ్క్త
గ్ం స్పృణోతీతి. సర్వమేకం చ.

ఇతి సప్తమోఽనువాకః.

ఉ.—ఓమితి బ్రహ్మ, ఓమితీదగ్ం సర్వం, ఓమిత్యేతదనుకృతి
(హ)ర్హ స్మ వా అప్యోశ్రావయేత్యాశ్రావయన్తి, ఓమితి

వాయుంపాఙ్క్తం చక్షురాదీన్ద్రియపాఙ్క్తం చర్మాదిధాతుపాఙ్క్తం ఏతావద్ధీదం సర్వ మధ్యాత్మం బాహ్యం చ పాఙ్క్తమేవేత్యేతదేవ మధివిధాయ పరికల్ప్య ఋషిః వేదః ఏతద్దర్శనసమ్పన్నో వా కశ్చిదృషిః అవోచత్ ఉక్తవాన్, కిమిత్యాహ.—పాఙ్క్తంవాఇదగ్ంసర్వం. పాఙ్క్తేనైవ ఆధ్యాత్మికేన సఙ్ఖ్యాసామాన్యాత్. పాఙ్క్తం బాహ్యం స్పృణోతి బలయతి వారయతి ఏకాత్మతయోపలభ్యతఇతి ఏతదేవం పాఙ్క్తమిదం సర్వమితి యో వేద స ప్రజాపత్యాత్మైవ భవతీత్యర్థః.

శం—వ్యాహృత్యాత్మనో బ్రహ్మణ ఉపాసనముక్తం అనన్తరంచ పాఙ్క్తస్వరూపేణ తస్యైవోపాసనముక్తం, ఇదానీం సర్వోపాసనాంగభూతస్య ఓఙ్కారస్య ఉపాసనం విధిత్స్యతే, పరాపరబ్రహ్మదృష్ట్యా హి ఉపాస్యమాన ఓఙ్కారశ్శబ్దమాత్రోఽపి పరాపరబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం భవతి, సహ్యాలంబనం బ్రహ్మణః పరస్యాపరస్య చ ప్రతిమేవ విష్ణోః. "ఏతేనైవాయతనేనైకతరమన్వేతీ''తి శ్రుతేః. ఓమితి. ఇతిశబ్దః

పాఙ్క్తరూపేణాధ్యాత్మికపాఙ్క్తత్రయ మవగన్తవ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ.—ఏకాత్మతయేతి.

ఆ—వృత్తానువాదపూర్వకముత్తరానువాక మవతారయతి. వ్యాహృత్యాత్మనే ఇత్యాదినా. వేదవిదాం హి సర్వాః క్రియా ఓఙ్కారముచ్చార్య ప్రవర్తన్తే. తస్య శ్రద్ధాగృహీతత్వా త్తత్పరిహారేణోపదిష్టం బ్రహ్మ న బుద్ధిమారోహేత్ అత

పాఙ్క్తం స్పృణోతి పఞ్చభూతాదియుక్తతయా పాఙ్క్తం స్పృణోతి పాలయతి సామ్రాజ్యం లభత ఇతి పఞ్చకషట్కమధికృత్య కశ్చిదృషిరవోచదిత్యర్థః.

రం—ప్రణవం ప్రశంసతి. ఓమితిబ్రహ్మేతి. బ్రహ్మప్రతీకత్వా త్తద్ధ్యానసాధనత్వాచ్చ ప్రణవో బ్రహ్మైవ. ఓమితీదగ్ంసర్వమితి. బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ సర్వాత్మ

సామాని గాయన్తి, ఓగ్ం శోమితి శస్త్రాణి శగ్ంసన్తి,
ఓమిత్యధ్వర్యుః ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతి, ఓమితి బ్రహ్మా
ప్రసౌతి, ఓమిత్యగ్నిహోత్ర మనుజానాతి, ఓమితి

స్వరూపపరిచ్ఛేదార్థః ఓమిత్యేతచ్ఛబ్దరూపం బ్రహ్మేతి మనసా ధారయేత్ ఉపాసీత యతః. ఓమితీదం సర్వమ్. శబ్దరూపం హి సర్వం ఓఙ్కారేణ వ్యాప్తం తద్యథా శఙ్కునేతి శ్రుత్యన్తరాత్ అభిధానతన్త్రం హ్యభిధేయమిత్యత ఇదంసర్వమోఙ్కార ఇత్యుచ్యతే ఓఙ్కారస్తుత్యర్థ ఉత్తరగ్రన్థః ఉపాస్యత్వా త్తస్య ఓమిత్యేతదనుకృతిః అనుకరణం కరోమి యాస్యామి చేతి కృత్యముక్త మోమిత్యనుకరోత్యన్యః అత ఓఙ్కారోఽనుకృతిః. హస్మ వై ఇతి ప్రసిద్ధార్థద్యోతకాః ప్రసిద్ధం హ్యోఙ్కారస్యా నుకృతిత్వం, అపిచ ఓశ్రావయేతి ప్రైషపూర్వకమాశ్రావయన్తి ప్రతిశ్రావయన్తి తథా ఓమితి సామాని గాయన్తి సామగాః ఓగ్ంశోమితి శస్త్రాణి శగ్ంసన్తి శస్త్రశంసితారోఽపి తథా ఓమిత్యధ్వర్యుః ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతి ప్రతిగృహ్ణాతి ఓమితి బ్రహ్మా ప్రసౌతి అనుజానాతి ఓమిత్యగ్నిహోత్రమను జానాతి జుహోమీత్యుక్తే ఓమిత్యేవానుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛతి ఓమిత్యేవ బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్ ప్రవచనంకరిష్యన్ అధ్యేష్యమాణ

స్తస్మాదాద్యైవోపాసనం. నిర్ధార్యత ఇత్యర్థః. నన్వోఙ్కారస్య శబ్దమాత్రస్యాచేతన త్వాదహమనేనోపాసిత ఇతి జ్ఞానాభావా త్కథం ఫలదాతృత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యా హ—పరాపరేతి. ప్రతిమాద్యర్చన ఇవ సర్వత్ర ఈశ్వర ఏవ ఫలదాతేతి భావః. ఓఙ్కారే బ్రహ్మత్వాధ్యాసే కిం సాదృశ్య మిత్యతఆహ—ఓమితీదమితి. సర్వాస్ప దత్వ మోఙ్కారస్య బ్రహ్మణా సాదృశ్యమిత్యర్థః. శస్త్రాణి గీతిరహితాఋచ ఉచ్యన్తే ప్రతిగర మితి. ఓథామోదైవేవేతిశబ్దం అధ్వర్యుః ప్రతిగృణాతి హోతుః శంసనం

కత్వం చేత్యర్థః. ఓమిత్యేతదనుకృతిర్హస్మవాఅపీతి. విధినిషేధాత్మకస్య సర్వస్యాపి ఓమి త్యేకారఏవానుజ్ఞాలక్షణోఽనుకారోఽపి, హస్మవైఇతి నిపాతత్రయేణ ప్రసిద్ధి ర్ద్యో త్యతే. ఓశ్రావయేత్యాది. ఓమిత్యుపక్రమ్య ఉద్గాతారస్సామాని గాయన్తీత్యర్థః. ఓగ్ శోమితి. హోతారోఽపి ఓమిత్యుపక్రమ్యైవ శంసన్తీత్యర్థః. ఓమిత్యధ్వర్యురితి. హోతరి శంసతి అధ్వర్యుః ప్రత్యృచం ఓమిత్యనుమోదతే ఓథామోదైవేతి శంసతో హోతుః ప్రోత్సాహనం ప్రతిగరః పాకం పచతీతివత్ ప్రతిగరం ప్రతిగృణాతీతి నిర్దేశః ప్రసౌతి అనుజ్ఞాం ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః. ఓమిత్యగ్నిహోత్రమితి. ఓమున్నయేత్యేవం యజ

బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ, బ్రహ్మోపాప్నవానీతి,
బ్రహ్మైవోపాప్నోతి. ౧. ఓందశ.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

౯.—ఋతం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, సత్యం చ స్వాధ్యాయప్రవచనేచ, తపశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, దమశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, శమశ్చ స్వాధ్యాయ

మిత్యాహ—ఓమిత్యేవ ప్రతిపద్యతే అధ్యేతు మిత్యర్థః, బ్రహ్మ వేదం ఉపాప్నవాని (ప్రా)ఉపా) ప్నయాం గ్రహిష్యామీతి ఉపాప్నోత్యేవ బ్రహ్మ. అథవా బ్రహ్మ పరమాత్మా తముపాప్నవానీత్యాత్మానం ప్రవక్ష్యన్ ప్రాపయిష్యన్ ఓమిత్యేవాహ, సచ తేన ఓఙ్కారేణ బ్రహ్మ ప్రాప్నోత్యేవ, ఓఙ్కారపూర్వం ప్రవృత్తానాం క్రియాణాం ఫలవత్త్వం యస్మాత్ తస్మాదోఙ్కారం బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి వాక్యార్థః.

శం—విజ్ఞానాదేవాప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యుక్తత్వాత్ శ్రౌతస్మార్తానాం కర్మణామానర్థక్యం ప్రాప్తమి (త్యత స్త) త్యేత)న్మాప్రాపదితి కర్మణాం పురుషార్థం ప్రతి సాధనత్వప్రదర్శనార్థ మిహోపన్యాసః, ఋతమితి వ్యాఖ్యాతం, స్వాధ్యాయః అధ్యయనం, ప్రవచనం అధ్యాపనం బ్రహ్మయజ్ఞో వా, ఏతాన్యృతాదీన్యనుష్ఠేయానీతివాక్యశేషః. సత్యం. సత్యవచనం యథా వ్యాఖ్యాతార్థం వా, తపః కృచ్ఛ్రాది, దమః బాహ్యకరణోపశమః, శమః అన్తఃకరణోపశమః, అగ్నయశ్చ ఆధా ప్రతిప్రతిశంసన ముచ్చారయతిత్యర్థః. ప్రవక్ష్యన్నితి. వచపరిభాషణ ఇత్యస్య రూపం ప్రథమవ్యాఖ్యానే, ద్వితీయే. వహప్రాపణ ఇత్యస్య ద్రష్టవ్యం.

ఆ—వ్యవహితానువాకేన సమ్బన్ధమాహ.—విజ్ఞానాదేవేత్యాదినా. అపరవిద్యాసహకారితయా తత్ఫలేనైవ ఫలవత్త్వసిద్ధ్యర్థ ముత్తరానువాకారంభ ఇత్యర్థః. లౌకి మానోఽనుజానాతీత్యర్థః. ఓమితి బ్రాహ్మణ ఇతి. వేదం ప్రాప్నవానీత్యనుసన్ధాయాధ్యయనం కరిష్యన్ ఓమిత్యాహ తథైవ వేదం ప్రాప్నోతీతి దృష్టమేవేత్యర్థః.

రం—బ్రహ్మవిద్యాఙ్గమనుష్ఠేయం కర్మాహ.—ఋతంచేత్యాదినా. ఋతం సూనృతా వాణీ, స్వాధ్యాయః వేదాధ్యయనం, ప్రవచనం అధ్యాపనం, ఋతస్వాధ్యాయప్రవచనాని నిత్యానుష్ఠేయానీతి వాక్యార్థః, సత్యం సమదర్శనం. "ఋతంచ సూనృతా వాణీ సత్యం తు సమదర్శనమి"త్యుక్తేః, తపః కాయశోషణం, దమః

ప్రవచనే చ, అగ్నయశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, అగ్నిహోత్రం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, అతిథయశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, మానుషం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, ప్రజా చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ. ౧. ప్రజనశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, ప్రజాతిశ్చ స్వాధ్యాయప్రవచనే చ, సత్యమితి సత్యవచా రాథీతరః, తప ఇతి తపో నిత్యః పౌరుశిష్టిః, స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవేతి

తవ్యాః, అగ్నిహోత్రం చ హోతవ్యం, అతిథయశ్చ పూజ్యాః, మానుషమితి లౌకికస్సంవ్యవహారః తచ్చ యథాప్రాప్తమనుష్ఠేయం ప్రజాశ్చ ఉత్పాద్యాః, ప్రజనః ప్రజననం ఋతౌ భార్యాగమన మిత్యర్థః, ప్రజాతిః పౌత్రోత్పత్తిః పుత్రో నివేశయితవ్య ఇత్యేతత్ సర్వైరేతైః కర్మభి ర్యుక్తస్యాపి స్వాధ్యాయప్రవచనే యత్నతోఽనుష్ఠేయే ఇత్యేవమర్థం సర్వేణ సహ స్వాధ్యాయప్రవచనగ్రహణం స్వాధ్యాయాధీనం హ్యర్థజ్ఞానం అర్థజ్ఞానాధీనం చ పరం శ్రేయః, ప్రవచనం తదవిస్మరణార్థం ధర్మవృద్ధ్యర్థంచ, తతః స్వాధ్యాయప్రవచనయో రాదరః కార్యః, సత్య మితి. సత్యమేవానుష్ఠేయమితి సత్యవచాః సత్యమేవ వచో యస్య సోఽయం సత్యవచాః నామ వా తస్య, రాథీతరః రథీతరగోత్రః రాథీతర ఆచార్యో మన్యతే, తప ఇతి తప ఏవ కర్తవ్యమితి తపో నిత్యః తపసి నిత్యః తపః పరః తపో నిత్య ఇతి వా నామ. పౌరుశిష్టిః. పురుశిష్టస్యాపత్యం పౌరుశిష్టి రాచార్యో మన్యతే స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవాఽనుష్ఠే

కస్సంవ్యవహారః వివాహాదిః పునః పునః స్వాధ్యాయప్రవచనగ్రహణస్య తాత్పర్యమాహ.—సర్వైరేతైరితి. కిమితి యత్నతోఽనుష్ఠేయే తత్రాహ.—స్వాధ్యాయాధీన

బాహ్యేన్ద్రియజయః, శమః అన్తఃకరణేన్ద్రియజయః, అగ్నయః గార్హపత్యాద్యాః, అగ్నిహోత్రమితి నిత్యకర్మణా మగ్నిసాధ్యానా ముపలక్షణం, మృతమనుష్యోద్దేశేనానుష్ఠీయమానం శ్రాద్ధం మానుషం. "నృణామయం పరో ధర్మ స్సర్వేషాం సముదాహృతః, త్రింశల్లక్షణవాన్ సాక్షాత్ సర్వాత్మా యేన తుష్య"తీత్యుక్త భగవదారాధనం వా, ప్రజనః ప్రజననం ఋతుకాలాభిగమనం, ప్రజాతిః ప్రకర్షేణ పౌత్రాదిజననం, సత్యం వచో యస్య సః సత్యవచాః రథీతరస్యాపత్యం రాథీతరనామా ఋషిః సత్యమితి నిర్దిష్టం సత్యం వచ ఏవ ప్రధానం స్వాధ్యాయప్రవచనే నప్రధానే ఇతి మన్యతే, పౌరుశిష్టినామా తపసి నిత్యః నిరతః ఋషిస్తు తప ఏవ ప్రధానం స్వాధ్యా

నాకో మౌద్గల్యః, తద్ధి తప స్తద్ధితపః. ప్రజా చ స్వా
ధ్యాయప్రవచనే చ షట్చ.

ఇతి నవమోఽనువాకః.

ఉ.—అహం వృక్షస్య రేరివా, కీర్తిః పృష్ఠం గిరేరివ, ఊర్ధ్వ
పవిత్రో వాజినీవ స్వమృతమస్మి, ద్రవిణగ్ (స)ను) వర్చ

సే ఇతి నాకో నామతః ముద్గలస్యాపత్యం మౌద్గల్య ఆచార్యో మన్యతే తద్ధి తప స్తద్ధి తపః, హి యస్మా త్స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవ తపః తస్మా త్తేఏవానుష్ఠేయే ఇతి ఉక్తానామపి సత్యతపస్స్వాధ్యాయప్రవచనానాం పునర్గ్రహణ మాదరార్థమ్.

శం.—అహం వృక్షస్య రేరివేతి. స్వాధ్యాయార్థోమన్త్రామ్నాయః స్వాధ్యాయశ్చ విద్యోత్పత్తయే ప్రకరణాత్ విద్యార్థం హీదం ప్రకరణం నచాన్యార్థత్వమవ గమ్యతే, స్వాధ్యాయేన చ విశుద్ధసత్త్వస్య విద్యోత్పత్తి రవక (ల్ప్య) ల్ప) తే, అహం వృక్షస్య ఉచ్ఛేద్యాత్మకస్య సంసారవృక్షస్య రేరివా ప్రేరయితా అన్తర్యామ్యాత్మనా, కీర్తిః ఖ్యాతిః గిరేః పృష్ఠమివ ఉచ్ఛ్రితా మమ. ఊర్ధ్వపవిత్రః. ఊర్ధ్వం కారణం పవిత్రం పావనం జ్ఞానప్రకాశ్యం పవిత్రం పరమం చ బ్రహ్మ యస్య సర్వాత్మనో మమ సోఽహమూర్ధ్వపవిత్రః వాజినీవ వాజవతీవ వాజం అన్నం తద్వతి సవితరీ (వే) త్యర్థః. యథా సవితర్యమృతమాత్మతత్త్వం విశుద్ధం ప్రసిద్ధం శ్రుతిస్మృతిశతేభ్యః ఏవం స్వమృతం శోభనం విశుద్ధమాత్మతత్త్వం అస్మి భవామి ద్రవిణం ధనం (స) ను) మితి. త్రయాణా మృషీణాం మతభేదోపన్యాసేన స్వాధ్యాయప్రవచనయో రేవా దరం వివృణోతి. సత్యమిత్యాదినా.

ఆ—స్వాధ్యాయార్థ ఇతి. జపార్థః. ఇషేత్వేతి శాఖాం ఛినత్తీతివత్ అన్యత్ర వినియోజకం శ్రుత్యాదిప్రమాణమపి నోపలభ్యత ఇత్యాహ—నచాన్యార్థత్వమితి. యత్ప్రవచనాభ్యాం నప్రయోజన మితి మన్యతే స్వాధ్యాయప్రవచనే ఏవ ప్రధానం తదేవ ప్రథమం తప ఇతి నాకో మౌద్గల్యోమన్యత ఇత్యర్థః.

రం—విద్యాఙ్గతయా జప్యమన్త్రమాహ — అహమిత్యాద్యినా. అహం వృక్షస్య రేరివా వృక్షవచ్ఛేద్యస్యాహఙ్కారాదేః క్షపయితా రేరివేతి. ''రీఙ్ క్షయే''ఇత్యస్మాద్య ఙ్లుగన్తాత్.''అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యత''ఇతి క్వనిపి రూపం,నిరస్తదేహాత్మాభిమాన ఇత్యర్థః.

సం, సుమేధా అమృతోక్షితః, ఇతి త్రిశఙ్కోర్వేదాను వచనం, అహగ్ షట్.

ఇతి దశమో౽నువాకః.

వర్చసం దీప్తిమత్ తదేవాత్మతత్త్వం అస్మీత్యనువర్తతే బ్రహ్మజ్ఞానం వా ఆత్మతత్త్వప్రకాశకత్వాత్ (స) సు) వర్చసం ద్రవిణమివ ద్రవిణం మోక్షసుఖహేతుత్వాత్ అస్మిన్ పక్షే ప్రాప్తం మయేత్యధ్యాహారః కర్తవ్యః. సుమేధాః. శోభనా మేధా సర్వజ్ఞత్వలక్షణా యస్య మమ సో౽హం సుమేధాః సంసారస్థిత్యుత్పత్త్యుపసంహారకౌశలయోగాత్సుమేధస్త్వం అతఏవామృతః అమరణధర్మా అక్షితః అక్షీణః అవ్యయః ఉక్షితో వా అమృతేన ఉక్షితః సిక్తో౽మృతోక్షితః, అహమిత్యాదిబ్రాహ్మణం ఇతి ఏవం త్రిశఙ్కోః ఋషేః బ్రహ్మభూతస్య బ్రహ్మవిదో వేదానువచనం వేదః వేదనం ఆత్మైకత్వజ్ఞానం తస్య ప్రాప్తి (ప్త) మనువచనం వేదానువచనం ఆత్మనః కృతకృత్యతాప్రఖ్యాపనార్థం వామదేవవత్త్రిశఙ్కునార్షేణ దర్శనేన దృష్టో మన్త్రామ్నాయః ఆత్మవిద్యాప్రకాశక ఇత్యర్థః, అస్య చ జపో విద్యోత్పత్త్యర్థో౽వగమ్యతే. ఋతంచేతి (క)ఫ) ర్మోపన్యాసాదనన్తరం వేదానువచనపాఠాదేవ తదవగమ్యతే ఏవం శ్రౌతస్మార్తేషు నిత్యేషు కర్మసు యుక్తస్య నిష్కామస్య పరం బ్రహ్మ వివిదిషో రార్షాణి దర్శనాని ప్రాదుర్భవన్త్యాత్మాదివిషయాణీతి.

అక్షితమసీత్యాదివదుపాసనావిధిశేషత్వం వా వక్తుం నశక్యతే జ్ఞానక్రియాసాధనవిధేః ప్రక్రాన్తత్వాదిత్యర్థః, అహం వృక్షస్యేతి మన్త్రస్య ఋషిస్త్రిశఙ్కుః పంక్తిశ్ఛన్దః పరమాత్మా దేవతా బ్రహ్మవిద్యార్థే జపే వినియోగః, నకేవల మస్య జపో విద్యార్థః పూర్వోక్తాని కర్మాణ్యపీత్యాహ—ఋతంచేత్యాదినా.

కీర్తిః పృష్ఠం గిరేరివ మేర్వాదిగిరిపృష్ఠవత్ శ్లాఘ్యగుణశాలితయా కీర్తిమానస్మీత్యర్థః, ఊర్ధ్వపవిత్రో వాజినీవస్వమృతమస్మి ఊర్ధ్వపవిత్రః సర్వోత్తరపవిత్రో౽హం వాజిని వాజం అన్నమస్యాస్తీతి వాజీ భోక్తా సర్వశేషిణి పరమాత్మని స్వమృతమివాస్మి అతిశయేన భోగ్యో౽స్మి తత్ప్రీతివిషయో౽స్మీత్యర్థః, ద్రవిణగ్ సువర్చసం తస్య సమీచీనద్రవిణమస్మి, భోగోపకరణమస్మీత్యర్థః, సుమేధా అమృతోక్షితః భగవచ్ఛేషత్వజ్ఞానదార్ఢ్యాత్సుమేధాశ్చ అమృతః మరణశూన్యః అసంసారీ అక్షితః అక్షయః షడ్భావవికారశూన్య ఇత్యర్థః. ఇతి త్రిశఙ్కోర్వేదానువచనం త్రిశంకుదృష్టో౽యం మన్త్ర ఇత్యర్థః.

ఉ.—వేదమనూచ్యాచార్యోఽన్తేవాసిన మనుశాస్తి, సత్యం
వద, ధర్మం చర, స్వాధ్యాయాన్మా ప్రమదః, ఆచా
ర్యాయ ప్రియం ధన మాహృత్య ప్రజాతన్తుం మావ్యవ
చ్ఛేత్సీః, సత్యాన్న ప్రమదితవ్యం, ధర్మా న్నప్రమది

శం—వేదమనూచ్యేతి. ఏవమాదికర్తవ్యతోపదేశారంభః ప్రాగ్బ్ర) (బ్ర)హ్మాత్మ) విజ్ఞానా న్నియమేన కర్తవ్యాని శ్రౌతస్మార్తాని కర్మాణీత్యేవ మర్థః, అనుశాసనశ్రుతేః పురుషసంస్కారార్థత్వాత్ సంస్కృతస్య హి విశుద్ధసత్త్వస్యాత్మజ్ఞానమంజసైవోపజాయతే. "తపసా కల్మషం హన్తి విద్యయాఽమృతమశ్నుత" ఇతి హి స్మృతిః. శ్రుతిః వక్ష్యతి చ. "తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వే"తి, అతో విద్యోత్పత్త్యర్థం అనుష్ఠేయాని కర్మాణీతి అనుశాస్తీత్యనుశాసనశబ్దాత్ అనుశాసనాతిక్రమే హి దోషోత్పత్తిః ప్రాగుపన్యాసాచ్చ కర్మణాం కేవలబ్రహ్మవిద్యారమ్భాచ్చ పూర్వం కర్మాణ్యుపన్యస్తాని ఉదితాయాం చ బ్రహ్మవిద్యాయాం. "అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే. న బిభేతి కుతశ్చన కిమహం సాధునా కరవమి"త్యాదినా కర్మనైష్కిఞ్చన్యం దర్శయిష్యతి అతోఽవగమ్యతే పూర్వోపచితదురితక్షయద్వారేణ విద్యోత్పత్త్యర్థాని కర్మాణీతి, మన్త్రవర్ణాచ్చ. "అవిద్యయామృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే" ఇతి ఋతాదీనాం పూర్వత్రోపదేశః ఆనర్థక్యపరిహారార్థః ఇహ తు జ్ఞానోత్పత్త్యర్థత్వా త్కర్తవ్యతానియమార్థః, వేదమనూచ్య అధ్యాప్యాచార్యోఽన్తేవాసినం శిష్యమనుశాస్తి గ్రన్థగ్రహణాదను పశ్చా

ఆ—ఉత్తరానువాకస్య తాత్పర్యమాహ.—వేదమనూచ్యేత్యాదినా. విద్యోత్పత్త్యర్థం నిత్యనైమిత్తికాన్యవశ్యాన్యనుష్ఠేయానీత్యేకో నియమ ఉక్తః ప్రాగేవ చానుష్ఠేయానీతి నియమాంతరమాహ.—ప్రాగితి. ప్రాగుపన్యాసాచ్చ కర్మణామితి సఙ్గ్రహవాక్యం వివృణోతి. కేవలేత్యాదినా. అవిద్యయా కర్మణా మృత్యుం. అధర్మం. తీర్త్వేతి మన్త్రోఽపి విద్యోత్పత్తేః ప్రాగేవ కర్మానుష్ఠానం సూచయతీత్యర్థః. "ఋతం చ స్వాధ్యాయప్రవచనే"త్యాదినా పూర్వత్ర కర్మానుష్ఠాన ముక్తమేవ, అతః పౌనరుక్త్య మిత్యాశంక్యాహ.—ఋతాదీనామితి. విచారమకృత్వాగురుకులాన్న నివర్తితవ్యం, కింత్వధ్యయనవిధే రర్థావబోధద్వారేణ పురుషార్థపర్యవసాయితాసిద్ధ్యర్థమధీతగ్రహణానంతర మర్థావబోధే ప్రయతితవ్య మిత్యాహ.—గ్రంథగ్రహణాదన్వితి.

రం—వేదమనూచ్యేతి. వేదమధ్యాప్యాచార్యశ్శిష్య మనుశిష్యా దిత్యర్థః. స్వాధ్యాయాన్మా ప్రమదఇతి. స్వాధ్యాయాధ్యయనే ప్రమాదం మాకార్షీః తత్రాప

తవ్యం, కుశలాన్న ప్రమదితవ్యం, భూత్యై న ప్రమదితవ్యం, స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం.
౧. దేవపితృకార్యాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం, మాతృదేవో భవ, పితృదేవో భవ, ఆచార్యదేవో భవ, యాన్యనవ

చ్ఛాస్తి తదర్థం గ్రాహయతీత్యర్థః, అతోఽవగమ్యతే అధీతవేదస్య ధర్మజిజ్ఞాసామకృత్వా గురుకులాన్నసమావర్తితవ్యమితి. "బుద్ధ్వా కర్మాణి చారభేది"తిస్మృతేశ్చ, కథమనుశాస్తీత్యత ఆహ—సత్యంవద. యథా ప్రమాణావగతం వక్తవ్యం వద, తద్వద్ధర్మం చర ధర్మఇత్యనుష్ఠేయానాం సామాన్యవచనం సత్యాదివిశేషనిర్దేశాత్, స్వాధ్యాయాత్ అధ్యయనాన్మాప్రమదః ప్రమాదం మాకార్షీః ఆచార్యాయ ఆచార్యార్థం ప్రియం ఇష్టం ధనం ఆహృత్య ఆనీయ దత్వా విద్యాని (ష్క్రీ) ష్క్రియార్థం ఆచార్యేణ చానుజ్ఞాతోఽనురూపాన్దారానాహృత్య ప్రజాతన్తుం ప్రజాసన్తానం మావ్యవచ్ఛేత్సీః ప్రజాసన్తతే ర్విచ్ఛిత్తి ర్నకర్తవ్యా అనుత్పద్యమానేఽపిపుత్రే పుత్రకామ్యాదికర్మణా తదుత్పత్తౌ యత్నః కర్తవ్య ఇత్యభిప్రాయః. ప్రజా ప్రజనప్రజాతిత్రయ నిర్దేశసామర్థ్యాత్. అన్యథా ప్రజనశ్చేత్యేతదేకమేవావక్ష్యత్, సత్యాన్న ప్రమదితవ్యం ప్రమాదో న కర్తవ్యః సత్యాచ్చ ప్రమదనం అనృతప్రసంగః ప్రమాదశబ్దసామర్థ్యాత్ విస్మృత్యాప్యనృతం న కర్తవ్యమిత్యర్థః. అన్యథాఽసత్యవచనప్రతిషేధ ఏవస్యాత్. ధర్మాన్నప్రమదితవ్యం. ధర్మశబ్దస్య అనుష్ఠేయవిశేషవిషయత్వాదననుష్ఠానం

వేదమధీత్య స్నాయాదితి స్మృతిరప్యేతచ్ఛ్రుతివిరుద్ధేత్యాహ.—అతోఽవగమ్యత ఇతి. వక్తవ్యమితి. వచనార్హం పరస్య హితమిత్యర్థః. సర్వమేతత్ స్పష్టమితి. ఏవం కర్తవ్యమర్థముపదిశ్యానుష్ఠానకాలే సముత్పన్నసంశయనివృత్త్యర్థం శిష్టాచారః ప్రమాణయితవ్య ఇత్యాహ.—అథైవమిత్యాదినా. అభ్యుక్తాః. అభిశస్తాః. అపరప్రయుక్తాఇతి. స్వతంత్రా ఇత్యర్థః. గ్రంథాదా ఆద్యవాదే కేవలాయాః నిశ్శ్రేయసహేతుత్వముక్తమపి స్ఫుటీకర్తుం కర్మవిధిముపలభ్య ప్రసంగాత్ పునర్విచారయితుముపక్రమతే. అత్రైతచ్చిన్త్యతఇత్యాదినా. వివేకార్థమితి. పృథక్ఫలత్వజ్ఞాపనార్థః, "భూతం భవ్యాయోపదిశ్యత"ఇతి న్యాయేన (ఆత్మ) జ్ఞానస్యాపి కర్మక (ర్తృ)ర్తుః) సంస్కారతయా కర్మవిధిశేష

హితో భవేత్యర్థః. ఆచార్యయేతి. గురవే దక్షిణాం దత్వా పుత్రసంతత్యవిచ్ఛేదాయ భార్యాముద్వహేః, కుశలం దేవార్చనాదిమంగళాచరణం భూత్యై న ప్రమదితవ్యం ఐశ్వర్యార్థం కర్మ కురు, ఐశ్వర్యస్య సర్వశ్రేయస్సాధనత్వాదితి భావః, మాతృదేవో

ద్యాని కర్మాణి, తాని సేవితవ్యాని, నో ఇతరాణి, యా
న్యస్మాకగ్ం సుచరితాని, తాని త్వయోపాస్యాని. ౨.
నో ఇతరాణి, యే కేచాస్మచ్ఛ్రేయాగ్ంసో బ్రాహ్మణాః,
తేషాం త్వయాసనేన ప్రశ్వసితవ్యం, శ్రద్ధయా దేయం,

ప్రమాదః సన కర్తవ్యః అనుష్ఠాతవ్య ఏవ. ధర్మ ఇతియావత్. ఏవం కుశలాత్ ఆత్మరక్షార్థాత్కర్మణో న ప్రమదితవ్యం, భూతిః విభూతిః తస్యై భూత్యై భూత్యర్థాన్మంగళయుక్తాత్కర్మణః న ప్రమదితవ్యం. స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం. స్వాధ్యాయో౽ధ్యయనం, ప్రవచనమధ్యాపనం, తాభ్యాం న ప్రమదితవ్య మితి క్వచిదధికం దృశ్యతే. తేహి నియమేన కర్తవ్యే ఇత్యర్థః. దేవపితృకార్యాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం. దైవపిత్ర్యే కర్మణీ కర్తవ్యే మాతృదేవః మాతా దేవో యస్య సః త్వం మాతృదేవో భవ స్యాః ఏవం పితృదేవో భవ ఆచార్యదేవో భవ అతిథిదేవో భవ దేవతావదుపాస్యా ఏతే ఇత్యర్థః. యాన్యపి చాన్యాని అనవద్యాని అనిందితాని శిష్టాచారలక్షణాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని కర్తవ్యాని త్వయా, ఇతరాణి సావద్యాని శిష్టకృతాన్యపి నో కర్తవ్యాని న కర్తవ్యాని యాన్యస్మాకం ఆచార్యాణాం సుచరితాని శోభనచరితాని ఆమ్నాయాద్యవిరుద్ధాని తాన్యేవ త్వయోపాస్యాని అదృష్టార్థాన్యనుష్ఠేయాని నియమేన కర్తవ్యానీత్యేతత్ నో ఇతరాణి విపరీతాన్యాచార్యకృతాన్యపి, యే కేచ విశేషితాః ఆచార్యత్వాదిధర్మైః అస్మత్ అస్మత్తః శ్రేయాంసః ప్రశస్తతరాః తే చ బ్రాహ్మణాః న క్షత్రియాదయః తేషా మాసనేన ఆసనదానాదినా త్వయా ప్రశ్వసితవ్యం ప్రశ్వసనం ప్రశ్వాసః శ్రమాపనయః తేషాం శ్రమః త్వయాఽపనేతవ్య ఇత్యర్థః. తేషాం వా ఆసనే గోష్ఠీనిమిత్తే సముదితే తేషు న ప్రశ్వసితవ్యం ప్రశ్వాసో౽పి న కర్తవ్యః కేవలం తదుక్తసారగ్రాహిణా భవితవ్యం, కించ యత్కించిద్దేయం

త్వాచ్ఛ్రుతస్యాపి ఫలస్యార్థవాదమాత్రత్వాత్కర్మభ్య ఏవ పరో౽ర్థ ఇతి పూర్వపక్షః, సిద్ధాన్తమాహ.—నిత్యత్వాదిత్యాదినా. యద్యప్యధ్యయనవిధిప్రయుక్తః కృత్స్నో వేదార్థ ఏకేన విచారయితవ్యః, తథాప్యధ్యయనవిధౌ ప్రతివాక్యాధ్యాపనం ప్రతివాక్యార్థవిచారశ్చ వ్యాపారభేదాత్తత్తత్ప్రయుక్తాభ్యుదయకామస్య కర్మోపయోగివాక్యార్థజ్ఞానవత్త్వమాత్రేణ కర్మణ్యధికారసంభవాద్బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య తత్రానుపయోగిత్వాన్న సమస్తవేదార్థజ్ఞానవతః కర్మాధికారే ప్రమాణమస్తీత్యాహ.—తచ్చ నేతి,

భవ దేవమివ మాతరం పూజయేత్యర్థః, ఏవముత్తరత్రాపి. యాన్యస్మాకమితి. శిష్టాచారేష్వపి శ్రుతిస్మృతివిరోధశూన్యతయా యాని సుచరితాని తాన్యేవ వాశ్శకాదీని

అశ్రద్ధయా దేయం, శ్రియా దేయం, హ్రియా దేయం, సంవిదా దేయం, అథ యదితే కర్మవిచికిత్సావావృత్తవి

తచ్ఛ్రద్ధయైవ దాతవ్యం అశ్రద్ధయా అదేయం న దాతవ్యం శ్రియా విభూత్యా దేయం హ్రియా లజ్జయాచ దేయం దాతవ్యం భియా భీత్యా చ దేయం సంవిదా మైత్ర్యాదికార్యేణ దేయం. అథైనం వర్తమానస్య యది కదాచిత్తే తవ శ్రౌతే స్మార్తే వా కర్మణి వృత్తే వా ఆచారలక్షణే విచికిత్సా సంశయః స్యాత్ భవేత్, యే తత్ర తస్మిన్ దేశే కాలే వా బ్రాహ్మణాః తత్ర కర్మాదౌ యుక్తా ఇతి వ్యవహితేన సంబంధః కర్తవ్యః సమ్మర్శినః విచారక్షమాః యుక్తాః అభియుక్తాః కర్మణి వృత్తే వా అయుక్తాః అపరప్రయుక్తాః అలూక్షాః అరూక్షాః అక్రూరమతయః ధర్మకామాః అదృష్టార్థినః అకామహతా ఇత్యేతత్ తే యథా తత్ర తస్మిన్ కర్మణి వృత్తే వా వర్తేరన్ తథా త్వమపి వర్తేథాః, అథాభ్యాఖ్యాతేషు అభ్యుక్తాః దోషేణ సందిహ్యమానేన సంయోజితాః కేనచిత్ తేషు చ యథోక్తం సర్వముపనయేద్యేతత్రేత్యాది. ఏష ఆదేశః విధిః ఏష ఉపదేశః పుత్రాదిభ్యః పిత్రాదీనాం. అపి ఏషా వేదోపనిషత్ వేదరహస్యం వేదార్థ ఇత్యేతత్ ఏత (దేవా)ద) నుశాసనం ఈశ్వరవచనం ఆదేశ వాక్యస్య విధే రుక్తత్వాత్ సర్వేషాం వా ప్రమాణభూతానా మనుశాసనమేతత్ యస్మాదేవం తస్మాత్ ఏవం యథోక్తం సర్వముపాసితవ్యం కర్తవ్యం (ఏవముచైతదుపాస్యం) ఉపాస్యమేవ చైతత్ నానుపాస్యమిత్యాదరార్థం పునర్వచనం.—అత్రైతచ్చింత్యతే విద్యాకర్మణో ర్వివేకార్థం కిం కర్మభ్య ఏవ కేవలేభ్యః పరం

యద్యపి చాధ్యయనవిధిప్రయుక్తో వేదాంతవిచారోఽపి కృతో గురుకుల ఏవ, తథాపి న సమస్తవేదార్థజ్ఞానవతోఽధికారః, ఉపాసనాసాధ్యస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య పృథిగ్భావా దిత్యాహ.—శ్రుతజ్ఞానేతి. శ్రుతాత్ గురుకులే విచారితా ద్వాక్యా త్కర్మానుష్ఠానోపయోగియద్జ్ఞానం తావన్మాత్రేణ కర్మణ్యధిక్రియతే, న బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలముపాస నమపేక్షతే వ్యతిరే(క)కా)భావా దిత్యర్థః, అధ్యాపనవిధివ్యాపారోపరమే అనుష్ఠేయతయా అభిమతం బ్రహ్మోపాసనమేవ నాస్తి మానాభావాదితి న వక్తవ్యమిత్యాహ —ఉపాసనంచేతి. ఏతచ్చ కర్మమీమాంసాన్యాయాంగీకారమాత్రేణోక్తం, వస్తుతశ్చ శ్రోతవ్యవిధిప్రయుక్త ఏవోపనిషద్విచారారంభో భిన్నాధికారః కర్మకాండ గ్రాహ్యాణి న లోభాదిమూలచరితానీత్యర్థః. యేకేచేతి. స్వాపేక్షయా శ్రేష్ఠానాం బ్రాహ్మణానాం శయ్యాసనేషు సమానతయా న విశ్రమణీయం. శ్రియా దేయమితి. శ్రీః ముఖశోభా, అవిషణ్ణవదనేన దేయమిత్యర్థః. భియా దేయమితి. సమ్యగకరణే ప్ర

చికిత్సా వా స్యాత్. 3. యే తత్ర బ్రాహ్మణా స్సమ్మ
ర్శినః, యుక్తా ఆయుక్తా, అలూక్షా ధర్మకామా స్స్యుః,

శ్రేయః ఉత విద్యానపేక్షేభ్యః ఆహోస్విద్విద్యాకర్మభ్యాం సంహతాభ్యాం విద్యయా వా కర్మాపేక్షయా ఉత కేవలయైవ విద్యయా? ఇతి తత్ర కేవలేభ్యః కర్మభ్య ఏవ స్యాత్ సమస్తవేదార్థజ్ఞానవతః కర్మాధికారాత్. "వేదః కృత్స్నోఽధిగన్తవ్యః సరహస్యో ద్విజన్మనే"తి స్మరణాత్. అధిగమశ్చ సహోపనిషదర్థేనాత్మజ్ఞా (నాదినా) నేన.) విద్వాన్ యజతే. విద్వాన్ యాజయతీతి చ విదుష ఏవ కర్మణ్యధికారః ప్రదర్శ్యతే. సర్వత్ర జ్ఞాత్వానుష్ఠాన మితి చ కృత్స్నశ్చ వేదః కర్మార్థ ఇతి హి మన్యన్తే కేచిత్, కర్మభ్యశ్చేత్పరం శ్రేయో నావాప్యతే వేదోఽనర్థకస్స్యాత్. న, నిత్యత్వాన్మోక్షస్య నిత్యో హి మోక్ష ఇష్యతే కర్మకార్యస్య చానిత్యత్వం ప్రసిద్ధం లోకే కర్మభ్యశ్చేచ్ఛ్రేయోఽనిత్యం స్యాత్ తచ్చానిష్టం "తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత"ఇతి న్యాయానుగృహీతశ్రుతివిరోధాత్, నను కామ్యప్రతిషిద్ధయో రనారమ్భా దారబ్ధస్యచ కర్మణ ఉపభోగేన క్షయాత్ నిత్యానుష్ఠానాచ్చ ప్రత్యవాయానుత్పత్తేర్జ్ఞాననిరపేక్షఏవ మోక్ష ఇతి చేత్, తచ్చ న శేషకర్మసంభవా త్తన్నిమిత్తశరీరాన్తరోత్పత్తిః ప్రాప్నోతీతి ప్రత్యుక్తం కర్మశేషస్య చ నిత్యానుష్ఠానేనావిరోధాత్ క్షయానుపపత్తిరితి చ, యదుక్తం సమస్తవేదార్థజ్ఞానవతః కర్మాధికారాదిత్యాది తచ్చన శ్రుతజ్ఞానవ్యతిరేకాదుపాసనస్య, శ్రుతజ్ఞానమాత్రేణ హి కర్మణ్యధిక్రియతే నోపాసన (జ్ఞాన) మపేక్షతే, ఉపాసనం చ శ్రుతజ్ఞానా

విచారోఽన్యత్తరవిధిప్రయుక్త ఏవేతి ప్రకటార్థే ప్రతిష్ఠితం, కేవలం కర్మ మోక్షసాధనమితిపక్షం నిరస్య విద్యాసముచ్చితం మోక్షసాధనమితి పక్షాంతర మాశంక్య నిషేధతి. ఏవంతర్హీత్యాదినా. న(స)చ)పునరావర్తతఇతి వచనా దార(భ్యో)బ్ధో)పి మోక్షో నిత్య ఇతి న శక్యం వక్తుం, ప్రసిద్ధపదార్థయోగ్యత్వముపాదాయ వచనస్య సంసర్గజ్ఞాపకత్వాత్, సచార(భ్య)బ్ధస్య నిత్య(త్వే)త్వ)యోగ్యత్వం ప్రసిద్ధం అన్యథావచనస్య కారకత్వప్రసంగాత్, అన్ధో మణిమవిందదిత్యాదిష్వపి యోగ్యతాకల్పనప్రసంగా దిత్యాహ.— (సజ్ఞాపకత్వాదిత్యాదినా) కర్మప్రధానం విద్యాచోపసర్జన మితి సముచ్చయం నిరస్య సముచ్చయే (ష్య)ష్వ)తిదిశతి. ఏతేనేతి. అనిత్యత్వాదిదోషప్రసంగేనేత్యర్థః.

త్యవాయో భవిష్యతీతి భియా దేయమిత్యర్థః. సంవిదా దేయమితి. సంవిత్ సంకల్పః సంకల్పపూర్వకం దేయమిత్యర్థః అథయదీత్యాది, కర్మ అగ్నిహోత్రాది, వృత్తం శిష్టాచారమాత్రప్రమాణకం హోళకాది, తత్ర యది సందేహ ఇత్యర్థః సమ్మర్శినః విచార

యథా తే తత్ర వర్తేరన్, తథా తత్ర వర్తేథాః,
అథాభ్యాఖ్యాతేషు, యే తత్ర బ్రాహ్మణా స్సమ్మర్శినః,

దర్థాన్తరం విధీయతే, మోక్షఫలం అర్థాన్తరప్రసి(ద్ధంచ)ద్ధేశ్చ) స్యాత్. శ్రోతవ్య ఇత్యుక్త్వా తద్వ్యతిరేకేణ. మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి యత్నాన్తరవిధానాన్మనన నిదిధ్యాసనయోశ్చ ప్రసిద్ధం శ్రవణజ్ఞానాదర్థాన్తరత్వం, ఏవం తర్హి విద్యాసవ్యాపేక్షేభ్యః కర్మభ్యస్స్యాన్మోక్షః విద్యాసహితానాం చ కర్మణాం భవేత్కార్యాన్తరార మ్భసామర్థ్యం, యథాస్వతో మరణజ్వరాదికార్యారమ్భసామర్థ్యానామపి విషదధ్యాదీనాం మంత్రశర్కరాది సంయుక్తానాం కార్యాంతరారమ్భసామర్థ్యం ఏవం విద్యాసహితైః కర్మభిర్మోక్ష ఆరభ్యత ఇతి చేన్న-ఆరభ్యస్యానిత్యత్వాదిత్యుక్తదోషః వచనాదారభ్యోపి నిత్యఏవేతి చేన్న-జ్ఞాపకత్వాద్వచనస్య. వచనం నామ యథాభూతస్యార్థస్య జ్ఞాపకం, నావిద్యమానస్య కర్తృ, న హి వచనశతేనాపి నిత్యమారభ్యతే, ఆరబ్ధం వా అవినాశి భవేత్, ఏతేన విద్యాకర్మణో స్సంహతయోర్మోక్షారంభకత్వం ప్రత్యుక్తం, విద్యాకర్మణీ మోక్షప్రతిబంధహేతు నివర్తకే ఇతి చేన్న. కర్మణః ఫలాంతరదర్శనాత్, ఉత్పత్తివికారసంస్కారాప్తయో హి ఫలం కర్మణో దృశ్యన్తే, ఉత్పత్త్యాదిఫలవిపరీతశ్చ మోక్షః, గతిశ్రుతే రాప్య ఇతి చేత్. సూర్యద్వారేణ. తయోర్ధ్వమాయన్నిత్యాదిగతిశ్రుతిభ్యః ప్రాప్యో మోక్ష ఇతి చేత్, న, సర్వగతత్వాత్, గన్తృభ్యశ్చానన్యత్వాత్ ఆకాశాదికారణత్వాచ్చ సర్వగతం బ్రహ్మ బ్ర(హ్మా)హ్మో) వ్యతిరిక్తాశ్చ సర్వే విజ్ఞానాత్మానః అతో నాప్యో మోక్షః, గన్తు రన్యద్భిన్నదేశం ప్రతి భవతి గంతవ్యం నహియేనైవానతిరిక్తం యత్ తేనైవ గమ్యతే తత్, తదన్య మోక్షేతి. మోక్షస్య ప్రతిబంధహేతు రవిద్యాఽధర్మాది. తన్నివర్తకే విద్యాకర్మణీన స్వరూపోత్పాదికే, తతః స్వరూపావస్థానస్య నిత్యత్వం, ప్రధ్వంసస్య చ కృతకస్యాపి నిత్యత్వం ప్రసిద్ధమిత్యర్థః. "భిద్యతే హృదయగ్రంథి రి"త్యాదిశ్రుతేః. కేవలవిద్యాసాధ్యైవావిద్యానివృత్తిః న తత్ర విద్యాయాః సహకార్యపేక్షా, కర్మఫలం త్వన్యదేవ ప్రసిద్ధమిత్యాహ.—నకర్మణఇతి. ఉత్పత్తిః పురోడాశాదేః, సంస్కారో వ్రీహ్యాదేః, వికార స్సోమస్య, ఆప్తిః వేదస్య కర్మఫలం ప్రసిద్ధం ఆత్మస్వరూపస్య తు మోక్షస్యానాదిత్వాదనాధేయాతిశయత్వాదవికార్యత్వా న్నిత్యాప్తత్వాచ్చ కర్మఫలాద్వైపరీత్య మిత్యర్థః. గతిశ్రుతేరితి. అర్చిరాదిగతిశ్రవణా ద్బ్రహ్మాండావృహిస్థితబ్రహ్మప్రాప్తి

కుశలా ఇత్యర్థః. యుక్తాః వెదశాస్త్రేష్వభిరతాః, అయుక్తాః అసమంతాద్యుక్తాః, లౌకికేష్వపి కుశలా ఇత్యర్థః. అలూక్షాః క్రోధలోభాదిరహితాః, శిష్టం స్పష్టమ్ అథేత్యాది,

యుక్తా ఆయుక్తాః, అలూక్షా ధర్మకామాస్స్యుః, యథా

త్వసి (ధ్దే)ద్ధి) శ్చ. తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్. "క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వ క్షేత్రేష్వి"త్యాదిశ్రుతిస్మృతిశతేభ్యః, గత్యైశ్వర్యాదిశ్రుతివిరోధ ఇతి చేత్, అథాపి స్యాత్ యద్యప్రాప్యో మోక్షః తదా గతిశ్రుతీనాం. "స ఏకధా. స యది పితృలోకకామః. స్త్రీభిర్వా యానైర్వే"త్యాదిశ్రుతీనాం చ కోపస్స్యాదితి చేన్న, కార్యబ్రహ్మవిషయత్వాత్తాసాం కార్యే హి బ్రహ్మణి స్త్ర్యాదయస్స్యుః, న కారణే. "ఏకమేవాద్వితీయం. యత్ర నాన్యత్పశ్యతి. తత్కేన కం పశ్యే"దిత్యాదిశ్రుతిభ్యః, విరోధాచ్చ విద్యాకర్మణోస్సముచ్చయానుపపత్తిః, ప్ర (వి) లీనకర్త్రాదికారకవిశేష తత్త్వ విషయా హి విద్యా తద్విపరీతకారకసాధ్యేన కర్మణా విరుధ్యతే నహ్యేకం వస్తుపరమార్థతః కర్త్రాదివిశేషవత్తచ్ఛూన్యం చేతి ఉభయథా ద్రష్టుం శక్యతే, అవశ్యం హ్యన్యతరన్మిథ్యా స్యాత్, అన్యతరస్య చ మిథ్యాత్వప్రసంగే యుక్తం, యత్స్వ భావికాజ్ఞానవిషయస్య ద్వైతస్య మిథ్యాత్వం. "యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి. మృత్యోస్స మృత్యు మాప్నోతి. అథ యత్రాన్యత్పశ్యతి తదల్పం. అన్యోఽసావన్యోఽహమస్మీతి. ఉదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీ"త్యాది శ్రుతిశతేభ్యః సత్యత్వం చైకత్వస్య. ఏకధైవానుద్రష్టవ్యం. "ఏకమేవాద్వితీయం. బ్రహ్మైవేదం సర్వం. ఆత్మైవేదం సర్వమి"త్యాదిశ్రుతిభ్యః, నచసమ్ప్రదానాదికారకభేదాదర్శనే కర్మోపపద్యతే, అన్యత్వదర్శనాపవాదాశ్చ విద్యావిషయే సహస్రశశ్శ్రూయన్తే, అతో విరోధో విద్యాకర్మణోః అతశ్చ సముచ్చయానుపపత్తిః, త(త్ర)తో) యదుక్తం "సంహతాభ్యాం మోక్ష" ఇతి అనుపపన్నం తత్. ఇత్యేతదనుపపన్నమి"తి తదయుక్తం. విహితత్వాత్కర్మణాం శ్రుతివిరోధ ఇతి చేత్, యద్యుపమృద్య కర్త్రాదికారకవిశేషమాత్మైకత్వ విజ్ఞానం విధీయతే సర్వాదిభ్రాన్తివిజ్ఞానోపమర్దకరజ్జ్వాదివిషయవిజ్ఞానవత్, ప్రాప్తః కర్మ విధిశ్రుతీనాం నిర్విషయత్వాద్విరోధః. విహితాని చ కర్మాణి, సచవిరోధో న యుక్తః,

ర్మోక్షః, తతో నిత్యాప్తత్వమ(ప్ర)సిద్ధమిత్యర్థః, గత్యా ప్రాప్తిః కిం సంయోగలక్షణా తాదాత్మ్యలక్షణా వా? నోభయథాపీత్యాహ.—నసర్వగతత్వాదితి. గత్యాదిశ్రుతేస్తాత్పర్యం శఙ్కాపూర్వకం దర్శయతి. గత్యైశ్వర్యేత్యాదినా. సముచ్చయమభ్యుపగమ్య కర్మకార్యం కించిన్మోక్షేన సమ్భవతీత్యుక్తం, సోఽపి నసంభవతీత్యాహ.—విరోధాచ్చేత్యాదినా. యది కర్త్రాదికారకభేదస్య సత్యత్వాంశమపోద్య బ్రహ్మజ్ఞానముపదిశ్యతే తదా మిథ్యార్థత్వాత్కర్మవిధీనా మప్రామాణ్యం స్యాదిత్యాహ.—విహితత్వా

అభ్యాఖ్యాతాః అభిశస్తా ఇత్యర్థః. ఏషఆదేశఇత్యాది. ఆదేశః శాసనం రాజాజ్ఞాతుల్య

తే తేషు వర్తేరన్. ౪. తథా తేషు వర్తేథాః, ఏష ఆదేశః, ఏష ఉపదేశః, ఏషా వేదోపనిషత్, ఏతదను

ప్రమాణత్వాచ్ఛ్రుతీనామితి చేన్న, పురుషార్థోపదేశపరత్వాచ్ఛ్రుతీనాం, విద్యోపదేశ పరాతావచ్ఛ్రుతిః సంసారాత్పురుషో మోక్షయితవ్య ఇతి సంసారహేతో రవిద్యాయాః విద్యయా నివృత్తిః కర్తవ్యేతి విద్యాప్రకాశకత్వేన ప్రవృత్తేతి న విరోధః, ఏవమపి కర్త్రాదికారకసద్భావప్రతిపాదనపరం శాస్త్రం విరుధ్యత ఏవేతి చేత్, న, యథా ప్రాప్తమేవ కారకాస్తిత్వముపాదాయ ఉపాత్తదురితక్షయార్థం కర్మాణి విదధచ్ఛాస్త్రం ముముక్షూణాం ఫలార్థినాం చ ఫలసాధనం నకారకాస్తిత్వే వ్యాప్రియతే, ఉపచితదురితప్రతిబన్ధస్య హి విద్యోత్పత్తిర్నావకల్పతే, తత్క్షయే చ విద్యోత్పత్తి స్స్యాత్, తతశ్చా విద్యానివృత్తిః, తత ఆత్యన్తికస్సంసారోపరమః, అపిచ అనాత్మదర్శినోహ్య నాత్మవిషయః కామః, కామయమానశ్చ కరోతి కర్మాణి, తత స్తత్ఫలోపభోగాయ శరీరాద్యుపాదానలక్షణస్సంసారః, తద్వ్యతిరేకేణాత్మైకత్వదర్శినో విషయా భావా త్కామానుపపత్తిః, ఆత్మని చానన్యత్వాత్కామానుపపత్తౌ స్వాత్మన్యవస్థానం మోక్ష ఇత్యతోఽపి విద్యాకర్మణో ర్విరోధః, విరోధాదేవ చ విద్యా మోక్షం ప్రతి న కర్మాణ్యపేక్షతే, స్వాత్మలాభే తు పూర్వోపచితదురితప్రతిబంధాపనయనద్వారేణ విద్యాహేతుత్వం ప్రతిపద్యన్తే కర్మాణి నిత్యానీతి, అతఏవాస్మిన్ ప్రకరణే ఉపన్యస్తాని కర్మాణీత్యవోచామ, ఏవం చావిరోధః కర్మవిధిశ్రుతీనాం, అతః కేవలాయా ఏవ విద్యాయాః పరం శ్రేయ ఇతి సిద్ధం, ఏవంతర్హ్యాశ్రమాంతరానుపపత్తిః, కర్మనిమిత్తత్వాద్విద్యోత్పత్తేః గార్హస్థ్యస్యైవ. విహితాని కర్మాణీత్యైకాశ్రమ్యమేవ, అతశ్చ యావజ్జీవాదిశ్రుతయోఽనుకూలతరా స్స్యుః, న, కర్మానేకత్వాత్, నహ్యగ్నిహోత్రాదీన్యేవ కర్మాణి, బ్రహ్మచర్యం, తప, స్సత్యవచనం,

దితి, శఙ్కాం నివృణోతి. యదిత్యాదినా. అధ్యయనవిధిగృహీతానాం శ్రుతీనాం పురుషార్థోపదేశకత్వేన ప్రామాణ్యం వక్తవ్యం నతు భేదస్య సత్యత్వేన, తతః ప్రసిద్ధిసిద్ధం కారకాదిభేదమర్థక్రియాసమర్థమాదాయ ప్రవృత్తానాం ప్రామాణ్యం న విరుధ్యత ఇత్యాహ.—నపురుషార్థేతి. సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి. విద్యోపదేశ పరాతావదిత్యాదినా. పూర్వం సత్యమిథ్యావిషయత్వేన విద్యాకర్మణో ర్విరోధమాదాయ సముచ్చయో నిరస్తః, ఇదానీం కామ్యకామివిషయత్వేనాపి విరోధమాహ.—అపిచేత్యాదినా. సమసముచ్చయం నిరస్య గుణప్రధానభావేనాపితం నిరమితి భావః, ఉపదేశః పిత్రాదిహితైషివచనం, వేదోపనిషత్ వేదానాం రహస్యోప

శాసనం, ఏవ ముపాసితవ్యం, ఏవముచైత దుపాస్యం,
స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యం తాని త్వ

శమో, దమో, ఽహింసే, త్యేవమాదీన్యపి కర్మాణీతరాశ్రమప్రసిద్ధాని విద్యోత్పత్తౌ సాధకతమాన్యసంకీర్ణాని విద్యన్తే, ధ్యానధారణాదిలక్షణాని చ వక్ష్యతి చ. తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వేతి, జన్మాన్తరకృతకర్మభ్యశ్చ ప్రాగపి గార్హస్థ్యాద్విద్యోత్పత్తిసంభవాత్, కర్మార్థత్వాచ్చ గార్హస్థ్యప్రతిపత్తేః, కర్మసాధ్యాయాం చ విద్యాయాం సత్యాం గార్హస్థ్యప్రతిపత్తి రనర్థికైవ, లోకార్థత్వాచ్చ పుత్రాదీనాం, పుత్రాదిసాధ్యేభ్యశ్చ అయం లోకః. పితృలోకో దేవలోక ఇత్యేతేభ్యో వ్యావృత్తకామస్య నిత్యసిద్ధాత్మదర్శినః కర్మణి ప్రయోజనమపశ్యతః కథం ప్రవృత్తి రుపపద్యతే, ప్రతిపన్నగార్హస్థ్యస్యాపి విద్యోత్పత్తౌ విద్యాపరిపాకాద్విరక్తస్య కర్మసు ప్రయోజనమపశ్యతః కర్మభ్యో నివృత్తిరేవ స్యాత్. ప్రవ్రజిష్యన్వా అరే ఽహమస్మాత్ స్థానాదస్మీత్యేవ మాదిశ్రుతిలింగదర్శనాత్, కర్మప్రతిశ్రుతేర్యత్నాధిక్యదర్శనాదయుక్తమితి చేత్, అగ్నిహోత్రాదికర్మప్రతిశ్రుతే రథికో యత్నః. మహాంశ్చ కర్మణ్యాయాసః అనేకసాధనసాధ్యత్వా దగ్నిహోత్రాదీనాం,తపోబ్రహ్మచర్యాదీనాం చేతరాశ్రమకర్మణాం గార్హస్థ్యేఽపి సమానత్వాదల్పసాధనాపేక్షత్వాచ్చేతరేషాం న యుక్తస్తుల్యవద్వికల్ప ఆశ్రమిభి స్తస్యేతి చేన్న, జన్మాన్తరకృతానుగ్రహాత్ యదుక్తం కర్మణిశ్రుతే రధికో యత్న ఇత్యాది నాసౌ దోషః, యతో జన్మాన్తరకృతమపి అగ్నిహోత్రాదిలక్షణం కర్మ బ్రహ్మచర్యాదిలక్షణం చానుగ్రాహకం భవతి విద్యోత్పత్తిం ప్రతి యేన జన్మనైవ విరక్తా దృశ్యన్తే కేచిత్, కేచిత్తు కర్మసు ప్రవృత్తాః అవిరక్తాః విద్యా

స్యతి. విరోధాదేవచేతి. విద్యాచేత్ (స్వ) కర్మణః స్వరూప) ఫలేనాపేక్షతే విరుద్ధత్వాత్ త్రిదండిధర్మవదృతుగమనం, కథం తర్హి విద్యాసన్నిధానే కర్మణాం పాత ఇత్యత ఆహ.—స్వాత్మలాభేత్వితి. కర్మణాం విద్యాసాధనత్వం శ్రుత్వా గార్హస్థ్యమేవైకమనుష్ఠేయమితి ప్రత్యవతిష్ఠన్తే కర్మజడాః ఏవంతర్హీతి. శ్రుతిస్మృతిష్వాశ్రమాంతరాణామపి విహితత్వావిశేషా త్తదీయకర్మసు కర్మత్వావిశేషాచ్చ గ్రామ్యధర్మరాగిణామేవైతచ్చోద్యమిత్యాహ.—నకర్మానేకత్వాదితి. అసంకీర్ణత్వాదితి. హింసాద్యమిశ్రితత్వాదిత్యర్థః. ఇతశ్చ విద్యాకర్మణోః సాధనత్వేఽపి న గార్హస్థ్యమావశ్యకమిత్యాహ.—జన్మాన్తరేతి. కామినాం గార్హస్థ్యస్యానుష్ఠేయత్వేఽపి న సర్వై రనుష్ఠే

దేశః, ఏతదనుశాసనం శిష్యం ప్రత్యాచార్యస్య కర్తవ్యమనుశాసన మేతత్, ఏవము

యోపాస్యాని విచికిత్సావాస్యాత్తేషు వర్తేరన్ సప్త చ.

ఇతి ఏకాదశోఽనువాకః.

ఓం.—శం నోమిత్రశ్శంవరుణః, శం నో భవత్వర్యమా, శం న
ఇంద్రో బృహస్పతిః, శం నో విష్ణు రురుక్రమః, నమో
బ్రహ్మణే, నమస్తే వాయో, త్వమేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మాసి,

విద్వేషిణః. తస్మా జ్జన్మాన్తరకృతసంస్కారేభ్యో విరక్తానాం ఆశ్రమాంతరప్రతిపత్తి రేవేష్యతే, కర్మఫలబాహుళ్యాచ్చ, పుత్రస్వర్గబ్రహ్మవర్చసాదిలక్షణస్య కర్మఫలస్యా సంఖ్యేయత్వా త్తత్ప్రతి చ పురుషాణాం కామబాహుళ్యాత్తదర్థం శ్రుతే రధికో యత్నః కర్మసూపపద్యతే, ఆశిషాం బాహుళ్యదర్శనాదిదం మే స్యాదిదం మే స్యాదితి ఉపాయత్వాచ్చ, ఉపాయభూతాని హి కర్మాణి విద్యాం ప్రతీత్యవోచామ, ఉపాయే చాధికో యత్నః కర్తవ్యః నోపేయే కర్మనిమిత్తత్వాద్విద్యాయాః యత్నాంతరా నర్థక్యమితి చేత్, కర్మభ్య ఏవ పూర్వోపచితదురితప్రతిబంధకక్షయా ద్విద్యోత్పద్యతే చేత్ కర్మభ్యః పృథగుపనిషచ్ఛ్రవణాదియత్నోఽనర్థక ఇతి చేత్, న, నియమాభావాత్, న హి ప్రతిబంధక్షయా దేవ విద్యోత్పద్యతే, నత్వీశ్వరప్రసాదతపోధ్యానా ద్యనుష్ఠానాదితి నియమోఽస్తి, అహింసా బ్రహ్మచర్యాదీనాం చ విద్యాం ప్రత్యుపకారకత్వాత్, సాక్షాదేవ చ కారణత్వాచ్ఛ్రవణమనననిదిధ్యాసనాదీనాం, అత స్సిద్ధాన్యాశ్రమాంతరాణి సర్వేషాం చాధికారో విద్యాయాం పరం చ శ్రేయః కేవలాయా విద్యాయా ఏవేతి సిద్ధం.

యత్న మిత్యత్ర హేత్వంతరమాహ.—లోకార్థత్వాచ్చేత్యాదినా. గార్హస్థ్యస్యా నావశ్యకత్వేన వైకల్పికమనుష్ఠానముక్తం తత్రాఽతుల్యత్వేన వికల్పమాక్షిపతి. కర్మ ప్రతిశ్రుతేరితి. జన్మాన్తరకృతానుగ్రహాదితి పరిహారభాష్యం వివృణోతి. యదుక్త మిత్యాదినా. కర్మణి యత్నాధిక్యస్యాన్యథాసిద్ధత్వాద్వికల్పవిఘాతకత్వం న సంభవతీత్యర్థః, ఇదానీం గృహస్థాశ్రమకర్మణాం బహిరంగత్వం, సన్న్యాసాశ్రమకర్మణాం త్వంతరంగత్వం విద్యాసాధనత్వ ఇతి విశేషం దర్శయితుం చోద్యముద్భావయతి. కర్మనిమిత్తత్వాదిత్యాదినా.

పాసితవ్యం అనుశాసనప్రకారేణ అనుష్ఠేయమిత్యర్థః. ఏవముచైతదుపాస్యమితి. ఉశబ్దోఽవధారణే, ఏవమేవోపాస్యమిత్యర్థః.

త్వామేవ ప్రత్యక్షం బ్రహ్మావాదిషం, ఋతమవాదిషం, సత్యవాదిషం. ౧. తన్మామావీత్, తద్వక్తారమావీత్, ఆవీన్మాం, ఆవీద్వక్తారం, ఓం శాంతి శ్శాంతి శ్శాంతిః, సత్యం వదిష్యామిపంచచ.

శం నశ్శీక్షాగ్ సహానౌ యశ్ఛందసాం భూస్సయాగపృథి వ్యో మిత్యృతం చాహం వేదమనూచ్య శం నో ద్వా దశ, శం నో మహ ఇత్యాదిత్యో నో ఇతరాణి త్రయో విగ్ శతిః. శం నోవక్తారమ్. హరిఃఓమ్.

ఇతి ద్వాదశోఽనువాకః.

శం—అతీతవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గశమనార్థ శాంతిం పఠతి. శంనోమిత్ర ఇ వ్యాఖ్యాత మేతత్పూర్వం.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీమద్గోవిన్దభగవత్పూజ్యపాద శిష్యస్య శంకరభగవతః కృతౌ తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే శీక్షా వల్లీ నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఆ—శాంతిద్వయస్యాఽపౌనరుక్త్యమాహ.—అతీతేతి. తత్ అపరం బ్రహ్మ అపరవిద్యార్థినం ఆవీత్ అరక్షదిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందపూజ్యపాద శిష్య శ్రీ భగవదానందజ్ఞానవిరచితాయాం తైత్తిరీయోపనిష చ్ఛంకరభాష్య టీకాయాం ప్రథమోఽధ్యాయః.

రం—అధీతానాముపనిషదాం అంతే పఠితవ్యాం శాంతిమాహ.—శంనోమి త్యాది. పూర్వమేవ వ్యాకృతమేతత్, లృఙాదిస్థానే భూతార్థత్వాల్లుఙ్ ప్ర ఇతి విశేషః.

ఇతి శీక్షావల్ల్యధ్యాయః ప్రథమః.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఆనన్దగిరిటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

—•◆•—

ఆనందవల్లీ.

ఉ.—హరిః ఓమ్. సహనావవతు, సహనౌ భునక్తు, సహవీర్యం కరవావహై, తేజస్వినావధీతమస్తు, మావిద్విషావహై,

శం—అతీతవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గప్రశమనార్థా శాంతిః పఠితా, ఇదానీంతు వక్ష్యమాణబ్రహ్మవిద్యాప్రాప్త్యుపసర్గోపశమనార్థా శాంతిః పఠ్యతే. సహనావవత్వితి. సహనావవతు నౌ శిష్యాచార్యౌ సహైవావతు రక్షతు, సహనౌ భునక్తు. బ్రహ్మ. భోజయతు, సహవీర్యం విద్యాదినిమిత్తం సామర్థ్యం కరవావహై నిర్వర్తయావహై, తేజస్వినౌ రావయోరధీతం స్వధీతమస్తు, అర్థజ్ఞానయోగ్యమస్త్విత్యర్థః. మావిద్విషావహై, విద్యాగ్రహణనిమిత్తం శిష్యస్యాచార్యస్య వా ప్రమాదకృతాదన్యాయాద్వో విద్వేషః ప్రాప్తః తచ్ఛమనాయేయ మాశీః మావిద్విషావహా ఇతి, నావితరేతరం విద్వే

ఆ—ఇదానీం పరవిద్యార్థినమప్యవతు సాధారణ్యేన మయా పూర్వం ప్రార్థితత్వాదిత్యర్థః. అసాధారణ్యేన పరవిద్యోపసర్గశాంత్యర్థమాహ. సహనావవత్వితి. నౌ ఆవయోః తేజస్వినోరధీతం తేజస్వ్యస్త్వితి యోజనా, వృత్తానువాదపూర్వకమానందవల్ల్యాస్తాత్పర్యమాహ —సంహితాదీత్యాదినా, నను యథాపూర్వం. ఆప్నోతి స్వారాజ్యమిత్యపరవిద్యాఫలముక్తం సంసారగోచరమేవ తథా పరవిద్యాఫలమపి. సోఽ

రం—సహనావవత్విత్యాది. అధీతో మంత్రః నౌ - గురుశిష్యౌ సహ రక్షతు అన్యతరస్యాపి దోషో మాభూదిత్యర్థః. పునరపి తదేవ ప్రార్థ్యతే. సహనౌభునక్త్వితి. భునక్తు - పాలయతు, “భుజపాలనాభ్యవహారయోః” ఇతి హి ధాతుః. అవనార్థత్వాత్.

ఓం శాంతి శ్శాంతి శ్శాంతిః, ఓమ్. బ్రహ్మవిదాప్నోతి

పమాపద్యావహై శాంతి శ్శాంతిశ్శాంతిరితి త్రిర్వచనముక్తార్థం, వక్ష్యమాణవిద్యా విఘ్నప్రశమనార్థాచేయం శాంతిః, అవిఘ్నేనహ్యాత్మవిద్యాప్రాప్తిరాశాస్యతే తన్మూలం హి పరం శ్రేయ ఇతి. సంహితాదివిషయాణి కర్మభి రవిరుద్ధాని ఉపాసనాన్యుక్తాని, అనంతరం చాంతస్సోపాధికమాత్మదర్శనముక్తం వ్యాహృతిద్వారేణ స్వారాజ్యఫ (లం లేన చ) నచైతావతాఽశేషత స్సంసారబీజస్యోపమర్దనమస్తి అతోఽశేషోపద్రవబీజ స్యాజ్ఞానస్యనివృత్త్యర్థం విధూతసర్వోపాధివిశేషాత్మదర్శనార్థమిదమారభ్యతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాది. ప్రయోజనం చాస్యా బ్రహ్మవిద్యాయా అవిద్యానివృత్తిః తతశ్చాత్యంతి కస్సంసారాభావః, వక్ష్యతిచ. విద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి, సంసారనిమిత్తే చ సతి. అభయం ప్రతిష్ఠాం విందత ఇత్యనుపపన్నం కృతాకృతే పుణ్యపాపే న తపత ఇతి చ, అతోఽవగమ్యతే అస్మాద్విజ్ఞానా త్సర్వాత్మబ్రహ్మవిషయాదాత్యంతిక స్సంసారాభావ ఇతి, స్వయమేవాహ ప్రయోజనం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాదావేవ సంబంధప్రయోజనజ్ఞాపనార్థం, నిర్జ్ఞాతయోర్హి సంబంధప్రయోజనయోర్విద్యాశ్రవణగ్రహణధారణాభ్యాసార్థం ప్రవర్తతే, శ్రవణాదిపూర్వకం హి విద్యా

శ్నుతేసర్వాన్కామానితి సర్వవిషయసాధ్యానన్దాన్ సంసారగోచరానేవ దర్శయిష్యతీతి కథమాత్యంతిక సంసారాభావ ఇత్యతఆహ—ప్రయోజనం చాస్యా ఇతి. సర్వకామశబ్దేన నిరతిశయానందాభివ్యక్తిర్వివక్షితా, సా చ స్వభావానందాభివ్యక్తిరూపాఽవిద్యానివృత్తిరేవేతి న సంసారగోచర ఫలమిత్యర్థః. ఆద్యవాక్యస్యావాంతర తాత్పర్యమాహ.—స్వయమేవాహేతి. విద్యయైవ కేవలయా మోక్షస్సాధయితుం శక్యతే బ్రహ్మవిదితి విశేషణాత్, సంబన్ధజ్ఞానస్య పురుషార్థాకాంక్షావిషయతయా పరప్రాప్తిః ప్రయోజనం విద్యాయా ఇతి, తజ్జ్ఞానస్య వా కుత్రోపయోగ ఇత్యాశఙ్క్య యజ్ఞాదిపరిత్యాగేన వేదాంతశ్రవణాదావేవ ముముక్షుణా ప్రవర్తితవ్య మిత్యేత్యాహ—నిర్జ్ఞాతయోర్హీతి. పరశబ్దేనోత్కృష్టముచ్యతే కథం బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యాయతే తత్రాహ. నహీతి, ఆప్నోతి శబ్దస్యౌపచారికమర్థం దర్శయితుం శఙ్కాముఖేన

"భుజోఽనవన" ఇత్యాత్మనేపదాభావః. సహవీర్యం కరవావహై ఇతి. అధీతైర్మన్త్రైస్తత్తత్ఫలనిష్పాదన లక్షణం వీర్యం సహ కరవావేత్యర్థః. నౌ - ఆవయోరధీతం తేజస్వి అస్తు-వీర్యవత్తరమస్తు. మావిద్విషావహై ఇతి. పరస్పరానురక్తౌ స్యావేత్యర్థః. అన్యతరద్వేషే, అధీతమంత్రస్య వీర్యవాన్నిర్భవతీతిభావః. శాన్తిశ్శాంతిశ్శాంతిః. దోషాంతరాణామస్త్వితి

పరం, తదేషా భ్యుక్తా, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ,

ఫలం. శ్రోతవ్యో మన్తవ్య ఇత్యాది శ్రుత్యంతరేభ్యః, బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మేతి వక్ష్యమాణలక్షణం, బృహత్తమత్వాద్బ్రహ్మ, తద్వేత్తి విజానాతీతి బ్రహ్మవిత్, ఆప్నోతి ప్రాప్నోతి, పరం నిరతిశయం, తదేవ బ్రహ్మపరం నహ్యన్యస్య విజ్ఞానాదన్యస్య ప్రాప్తిః స్పష్టం చ శ్రుత్యంతరం బ్రహ్మప్రాప్తిమేవ బ్రహ్మవిదో దర్శయతి. "సయోహవై తత్పరం బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీ" త్యాది, నను సర్వగతం సర్వస్యచాత్మభూతం బ్రహ్మ వక్ష్యతి అతోనాప్యం, ఆప్తిశ్చాన్యస్యాన్యేన పరిచ్ఛిన్నస్య చ పరిచ్ఛిన్నేన దృష్టా, అపరిచ్ఛిన్నం సర్వాత్మకం చ బ్రహ్మేతి అతః పరిచ్ఛిన్నవదనాత్మవచ్చ తస్యాప్తి రనుపపన్నా, నాయం దోషః కథం దర్శనాఽదర్శనాపేక్షత్వాత్ బ్రహ్మణ ఆప్త్యనాప్త్యోః. పరమార్థతో బ్రహ్మస్వరూపస్యాపి సతోఽస్య జీవస్య భూతమాత్రాకృతబాహ్యపరిచ్ఛిన్నాన్నమయాద్యాత్మదర్శినః తత్రాసక్తచేతసః, ప్రకృతసంఖ్యాపూరణస్యాత్మనోఽవ్యవహితస్యాపి బాహ్యసంఖ్యేయవిషయాసక్తచిత్తతయా స్వరూపాభావదర్శనవత్ పరమార్థబ్రహ్మస్వరూపాభావదర్శనలక్షణయా అవిద్యయా అన్నమయాదీన్ బాహ్యనానాత్మన ఆత్మత్వేన ప్రతిపన్నత్వాత్ అన్నమయాద్యనాత్మభ్యో నాన్యోఽహ

ముఖ్యార్థే బాధకమాహ.—నను సర్వగతమిత్యాదినా. పరమార్థతో బ్రహ్మస్వరూపస్యాపి సతో జీవస్యావిద్యయా బ్రహ్మానాప్తంస్యాదితి సంబంధః, భూతమాత్రాభిః భూతాంశైః కృతా యే బాహ్యాః పరిచ్ఛిన్నాశ్చాన్నమయాదయః తదాత్మత్వ దర్శిన ఇత్యవిద్యాయా విక్షేపకత్వరూపముక్తం, పరమార్థం బ్రహ్మస్వరూపం నాస్తీత్యభావదర్శనం ఆవరణలక్షణం లింగం యస్యాః సా తథోక్తా, స్వరూపేఽప్యగ్రహణవిపర్యయా భవత ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ.—ప్రకృతేతి. ప్రకృతసంఖ్యాపూరణస్య దశమస్యన నైవ వయం వర్తామహ ఇతి విపర్యయః స్వరూపాదర్శనం చ యథేత్యర్థః, అదర్శననిమిత్తామనాప్తిం వివిచ్య దర్శననిమిత్తామాప్తిం వివృణోతి. తస్యైవమితి. ఆద్యం బ్రాహ్మణవాక్యం వ్యాఖ్యాయ ఉత్తరం మంత్రం సంక్షేపతోఽర్థకథనేనావతారయతి. బ్రహ్మ

శేషః.—పరమతత్త్వహితపురుషార్థ ప్రతిపాదికా ఆనందవల్లీ ప్రస్తూయతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి, నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవస్తూపాసక స్సర్వేభ్య ఉత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాది శబ్దానామేకార్థత్వా ద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విచ్ఛబ్దోఽపి ఉపాసనపరః తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవ ఉపాస్యత్వాత్ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్ తస్యైవ ఉపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యం. అత్ర బ్రహ్మ తద్వేదనం ప్రాప్తిః ప్రాప్యం

రా వేదనిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్. ౧.

స్యతే, ఏవమవిద్యయా, ఆత్మభూతమపి బ్రహ్మానాప్తం స్యాత్, తస్యైవ
నాప్తబ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రకృతసంఖ్యాపూరణస్యాత్మనోఽవిద్యయాఽ
కః కేనచిత్స్మారితస్య పునస్తస్యైవ విద్యయా ప్రాప్తిర్యథా తథా శ్రుత్యుపది
త్మ బ్రహ్మణ ఆత్మత్వదర్శనేన విద్యయా తదాప్తిరుపపద్యతఏవ, బ్రహ్మవి
రమితివాక్యం సూత్రభూతం సర్వస్యా వల్ల్యర్థస్య, బ్రహ్మవిదాప్నోతి
వాక్యేన వేద్యతయా సూత్రితస్య బ్రహ్మణో నిర్ధారితస్వరూపవిశేషస్య
వ్యావృత్తస్వరూపవిశేషసమర్పణసమర్థస్య లక్షణస్యాభిధానేన స్వరూపనిర్ధార
శేషేణ చ ఉక్తవేదనస్య బ్రహ్మణో వక్ష్యమాణలక్షణస్య విశేషేణ ప్రత్య
నన్యరూపేణ విజ్ఞేయత్వాయ బ్రహ్మవిద్యాఫలం చ బ్రహ్మవిదో యత్పర
ముక్తం సపర్వాత్మభావః సర్వసంసారధర్మాతీతబ్రహ్మస్వరూపత్వమేవ నాన్య
దర్శనాయ చైషా ఋగుదాహ్రియతే. తదేషాభ్యుక్తేతి. తత్ తస్మిన్నేవ
త్యుక్తార్థే ఏషా ఋగభ్యుక్తా ఆమ్నాతా. సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి.
లక్షణార్థం వాక్యం, సత్యాదీని హి త్రీణి విశేషణార్థాని పదాని విశేష్యస్య
శేష్యం బ్రహ్మ వివక్షితత్వాద్వేద్యతయా, వేద్యత్వేన యతో బ్రహ్మప్రా

౨. సర్వతో వ్యావృత్తో యః స్వరూపవిశేషః తత్సమర్పణే సమర్థస్య
భిధానేన స్వరూపనిర్ధారణాయైషా ఋగుదాహ్రియత ఇతి సంబంధః. బృహ
తి వ్యుత్పత్తిబలేనాస్తి కిమపి మహద్వస్త్విత్యవిశేషేణ ప్రతీయతే
ద్దేశేన లక్షణవిధానమితి ప్రసిద్ధిరుపపద్యతే, అవ్యాకృతాదిబ్రహ్మశబ్ద
సజాతీయం ఘటాది విజాతీయం, తస్మాత్సజాతీయ విజాతీయవ్యావర్తక
త్వాదిలక్షణస్య లక్షణత్వప్రసిద్ధిరుపపద్యతే, లక్షణాభిధానద్వారేణ స్వరూపవి
దనే తాత్పర్యమితి వాక్యస్య వ్యర్థతాదోషః పరిహృతః, పూర్వత్ర. బ్రహ్మవి
శేషేణోక్తం వేదనం యస్య బ్రహ్మణః తస్య. యో వేదనిహితం గుహాయా
ప్రత్యగాత్మతయా వేదనం వక్తవ్యమిత్యేవమర్థా చ ఋగుదాహ్రియత

యముక్తం కింత దృష్ట్వా - కీదృశం తద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ
కాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రమవతారయతి. తదేషా
కత్ బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఏషా ఋగిత్యేతృభిరుక్తా బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య
కేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవమేవ హి మాంత్రవర్ణికసూత్రే
త్వమితి. అత్రజన్మాదిసూత్రే. యతో వా ఇమానీత్యాది కారణవాక్యేన

సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ, బ్రహ్మణా విపశ్చి

ధాన్యేన వివక్షితం తస్మాద్విశేష్యం విజ్ఞేయం, అతోఽస్మాద్విశేషణవిశేష్యత్వాదేవ సత్యాదీని ఏకవిభక్త్యంతాని పదాని సమానాధికరణాని, సత్యాదిభి స్త్రిభి ర్విశేషణైర్విశేష్యమాణం బ్రహ్మ విశేష్యాన్తరేభ్యో నిర్ధార్యతే ఏవం హి తజ్జ్ఞాతం భవతి, యదన్యేభ్యో నిర్ధారితం యథాలోకే నీలం మహత్సుగంధ్యుత్పలమితి. నను విశేష్యం విశేషణాంతరం వ్యభిచరద్విశేష్యతే యథా నీలం రక్తం చోత్పలమితి, యదాహ్యనేకాని ద్రవ్యాణ్యేకజాతీయాన్యనేకవిశేషణయోగీని చ తదా విశేషణస్యార్థవత్త్వం, నహ్యేకస్మిన్నేవ వస్తుని, విశేషణాన్తరాయోగాత్, యథాఽసావేక ఆదిత్యఇతి, తథైకమేవ బ్రహ్మాన్తరాణి యేభ్యో విశేష్యేత నీలోత్పలవత్ న, లక్షణార్థత్వాద్విశేషణానాం, నాయం దోషః, కస్మాత్ (యస్మాల్ల)లక్షణార్థప్రధానాని విశేషణాని నవిశేషణప్రధానాన్యేవ, కః పునర్లక్షణలక్ష్యయోర్విశేషణవిశేష్యయోర్వా విశేషః? ఉచ్యతే, సజాతీయేభ్య ఏవనివర్తకాని విశేషణాని విశేష్యస్య, లక్షణం తు సర్వత ఏవ, యథాఽవకాశదాత్రాకాశమితి, లక్షణార్థం చ వాక్యమిత్యవోచామ, సత్యాదిశబ్దాః నపరస్పరం సంబధ్యంతే పరార్థత్వాత్, విశేష్యార్థా హితే, అతఏవైకైకో విశేషణశబ్దః పరస్పరం నిరపేక్షో బ్రహ్మశబ్దేన సంబధ్యతే సత్యం బ్రహ్మ, జ్ఞానం బ్రహ్మ, అనన్తం బ్రహ్మేతి. సత్యమితి. యద్రూపేణ యన్నిశ్చితం తద్రూపం నవ్యభిచరతి తత్సత్యం, యద్రూపేణ యన్ని

ఇత్యాహ.—అవిశేషేణచేతి. ఆపాతప్రతిపన్న విశేషణవిశేష్యభావమాదాయ పదాని విభజతే. సత్యాదీనిహి త్రీణీతి. విశేషణార్థానీతి. వ్యావృత్త్యర్థాని కుతో విశేషణవిశేష్యభావప్రతీతిరిత్యత ఆహ.—విశేషణవిశేష్యత్వాదేవేతి. నీలం మహత్సుగంధ్యుత్పలమిత్యాదౌ సత్యేవ విశేషణవిశేష్యభావే సమానాధికరణతయైకవిభక్త్యంతాని ప్రసిద్ధాని ఏతాన్యపిచ తథాభూతాని నానార్థగతవిశేషణవిశేష్యభావనిబంధనానీతి గమ్యత ఇత్యర్థః, విశేషణవిశేష్యభావస్య ఫలమాహ.—ఏవంహీతి. విశేషణవిశేష్యభావమాక్షిపతి.—నన్వితి. నీలత్వం వ్యభిచరదుత్పలం రక్తమపి సంభవతీతి నీలం విశేషణం ఘటతే నతథా సత్యత్వాదికం వ్యభిచరద్బ్రహ్మాంతరం లోకే ప్రసిద్ధం తతః సజాతీయవ్యవచ్ఛేద్యస్యాభావాత్ విశేషణవిశేష్యభావో న ఘటత ఇత్యర్థః. విశేషణవిశేష్యభావస్య

ప్రతిపన్న జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణః సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ - తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంస్పృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః - నామాంతరభజనార్హావస్థాంతరయోగేన తయోర్నిరుపాధిక సత్తాయోగరహితత్వాత్, జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కు-

శ్చితం తద్రూపం వ్యభిచర త్తదనృతమిత్యుచ్యతే, అతో వికారో ఽనృతం. "వాచార మ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యం" ఏవం 'సదేవసత్యమి'త్యవధారణాత్, అతస్సత్యం బ్రహ్మేతి బ్రహ్మవికారా న్నివర్తయతి, అతః కారణత్వం ప్రాప్తం బ్రహ్మణః కారణస్య చకారకత్వం వస్తుత్వాత్, మృద్వదచిద్రూపతాచ ప్రాప్తా అత ఇదముచ్యతే. జ్ఞానం బ్రహ్మేతి. జ్ఞానం జ్ఞప్తిః అవబోధః, భావసాధనో జ్ఞానశబ్దః నతు జ్ఞానకర్తృ బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్సత్యానన్తాభ్యాం సహ, నహి సత్యతానంతతా చ జ్ఞానకర్తృత్వే సత్యుపపద్యేతే జ్ఞానకర్తృత్వేన హి విక్రియమాణం కథం సత్యం భవేత్ అనన్తంచ, యద్ధిన కుతశ్చిత్ప్రవిభజ్యతే తదనన్తం, జ్ఞానకర్తృత్వే చ జ్ఞేయజ్ఞానాభ్యాం ప్రవిభక్తమిత్యనంతతా న స్యాత్, "యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా అథ యత్రాన్యద్విజానాతి తదల్పమి"తి శ్రుత్యంతరాత్, నాన్యద్విజానాతీతి విశేషప్రతిషేధాత్ ఆత్మానం విజానాతీతి చేన్న, భూమలక్షణవిధిపరత్వా ద్వాక్యస్య. యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదిభూమ్నో లక్షణవిధిపరంవాక్యం, యథా ప్రసిద్ధమేవాన్యోఽన్యత్పశ్యతీత్యేతదుపాదాయ యత్ర తన్నాస్తి సభూమేతి భూమస్వరూపం తత్ర జ్ఞాప్యతే, అన్యగ్రహణస్య ప్రాప్తప్రతిషేధార్థత్వా న్నస్వాత్మని క్రియాస్తిత్వపరంవాక్యం,

తాత్పర్యేణాప్రతిపాద్యత్వాదవ్యాకృతాది శాస్త్రీయబ్రహ్మపదార్థవ్యవచ్ఛేదేనానిర్వాచ్యవిశేషణవిశేష్యభావసంభవా త్తద్వారేణ బ్రహ్మలక్షణం వివక్షితమిత్యాహ.—నేతి. సంగ్రహవాక్యం వివృణోతి. నాయం దోష ఇత్యాదినా. సర్వతఏవేతి. సజాతీయాద్విజాతీయాచ్చ, యథా మహాభూతత్వేన సదృశాత్ పృథివ్యాదేర్విసదృశాచ్చాత్మాదేరాకాశస్యవ్యావర్తకమవకాశదాతృత్వమిత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి అతివ్యాప్త్యాదిరహితో వ్యావర్తకో ధర్మలక్షణం, న్యాయవిశేషమీమాంసకాః బ్రహ్మపదవ్యుత్పత్తిబలేన పదవిశేషతః ప్రతిపన్నం కించన్మహదస్తీతి తత్సత్యం జ్ఞానమనంతం అనృతజడపరిచ్ఛేదవిరోధిస్వరూపమితి విశేషతః ప్రతిపత్తవ్యమితి విశేషావగతిశేషభూతం లక్షణం ప్రమితిస్తుప్రమాణాదేవేతి, తార్కికాగ పునర్లక్షణం కేవలవ్యతిరేక్యానుమానమాచక్షతే తదా

చిత్జ్ఞానైకాకారమాహ—తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనంతపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ.—సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ ఆనంత్యం తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్తకోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూప స్వగుణాః నిత్యా వ్యావృత్తాః. విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాదితి భాషితం, నన్వత్ర జ్ఞానపదస్య విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ స్వరూపస్యాతాదృక్త్వాత్ జ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః. పర్యవస్యేత్ నతు స్వరూపస్య

స్యాత్మని చ భేదాభావాద్విజ్ఞానానుపపత్తిః, ఆత్మనశ్చ విజ్ఞేయత్వే జ్ఞాత్రభావప్రసంగః, జ్ఞేయత్వేనైవ వినియుక్తత్వాత్, ఏకస్యైవాత్మా జ్ఞేయత్వేన జ్ఞాతృత్వేన చోభయథా భవతీతి చేన్న యుగపదనంశత్వాత్, నహి నిరవయవస్య యుగపజ్జ్ఞేయజ్ఞాతృత్వోపపత్తిః, ఆత్మనశ్చ ఘటాదివద్విజ్ఞేయత్వే జ్ఞానోపదేశానర్థక్యం నహిఘటాదివత్ప్రసిద్ధస్య జ్ఞానోపదేశోఽర్థవాన్ తస్మాజ్జ్ఞాతృత్వే సత్యానంత్యానుపపత్తిః, సన్మాత్రత్వం చానుపపన్నం జ్ఞానకర్తృత్వాదివిశేషవత్త్వే సతి సన్మాత్రత్వం(చ)చా(ఽ)సత్యం. తత్సత్యమితి శ్రుత్యన్తరాత్, తస్మాత్సత్యానన్తశబ్దాభ్యాం సహ విశేషణత్వేన జ్ఞానశబ్దస్య ప్రయోగాద్భావసాధనో జ్ఞానశబ్దః, జ్ఞానం బ్రహ్మేతి కర్తృత్వాదికారకత్వనివృత్త్యర్థం మృదాదివదచిద్రూపతానివృత్త్యర్థంచ ప్రయుజ్యతే, జ్ఞానం బ్రహ్మేతి వచనాత్ ప్రాప్తమన్తవత్త్వం లౌకికస్య జ్ఞానస్యాన్తవత్త్వదర్శనాత్. అతస్తన్నివృత్త్యర్థమాహ.—అనన్తమితి. సత్యాదీనా మనృతాదిధర్మనివృత్తిపరత్వాద్విశేష్యస్య చ బ్రహ్మణః ఉత్పలాదివదప్రసిద్ధత్వాత్ మృగతృష్ణాంభసి స్నాతః ఖపుష్పకృతశేఖరః। ఏష వంధ్యాసుతో యాతి శశశృంగధనుర్ధరః' ఇతివచ్ఛూన్యార్థతైవ ప్రాప్తా సత్యాదివాక్యస్యేతి నున్నలక్షణార్థత్వాత్, విశేషణత్వేఽపి సత్యాదీనాం లక్షణార్థప్రాధాన్యలక్షణాదేవ స్వభావవిశేషప్రమితిః యథా గుణవద్ద్రవ్యమితి లక్షణాత్ గుణాశ్రయత్వరూపస్య స్వభావవిశేషస్య ప్రమితిస్సామాన్యప్రతిపన్నస్య ద్రవ్యపదాభిధేయస్య భవతి, యద్వా వ్యవహారసిద్ధిః ఫలం గుణవద్ద్రవ్యమితి వ్యవహర్తవ్యం గుణవత్త్వాత్, న యదేవం న తదేవం యథారూపం తథా సత్యత్వాదిమత్ బ్రహ్మేతి వ్యవహర్తవ్యం సత్యత్వాదిమత్త్వాత్ న యదేవం న తదేవం యథా ఘటాదయ ఇతి ఏతచ్చాఖండనయే (త్వే)ఽ(త్వే)సమానమపి వ్యవహారాంగం భవతీతి. నాతీవ సూక్ష్మేక్షంకా కార్యా, పునర్విశేషణవిశేష్యభావం పక్షద్వయమవలంబ్యాహ.—సత్యాదిశబ్దా ఇతి. సత్యం బ్రహ్మేత్యుక్తే జాడ్యవ్యావృత్తిః పరిచ్ఛేదవ్యావృత్తిశ్చ యద్యపి లభ్యతే జడస్య జ్ఞానత్వం స్వప్రకాశతారూపం జ్ఞానత్వప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్ స్వరూపస్య జ్ఞానత్వమాత్రం సిధ్యేత్ నతు జ్ఞానగుణకత్వం నచేష్టాపత్తిః. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి సూత్రే యథా సత్యజ్ఞానమితి బ్రహ్మణో జ్ఞానగుణసారత్వాత్ జ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతి భాష్యం విరుధ్యేత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే స్వప్రకాశత్వమేవ హి ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్ర జ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసంకోచాత్ స్వరూపతో గుణతశ్చ సిధ్యతి, బ్రహ్మశబ్దాత్ప్రతీయమానం బృహత్త్వం యథా స్వరూపతో గుణతశ్చ సిధ్యతి తద్వ

మిత్యవోచామ, ఖ్యాతే హి లక్ష్యే అనర్థకం లక్షణవచనం అతః లక్షణార్థతాఽన న్యాయమహే న ఖ్యాత్యర్థతేతి, విశేషణార్థత్వేఽపి చ సత్యాదీనాం స్వార్థాపరిత్యాగ ఏవ ఖ్యాత్యర్థత్వే హి సత్యాదిశబ్దానాం విశేష్యనియన్తృత్వానుపపత్తిః, సత్యాద్యర్థైరర్థవత్త్వే తు తద్విపరీతధర్మవద్భ్యో విశేష్యేభ్యో బ్రహ్మణో విశేష్యస్య నియన్తృత్వముపపద్యతే, బ్రహ్మశబ్దోఽపి స్వార్థేనార్థవానేవ, తత్రానన్తశబ్దోఽన్త ప్రతిషేధ ద్వారేణ విశేషణం సత్యజ్ఞానశబ్దౌ తు స్వార్థసమర్పణేనైవ విశేషణే భవతః. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన" ఇతి బ్రహ్మణ్యేవాత్మశబ్దప్రయోగాత్ వేదితురాత్మైవ బ్రహ్మ. "ఏతమానన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీ"తి చాత్మతాం దర్శయతి శత్ప్రవేశాచ్చ "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశది"తి చ తస్యైవ జీవరూపేణ శరీరప్రవేశం దర్శయతి, అతో వేదితుస్స్వరూపం బ్రహ్మ, ఏవం తస్యాత్మత్వాత్ జ్ఞానకర్తృత్వం ఆత్మా జ్ఞాతేతి హి ప్రసిద్ధం "సోఽకామయతే"తి చ కామినో జ్ఞానకర్తృత్వప్రసిద్ధిః, అతో జ్ఞానకర్తృత్వాత్ జ్ఞప్తిర్బ్రహ్మేత్యయుక్తం అనిత్యత్వప్రసఙ్గాచ్చ, యది నామ జ్ఞప్తిర్జ్ఞానమితి భావరూపతా బ్రహ్మణః తదాప్యనిత్యత్వం ప్రసజ్యేత, పారతన్త్ర్యం చ ధాత్వర్థానాం కారకాపేక్షత్వాత్, జ్ఞానం చ ధాత్వర్థః, అతోఽస్యానిత్యత్వం

పరిచ్ఛిన్నస్య సర్వస్యానృతత్వాత్, జ్ఞానం బ్రహ్మేత్యుక్తే చానృతపరిచ్ఛేద్యవ్యావృత్తిర్లక్ష్యతే స్వప్రకాశస్య(బా)బోధావిషయత్వాత్పరిచ్ఛేద్యగ్రాహకప్రమాణావిషయత్వాచ్చ, లక్షణమపి (చైకై)చానే)కం వైకల్పికమ(ధు)దృష్టం తథాపి మన్దమతివ్యుత్పాదనాయ. సత్యాదిపదార్థవ్యాఖ్యానపూర్వకం ప్రత్యేకం వ్యావర్త్యమాహ— సత్యమితి, యద్రూపేణేత్యాదినా. భావసాధన ఇతి, భావవ్యుత్పత్తికః క్రియాసామాన్యం యద్యప్యన్యత్ర భావ ఉచ్యతే తథాప్యత్ర నిర్విశేషం చిన్మాత్రం భావవ్యుత్పత్త్యా లక్ష్యతే సత్యాదిశబ్దసన్నిధానాదిత్తి ద్రష్టవ్యం, విశేషనిషేధః శేషాభ్యనుజ్ఞావిషయ ఇతి న్యాయేన ప్రాసంగికం స్వజ్ఞాతృత్వే తాత్పర్యమాశఙ్క్య నిషేధతి, నాత్మద్విజానాతీత్యాదినా. కర్తృత్వం కర్మత్వం చైకక్రియావచ్ఛిన్నధర్మద్వయం భిన్నాధి

దితి వ్యాసాచార్యైరుక్తం వస్తుతస్తు సత్యం జ్ఞానమిత్యస్యాన్త్యోదాత్తత్వాద్ధర్మ్యాద్యుదాత్తత్వేన జ్ఞానగుణకత్వమేవార్థః. "ప్రజ్ఞానఘన ఏవానన్దమయః. నిత్యం విజ్ఞానమి"తి శ్రుత్యంతరాత్ బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యం ఇదానీ[illegible] పరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః ఇదమిదానీం నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలాపరిచ్ఛేదః ఇదమిదన్నేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం సర్వవస్తుసామా[illegible] హాత్మ్యరూపం వస్త్వపరిచ్ఛేదః యద్వా, వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదో [illegible]

పరతంత్రతా చ, న, స్వరూపావ్యతిరేకేణ కార్యతోఽవచారాత్, ఆత్మనస్స్వరూపం జ్ఞప్తిః న తతో వ్యతిరిచ్యతే, అతో నిత్యైవ, తథాపి బుద్ధేరుపాధిలక్షణాయా శ్చక్షు రాదిద్వారైర్విషయాకారపరిణామిన్యాః యే శబ్దాద్యాకారావభాసాః తే ఆత్మవిజ్ఞానస్య విషయభూతా ఉత్పద్యమానా ఏవాత్మ విజ్ఞానేన వ్యాప్తా ఉత్పద్యంతే తస్మా దాత్మవిజ్ఞానావభాస్యాశ్చ తే విజ్ఞానశబ్దవాచ్యాశ్చ ధాత్వర్థభూతా ఆత్మనఏవ ధర్మాః విక్రియారూపా ఇత్యవివేకిభిః పరికల్ప్యంతే. యత్తు బ్రహ్మణో విజ్ఞానం తత్సవితృ ప్రకాశవదగ్న్యుష్ణత్వవచ్చ బ్రహ్మస్వరూపావ్యతిరిక్తం స్వరూపమేవ తత్ న తత్కారణాన్తరసవ్యపేక్షం నిత్యస్వరూపత్వాత్, సర్వభావానాం చ తేనావిభక్తదేశకాలత్వాత్ కాలాకాశాదికారణత్వాన్నిరతిశయసూక్ష్మత్వాచ్చ న తస్యాన్యదవిజ్ఞేయం సూక్ష్మం వ్యవహితం విప్రకృష్టం భూతం భవద్భవిష్యద్వాస్తి తస్మా త్సర్వజ్ఞం తద్బ్రహ్మ, మన్త్రవర్ణాచ్చ. ''అపాణిపాదో జవనో గ్రహీతా పశ్యత్యచక్షుస్సశృణోత్యకర్ణః, సవేత్తి వేద్యం న చ తస్యాస్తివేత్తా తమాహురగ్ర్యం పురుషం మహాన్తమి''తి. ''న హి విజ్ఞాతు

కరణం ప్రసిద్ధం స్వాత్మనిచ భేదాభావాన్నిరుపపత్తికే స్వజ్ఞాతృత్వే తాత్పర్యం కల్పయితుం న శక్యత ఇత్యాహ.—స్వాత్మనిచేతి. సత్యాదీని వ్యావృత్త్యర్థానీత్యుక్తం తత్ర శఙ్కతే—సత్యాదీనామితి. ప్రమాణాంతరసిద్ధముత్పలాది - విశేష్యం దృష్టం బ్రహ్మతు ప్రమాణాంతరాసిద్ధం, పదమాత్రస్యాప్రమాణత్వాత్ సత్యాదీనాం చ వ్యావృత్త్యర్థత్వాదస(ద)మ)ర్థం వాక్యం స్యాదిత్యర్థః, సిద్ధత్వమాత్రేణ విశేష్యత్వే సంభవతి ప్రమాణాంతరవిశేషణమనర్థకం, కేవలవ్యతిరేకాభావాన్మిథ్యార్థస్య రజ్జుసర్పాదేః సదధిష్ఠానత్వదర్శనాత్ప్రపంచస్యాపి దృశ్యత్వాదిహేతుభిర్మిథ్యాత్వేనావగతస్య సదధిష్ఠానత్వంసంభావ్యతే తస్య ప్రపంచాధిష్ఠానతయా సంభావితస్య స్వరూపవిశేషలక్షణార్థమిదం వాక్యం తతో నాసదర్థత్వమిత్యాహ —నలక్షణార్థత్వాదితి. విశేషణార్థత్వమభ్యుపగమ్యాహ.—విశేషణార్థత్వేఽపి చేతి నీలం మహత్సుగంధమితి విశేషణపదాని స్వార్థసమర్పణేన తద్విరు

తుల్యకాలత్వేఽపి తుల్యపరిమాణత్వేఽపి దశవర్ణసువర్ణాపేక్షయా కలధౌతాదేరపకర్షః. తద్రాహిత్యంవస్తుపరిచ్ఛేదః సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయ ప్రకర్షో వస్తుపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. ''నాంతం గుణానాం గచ్ఛంతి తేనానంతోఽయముచ్యత''ఇతి స్మరణాత్ గుణానంత్యంఖనంత శబ్దార్థః. అత్ర రూఢివశాద్దేవతావిశేషనిర్ణయః. నచానంతపదస్య నారాయణవాచినః పుల్లింగత్వం స్యాదితి వాచ్యం ఇష్టాపత్తేః తస్య ద్వితీయాంతత్వేన పుల్లింగత్వస్య ఇష్టత్వాత్-ద్వితీయాంతత్వాభావే చ యో వేదనిహితం గుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యా

ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోపోవిద్యతేఽవినాశిత్వాత్ న తు తద్ద్వితీయమస్తీ''త్యాది శ్రుతేశ్చ విజ్ఞాతృస్వరూపావ్యతిరేకాత్కరణాదినిమిత్తానపేక్షత్వాచ్చ బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపత్వేఽపి నిత్యత్వం ప్రసిద్ధం, అతో న ధాత్వర్థః. తస్యాక్రియారూపత్వాత్, అతఏవ చ న జ్ఞానకర్తృ, తస్మాదేవచ న జ్ఞానశబ్దవాచ్యమపి తద్బ్రహ్మ, తథాపి తదాభాసవాచకేన బుద్ధిధర్మవిశేషేణ జ్ఞానశబ్దేన తల్లక్ష్యతే, నతూచ్యతే శబ్దప్రవృత్తిహేతుజాత్యాదిధర్మరహితత్వాత్, తథా సత్యశబ్దేనాపి, సర్వవిశేషప్రత్యస్తమితస్వరూపత్వాత్ బ్రహ్మణః, బాహ్యసత్తాసామాన్యవిషయేణ సత్యశబ్దేన లక్ష్యతే సత్యం బ్రహ్మేతి నతు సత్యశబ్దవాచ్యమేవ బ్రహ్మ. ఏవం సత్యాదిశబ్దా ఇతరేతరసన్నిధా(వ)వాద) న్యోన్య నియమ్యనియామకాస్సన్తస్సత్యాదిశబ్దవాచ్యాన్నివర్తకా బ్రహ్మణో లక్షణార్థాశ్చ భవన్తీతి, అతస్సిద్ధం. ''యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ.—అనిరుక్తేఽనిలయనే''ఇతి చ అవాచ్యత్వం, నీలోత్పలవాక్యవైలక్షణ్యా(జవా)ద్వా) క్యార్థత్వం చ బ్రహ్మణః, తద్యథావ్యాఖ్యాతం బ్రహ్మయో వేద విజానాతి, నిహితం. స్థితమ్ గుహాయాం.

ద్ధవ్యావర్తకాని ప్రసిద్ధాని, తథాసత్యశబ్దోఽప్యబాధితసత్త్వే వ్యుత్పన్నః, జ్ఞానశబ్దస్సవప్రకాశే విషయసంవేదనే, అనంతోఽయమాకాశ ఇత్యాదావనంతశబ్దో వ్యాపకే, తతః స్వార్థసమర్పణేన విరోధివ్యావర్తకత్వాన్న వ్యావృత్తిమాత్రపర్యవసానమిత్యర్థః, కించ విశేషణస్య వ్యావర్తకత్వం సతి వ్యావర్త్యే ఘటతే అతో విశేషణత్వానుపపత్త్యైవ సవర్థత్వం వాచ్యమిత్యాహ.—శూన్యార్థత్వేహీతి. యచ్చోక్తం బ్రహ్మశబ్దోఽప్రసిద్ధార్థ ఇతి. తత్రాహ—బ్రహ్మశబ్దోఽపీతి. ''బృహబృహివృద్ధావి''తి ధాతోర్బ్రహ్మేతిశబ్దో నిష్పన్నో వృద్ధౌ మహత్త్వే చ వర్తతే తచ్చ మహత్త్వం దేశతః కాలతోవస్తుతశ్చానవచ్ఛిన్నత్వం సంకోచే మానాంతరాభావాత్ నిరతిశయమహత్త్వసంపన్నే ధర్మిణి పర్యవస్యతి తతో వంధ్యాసుతాదిశబ్దవిలక్షణో బ్రహ్మశబ్దఇత్యర్థః. సత్యాదిషు త్రిషు విశేషణేష్వవాంతరభేదమాహ—తత్రానంతేతి.అనంతమిత్యనేన చాత్మైక్యం

హారప్రసంగాత్ అనధ్యాహారేణోపపత్తావధ్యాహారస్యాఽన్యాయ్యత్వాత్ యది చానన్తపదయాగికార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యస్య నారాయణాదన్యత్రాప్రసక్త్యాశ్రీపత్యాదిశబ్దేష్వివనరూఢిః కల్పనీయేత్యుచ్యేత తథాపి న నః క్షతిః అత్ర సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః హృదయగుహానిహితత్వప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యో వేదనిహితం గుహాయామిత్యనేన విచ్ఛబ్దార్థఉక్తః ''పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత''ఇత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దార్థఉక్తః.పరమే వ్యోమన్ అప్రాకృతాకాశశబ్దితే పరమపద ఇత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన

గూహతే స్సంవరణార్థస్య నిగూఢా అస్యాం జ్ఞానజ్ఞేయజ్ఞాతృపదార్థా ఇతి గుహా బుద్ధిః, గూఢావస్యాం భోగాపవర్గౌ పురుషార్థావితి వా తస్యాం, పరమే ప్రకృష్టే వ్యోమన్ వ్యోమ్ని ఆకాశే అవ్యాకృతాఖ్యే తద్ధి పరమం వ్యోమ. “ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశ” ఇత్యక్షరసన్నికర్షాత్, గుహాయాం వ్యో(మ్నో)మన్ని(తి)వాసామానాధికరణ్యాత్ అవ్యాకృతాకాశమేవ గుహా, తత్రాపి నిగూఢా స్సర్వే పదార్థాః త్రిషు కాలేషు కారణత్వాత్సూక్ష్మతరత్వాచ్చ, తస్మిన్నంతర్నిహితం బ్రహ్మ, హార్దమేవ తు పరమం వ్యోమేతి న్యాయ్యం విజ్ఞానాఙ్గత్వేన ఉపాసనాంగత్వేన వ్యోమ్నో వివక్షితత్వాత్ “యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశో యో వై సోఽన్తః పురుష ఆకాశో యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశ” ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ప్రసిద్ధం హార్దస్య వ్యోమ్నః పరమత్వం, తస్మిన్ హార్దే వ్యోమ్ని యా బుద్ధిర్గుహా తస్యాం నిహితం బ్రహ్మ తద్వృత్త్యా వివిక్తతయోపలభ్యత ఇతి, నహ్యన్యథా విశిష్టదేశకాలసంబన్ధోఽస్తి బ్రహ్మణః సర్వగతత్వాన్నిర్విశేషత్వాచ్చ, సః ఏవం బ్రహ్మ విజానన్, కిమిత్యాహ అశ్నుతే భుఙ్క్తే సర్వాన్

బ్రహ్మణ ఉక్త(మిత్య)మ(భి)ప్రేత్యైక్యే శాస్త్రతాత్పర్యం దర్శయతి. తస్మాద్వా ఇత్యాదినా. బ్రహ్మణ ఆత్మైక్యం చేద్వివక్షితం తర్హి భావశబ్దస్య జ్ఞానసాధనత్వవ్యాఖ్యా హీయేతేత్యాహ.—ఏవం తర్హీతి. ఇతశ్చ భావవ్యుత్పత్తిరసంగతేత్యాహ,— అనిత్యత్వప్రసంగాచ్చేతి. వృత్తిమదంతఃకరణోపహితత్వే సాత్మనో జ్ఞాతృత్వం న స్వతః, కార్యత్వం చ జ్ఞానస్యాంతఃకరణవృత్త్యుపహితత్వేన, తత ఆత్మాభిన్నత్వేఽపి బ్రహ్మణో నజ్ఞానకర్తృత్వం నాపి కార్యత్వం ప్రసజ్యత ఇత్యాహ.—నస్వరూపేతి. నిత్యం చేజ్జా

నం తర్హి తత్ర బ్రహ్మణః కర్తృత్వాభావే కథం సర్వజ్ఞత్వమిత్యత ఆహ.—సర్వభావానాం చేతి. సంవిదవ్యవధానేనైవ బహిర్విషయస్య సిద్ధిః సర్వం చ సంవిత్స్వభావేన బ్రహ్మణాఽవ్యవహితమితి సర్వజ్ఞం బ్రహ్మోపచర్యత ఇత్యర్థః. నిత్యం జ్ఞానం బ్రహ్మణి విద్యత ఇత్యత్ర మంత్రసమ్మతిమాహ.—మంత్రవర్ణాచ్చేతి. బ్రహ్మో నిత్యం జ్ఞానత్వాత్

ప్రాప్యముక్తం. కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః ముక్తస్య సర్వవిషయ విరక్తస్య తద్వ్యతిరిక్తకామ్యాంతరాసంభవాత్. “అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామా”నిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వేవ ప్రయోగాత్. వివిధం పశ్యంతీచిద్యస్యేతి బహువ్రీహిః నిరుపాధికానన్యాధీనాసంకుచితసర్వవిషయకజ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. అయం చ గుణో నిత్యముక్తాదివ్యావర్తకః బ్రహ్మోపేతయాపి తద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మణా సహేతి నిర్దేశః.

నిర్విశిష్టాన్ కామాన్ కామ్యభోగానిత్యర్థః, కిమస్మదాదివత్ పుత్రస్వర్గాదీన్ పర్యాయేణ నేత్యాహ—సహ యుగపత్ ఏకక్షణోపారూఢానేవైకయోపలబ్ధ్యా సవితృప్రకాశవన్నిత్యయా బ్రహ్మస్వరూపావ్యతిరిక్తయా యా మవోచామ సత్యం జ్ఞానమనన్తమితి, ఏతత్తదుచ్యతే. బ్రహ్మణాసహేతి. బ్రహ్మభూతో విద్వాన్ బ్రహ్మస్వరూపేణైవ సర్వాన్ కామాన్ సహాశ్నుతే న తథా, యథోపాధికృతేన స్వరూపేణాత్మనా జలసూర్యవత్ప్రతిబింబభూతేన సాంసారికేణ ధర్మాదినిమిత్తాపేక్షాంశ్చక్షురాదికరణాపేక్షాంశ్చ సర్వాన్కామాన్ పర్యాయేణాశ్నుతే లోకః, కథం తర్హి యథోక్తేన ప్రకారేణ సర్వజ్ఞేన సర్వగతేన సర్వాత్మనా నిత్యబ్రహ్మాత్మస్వరూపేణ ధర్మాదినిమిత్తానపేక్షాన్ చక్షురాదికరణానపేక్షాంశ్చ సర్వాన్కామాన్ సహైవాశ్నుత ఇత్యర్థః, విపశ్చితా మేధావినా, సర్వజ్ఞేన తద్ధి వైపశ్చిత్యం యత్సర్వజ్ఞత్వం,

లౌకికజ్ఞానవదిత్యాదిచోద్యముక్తన్యాయేన నిరస్తమిత్యాహ.—విజ్ఞాతృస్వరూపేతి. లౌకికజ్ఞానస్య కరణాదిసాపేక్షత్వాదనిత్యత్వం ఆత్మస్వరూపం తు జ్ఞానం న కరణాదిసాపేక్షం సకలకరణవ్యాపారోపరమేఽపి సుషుప్తౌ భావాత్, అన్యథా సుషుప్తిసిద్ధ్యనుపపత్తేః పరామర్శాసంభవప్రసంగాత్, అతః శ్రుతితాత్పర్యగమ్యేఽర్థే న సామాన్యతో దృష్టస్య ప్రవేశ ఇతి భావః. ఆత్మనస్స్వరూపభూతం జ్ఞానం కారకసాధ్యం ధాత్వర్థత్వాదితి చాసిద్ధమిత్యాహ.—అతఇతి. నిత్యాత్మస్వరూపత్వాదేవేత్యర్థః. అతఏవచేతి. నిత్యత్వాదేవ జ్ఞానస్య న తత్కర్తృత్వమపి బ్రహ్మణ ఆపాదయితుం శక్యతే లౌకికానిత్యజ్ఞానవిలక్షణత్వాదేవ చ జ్ఞానశబ్దవాచ్యమపి బ్రహ్మ న భవతీత్యాహ.—తస్మాదేవచేతి. కథంతర్హి జ్ఞానం బ్రహ్మేతి ప్రయోగః? తత్రాహ.—తథాపీతి. శబ్దస్య ప్రవృత్తిహేతవో జాత్యాదిధర్మాః గౌః శుక్ల ఇత్యాదౌ, తదభావాత్ శబ్దాంతరేణాపి వాచ్యం న భవతీత్యాహ.—తథేతి. తథాసత్యశబ్దేనాపి న

"సహయుక్తేఽప్రధాన" ఇతి హి పాణిని స్మృతిః, నచ భోగ్యతాయాం గుణాపేక్షయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి శంక్యం. "శ్రియం తృప్తోఽప్యస్మైచ్చర్వయమిహ భణామశ్శృణుతరామి" తివత్పరమాత్మాపేక్షయాపి తత్కల్యాణగుణానాం భోగ్యతాతిశయప్రతిపాదనస్య పరమాత్మాతిశయ పర్యవసాయిత్వేనైతాదృశాప్రాధాన్యస్య గుణత్వేన దోషత్వాభావాత్ అతఏవ హి "పుత్రేణ సహౌదనం భుఙ్క్తే" ఇతి వద్భోక్తృసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యప్రసంగాత్ తత్పరిత్యజ్య "పయసా సహ ఓదనం భుఙ్క్తే" ఇతి ఇతి వద్భోగ్యసాహిత్య పరత్వమేవ నాత్ర చ పక్షే బ్రహ్మణోఽప్రా

తేన సర్వజ్ఞస్వరూపేణ బ్రహ్మణాఽశ్నుతే, ఇతి శబ్దో మంత్రపరిసమాప్త్యర్థః, సర్వ ఏవ వల్ల్యర్థః. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి"తి బ్రాహ్మణవాక్యేన సూత్రితః, స చ సంక్షేపతో మంత్రేణ వ్యాఖ్యాతః, పునస్తస్యైవ విస్తరేణార్థనిర్ణయః కర్తవ్య ఇతి ఉత్తరస్తద్వృత్తిస్థానీయో గ్రంథ ఆరభ్యతే. "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ" ఇత్యాదిః. తత్ర చ. "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే"త్యుక్తం మన్త్రాదౌ తత్కథం సత్యమనంతం చేత్యత ఆహ— త్రివిధం హ్యానంత్యం దేశతః కాలతో వస్తుతశ్చేతి, తద్యథా దేశతోఽనన్త ఆకాశః నహి దేశతస్తస్య పరిచ్ఛేదోఽస్తి, నతు కాలత ఆనన్త్యం స్తువత ఆకాశస్య, కస్మాత్ కార్యత్వాత్, నైవం బ్రహ్మణ ఆకాశవత్కాలతోఽప్యన్తవత్త్వం అకార్యత్వాత్ కార్యం హి వస్తు కాలేన పరిచ్ఛిద్యతే, అకార్యం చ బ్రహ్మ, తస్మాత్కాలతోఽప్యానంత్యం, తథా వస్తుతః, కథం పునర్వస్తుత ఆనన్త్యం, సర్వాశస్య

వాచ్యం బ్రహ్మేతి శేషః, ఏతత్ స్ఫోరయతి. సర్వవిశేషేతి. "సత్తా యస్యాస్తి తత్సత్యమి"తి లోకరూఢిః, సత్తా చానుగతరూపం సామాన్యం వ్యావృత్తః సత్తావిశేషః, సచాయమనువృత్తవ్యావృత్తభా(వేనా(వోన)వస్తు-పరస్పరాపేక్షసి(ద్ధ)ద్ధి)త్వాత్, అతో యస్మిన్నయం వ్యావృత్తానువృత్తభావః తదవ్యావృత్తాననుగతం బ్రహ్మ లక్ష్యత ఇత్యర్థః ఏవమేకైకస్య శబ్దస్యార్థముక్త్వా వాక్యార్థమాహ.—ఏవం సత్యాదీతి. యద్యపి సత్యాదిశబ్దానాం బ్రహ్మణా ముఖ్యోఽన్వయః తథాప్యారుణ్యైకహాయన్యాదివత్పరిశిష్టకాన్వయే నేతరేతరసన్నిధావన్యోన్యవ్యావృత్తినియామకా భవంతి జ్ఞానేన, విశేషణాత్సత్యశబ్దో న జడే కారణే వర్తతే సత్యేన విశేషణాత్ జ్ఞానశబ్దో న విషయసాపేక్షే జ్ఞానే వర్తతే, జ్ఞానేన విశేషణాన్నానంతశబ్దో జ్ఞాతృవ్యతిరిక్తే వర్తతే, తతశ్చ సత్యాదిశబ్దేన యల్లౌకికం వాచ్యం తద్విలక్షణేన భవితవ్యమితి సంభావయంతః సకలలౌకికాధ్యాసాధిష్ఠానం బ్రహ్మత్వేన లక్షయంతీత్యర్థః. తతః కిం ఫలతీత్యత ఆహ.—

ధాన్యం దోషాయేతి భోగ్యసాహిత్య పక్ష ఏవ భగవతా భాష్యకృతా సమాశ్రితః. నను. తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినాఽర్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య ఋగ్లక్షణతయా ఉక్తత్వాత్ సహ ఇతస్య పాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదాంతరస్థేనాన్వయో న సంభవతి తతశ్చ బ్రహ్మణేతి న సహ యోగే తృతీయా అపితు ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా సహేత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్ యుగపదనుభవతి బ్రహ్మభూత ఇతి యావత్. అత ఏవ స్కాందే. "సోఽశ్నుతే సకలాన్ కామానక్రమేణ సురర్షిభిః, విదితబ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయ" ఇత్యుపబృంహిత

తేతి, తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సంభూతః,

త్వాత్, భిన్నం హి వస్తు వస్త్వంతరస్యాంతో భవతి వస్త్వంతరబుద్ధిర్హి ప్రసక్తా వస్త్వంతరాన్నివర్తతే యతో యస్య బుద్ధే ర్నివృత్తిః స తస్యాంతః, తద్యథా గోత్వ బుద్ధిరశ్వత్వా న్నివర్తత ఇత్యశ్వత్వాంతం గోత్వమితి అంతవదేవ భవతి, సచాంతో భిన్నేషు వస్తుషు దృష్టః, నైవం బ్రహ్మణో భేదః అతో వస్తుతోఽప్యానన్త్యం, కథం పునస్సర్వానన్యత్వం బ్రహ్మణ ఇతి-ఉచ్యతే సర్వవస్తుకారణత్వాత్, సర్వేషాం హి వస్తూనాం కాలాకాశాదీనాం కారణం బ్రహ్మ, కార్యాపేక్షయా వస్తుతోఽన్త వత్త్వమితి చేన్న-అనృతత్వాత్కార్యస్య వస్తునః, నహి కారణవ్యతిరేకేణ కార్యం నామ వస్తుతోఽస్తి, యతః కారణబుద్ధి (ర్వి)ర్ని) నివ (ర్తేత) ర్తతే.) "వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తి కే"త్యేవ సత్యం ఏవం "సదేవ సత్యమి"తి శ్రుత్యంత

అతస్సిద్ధమితి. వాచకశక్త్యా బోధకత్వానంగీకారాదవాచ్యత్వం సకలానిష్టవ్యవచ్ఛే దేనైకస్యైవ లక్ష్యత్వాభ్యుపగమాచ్చ గుణగుణ్యాదిసంభేదరూపవాక్యార్థవైలక్షణ్యం చ బ్రహ్మణస్సిద్ధమిత్యర్థః, బుద్ధౌ కార్యే యదనుగతం పరమవ్యోమావ్యాకృతాఖ్యం తస్మిన్నిహితమితి సప్తమీద్వయం వైయ్యధికరణ్యేన వ్యాఖ్యాతం, వ్యోమశబ్దస్య భూతా కాశే రూఢిం పరిత్యజ్య కిమిత్యవ్యాకృతవిషయత్వం వ్యాఖ్యాతం తత్రాహ.—తద్ధీతి. భూతాకాశస్య కార్యత్వేనాపరత్వాదవ్యాకృతాకాశస్య కారణత్వేన పరమత్వ విశేషణసంభవాచ్ఛాఖాంతరే శతపథే చాక్షరేణ బ్రహ్మణా సామీప్యావగమాద వ్యాకృతం వ్యోమశబ్దేన లక్ష్యత ఇత్యర్థః. ఏవం పరాభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయ స్వాభిప్రాయం వ్యాచష్టే. హార్దమేవత్విలి. హృదయావచ్ఛిన్నే భూతాకాశే యా గుహా తస్యాం బుద్ధౌ సాక్షితయా నిహితం అభివ్యక్తం బ్రహ్మేతి వ్యాఖ్యానం యుక్తం ద్రష్టృభేదేన బ్రహ్మణ ఆపరోక్ష్యలాభాత్, అన్యథా సమష్టిరూపే అవ్యాకృతే

మితి చేత్ న. 'తేషామృగ్యత్రార్థవశేనే'త్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్" ఉపలక్షణత్వ మభ్యుపగమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరపి అర్థవశేన వావృత్తవశేన వా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ అభియుక్తానాం మన్త్రప్రసిద్ధివిషయత్వమితి వత్ అభియుక్తానాం ఋక్పదప్రసిద్ధి విషయత్వమేవ ఋక్త్వం తతశ్చ పాదాంతరస్థేనాపి పాదాంతరస్థప దాన్వయో యుక్తః బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థం భూతలక్షణత్వాశ్రయణే బ్రహ్మభూతఇత్య ర్థోఽపి నసంభవతి శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజేత్యాదౌ తథా అభేదాదర్శనాత్ త్వదుక్త స్కాందవచనస్య పూర్వైస్సంప్రతిపన్నైరనుదాహృతత్వాచ్చ భాష్యకృదుక్తవి వార్థః, ఇతి శబ్దోమన్త్రసమాప్తిద్యోతనార్థః. సత్యం జ్ఞానమనంతమిత్యుక్తం

8

ఆకాశా ద్వాయుః, వాయో రగ్నిః, అగ్నే రాపః, అద్భ్యః

రాత్, తస్మాదాకాశాదికారణత్వా ద్దేశత స్తావదనన్తం బ్రహ్మ, ఆకాశో హ్యనన్త ఇతి ప్రసిద్ధం దేశతః, త(స్యచాయం) స్యేదం) కారణం, తస్మాత్సిద్ధం దేశత ఆత్మన ఆనన్త్యం, న (హ్య) హి) సర్వగతా త్సర్వగతముత్పద్యమానం లోకే కించిద్దృశ్యతే అతో నిరతిశయమాత్మన ఆనన్త్యం దేశతః, తథా అకార్యత్వాత్కాలతః తద్భిన్నవస్త్వన్తరాభావాచ్చ వస్తుతః, అతఏవ నిరతిశయం సత్యత్వం, తస్మాదితి మూలవాక్య సూత్రితం బ్రహ్మ పరామృశ్యతే, ఏతస్మాదితి మన్త్రవాక్యేనానన్తరం యథాలక్షితం, యద్బ్రహ్మాదౌ బ్రాహ్మణవాక్యేన సూత్రితం యచ్చ. 'సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మే'త్యనన్తరమేవ లక్షితం తస్మాదేతస్మాద్బ్రహ్మణః ఆత్మనః ఆత్మశబ్దవాచ్యాత్, 'ఆత్మా హి తత్సర్వస్య. తత్సత్యం స ఆత్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్, అతో బ్రహ్మాత్మా తస్మాదేతస్మాద్బ్రహ్మణః ఆత్మస్వరూపాదాకాశ స్సంభూతః సముత్పన్నః, ఆకాశో నామశబ్దగుణో మాయాతత్వేఽవస్థితం బ్రహ్మేత్యుక్తే బ్రహ్మణః పారోక్ష్యం ప్రసజ్యేత, పారోక్ష్యేణ చ జ్ఞానం నాపరోక్షసంసారాధ్యాసనివర్తకం, తస్మాదపరోక్షద్రష్టృచైతన్యాభేదేన బ్రహ్మణః స్వహృదయే ప్రత్యక్షతాయా వివక్షితత్వాత్. హృదయాకాశమేవ విజ్ఞానశేషభూతం వివక్షితమిత్యర్థః, యదుక్తం 'భూతాకాశస్య పరమాత్మోనుపపత్తిరి'తి తత్రాహ.—యో వై ఇతి. నను నిహితశబ్దః స్థితిం బ్రూతే కథం? వివిక్తతయా స్ఫుటతయోపలంభాభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాయతే? తత్రాహ.—నహీతి. అన్యథేతి. ఉపలంభవ్యతిరేకేణ, అవిద్యావస్థాయాం యే సుఖవిశేషా హిరణ్యగర్భాద్యుపాధిషు భోగ్యత్వేనాభిమతాః తేషాం సర్వేషాం బ్రహ్మానన్దావ్యతిరేకాద్బ్రహ్మీభూతో విద్వాన్ సర్వానేవానందానశ్నుత ఇత్యుపచారేణ బహువచనమిత్యర్థః. వృత్తమనువదన్నుత్తరగ్రంథావతారణామాహ.—సర్వ ఏవేత్యాదినా. ఆకాశాదికారణత్వాభిధానేనానంత్యప్రపంచః క్రియత ఇతి సమనంతరగ్రంథతాత్పర్యం దర్శయితుం వస్త్వపరిచ్ఛేదలక్షణమానంత్యం సర్వోపాదానత్వసర్వాంతరత్వముఖేన ప్రపఞ్చయతి. తస్మాద్వా ఇత్యాదినా. తస్మాదిత్యనేన. ''బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి''తి వ్యవహితబ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి. సత్యం జ్ఞానమితి అవ్యవహితమంత్రోక్తం పరామృశ్యతే తతశ్చ మంత్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఉత్పన్న ఇత్యర్థః. అత్ర. ''తత్తేజ ఐక్షత. తా ఆప ఐక్షంతే''తి తేజః ప్రభృతిష్వీక్షణాదిశ్రవణాదాకాశవాయుతేజ ఆదిశబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరా ఇతి. ''తేజోఽత స్తథాహ్యాహే''త్యధికరణే స్థి

పృథివీ, పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నా
త్పురుషః. ౨. సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః, తస్యేద

ఽవకాశకరో మూర్తద్రవ్యాణాం, తస్మాదాకాశాత్ స్వేన స్పర్శగుణేన పూర్వేణ చాకాశగుణేన శబ్దేన ద్విగుణో వాయుః సంభూత ఇత్యనువర్తతే, వాయోశ్చ స్వేన రూపగుణేన పూర్వాభ్యాం చ త్రిగుణోఽగ్నిస్సంభూతః, అగ్నేశ్చ స్వేన రసగుణేన పూర్వైశ్చ త్రిభిశ్చతుర్గుణా ఆప స్సంభూతాః, అద్భ్యః స్వేన గన్ధగుణేన పూర్వైశ్చతుర్భిః పఞ్చగుణా పృథివీ సంభూతా, పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నం, అన్నాద్రేతోరూపేణ పరిణతా త్పురుషః శిరఃపాణ్యాద్యాకృతిమాన్, సవా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః అన్నరసవికారః, పురుషాకృతిభావితం హి సర్వాంగేభ్య స్తేజస్సంభూతం రేతో బీజం తస్మాద్యోజాయతే సోఽపి తథా పురుషాకృతిరేవ స్యాత్ సర్వజాతిషు జాయమానానాం జనకాకృతినియమదర్శనాత్ సర్వేషామప్యన్నరసవికారత్వే బ్రహ్మవంశ్యత్వేచా విశిష్టే కస్మా త్పురుష ఏవ గృహ్యతే, ప్రాధాన్యాత్, కింపునః ప్రాధాన్యం, కర్మజ్ఞానాధికారః, పురుష ఏవ హి శక్తత్వాదర్థిత్వాచ్చ కర్మజ్ఞానయోరధిక్రియతే. 'పురుషత్వేవాఽఽవిస్తరామాత్మా సహి ప్రజ్ఞానేన సమ్పన్నతమో విజ్ఞాతం వదతి విజ్ఞాతం పశ్యతి వేద శ్వస్తనం వేద లోకాలోకా మర్త్యేనామృత మీప్సతీత్యేవంసమ్పన్నో

పూర్వోక్తేష్వర్థవిశేషమనువదతి. తత్రచేతి. వస్తుత ఆనన్త్యం వ్యాఖ్యాతుం వస్తుతోఽన్తవత్త్వం తావదాహ.—భిన్నంహీత్యాదినా. విస్తరేణోక్తమానన్త్యం సంక్షిప్యాహ.—తస్మాత్సిద్ధమితి. దేశతోఽనవచ్ఛిన్నస్యాకాశస్య కారణత్వాద్వ్యాపకత్వా న్నిరతిశయమాత్మనో దేశత ఆనన్త్యం, అకార్యత్వాచ్చ కాలత ఆనన్త్యం, యద్యతో వ్యావర్తతే తస్య పృథగసత్త్వతః కార్యస్యోపాదానాదన్యత్ర సత్త్వయోగాద్వస్తుతోఽప్యానన్త్యం సిద్ధమిత్యర్థః. అత ఇతి నిరతిశయానన్త్యాదేవ సత్యత్వమపి సిద్ధం. అన్తవ (త) త్త్వ ఏవ రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వమిత్యర్థః. ఏవం సృష్టివాక్యతాత్పర్యముక్త్వా పదాని విభజతే—తస్మాదిత్యాదినా. అన్త్యకార్యపర్యన్తం పరమాత్మనః సర్వత్రోపా

తంపురుషః శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం సవా ఇతి. సవా ఏష పురుషః అయం దేహః అన్నరసస్య పరిణామః. 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుః తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమ స్తన్మాంస మి'త్యాద్యుక్తరీత్యా జాఠరాగ్నిపచ్యమానాన్నరసాంశనిర్వర్తిమాంసాదిమయత్వాచ్ఛరీరస్యేతి భావః. తస్యేతి. తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షతో దృశ్యమానమేవ శిరః పాణిద్వయం పక్షౌ అధస్తాత్ గ్రీవాయాః నాభే

మేవ శిరః, అయం దక్షిణః పక్షః, అయముత్తరః పక్షః,

అథేతరేషాం పశూనామశనాయాపిపాసే ఏవాభివిజ్ఞాన మి''త్యాదిశ్రుత్యన్తరదర్శనాత్, స హి పురుష ఇహ విద్యయా అన్తరతమం బ్రహ్మ సంక్రామయితుమిష్టః, తస్య చ బాహ్యాకారవిశేషేష్వనాత్మస్వాత్మభావితా బుద్ధిర్వినాలమ్బనవిశేషం కంచిత్సహసాన్తరతమప్రత్యగాత్మవిషయా నిరాలమ్బనా చ కర్తుమశక్యేతి దృష్టశరీరాత్మసామాన్యకల్పనయా శాఖా(గ్ర)చన్ద్రనిదర్శనవదన్తః ప్రవేశయన్నాహ.—తస్యేదమేవ శిరః. తస్య అస్య పురుషస్య అన్నరసమయస్య ఇదమేవ శిరః ప్రసిద్ధం, ప్రాణమయాదిష్వశిరసాం శిరస్త్వదర్శనాదిహాపి తత్ప్రసంగో మాభూదితీదమేవ శిర ఇత్యుచ్యతే, ఏవం పక్షాదిషు యోజనా, అయం దక్షిణో బాహుః పూర్వాభిముఖస్య దక్షిణః పక్షః అయం సవ్యో బాహురుత్తరః పక్షః, అయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా అంగానాం. 'మధ్యం హ్యేషా మంగానామాత్మే'తి శ్రుతేః. ఇదమితి. నాభేరధస్తాద్యదంగం తత్పుచ్ఛం, ప్రతితిష్ఠత్యనయేతి ప్రతిష్ఠా, పుచ్ఛమివ పుచ్ఛం అధోలమ్బనసామాన్యాత్, యథా గోః పుచ్ఛం ఏతత్ప్రకృత్యోత్తరేషాం ప్రాణమయాదీనాం రూపకత్వసిద్ధిః మూషానిషిక్తద్రుతతామ్రప్రతిమావత్. తదప్యేష శ్లోకో భవతి. తత్ తస్మిన్నేవార్థే దానత్వాదాకాశభావాపన్నాత్పరమాత్మన ఏవ వాయుస్సంభూతః అతఏవ తద్గుణస్యోత్తరత్రానువృత్తిః. గుణశబ్దప్రయోగోఽపి భేదకల్పనయా తత్త్వాన్తరత్వాభిప్రాయేణ నవైశేషికపక్షవత్తత్త్వభేదాభిప్రాయేణ తత్త్వతో భేదే ప్రమాణాభావాదితి ద్రష్టవ్యం పురుషగ్రహణస్య తాత్పర్యమాహ.—సర్వేషామపీతి. ప్రాధాన్యాదితి - విధినిషేధవివేకసామర్థ్యోపేతత్వాదిత్యుక్తం తత్రైతరేయకశ్రుతిసమ్మతిమాహ.—పురుషత్వేవేతి. బ్రాహ్మణ్యాదిజాతిమతి మనుష్యాదిదేహే ఆవిస్తరాం - అతిశయేన ప్రకట ఆత్మా - జ్ఞానాతిశయదర్శనాదిత్యర్థః. ఈప్సత్యేన - జ్ఞానకర్మాదిసాధనేనాక్షయఫలం ప్రాప్తుమిచ్ఛతీత్యర్థః. యేన వివేకజ్ఞానేన పురుషస్య ప్రాధాన్యం వివక్షితం-తత్పశ్వాదీనాం నాస్తీత్యాహ.—అథేతరేషామితి. కోశపంచకోపన్యాసస్య తాత్పర్యమాహ.—సహీత్యాదినా. పక్షపుచ్ఛశబ్దప్రయోగాత్సుపర్ణాకారక్లృప్తిం దర్శయతి - ఉత్తరత్ర తత్కల్పనయా రూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానః అయం మధ్యమో దేహభాగః అంగానామాత్మా. "మధ్యం హ్యేషామఙ్గానామాత్మే"తి శ్రుతేః ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాత్పరిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదాధారత్వాత్ పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్ర పురుషశబ్దితమనుష్యపాణ్యాదేః పక్షత్వాదిరూపణం ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమితి

అయమాత్మా, ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

ఉ.—అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయంతే, యాః కాశ్చ పృథివీగ్ శ్రితాః, అథో అన్నేనైవ జీవంతి, అథైనదపి యంత్యం

బ్రాహ్మణోక్తే అన్నమయాత్మప్రకాశకవిషశ్లోకః మంత్రోభవతి.

శం.—అన్నాత్ రసాదిభావపరిణతాత్, వైఇతి స్మరణార్థః ప్రజాః స్థావర జంగమాత్మికాః ప్రజాయంతే యాః కాశ్చ అవిశిష్టాః పృథివీం శ్రితాః పృథివీమాశ్రితాః తాస్సర్వా అన్నాదేవ జాయంతే, అథో అపిజాతా అన్నేనైవ జీవంతి, ప్రాణాన్ ధారయంతి, వర్ధంత ఇత్యర్థః. అథ అపి ఏనత్ అన్నం అపియంతి అపిగచ్ఛంతి అపిశబ్దః ప్రతిశబ్దస్యార్థే అన్నం ప్రతిప్రలీయంత ఇత్యర్థః. అంతతః—అంతే జీవనలక్షణాయాః వృత్తేః పరిసమాప్తౌ కస్మాత్ అన్నం హి యస్మాద్భూతానాం ప్రాణినాం జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠం ప్రథమజం అన్నమయాదీనాం హీతరేషాం భూతానాం కారణమన్నం అతోఽన్నప్రభవా అన్నజీవనా అన్నప్రలయాశ్చ సర్వాః ప్రజాః బాహ్య విషయాసంగవ్యపోహహేతుబుద్ధే రాత్మని స్థిరీకరణార్థం.

ఆ.—నోపాసనవిధానమిహ వివక్షితం, ఉపక్రమోపసంహారయోర్భిన్నత్వా ద్రష్టవ్యం. తదపీతి. తత్ తస్మిన్నేవార్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మంత్రరూప శ్లోకోభవతీత్యర్థః.

రం.—అన్నాద్వాఇతి. పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజాః అన్నాదేవ ఉత్పద్యంతే ఉత్పన్నాశ్చ అన్నేనైవ జీవంతి అంతకాలే తత్రైవ లయం యాంతీత్యర్థః. అన్నం హీతి. సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠం. అతఏవాశనాయాదివ్యాధినివర్తకత్వాత్తదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమితి ఓషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్య అన్నే ప్రయుక్తం ఔషధశబ్దం భేషజత్వనిమిత్తకతయా శ్రుతిర్వ్యపదిశతీతి ద్రష్టవ్యం. సర్వంవాఇతి. అన్నే బ్రహ్మదృష్టిం కుర్వంతః యావదపేక్షితమన్నం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః, బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసామ్యమాహ. అన్నంహీతి. బ్రహ్మణోఽపి సకలరోగనివర్తకతయా సర్వభేషజత్వస్య సత్త్వాదితి భావః.

తతః, అన్నగ్ హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్, తస్మాత్సర్వౌషధ
ముచ్యతే. సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువంతి, యేఽన్నం బ్రహ్మో
పాసతే, అన్నగ్ హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్, తస్మాత్సర్వౌ

యస్మాచ్చైవం తస్మాత్సర్వౌషధం సర్వప్రాణినాం దేహదాహప్రశమనం అన్నముచ్యతే, అన్నబ్రహ్మవిదః ఫలముచ్యతే. సర్వం వై ఇతి. తే సమస్తమన్నజాతమాప్నువంతి, కే? యేఽన్నం బ్రహ్మ యథోక్తముపాసతే, కథం? అన్నజోఽన్నాత్మాఽన్నప్రళయో ఽహం తస్మాదన్నం బ్రహ్మేతి, కుతః పునస్సర్వాన్నప్రాప్తిఫలమన్నాత్మోపాసనమితి ఉచ్యతే. అన్నం హి భూతానాం జ్యేష్ఠం. భూతేభ్యః పూర్వం నిష్పన్నత్వాజ్జ్యేష్ఠం హి, యస్మాత్ తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే, తస్మాదుపపన్నా సర్వాన్నాత్మోపాసకస్య సర్వాన్నప్రాప్తిః. అన్నాద్భూతాని జాయంతే జాతాన్యన్నేన వర్ధంత ఇతి. ఉపసం హారార్థం పునర్వచనం ఇదానీమన్నశబ్దనిర్వచనముచ్యతే, 'అద్యతే భుజ్యతే చైవయ ద్భూతై రన్నమత్తి చ, భూతాని చ స్వయం యస్మాత్తస్మాదన్నంతదుచ్యతే' ఇతి శబ్దః ప్రథమకోశపరిసమాప్త్యర్థః, అన్నమయాదిభ్య ఆనన్దమయాంతేభ్య ఆత్మభ్యోఽంతర తమం బ్రహ్మవిద్యయా ప్రత్యగాత్మత్వేన దిదర్శయిషుశాస్త్రమవిద్యాకృతపంచకోశాప నయనేనానేకతుషకోద్రవవితుషీకరణేనేవ తదన్తర్గతతండులాన్ ప్రస్తౌతి. తస్మా ద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాదిత్యాది. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ యథోక్తా దన్నరసమయాత్

కత్వప్రతిపాదనేనైవోపక్షయాత్, మధ్యే గ్రంథస్యోపాసనవిధౌ తాత్పర్యే చ వాక్య

అన్నాదితి. జననవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణో స్వమమిత్యర్థః, అన్నస్య నిర్వచన మాహ. అద్యతే త్తిచేతి. జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే నాశదశాయామలభ్యమాన తయా వా విపరీతపరిణామహేతుతయా వా. 'అన్నం మృత్యుం తముజీవాతు మాహు రి'తి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అత్తృత్వలక్షణం సంహర్తృత్వం ద్రష్టవ్యం, ఏవమాకాశాదే రన్నరసమయస్థూలశరీరపర్యంతస్య మంత్రబ్రాహ్మణోదితబ్రహ్మోపాదానకత్వం ఆత్మన ఆకాశఇతి ఆత్మశబ్దశ్రవణాత్ తదంతర్యామికత్వం చోక్తం భవతి. ఏవమాకాశా దేరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యంతస్య బ్రహ్మైవాత్మా ఉపాదానం చేత్యుక్త్వా స ఆత్మా కఇత్యపేక్షాయాం ఆనందమయఏవసఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూల దేహాంతర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి, సూక్ష్మామరుంధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః ప్రథమతఏవ సూక్ష్మాయా అరుంధత్యాః ప్రదర్శనాసంభవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తినీం స్థూలతారకామియమేవారుంధతీతి ప్రదర్శయతి, తస్యాం స్థూలతా

షధముచ్యతే. ౧. అన్నాద్భూతాని జాయంతే, జాతా న్యన్నేన వర్ధంతే, అద్యతేత్తిచ భూతాని, తస్మాదన్నంత దుచ్యత ఇతి, తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్, అన్యో న్తర ఆత్మా ప్రాణమయః, తేనైష పూర్ణః, సవాఏషపురు షవిధఏవ, తస్య పురుషవిధతామ్, అన్వయం పురుష

పిండాత్ అన్యః వ్యతిరిక్తః. అంతరః అభ్యంతరః ఆత్మా పిండదేవమిథ్యాపరికల్పిత ఆత్మత్వేన ప్రాణమయః ప్రాణో వాయుః తన్మయః తత్ప్రాయః తేన ప్రాణమయేన ఏషః అన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణో వాయునేవ దృతిః సవా ఏషః ప్రాణమయ ఆత్మా పురుషవిధ ఏవ, పురుషాకారఏవ శిరఃపక్షాదిభిః కింస్వతఏవ నేత్యాహ— ప్రసిద్ధం తావదన్నరసమయస్యాత్మనః పురుషవిధత్వం తస్యాన్నరసమయస్య పురుషవిధతాం పురు షాకారతాం అనుఅయం ప్రాణమయః పురుషవిధో మూషానిషిక్తప్రతిమావత్ నస్వత ఏవ ఏవం పూర్వస్య పూర్వస్య పురుషవిధతా తామను ఉత్తరోత్తరః పురుషవిధో భవతి పూర్వః పూర్వశ్చోత్తరేణ పూర్ణః కథం పునః పురుషవిధతాఽస్యేతి ఉచ్యతే, తస్య ప్రాణమయస్య ప్రాణఏవ శిరః ప్రాణమయస్య వాయువికారస్య ప్రాణః ముఖనాసి కానిస్సరణోవృత్తి విశేషశ్శిరఇతి కల్ప్యతే వచనాత్, సర్వత్ర వచనాదేవ పక్షాది కల్పనా, వ్యానః, వ్యానవృత్తిః దక్షిణః పక్షః అపానఉత్తరః పక్షః. ఆకాశఆత్మా. య ఆకాశస్థో వృత్తివిశేషస్సమానాఖ్యః స ఆత్మేవాత్మా ప్రాణవృత్త్యధికారాత్, భేదప్రసంగాత్. అతఏవ. ఆంగే స్తుతిః పరార్థత్వాదితి న్యాయేన యథాప్రయాజా రామాం శ్రోతురరుంధతీత్వబుద్ధ్యా దృధాయాం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరుంధతీం సూక్ష్మామియమేవారుంధతీతి ప్రదర్శయతి, సోఽయం స్థూలారుంధతీన్యాయఇత్యర్థః. తస్మాద్వాఇతి. దేహాంతర్వర్తీదేహాదన్యః యః ప్రాణమయః సఏవ. ఆత్మనఆకాశస్సం భూత ఇతి ఆకాశాదిసర్వోపాదానత్వేన తదంతర్యామిత్వేన చ నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః. భగవతా భాష్యకృతా. 'అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాది'తి సూత్రే. అన్నమయా దంతరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా - తదనంతరం చ 'ప్రాణమ యాదంతరే మనోమయే తతో విజ్ఞానమయే తత ఆనందమయ' ఇతి భాషితం, అత్ర పంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణవృత్తిప్రచురత్వాత్ ప్రాణమయత్వం. తేనేతి. తేన ప్రాణమయేనాత్మనా అయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః, వ్యాప్తఇతి యావత్.

విధః. ౨. తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః, వ్యానో దక్షిణః పక్షః, అపాన ఉత్తరః పక్షః, ఆకాశ ఆత్మా, పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి ద్వితీయోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణం దేవా అనుప్రాణంతి, మనుష్యాః పశవశ్చ యే,
ప్రాణో హి భూతానామాయుః, తస్మాత్సర్వాయుషము

మధ్యస్థత్వాదితరాః పర్యంతాః వృత్తిరపేక్ష్యాత్మా మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మేతి శ్రుతిప్రసిద్ధం మధ్యస్థస్యాత్మత్వం. పృథివీపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా. పృథివీతి పృథివీదేవతా ఆధ్యాత్మికస్య ప్రాణస్య ధారయిత్రీ స్థితిహేతుత్వాత్, 'సైషా పురుషస్యాపానమవష్టభ్యేతి' హి శ్రుత్యంతరం, అన్యథోదానవృత్త్యోర్ధ్వగమనం గురుత్వాత్పతనం వా స్యాచ్ఛరీరస్య, తస్మాత్పృథివీ దేవతా పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా ప్రాణమయస్యాత్మనః తత్ తస్మిన్నేవార్థే ప్రాణమయాత్మవిషయే ఏష శ్లోకో భవతి.

శం.—ప్రాణం దేవా అనుప్రాణంతి. దేవాః అగ్న్యాదయః ప్రాణం వాయ్వాత్మానం ప్రాణశక్తిమంతమను. తదాత్మభూతాస్సంతః ప్రాణంతి ప్రాణనదిషు ఫలశ్రవణమర్థవాదః తథాఽన్నమయాదిప్రతిపత్తేరపి ఫలశ్రవణమర్థవాద ఏవ తత్తద్బుద్ధిస్థిరీకారస్య పూర్వపూర్వబుద్ధివిలాపనేనాత్మనః ప్రతిపత్తిశేషత్వాదితి ద్రష్టవ్యం.

ఆ.—పూర్వపూర్వకోశస్యోత్తరోత్తరః కోశ ఏవాత్మేతి వ్యాఖ్యాతమాపాతదర్శనేన-తదసత్-ఆత్మశబ్దస్యాముఖ్యార్థత్వప్రసంగాత్. ప్రకృతపరామర్శకైతచ్ఛబ్ద సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్యత్వాదితి భావః. స వా ఇతి. ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః. హస్తపాదాదిమత్త్వేన పురుషః భక్ష్యభ్రాంతిం వ్యుదస్యతి. తస్యేతి. తస్య అన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనుకృత్య ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః. తతశ్చ తద్వదేవ శిరః పక్షపుచ్ఛాదిమత్తయా పంచవిధ ఇత్యర్థః. ఆకాశ ఆత్మేతి. 'యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్' ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా వాయువికారభూతప్రాణాపానాదిధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్, పృథివ్యామాకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తస్యాః పుచ్ఛత్వమ్.

రం.—ప్రాణమితి. దేవమనుష్యపశవః ప్రాణమనుప్రాణంతి ప్రాణాధీనజీవనా ఇత్యర్థః. ప్రాణో హీతి. యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం, యావదస్మిన్ శరీరే

చ్యతే, సర్వమేవ త ఆయుర్యన్తి, యే ప్రాణం బ్రహ్మో పాసతే, ప్రాణో హి భూతానామాయుః, తస్మాత్సర్వా యుషముచ్యత ఇతి, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః

కర్మ కుర్వంతి ప్రాణనక్రియయా క్రియావంతో భవంతి అధ్యాత్మాధికారాత్ దేవాః ఇంద్రియాణి ప్రాణమనుప్రాణంతి ముఖ్యప్రాణమనుచేష్టంత ఇతి వా తథా మనుష్యాః పశవశ్చ యే - తే ప్రాణనకర్మణైవ చేష్టావంతో భవంతి అతశ్చనాన్నమయేనైవ పరిచ్ఛిన్నేనాత్మనా ఆత్మవంతః ప్రాణినః కిం తర్హి తదంతర్గతేన ప్రాణమయేనాపి సాధారణేనైవ సర్వపిండవ్యాపినా ఆత్మవంతో మనుష్యాదయః, ఏవంమనోమయాదిభిః పూర్వపూర్వవ్యాపిభిరుత్తరైస్సూక్ష్మై రానందమయాన్తై రాకాశాదిభూతారబ్ధైరవిద్యాకృతైరాత్మవంతస్సర్వే ప్రాణినః యథా అనేకతుషకో ద్రవః తథా స్వాభావికేనాపి ఆకాశాదికారణేన నిత్యేనావికృతేన సర్వగతేన సత్యజ్ఞానానంతలక్షణేన పంచకోశాతిగేన సర్వాత్మనాత్మవంతః సహి పరమార్థత ఆత్మా సర్వేషామిత్యేతదప్యర్థాదుక్తం భవతి ప్రాణం దేవా అనుప్రాణంతీత్యాద్యుక్తం తత్కుస్మాదిత్యాహ—ప్రాణోహి యస్మాద్భూతానాం ప్రాణినామాయుః జీవనం. 'యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదేవాయురి'తి శ్రుత్యంతరాత్ తస్మాత్సర్వాయుషం సర్వేషామాయుస్సర్వాయుః సర్వాయురేవ సర్వాయుషమిత్యుచ్యతే. ప్రాణాపగమే మరణప్రసిద్ధేః ప్రసిద్ధం లోకే

శోపాచ్చ అతః సర్వకోశాధ్యాసాధిష్ఠానభూతశ్చిదాత్మైవాత్రాత్మశబ్దేన వివక్షిత ఇతి తాత్పర్యమాహ.—తథాస్వాభావికేనేతి. అర్థాదితి. ఆత్మశబ్దసామర్థ్యాత్ కల్పితస్యాధిష్ఠానత్వానుపపత్తే శ్చేత్యర్థః. అసాధారణాదితి. వ్యావృత్తస్వరూపాత్. అపక్రమ్యేత్యాత్మబుద్ధిం హిత్వేత్యర్థః. సాధారణమితి. సర్వేంద్రియసాధారణం ప్రాణకృతేనాశనాదినా సర్వేషాం పుష్ట్యాదిదర్శనాదిత్యర్థః. సర్వభూతానామాత్మేతి. సూత్రాత్మనా పూర్వస్య య ఆత్మా చిద్ధాతుః ఏషఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాత్మేతి యోజనా. యజుశ్శబ్దేన బాహ్యో యజుర్వేద ఉచ్యతే తస్య కథమాంతరం మనోమయం ప్రతిశిరస్త్వమిత్యాశంక్యాహ.—మనసోహీతి. యద్యపి యజుశ్శబ్దో బాహ్యే శబ్దరాశౌ రూఢః

ప్రాణో వసతితావదాయురితి ప్రాణస్య ఉచ్ఛ్వసననిశ్వసనాదిలక్షణసర్వభూతాయుర్హేతుత్వం అతఏవ ప్రాణఏవ సర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః. సర్వమేవేతి. ఏవం లక్షణే ప్రాణే బ్రహ్మబుద్ధిం కుర్వంతః సర్వమాయుః ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఏవం ప్రాణమయే ఆకాశాద్యన్నమయాంతస్యాంతరాత్మత్వబుద్ధిమవతార్య తాం బుద్ధిం నివర్తయతి,

పూర్వస్య. ౧. తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్.
అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః తేనైష పూర్ణః, సవా

సర్వాయుష్ట్వం ప్రాణస్య అతోఽస్మాద్బాహ్యాదసాధారణాదన్నమయాదాత్మనోఽప క్రమ్యాన్తస్సాధారణం ప్రాణమయమాత్మానం బ్రహ్మోపాసతే యే అహమస్మి ప్రాణస్సర్వభూతానాం ఆత్మాయుర్జీవనహేతుత్వాదితి తే సర్వమేవాయురస్మిన్ లోకే యంతి నాపమృత్యునా మ్రియంతే ప్రాక్ క్షతాదాయుష్యాదిత్యర్థః. శతం వర్షాణీతితు యుక్తం. 'సర్వమాయురేతీ'తి శ్రుతి ప్రసిద్ధేః కింకారణం. ప్రాణో హి భూతానామాయుః తస్మాత్సర్వాయుషముచ్యత ఇతి. యో యద్గుణకం బ్రహ్మోపాస్తే సతద్గుణభాగ్భవతీతి విద్యాఫలప్రాప్తే ర్హేత్వర్థం పునర్వచనం ప్రాణోహీత్యాది తస్య పూర్వస్య అన్నమయస్యైష ఏవ శరీరే అన్నమయే భవశ్శారీర ఆత్మాకః యఏష ప్రాణమయః. తస్మాద్వా ఏతస్మాదిత్యాది. ఉక్తార్థం. అన్యోఽన్తరఆత్మా మనోమయః. మనఇతి. సంకల్పవికల్పాత్మకమంతఃకరణం తన్మయో మనోమయః సోఽయం ప్రాణమయస్యాభ్యంతరఆత్మా. తస్య యజురేవ శిరః. యజురితి - అనియతాక్షరపాదావసానో మంత్రవిశేషః తజ్జాతీయవచనో యజుశ్శబ్దః తస్య శిరస్త్వం ప్రాధాన్యాత్ ప్రాధాన్యం చ యాగాదౌ సన్నిపత్యోపకారవశాత్ యజుషా హి హవిర్దీయతే స్వాహాకారాదినా వాచ

తథాపి శ్రుతేరనతిశంకనీయత్వాత్తత్ప్రామాణ్యాద్విశిష్టమనోవృత్తిర్యజుస్సంకేత విషయభూతాయజుర్వేదమధీమహే, ఏతత్క్రమకావచ్ఛిన్నాయజుర్వేదతయాఽధ్యేతవ్యాః,ఇత్యేవం సంకల్పరూపా గ్రాహ్యేత్యర్థః. శ్రుత్యనుగ్రాహికాం యుక్తిమప్యాహ —ఏవం చేతి. అన్యథేతి, శబ్దానాం ఘటాదివద్బాహ్యద్రవ్యత్వే మనోవిషయత్వాసంభవాన్మనసో బాహ్యేఽర్థేఽప్యాతంత్ర్యాన్మానసో జపో న స్యాదిత్యర్థః. ఇతశ్చ మనోవృత్తిత్వం మంత్రాణాం వాచ్యమిత్యాహ.—మంత్రావృత్తిశ్చేతి. శబ్దానాం ఘటాదివద్బాహ్యద్రవ్యత్వే మంత్రాణాం ఘటాదివదావృత్తిర్నోపపద్యేత క్రియైవహ్యావర్త్యేత ఆవృత్తిసిద్ధ్యనుపపత్త్యా క్రియాత్వం వాచ్యమిత్యుక్తం, తత్రాఽన్యథాప్యుపపత్తిమాశంకతే—అక్షరవిషయేతి. మంత్రేభ్యః స్మృతేరన్యత్వాదన్యావృత్తిర్గాణీ ప్రసజ్యతే; అతో నాన్యథా ప్యుపపత్తిరిత్యుక్తం ఏతత్ స్ఫుటయతి—త్రిః ప్రథమామిత్యా

తస్యైషఇతి. పూర్వస్య అన్నమయస్య య ఆత్మా ఏషఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః. శారీరః శరీరప్రతిసంబంధ్యాత్మేత్యర్థః. అనేన ఆత్మశబ్దస్య స్వరూపార్థత్వభ్రాంతిర్వ్యుదస్తా భవతి తతశ్చాన్నమయప్రాణమయావేకాత్మకౌ నత్వన్నమయస్య ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః. తర్హ్యన్నమయప్రాణమయయోః క ఆత్మేత్యాకాంక్షాయా

ఏష పురుషవిధఏవ, తస్య పురుషవిధతాం, అన్వయం
పురుషవిధః, తస్య యజురేవ శిరః, ఋగ్దక్షిణః పక్షః,

నికీ వాశిరఆదికల్పనా సర్వత్ర మనసోహి స్థానప్రయత్ననాదస్వరవర్ణపదవాక్యవిషయా తత్సంకల్పాత్మికా తద్భావితా వృత్తిశ్శ్రోత్రకరణద్వారా యజుస్సంకేతేన విశిష్టా యజురిత్యుచ్యతే. ఏవమృక్. ఏవం సామ చ. ఏవంచ మనోవృత్తిత్వే మంత్రాణాం వృత్తిరేవావర్త్యత ఇతి మానసో జప ఉపపద్యతే. అన్యథాఽవిషయత్వాన్మంత్రో నావర్తయితుం శక్యః ఘటాదివదితి మానసో జపో నోపపద్యతే మంత్రావృత్తిశ్చోద్యతే బహుశః కర్మసు అక్షరవిషయస్మృత్యావృత్త్యా మంత్రావృత్తిస్స్యాదితి చేన్న ముఖ్యార్థాసంభవాత్, 'త్రిః ప్రథమా మన్వాహత్రిరుత్త(రా)మా)మి'తి ఋగావృత్తిశ్శ్రూయతే. తత్రర్చోఽవిషయత్వే తద్విషయస్మృత్యావృత్తౌ చ క్రియమాణాయాం. త్రిః ప్రథమామన్వాహేతి ఋగావృత్తిర్ముఖ్యోఽర్థశ్చోదితః పరిత్యక్తస్స్యాత్, తస్మాన్మనోవృత్త్యుపాధిపరిచ్ఛిన్నం మనోవృత్తినిష్ఠమాత్మచైతన్యమనాదినిధనం యజుశ్శబ్దవాచ్యం ఆత్మవిజ్ఞానం మంత్రా ఇతి. ఏవం చ నిత్యత్వోపపత్తిర్వేదానాం అన్యథావిషయత్వే రూపాదివదనిత్యత్వం చ స్యాత్? నైతద్యుక్తం. 'సర్వే వేదా యత్రైకం భవంతిసమా

దినా. సామిధేన్యస్సమిధో యదా అధ్వర్యుణా హూయంతే తదా. 'ప్రవోవాజా అభిద్యవ' ఇత్యష్టాదశర్చం సూక్తం హోతా శంసతి తాసాం చర్చాం మధ్యే ప్రథమామృచం సూక్తస్యాంత్యాంచర్చం హోతా త్రిరనుబ్రూయాదిత్యావృత్తి శ్శ్రూయత ఇత్యర్థః. మంత్రాణాం మనోవృత్తిత్వముక్త్వా మనోవృత్తీనాం సదాచిద్వ్యాప్తత్వే నైవ సిద్ధేశ్చిదాత్మతామాహ.—తస్మాదితి. మంత్రాణాం మనోవృత్తిత్వేన ఆవృత్తిర్ఘటతే పరంపరయా చిదాత్మత్వేన నిత్యత్వమపి ఘటత ఇత్యాహ.—ఏవంచేతి. అన్యథేతి. స్వప్రకాశచిదాత్మత్వానంగీకారే రూపాదివద్విషయత్వాదనిత్యత్వమపి ప్రసజ్యేత కాళిదాసాదివాక్యానామప్యేతేన న్యాయేన నిత్యత్వాపాతాద్యుక్త్యాభాసమేతత్ అస్త్వనిత్యమితి నవాచ్యమిత్యాహ—నైతద్యుక్తమితి. 'వాచా విరూపనిత్యయే'తి శ్రుత్యానిత్యత్వస్యావేదితత్వాద్వేదానిత్యత్వం యుక్తం నభవతీత్యర్థః. వేదానాం

మాహ.—తసాద్వా ఇతి. అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మయట్. మనోబుద్ధ్యహంకారచిత్తాఖ్యాంతఃకరణవృత్తిషుమనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్. తేనైషఇత్యాది. పూర్వవదర్థః. తస్యేతి. తస్య అంతఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయజ్ఞానజనకమనోవ్యాపారశ్శిరఇత్యర్థః. ముఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబంధాభావేన మనశ్శిరస్త్వరూపణాసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం ఏవముత్తరత్రాపి. ఆదేశఆత్మేతి. ఇదం కురు ఇదం

సామోత్తరః పక్షః, ఆదేశ ఆత్మా. ౨. అథర్వాంగిరసః
పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేషశ్లోకో భవతి.

ఇతి తృతీయోఽనువాకః.

ఉ.—యతో వాచో నివర్తంతే, అప్రాప్య మనసా సహ,
ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కదాచనేతి,

నసీనఆత్మే'తి చ శ్రుతిర్నిత్యాత్మనా ఏకత్వం బ్రువంతి ఋగాదీనాం నిత్యత్వే సమంజసా స్యాత్. 'ఋచో అక్షరే పరమే వ్యోమన్ యస్మిన్ దేవాఅధివిశ్వేనిషేదురి'తి చ మంత్రవర్ణాత్. ఆదేశోఽత్ర బ్రాహ్మణం ఆదేష్టవ్యవిశేషానాదిశతీతి. అథర్వణాఽఙ్గిరసా చ దృష్టా మంత్రాః బ్రాహ్మణం చ శాంతికపౌష్టికాదిప్రతిష్ఠాహేతుకర్మప్రధానత్వాత్ అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా. తదప్యేష శ్లోకో భవతి. మనోమయాత్మప్రకాశకః పూర్వవత్.

శం—యతో వాచో నివర్తంతే అప్రాప్య మనసాసహేత్యాది. తస్య పూర్వస్య ప్రాణమయస్యైష ఏవాత్మా శారీరః. శరీరే ప్రాణమయే భవ శ్శారీరః. కః యఏష మనోమయః. తస్మాద్వాఏతస్మాదితి. పూర్వవత్. అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞాన

జడత్వే స్వప్రకాశేనాత్మనా ఏకత్వం న సమ్భవతి జడాజడయోర్విరోధాత్ అతో మనోవృత్తివ్యాపకచిదాత్మత్వం సూచితమిత్యర్థః. సాక్షితయా మనసి భవో మానసీనః అక్షరే పరమే వ్యోమకల్పే బ్రహ్మణి ఋచః విధినిషేధరూపాః నిషేదుః తాదాత్మ్యేన వ్యవస్థితా ఇతి మంత్రవర్ణ ఏకత్వం దర్శయతీత్యర్థః. ఆదేష్టవ్యవిశేషాన్ కర్తవ్యవిశేషాన్ ఇదమేవం కర్తవ్యమిత్యుపదిశతీత్యర్థః.

ఆ—వాఙ్మనసగోచరత్వం నోపపద్యతే, స్వాత్మనివృత్తివిరోధాత్, అతో

మాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం రహస్యానుశాసనం ఆదేశ ఇత్యర్థః. అత్ర తజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతాంతఃకరణవృత్తిరాదేశశబ్దేనోచ్యతే, అథర్వేతి. అథర్వాంగిరోభిర్దృష్టా మంత్రాః ప్రతిష్ఠాహేతుభూతం పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్రాప్యథర్వాంగిరశబ్దః తజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారపరః.

ర—యతో వాచఇతి. యస్మాద్బ్రహ్మానందాత్ వాఙ్మనసే ఇయత్తాలక్షణం పారమప్రాప్య నివర్తేతే. తాదృశం బ్రహ్మానందం. 'దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా. మనసాతు విశుద్ధేన' ఇత్యుక్తరీత్యా శుద్ధేన మనసా జ్ఞాత్వా కదాపి నబిభేతీత్యర్థః—

తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య, తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్, అన్యోఽంతర ఆత్మా విజ్ఞానమయః, తేనైష పూర్ణః, సవా ఏష పురుషవిధ ఏవ. ౧. తస్య పురుషవిధతాం, అన్వయం పురుషవిధః, తస్య శ్రద్ధైవ శిరః, ఋతం దక్షిణః పక్షః, సత్యముత్తరః పక్షః, యోగ

మయః. మనోమయస్యాభ్యంతరో విజ్ఞానమయః మనోమయో వేదాత్మోక్తః వేదార్థ విషయా బుద్ధిర్నిశ్చయాత్మికా 'విజ్ఞానం తచ్చాధ్యవసాయలక్షణమంతఃకరణస్య ధర్మః తన్మయః నిశ్చయవిజ్ఞానైః ప్రమాణస్వరూపైర్నిర్వర్తిత ఆత్మా విజ్ఞానమయః ప్రమాణ విజ్ఞానపూర్వకో హి యజ్ఞాదిః స్తూయతే యజ్ఞాదిహేతుత్వం చ వక్ష్యతి శ్లోకేన నిశ్చ యవిజ్ఞానవతో హి కర్తవ్యేష్వర్థేషు పూర్వం శ్రద్ధో (త్ప)పప) ద్యతే సావశ్యకర్త వ్యానాం ప్రాథమ్యాచ్ఛిరఇవ శిరః ఋతసత్యే యథావ్యాఖ్యాతే ఏవ యోగః యుక్తిః సమాధానం ఆత్మైవాత్మా ఆత్మవతో హి యుక్తస్య సమాధానవతోఽఙ్గానీవ శ్రద్ధాదీని యథార్థప్రతిపత్తిక్షమాణి భవంతి తస్మాత్సమాధానం యోగ ఆత్మా విజ్ఞానమయస్య. మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా) మహఇతి. మహత్తత్త్వం ప్రథమజం. 'మహద్యక్షం ప్రథమజం వేదే'తి శ్రుత్యంతరాత్ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా కారణత్వాత్ కారణం హి కార్యాణాం ప్రతిష్ఠా యథా వృక్షవీరుధాం పృథివీ సర్వ (బుద్ధి) విజ్ఞానానాం చ మహత్తత్త్వం కారణం తేన తద్విజ్ఞానమయస్యాత్మనః ప్రతిష్ఠా. తదప్యేష శ్లోకో భవతి. పూర్వవత్

వాఙ్మనోవిశిష్టాన్మనోమయాద్వాచో మనసా సహ నివర్తంత ఇత్యర్థః. తస్య చ మనో మయస్య బ్రహ్మణః ఉపాసనఫలభూతమాధిదైవికమానందం విద్వాన్నబిభేతి గర్భవాసాది

అత్ర బ్రహ్మానందస్య శుద్ధమనోగోచరత్వప్రతిపాదకత్వాత్ అస్య శ్లోకస్య మనోవిష యత్వమస్తీతి ద్రష్టవ్యం. తస్యైషఇతి. ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవమనోమయ స్యాప్యాత్మేత్యర్థః. ఏవం చాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి సకఇత్యపేక్షాయామాహ.—తస్మాద్వాఇతి. అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః, నబుద్ధి మాత్రం, మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. తస్యశ్రద్ధే వేత్యాది. అత్ర శ్రద్ధా ఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః. 'బ్రహ్మణే త్వామహసఓమిత్యాత్మానం యుంజీతే'తి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే. మహఇతి. యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః. ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్ఛి న్నమాత్మస్వరూపం శిరఃపక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం. అతః,

ఆత్మా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ—విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే, కర్మాణి తనుతేపిచ, విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే బ్రహ్మజ్యేష్ఠముపాసతే, విజ్ఞానం బ్రహ్మచే

యథాన్నమయాదీనాం బ్రాహ్మణోక్తానాం ప్రకాశకాః శ్లోకాః ఏవం విజ్ఞానమయస్యాపి.

శం—విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే. విజ్ఞానవాన్ హి యజ్ఞం తనోతి శ్రద్ధాపూర్వకం అతో విజ్ఞానస్య కర్తృత్వం తనుత ఇతి కర్మాణి చ తనుతే. యస్మాద్విజ్ఞానకర్తృకం సర్వం తస్మాద్యుక్తం విజ్ఞానమయ ఆత్మా బ్రహ్మేతి, కించ విజ్ఞానం బ్రహ్మ సర్వే దేవాః ఇంద్రాదయః జ్యేష్ఠం ప్రథమజత్వాత్. సర్వ (ప్ర) వృత్తీనాం వా తత్పూర్వకత్వాత్ ప్రథమజమ్. విజ్ఞానం బ్రహ్మోపాసతే, ధ్యాయంతి తస్మిన్ విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యభిమానం కృత్వా ఉపాసత ఇత్యర్థః. తస్మాత్తే మహతో బ్రహ్మణ ఉపాసనాత్, జ్ఞానైశ్వర్యవంతో భవంతి తచ్చ విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేత్, యది వేద విజానాతి, న కేవలం వేదైవ తస్మాత్ బ్రహ్మణశ్చేన్న ప్రమాద్యతి, బాహ్యేష్వనాత్మస్వాత్మాభావితః, తస్మాత్ప్రాప్తం విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యాత్మభావనాయాః ప్రమదనం తన్నివృత్త్యర్థముచ్యతే, తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతీతి. అన్నమయాదిష్వాత్మభావంహిత్వా దుఃఖాదిత్యర్థః. వేదార్థేతి. తథా వ్యవసాయలక్షణం లౌకికమపి జ్ఞానం గ్రాహ్యమిత్యర్థః.

ఆ—ప్రథమజత్వాదితి. హిరణ్యగర్భాభేదేనేత్యర్థః. ఆనందమయః పరమాత్మేతి వృత్తికారైరుక్తం తన్నిషేధేన వ్యాచష్టే.-కార్యాత్మప్రతీతిరిత్యాదినా. సంక్రామతీత్యేతదతిక్రామతీత్యభిప్రాయేణ వ్యాఖ్యాతం, ప్రాప్త్యభిప్రాయం కస్మాన్న వ్యాఖ్యాయత ఇత్యతఆహ.—నచాత్మనఏ వేతి, అన్నమయాదీనామతిక్రమణీయతయా స్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైః శిరః పక్షపుచ్ఛాదిరూపణపరత్వాత్ప్రకరణస్యేతి భాష్యస్య న విరోధః.

రం.—విజ్ఞానమితి. అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే. ఆత్మరూపస్య స్వప్రకాశితయాజ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితి వాజానాతీత్యర్థే ల్యుడాశ్రీయతే. నంద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య. నందిగ్రహీత్యాదినాకర్తరిల్యుడాశ్రీయతే, కేవలవిజ్ఞానమాత్రపరామర్శే

ద్వేద, తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి, శరీరే పాప్మనో హి
త్వా, సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుత ఇతి, తస్యైష
ఏవ శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య ౧. తస్మా ద్వా ఏత

కేవలే విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యాత్మత్వం భావయన్నాస్తే చేదిత్యర్థః. అతః కిం స్యాదితి ఉచ్యతే. శరీరే పాప్మనో హిత్వా. శరీరాభిమాననిమిత్తా హి సర్వే పాప్మానః తేషాం చ విజ్ఞానమయే బ్రహ్మణ్యాత్మాభిమానాన్నిమిత్తాపాయే హానముపపద్యతే ఛత్రాపాయ ఇవ ఛాయాయాః. తస్మాచ్ఛరీరాభిమాననిమిత్తాన్ సర్వాన్పాప్మనః శరీరప్రభవాన్ శరీర ఏవ హిత్వా విజ్ఞానమయబ్రహ్మస్వరూపాపన్నస్తత్స్థాన్ సర్వాన్ కామాన్విజ్ఞానమయేనైవాత్మనా సమశ్నుతే సమ్యగ్భుఙ్క్తే ఇత్యర్థః. తస్య పూర్వస్య మనోమయస్యాత్మా ఏష ఏవ శరీరే మనోమయే భవశ్శారీరః, కః. య ఏష విజ్ఞానమయః. తస్మాద్వా ఏత స్మాదితి. ఉక్తార్థః. ఆనందమయ ఇతి కార్యాత్మప్రతీతిః, అధికారాన్మయట్ఛబ్దాచ్చ. అన్నాదిమయా హి కార్యాత్మానో భౌతికా ఇహాధికృతాః - తదధికారపతితశ్చాయమానందమయః-మయట్చాత్ర వికారార్థే దృష్టః. యథాన్నమయ ఇత్యత్ర తస్మాత్కార్యాత్మానందమయః ప్రత్యేతవ్యః. సంక్రమణాచ్చ. 'ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి వక్ష్యతి. కార్యాత్మనాం చ సంక్రమణమనాత్మనాం దృష్టం-సంక్రమణకర్మత్వేన చానందమయ ఆత్మా శ్రూయతే. 'యథాన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి. న చాత్మన ఏవోపసంక్రమణం అధికారవిరోధాదసంభవాచ్చ నహ్యాత్మనైవాత్మన ఉపసంక్రమణం సంభవతి - స్వాత్మని భేదాభావాత్. ఆత్మభూతం చ బ్రహ్మసంక్రమితుః.

ప్రకృతత్వాదేకస్య కర్తృత్వకర్మత్వాసంభవాచ్చ ప్రాప్తిః సఙ్క్రమణం న భవతీత్యర్థః. ఆనందమయస్య పరమాత్మత్వాసంభవే హేత్వంతరాణ్యాహ.— శిరఆదీత్యాదినా. ఆనందమయస్య పరమాత్మత్వవివక్షాయాం మంత్రతః తస్యైవాసత్త్వాశంకా వక్తవ్యా, తదసంభవాచ్చ నానందమయః పరమాత్మతయా ప్రతి(పా)ప)ద్యత ఇత్యాహ.—మంత్రోదాహరణానుపపత్తేశ్చేతి. నహి మంత్రోదాహరణముపపద్యత ఇతి సంబంధః. విశిష్టస్య విశేషణకార్యత్వాత్సుఖ్యహమిత్యుపలభ్యమానో భోక్తా ఆనంద

యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి ప్రతిపాదిత వైదికలౌకికకర్మకర్తృత్వాసంభవాత్, అంతర్యామిబ్రాహ్మణే. ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినపాఠగతాత్మశబ్దస్థానే. యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠే దర్శనాత్. విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః. విజ్ఞానమితి. సర్వే దేవాః విజ్ఞానం, జీవస్వరూపమేవ ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదచేతనాత్ బ్రహ్మణో జ్యేష్ఠం ప్రజాపతివిదో్యక్తరీత్యా ఉపాసత ఇత్యర్థః. విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి. యస్తు జీవరూపం

స్మా ద్విజ్ఞానమయాత్. అన్యోఽంతర ఆత్మాఽఽనందమయః,
తేనైష పూర్ణః, సవా ఏష పురుషవిధ ఏవ. తస్య పురుష

శిర ఆదికల్పనానుపపత్తేశ్చ. నహి యథోక్తలక్షణే ఆకాశాదికారణేఽకార్యపతితే శిర ఆద్యవయవరూపకల్పనోపపద్యతే. 'అదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తే. అస్థూలమనణు. నేతి నేత్యాత్మే'త్యాదివిశేషాపోహశ్రుతిభ్యశ్చ. మంత్రోదాహరణానుపపత్తేశ్చ. నహి ప్రియ శిరఆద్యవయవవిశిష్టే ప్రత్యక్షతోఽనుభూయమానే ఆనందమయే ఆత్మని బ్రహ్మణి నాస్తి బ్రహ్మేత్యాశంకాభావాత్. 'అసన్నేవ స భవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేది'తి మంత్రోదాహరణముపపద్యతే. 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'త్యపిచానుపపన్నం పృథగ్బ్రహ్మణః ప్రతిష్ఠాత్వేన గ్రహణం తస్మాత్కార్యపతితఏవానందమయః నపరఏవానందాత్మా. ఆనంద ఇతి యద్విద్యాకర్మణోః ఫలం తద్వికార ఆనందమయః. సచ విజ్ఞానమయాదంతరః యజ్ఞాదిహేతోర్విజ్ఞానమయాదంతర ఇతి శ్రుతేః. జ్ఞానకర్మణోర్హి ఫలం భోక్త్రర్థత్వాదంతరతమం స్యాత్ - అంతరతమశ్చానందమయఆత్మా పూర్వేభ్యః విద్యాకర్మణోః ప్రియాద్యర్థత్వాచ్చ. ప్రియాదిప్రయుక్తేహి విద్యాకర్మణీ. తస్మాత్ప్రియాదీనాం ఫలరూపాణామాత్మసన్నికర్షాద్విజ్ఞానమయాచ్చాభ్యంతరత్వముపపద్యతే ప్రియాదివాసనానిర్వృత్తోహ్యాత్మానందమయో విజ్ఞానమయాశ్రితస్స్వప్న ఉపలభ్యతే. తస్యానందమయస్యాత్మన ఇష్టపుత్రాదిదర్శనజం ప్రియం శిరఇవ శిరః

మయఇత్యుక్తం. కథం తస్య విజ్ఞానమయాదంతరత్వమిత్యతఆహ.— సచేతి. కర్తృత్వాపేక్షయా భోక్తృత్వస్యోత్తరభావిత్వం ప్రసిద్ధమేవ శ్రుత్యోక్తమిత్యర్థః. ఏతత్ స్ఫుటయతి. జ్ఞానకర్మణోర్హీతి. శరీరాదిభ్య ఆనందసాధనేభ్యస్సకాశాత్సాధ్యేనానందేన విశిష్టోఽంతరతమః ప్రసిధ్యతీత్యర్థః, కించ ప్రియం తత్సాధనం చోద్దిశ్య కర్తా విజ్ఞానకర్మణీ అనుతిష్ఠతే, తత ఉద్దేశ్యత్వాదస్యానంతర్యం సిద్ధమిత్యాహ.—విద్యాకర్మణోరితి. ప్రియాదివిశిష్టస్య స్వప్నే సాక్షిణః ఉపలభ్యత్వాచ్చ న ముఖ్యాత్మత్వమిత్యాహ.—ప్రియాదివాసనేతి. యదుక్త 'జ్ఞానకర్మణోః ఫలభూతఆనందమయ' ఇతి-

బ్రహ్మవేద, తస్మాచ్చ జీవాదంతిమప్రత్యయపర్యంతం స ప్రమాద్యతి చేత్. శరీరేపాప్మనో హిత్వా దేహే వర్తమానఏవ వినష్టాశిష్టపూర్వోత్తరాఘస్సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే. తస్మాద్వాఇత్యాది. ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం, తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః. లబ్ధస్య ఉపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః. సుఖాతిశయఆనందః న చ మధ్యకాయత్వేన రూపితస్య ఆనందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపితబ్రహ్మణశ్చ భేదాభావేన తస్యైవాత్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్. ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః

విధతాం, అన్వయం పురుషవిధః, తస్య ప్రియమేవ శిరః, మోదో దక్షిణః పక్షః, ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద

ప్రాధాన్యాత్. మోద ఇతి - ప్రియలాభనిమిత్తో హర్షః, స ఏవ చ ప్రకృష్టో హర్షః ప్రమోదః. ఆనంద ఇతి - సుఖసామాన్యమాత్మా. ప్రియాదీనాంసుఖావయవానాం తేష్వనుస్యూతత్వాత్, ఆనంద ఇతి పరం బ్రహ్మ, తద్ధి శుభకర్మణా ప్రత్యుపస్థాప్యమానే పుత్రమిత్రాదివిషయవిశేషోపాధౌ అంతఃకరణవృత్తివిశేషే తమసా ప్రచ్ఛాద్యమానే ప్రసన్నేఽభివ్యజ్యతే - తద్విషయసుఖమితి ప్రసిద్ధం లోకే తద్వృత్తివిశేషప్రత్యుపస్థాపకస్య కర్మణోఽనవస్థితత్వాత్సుఖస్య క్షణికత్వం. తద్యదన్తఃకరణం తపసా తమోఘ్నేన. దమేన సత్యేన. విద్యయా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా చ నిర్మలత్వమాపద్యతే యావత్. తావద్వివిక్తేప్రసన్నే అంతఃకరణే ఆనన్దవిశేష ఉత్కృష్యతే- విపులీభవతి. వక్ష్యతి చ 'రసో వై సః రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి. ఏష హ్యేవానందయాతి. ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి శ్రుత్యంతరాత్. ఏవం చ కామోపశమోత్కర్షాపేక్షయా శతగుణోత్తరోత్తరోత్కర్ష ఆనందస్య వక్ష్యతే. ఏవంచోత్కృష్యమాణస్యానందమయస్యాత్మనః పరమార్థబ్రహ్మవిజ్ఞానాపేక్షయా బ్రహ్మపరమేవ యత్ప్రకృతం సత్యజ్ఞానానంతలక్షణం - యస్య చ ప్రతి

తస్య సాధ్యత్వమౌపాధికం స్వమతానుసారేణాహ.—ఆనందఇతి పరమితి. కథం తర్హి విషయసుఖస్య క్షణికత్వం సాతిశయత్వం చ, వ్యంజకవృత్తినిబంధనమిత్యాహ.— తద్వృత్తివిశేషేతి. బ్రహ్మణ ఆనంద స్వభావత్వ ఏవ కిం ప్రమాణమిత్యతఆహ.— వక్ష్యతిచేతి. అన్తఃకరణవృత్త్యుత్కర్షాదేవ ఆనందస్యసాతిశయత్వమిత్యత్ర లింగమాహ.—ఏవంచేతి. యది విషయవిశేషజన్యత్వేన ఆనందోత్కర్షః, తదా నిష్కామస్య విషయవిశేషోపభోగాసంభవాదానందోత్కర్షో న శ్రూయేత, ఆత్మస్వభావస్యైవానందస్య వ్యంజకాంతఃకరణశుద్ధ్యుత్కర్షాదిత్యేవం తు సతి అకామహతత్వేనోత్కర్షస్సంభావ్యత ఇత్యర్థః. ఉక్తప్రకారేణ విషయానందస్య సాతిశయత్వే సతి తద్వి బ్రహ్మత్వవేషేణ పుచ్ఛత్వం, ఆనందత్వవేషేణాత్మశబ్దితమధ్యకాయత్వమిత్యుపపత్తేః. నచానందరూపబ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానందప్రచురత్వలక్షణమానందమయత్వం? ఆనందస్య చానందప్రచురత్వాభావాత్ ఇతి వాచ్యం, ఆనందస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోదప్రమోదశబ్దవాచ్యశిరఃపక్షతారూపిత ధర్మభూతానందప్రచురత్వేనానందమయత్వస్యాప్యుపపత్తేః. అత్ర చ పూర్వేష్వన్నమయాదిషు చతుర్షు పర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వస్యాస్మిన్నానందమయపర్యాయే నిరూపణం. 'బ్రహ్మ

ఆత్మా. ౨. బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా. తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి పంచమోఽనువాకః.

ఉ.—అసన్నేవభవతి, అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్, అస్తి బ్రహ్మే

బ్రహ్మేత్యర్థం పంచాన్నమయాదికోశా ఉపన్యస్తాః - యచ్చ తేభ్యోఽభ్యంతరం - యేన చైతే సర్వఆత్మవంతః, తద్బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా తదేవ చ సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితస్య ద్వైతస్యావసానభూతమద్వైతం బ్రహ్మప్రతిష్ఠా - ఆనందమయస్య ఏకత్వావసానత్వాత్. అస్తి తదేకమవిద్యయాపరికల్పితస్య ద్వైతస్యావసానభూతమద్వైతం బ్రహ్మ ప్రతిష్ఠాపుచ్ఛమ్. తదపి అస్మిన్నర్థే ఏషశ్లోకో భవతి.

శం.—అసన్నేవసభవతి. అసన్నేవ అసత్సమఏవ. యథాఽసన్నపురుషార్థ సమ్బంధీ, ఏవం సనభవతి పురుషార్థసంబంధీ కోఽసౌ? యోఽసత్, అవిద్యమానం బ్రహ్మేతి వేద - జానాతి, చేత్ - యది. తద్విపర్యయేణ యత్సర్వవికల్పాస్పదం సర్వ ప్రవృత్తిబీజం సర్వవిశేషప్రత్యస్తమితమప్యస్తి తద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్. కాపునరా శంకా తత్రాస్తిత్వే వ్యవహారాతీతత్వం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రూమః. వ్యవహారవిషయే హి వాచారంభణమాత్రే అస్తిత్వభావితా బుద్ధి స్తద్విపరీతే వ్యవహారాతీతే నాస్తిత్వమపి

శిష్టస్యానందమయస్యాబ్రహ్మత్వం సిద్ధం. సాతిశయత్వేన ప్రతిశరీరంభిన్నత్వాత్. బ్రహ్మ తుతదధ్యాసాధిష్ఠానమద్వితీయమిత్యాహ.—ఏవంచేతి. ఏతస్మిన్నర్థఇతి. ఆనందమయస్య ప్రతిష్ఠాభూతబ్రహ్మప్రకాశనపరఇత్యర్థః.

ఆ—ఆనందమయస్య ప్రకాశకోఽయం శ్లోక ఇతి కేచిన్నతాన్ప్రత్యాహ— తంప్రతీతి. సవిశేషతయా ప్రత్యక్షత్వాదిత్యర్థః. సర్వేషాం సాధారణత్వాచ్చ బ్రహ్మణో వ్యవహార్యత్వం సర్వాన్ ప్రతిభవేత్ న చద్రృశ్యతే తతోఽపి నాస్తిత్వాశంకా జాయత ఇత్యర్థః. ఆకాశాదికారణత్వాదితి. భూతవిశిష్టసర్వజీవకారణత్వాదిత్యర్థః.

విదాప్నోతి పరమి'త్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మోపదేశస్యానందమయపర్యాయే సమాపన మితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం. అతోఽత్రానందమయ ఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ.

రం—అసన్నేవేతి. పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేష్వాదావృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వదర్శనాత్ అయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయవిషయక ఏవ - న తు. బ్రహ్మపుచ్ఛమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః. తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దేనానందమ

తి చేద్వేద, సంతమేనం తతో విదురితి, తస్యైష ఏవ

ప్రతిపద్యతే. యథా ఘటాదివ్యవహారవిషయతయోపపన్నస్సన్ తద్విపరీతోఽసన్నితి ప్రసిద్ధం, ఏవం తత్సామాన్యాదిహాపి స్యాత్ బ్రహ్మణో నాస్తిత్వం ప్రత్యాశఙ్కా. తస్మాదుచ్యతే అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్వేదేతి. కింపునస్స్యాత్తదస్తీతి విజానతః సంతం విద్యమానం బ్రహ్మస్వరూపేణ పరమార్థసదాత్మాపన్నమేనమేవం విదంవిదుర్బ్రహ్మవిదః. తతః తస్మాదస్తిత్వవేదనాత్ సోఽన్యేషాం బ్రహ్మవద్విజ్ఞేయో భవతీత్యర్థః, అథవా యో నాస్తి బ్రహ్మేతి మన్యతే - ససర్వస్యైవ సన్మార్గస్య వర్ణాశ్రమ దివ్యవస్థాలక్షణస్య. అశ్రద్దధానతయా. నాస్తిత్వం ప్రతిపద్యతే బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్తస్య అతో నాస్తి కస్సోఽసన్ - అసాధురుచ్యతే లోకే. తద్విపరీతస్సన్ యోఽస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద - సతద్బ్రహ్మప్రతిపత్తిహేతుం సన్మార్గవర్ణాశ్రమాదివ్యవస్థాలక్షణశ్రద్దధానతయా యథావత్ప్రతిపద్యతే యస్మాత్ - తతః తస్మాత్సంతం - సాధుమార్గస్థమేనం విదుస్సాధవః, తస్మాదస్తీత్యేవ బ్రహ్మప్రతిపత్తవ్యమితి వాక్యార్థః. తస్య పూర్వస్య విజ్ఞానమయస్య ఏషఏవ శరీరే విజ్ఞానమయే భవశ్శారీర ఆత్మా కః. యఏష ఆనందమయః. తం ప్రతి నాస్త్యాశంకానాస్తిత్వే. అపోఢసర్వవిశేషత్వాద్బ్రహ్మణో నాస్తిత్వం ప్రత్యాశంకా యుక్తా, సర్వసామ్యాచ్చ బ్రహ్మణః. యస్మాదేవం అతః తస్మాదథ అనంతరం శ్రోతు శ్శిష్యస్యానుప్రశ్నాః. ఆచార్యోక్తిమనుఏతే ప్రశ్నాః. సామాన్యం

కస్య సామర్థ్యేన ప్రాప్తం ప్రశ్నాంతరమిత్యత ఆహ—అసద్బ్రహ్మేతితి. చెచ్ఛబ్దాత్ప్రాక్షికసత్త్వావగమసామర్థ్యాదిత్యర్థః. సత్త్వం చేదుపపన్నం బ్రహ్మణః తావతైవ సత్యత్వం సిద్ధ్యతి, సతో బాధాసంభవాదిత్యర్థః. ఏవమర్థ ఇతి. సత్త్వోపపాదనేన సత్యవస్తువిషయతేత్యర్థః. బ్రహ్మణః సత్త్వసాధనం నామాసత్త్వవ్యావృత్తిరేవేత్యభిప్రేత్యాసత్త్వశంకాముద్భావయతి. తత్రాసదేవేతి. విప్రతిపన్న మాకాశాది, సత్పూర్వం - కార్యత్వాత్ - ఘటవదితి లౌకికవ్యాప్త్యవష్టమ్భేన సత్కారణం తావత్సిద్ధం. తస్య చ దేశాదికారణత్వేన దేశాద్యనవచ్ఛిన్నత్వాత్ బ్రహ్మపదవాచ్యత్వం సిద్ధం. తస్య విశేషతోఽనుపలంభేవాసచ్ఛఙ్కా జాయతే- సా కారణత్వేన వ్యావర్త్యతే - న యఏవోచ్యతే. ఆనందమయసదసత్త్వజ్ఞానాన్మోక్షసంసారౌ భవత ఇత్యర్థః. ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణః ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంతపదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాపి ఆత్మాంతరమస్తి కిమితిశంకాం వ్యుదస్యతి.—తస్యైషఏవేతి. పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్య ఆత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్య ఆనందమయస్యాత్మేత్యర్థః. తతశ్చానస్యాత్మత్వముక్తం భవతి. న చ పూర్వేషు పర్యాయేషు. 'తస్యైష

శారీర ఆత్మా, యః పూర్వస్య, అథాతోఽనుప్రశ్నాః,

హి బ్రహ్మాకాశాదికారణత్వాద్విదుషోఽవిదుషశ్చ - తస్మాదవిదుషోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిరా
శంక్యతే. ఉత అపి అవిద్వానముం లోకం పరమాత్మానమితః ప్రేత్య కశ్చన చ న
శబ్దోఽప్యర్థే, అవిద్వానపి గచ్ఛతి - ప్రాప్నోతి. కింవా నగచ్ఛతీతి ద్వితీయోఽపి
ప్రశ్నో ద్రష్టవ్యః అనుప్రశ్నా ఇతి బహువచనాత్, విద్వాంసం ప్రత్యన్యౌ ప్రశ్నౌ
యద్యవిద్వాన్ సామాన్యకారణమపి బ్రహ్మ న గచ్ఛతి-అతో విదుషోఽపి బ్రహ్మగమన
మాశంక్యతే. అతస్తం ప్రతి ప్రశ్నః. అహో విద్వానితి. ఉకారంచాధస్తాదపకృష్యత
కారం చ పూర్వస్మాదుతశబ్దా ద్వ్యాసజ్య ఆహో ఇత్యేతస్మాత్పూర్వముతశబ్దం సంయో
జ్య పృచ్ఛతి. ఉతాహో విద్వానితి, విద్వాన్ బ్రహ్మవిదపి కశ్చిదితః ప్రేత్యఅముం
లోకం సమశ్నుతే ప్రాప్నోతి. సమశ్నుతే ఉ, ఏవం స్థితే అయాదేశే యలోపే చ
కృతే అకారస్య ప్లుతిః సమశ్నుతా 3 ఉఇతి. విద్వాన్ సమశ్నుతే అముంలోకం -
కింవా యథా అవిద్వాన్-ఏవం విద్వానపి న సమశ్నుత ఇత్యపరః ప్రశ్నః ద్వావేవ
వాత్ర ప్రశ్నౌ విద్వదవిద్వద్విషయౌ. బహువచనం తు సామర్థ్యప్రాప్తప్రశ్నాంతరా
పేక్షయా ఘటతే. 'అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్ అస్తిబ్రహ్మేతి చేద్వేదే'తిశ్రవణాదస్తి
నాస్తీతి సంశయః. తతోఽర్థప్రాప్తః కిమస్తి - నాస్తీతి ప్రథమోఽనుప్రశ్నః. బ్రహ్మ
తు కారణత్వాత్సత్త్వం సాధ్యతే ఆశ్రయాసిద్ధిప్రసంగాదితిభావః. ఇతోఽపి జగదు
పాదానేనాసత్త్వశఙ్కా-కార్యేత్యాహ—నచాసతేతి.అసదన్వయాదర్శనాదితియుక్తిత
ఇత్యర్థః. ఏవమసత్త్వశఙ్కాంనిరస్యాచేతనత్వాశంకాం ప్రధానవాదినః ప్రసంగాన్ని
రాచష్టే —తద్యదీతి. యద్యపిసాంఖ్యమతేచేతనస్య నిర్వికారత్వాత్కామయితృత్వమ
సిద్ధం తథాపి లౌకికవ్యాప్తిబలేన కామయితృత్వాదచేతనత్వశఙ్కానివర్త్యత ఇత్యాహ.
నహీతి. తర్హి లౌకికవ్యాప్తిబలేనైవ అనాప్తకామత్వమపి ప్రాప్తమిత్యాశఙ్క్యా
హ—కామయితృత్వాదిత్యాదినా. జీవానామనాప్తానందత్వం పరవశత్వాత్ - న
తదస్తి బ్రహ్మణ ఇత్యర్థః. కథంభూతాస్తర్హి బ్రహ్మణః కామా ఇత్యాశఙ్కాయా
ఏవ శారీర ఆత్మే'త్యస్యానన్యాత్మకత్వప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్పర్యాయే తదా
శ్రయణే అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యం - పూర్వేషు పర్యాయేష్వనుక్తస్య బ్రహ్మా
వయవత్వస్య ఇహ నిరూపణాత్ 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదానందమయాదన్యోఽంతరఆత్మే'తి
నిర్దేశాభావాచ్చ. ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వ
మేవార్థః. ఆనందమయబ్రహ్మప్రతిపాదనానంతరం. "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి"త్యుప
క్రమాభిహితప్రాప్తివిశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుపక్షిపతి. అథాతఇత్యాదినా. పూర్వప్ర

ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య, కశ్చన గచ్ఛతీ3,

తోఽపక్షపాతిత్వాదవిద్వాన్గచ్ఛతి, న గచ్ఛతీతి ద్వితీయః. బ్రహ్మణస్సమత్వేఽప్యవి
దుష ఇవ విదుషోఽప్యగమనమాశంక్యతే, కిం విద్వాన్ సమశ్నుతే - న సమశ్నుత
ఇతి తృతీయోఽనుప్రశ్నః. ఏతేషాం ప్రతివచనార్థ ఉత్తరో గ్రంథ ఆరభ్యతే.
తత్రాస్తిత్వమేవ తావదుచ్యతే. యచ్చోక్తం 'సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే'తి-తత్ర
చ కథం సత్యత్వమిత్యేతద్వక్తవ్యమితీద ముచ్యతే. సత్త్వోక్త్యైవ సత్యత్వముచ్యతే,
ఉక్తం హి సదేవ సత్యమితి, తస్మాత్ సత్త్వోక్త్యైవ సత్యత్వముచ్యతే. కథమేవ మర్థ
తో పపద్యతే అస్య గ్రంథస్య శబ్దానుగమాత్ అనేనైవార్థేనాన్వితాన్యుత్తరాణి
వాక్యాని. 'తత్సత్యమిత్యాచక్షతే. యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాది'త్యాదీని. తత్రాఽ
సదేవ బ్రహ్మేత్యాశంక్యతే. కస్మాత్ యదస్తి తద్విశేషతో గృహ్యతే యథా ఘటాది.
యన్నాస్తి తన్నోపలభ్యతే - యథా శశవిషాణాది - తథా నోపలభ్యతే బ్రహ్మ. తస్మా
ద్విశేషతోఽగ్రహణాన్నాస్తీతి, తన్న ఆకాశాదికారణత్వాద్బ్రహ్మణః. న నాస్తి
బ్రహ్మ - కస్మాత్ ఆకాశాదిహి సర్వం కార్యం బ్రహ్మణో జాతం గృహ్యతే. యస్మాచ్చ
జాయతే కించిత్ - తదస్తీతి దృష్టం లోకే - యథా ఘటాంకురాదికారణం మృద్బీ
జాది, తస్మా దాకాశాది కారణత్వా దస్తి బ్రహ్మ. న చాసతో జాతం కించిద్గృహ్యతే

మాహ—సత్యజ్ఞానానంత లక్షణా ఇతి. సత్యజ్ఞానానంతలక్షణం స్వరూపం యేషాం
తే - తథోక్తాః ఏతదుక్తం భవతి. మాయాప్రతిబిమ్బితం బ్రహ్మ జగతః కారణమా
యాపరిణామైరేవ కామైః కామయితృ. తేషాం చ పరిణామానామవిద్యాద్యనభిభూ
తచిద్వ్యక్తత్వాత్ సత్యజ్ఞానాత్మకత్వం బ్రహ్మణస్తాదాత్మ్యాచ్చ ధర్మాద్యనుస్పృష్ట
త్వేన శుద్ధత్వం తతో జీవకామవైలక్షణ్యం సిద్ధమితి తర్హి బ్రహ్మణః కామాః పుణ్య
కారిణామప్యనిష్ట ఫలప్రాప్త్యనుకూలాస్స్యుః స్వాతంత్ర్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ.—
తేషాంత్వితి. కామస్య శరీరాదిసంబంధజన్యత్వప్రసిద్ధేర్బ్రహ్మణః శరీరాదిమత్త్వప్ర
సంగ ఇతి నాశంకనీయమిత్యాహ—సాధనాంతరానపేక్షత్వాచ్చేతి. కామసంస్కార

లిపాదనస్య బుభుత్సాహేతుత్వమతశ్శబ్దేనోచ్యతే. ఉతా ఇతి నిపాతస్య ఛాందసో
దీర్ఘః. అథాసపత్నానితివత్. అవిద్వానితి పదే సతి ఆద్యుదాత్తత్వం స్యాత్. 'తత్పు
రుషే తుల్యార్థ'ఇతి స్మరణాత్ అంతోదాత్తం చేదంపదం. ఉతా, విద్వానితి ఛేదః,
అవిప్రకృష్టహృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నం చ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ కిమతః
ప్రేత్యాముం లోకం. 'పరమే వ్యోమన్ని'త్యుక్తం లోకం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత
గత్యనపేక్షం ఇహైవ బ్రహ్మాప్నోతీత్యర్థ సిద్ధః ప్రశ్నః, అహో విద్వాన్ సమశ్నుత

ఆహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య. ౧. కశ్చిత్సమశ్ను

లోకే కార్యం అసతశ్చేన్నామరూపాదికార్యం నిరాత్మకత్వా న్నోపలభ్యేత ఉపలభ్యతే తు తస్మా దస్తి బ్రహ్మ అసతశ్చేత్కార్యం గృహ్యమాణమపి అసదన్విత మేవ స్యాత్ న చైవం తస్మాదస్తి బ్రహ్మ. కథమసతస్సజ్జాయేతేతి శ్రుత్యంతరం అసతస్సజ్జన్మాసంభవమన్వాచష్టే న్యాయతః - తస్మా త్సదేవ బ్రహ్మేతియుక్తం తద్యది మృద్బీజాదివత్కారణం స్యాత్ అచేతనం తర్హి న కామయితృత్వాత్ న హి కామయిత్ర చేతనమస్తి లోకే సర్వజ్ఞం హి బ్రహ్మేత్యవోచామ అతః కామయితృత్వోపపత్తిః కామయితృత్వా దస్మదాదివదనాప్తకామమితి చేత్ న, స్వాతంత్ర్యాత్ యథా అన్యాన్పరవశీకృత్య కామాదిదోషాః ప్రవర్తయంతి న తథా బ్రహ్మణః ప్రవర్తకాః కామాః కథం తర్హి సత్యజ్ఞానానంతలక్షణాస్స్వాత్మభూతత్వాద్విశుద్ధాః నతైర్బ్రహ్మ ప్రవర్త్యతే తేషాం తు తత్ప్రవర్తకం బ్రహ్మప్రాణి కర్మాపేక్షయా తస్మాత్స్వాతంత్ర్యం కామేషు బ్రహ్మణః అతో నానాప్తకామం బ్రహ్మ సాధనాంతరానపేక్షత్వాచ్చ యథాఽన్యేషా మనాత్మభూతాః ధర్మాదినిమిత్తాపేక్షాః కామాః స్వాత్మవ్యతిరిక్తకార్య కరణసాధనాంతరాపేక్షాశ్చ న తథా బ్రహ్మణో నిమిత్తాద్యపేక్షత్వం కిం తర్హి స్వాత్మనోఽనన్యాః తదేతదాహ.—సోఽకామయత. సః ఆత్మా యస్మా

వత్వాన్మాయాయా బ్రహ్మతాదాత్మ్యే తత్పరిణామానాం బ్రహ్మతాదాత్మ్యాన్న శరీర నిమిత్తాపేక్షాస్తీత్యర్థః. తద్ద్వారేణైవేతి. నామరూపశక్త్యాత్మకమాయాపరిణామద్వారేణైవ. నామరూపశక్త్యాత్మికా స్వరూపాతిరిక్తా మాయా అంగీకృతా చేత్ తర్హి సా ప్రధానవత్ పృథక్ సతీత్యద్వైతహానిరిత్యాశఙ్క్యాహ.—నహీతి. ఆత్మాతిరిక్తం కిం స్వతస్సిధ్యతి? పరతో వా? నాద్యః-జాడ్యహానేరతిరేకహానేశ్చ. న ద్వితీయః ప్రమాసంసర్గా నిరూపణాత్ న హి భిన్నదేశకాలయోస్సంయోగాది సంభవతి విషయవిషయిభావో వా నియామకగవేషణాత్. న చ స్వభావవివసంబంధః ద్వయోః స్వభావయోః సంబంధత్వేనైవోపక్షయే సంబంధ్యభావప్రసంగాత్ నచ స్వాత్మానం ప్రతిస్వస్యైవ

ఇతి - భోక్తృత్వం వివక్షితమ్. అయమర్థః, కశ్చిదహం బ్రహ్మణోపాసీనోఽపి విద్వానముం లోకం గత్వా కిం సమశ్నుతే - భోగ్యభూతం బ్రహ్మానుభవతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూపేణైకీభవతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రవైవిధ్యమూలాః గతివిశేషస్వరూపభేదసదసద్భావవిషయాః ప్రశ్నాః బహువచనవివక్షితాః. ఏతత్సర్వం వ్యాసార్యైః. 'ఉపాసాత్రైవిధ్యాది'తి సూత్రే స్పష్టముక్తం. ఏతాన్ ప్రశ్నాన్ ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనా

తా 3. ఉ. సోకామయత, బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, స

దాకాశస్సంభూతః అకామయత కామితవాన్ కథం బహు ప్రభూతం స్యాం భవేయం కథమేకస్యార్థాంతరానను ప్రవేశే బహుత్వం స్యాదితి? ఉచ్యతే - ప్రజాయేయ ఉత్పద్యేయ న హి పుత్రోత్పత్తే రివార్థాంతరవిషయం బహుభవనం కథం తర్హి ఆత్మస్థానభివ్యక్తనామరూపాభివ్యక్త్యా యదా ఆత్మస్థే ఽనభివ్యక్తేనామరూపే వ్యాక్రియేతే తదా ఆత్మస్వరూపాపరిత్యాగేనైవ బ్రహ్మణః అప్రవిభక్తదేశకాలే సర్వావస్థాసువ్యాక్రియేతే తదా తన్నామరూపవ్యాకరణం బ్రహ్మణో బహుభవనం నాన్యథా నిరవయవస్య బ్రహ్మణో బహుత్వాపత్తిరుపపద్యతే అల్పత్వం వా. యథా ఆకాశస్యాల్పత్వం బహుత్వం చ వస్త్వంతరకృతమేవ అతస్తద్ద్వారేణైవాత్మా బహుభవతి నహ్యాత్మనోఽన్యదనాత్మభూతం తత్ప్రవిభక్తదేశకాలం సూక్ష్మం వ్యవహితం విప్రకృష్టం భూతం భవద్భవిష్యద్వా వస్తు విద్యతే అతో నామరూపే సర్వావస్థే బ్రహ్మణైవాత్మవతీ న బ్రహ్మ తదాత్మకం తే తత్ప్రత్యాఖ్యానే నస్తవ ఏవేతి తదాత్మకే ఉచ్యేతే తాభ్యాం చోపాధిభ్యాం జ్ఞానజ్ఞేయజ్ఞాతృశబ్దార్థాదిసర్వసంవ్యవహారభాగ్బ్రహ్మ సః ఆత్మా ఏవం కామస్సన్ తపోఽతప్యత తప ఇతి జ్ఞానముచ్యతే. 'యస్య జ్ఞానమయం తప' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్ ఆప్తకామత్వాచ్చేతరస్య అసంభవ ఏవ తపసః తపోఽతప్యత తపః తప్తవాన్ సృజ్యమాన జగద్రచనావిషయామాలోచ

వసంబంధిత్వం ఆత్మాశ్రయాపాతాత్ తథావిధార్థాభావే వ్యవహారమాత్రప్రవర్తకత్వే చ మిథ్యావ్యవహారాపాతాదనిర్వచనీయవాద ఏవ పర్యవస్యతీతి భావః. యస్మాదాత్మాతిరిక్తం వస్తు న సంభావ్యతే తస్మాదాత్మతాదాత్మ్యేనైవ నామరూపయోః సిద్ధిరిత్యాహ.—అత ఇతి. తర్హి బ్రహ్మణః సప్రపంచతాప్రసంగ ఇతి న వాచ్యమిత్యాహ.—న బ్రహ్మేతి. న బ్రహ్మ తదాత్మకం అజడత్వాత్తత్పరిహారేణాపి సిద్ధిసంభవాదిత్యర్థః - కథం తర్హి బ్రహ్మాత్మకత్వం? తత్రాహ.—తేతదితి. స్వప్నే నభోభక్షణవదారోపితస్యానుభవప్రత్యాఖ్యానేన సిద్ధ్యంభవాదనుభావ్యేనామరూపే అనుభవాత్మకబ్రహ్మాత్మకే కథ్యేతే నత్వైక్యాభిప్రాయేణేత్యర్థః. న కేవలం బ్రహ్మణో బహురూపత్వం మాయోపాధికం సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం చేత్యాహ.— తాభ్యామితి. ప్రవేశస్యానిర్వాహ్యమాహ.—సోఽకామయతేతి. సః ఆనందమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయసంకల్పమకరోదిత్యర్థః. సః పరమాత్మా స్రష్టవ్యాలోచనరూపం తపః కృతవానిత్యర్థః. 'తప ఆలోచన' ఇతి హి ధాతుః. తత్సృష్ట్వేత్యాది. నను సర్వదాసర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః

తపోతప్యత, సతపస్తప్త్వా, ఇదగ్ం సర్వమసృజత, యదిదం

నామకరోదాత్మేత్యర్థః స ఏవమాలోచ్య తపస్తప్త్వా ప్రాణికర్మాదినిమిత్తానురూపమిదం సర్వం జగద్దేశతః కాలతో నామ్నా రూపేణ చ యథానుభవం సర్వప్రాణిభిస్సర్వావస్థైరనుభూయమానమసృజత సృష్టవాన్. యదిదంకించ. యత్కించేదం అవిశిష్టం తదిదం జగత్సృష్ట్వా కి మకరోదితి? ఉచ్యతే-తదేవ సృష్టం జగదనుప్రావిశత్ తత్రైతచ్చింత్యం కథమనుప్రావిశదితి కిం యస్స్రష్టా సతేనైవాత్మనాఽనుప్రావిశత్ ఉతాన్యేనేతి కిం తావద్యుక్తం క్త్వాప్రత్యయశ్రవణాద్యస్స్రష్టాసఏవానుప్రావిశదితి. నను నయుక్తం మృద్వచ్చేత్కారణం బ్రహ్మ తదాత్మకత్వాత్కార్యస్య కారణమేవ హి కార్యాత్మనా పరిణమతే అతోఽప్రవిష్టస్యేవకార్యోత్పత్తే రూర్ధ్వం పృథక్కారణస్య పునః ప్రవేశోఽనుపపన్నః. న హి ఘటపరిణామవ్యతిరేకేణ మృదో ఘటే ప్రవేశోఽస్తి, యథా ఘటే చూర్ణాత్మనామృదోఽనుప్రవేశః ఏవమన్యేనాత్మనానామరూపకార్యేఽనుప్రవేశ ఆత్మన ఇతి చేత్, శ్రుత్యంతరాచ్చ. 'అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య'తి, నైవం యుక్తం. ఏకత్వాద్బ్రహ్మణః మృదాత్మనస్త్వనేకత్వాత్సావయవత్వాచ్చ యుక్తో ఘటే చూర్ణాత్మనాఽనుప్రవేశః చూర్ణస్యాప్రవిష్టదేశవత్త్వాచ్చ నత్వాత్మన ఏకత్వే సతి నిరవయవత్వాదప్రవిష్టదేశాభావాచ్చ ప్రవేశ ఉపపద్యతే కథం తర్హి ప్రవేశః

చ్ఛభావద్యోతనేన జీవస్య బ్రహ్మాత్మతాయాం ప్రవేశవాక్యస్య తాత్పర్యం దర్శయితుం విచారమారభతే.—తత్రైతచ్చింత్యమిత్యాదినా. విమర్శే సతి క్త్వాశ్రుత్యనురోధాత్ స్రష్టురేవ ప్రవేశ ఇత్యుక్తం సిద్ధాంతినా. పూర్వవాద్యాహ.—ననునయుక్తమితి. సృష్టిప్రవేశక్రియయోః పూర్వాపరకాలీనత్వ సంభవే సతి కర్త్రైక్యంక్త్వాశ్రుత్యా బోధ్యేత నతుప్రవేశస్యోత్తరకాలతా సంభవతి సృష్టిసమయఏవోపాదానస్య కార్యాత్మతయా అవస్థితత్వాదిత్యర్థః. ఏతదేవ వివృణోతి.—కారణమేవ హీతి. అప్రవిష్టే యథాభవనాదౌ దేవదత్తస్య ప్రవేశో దృష్టః తథా కార్యోత్పత్తేరూర్ధ్వం పృథక్ ప్రవేశోనసంభవతీత్యర్థః. సిద్ధాంత్యేకదేశినాం మతముద్భావ్య పూర్వవాదీ దూషయతి.-యథాఘటఇత్యాదినా, స్రష్టురన్యస్య వా ప్రవేశో న సంభవతీతి చేత్ కథం తర్హి ప్రవేశో వాచ్య ఇతి సిద్ధాంత్యేకదేశ్యాహ.—కథమితి. నాస్త్యేశేతి న వక్తవ్యమి

కోఽసౌ సృష్టికాలానుప్రవేశః? ఇతి చేత్. ఉచ్యతే-గోజఠరగతవత్సవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పుష్కలప్రతీత్యర్హస్థితివిశేషఏవానుప్రవేశః. అనేన. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యోవేదనిహితం గుహాయామి'తిమంత్రోక్తం అనంతస్య బ్రహ్మణః హృదయగుహానిహితత్వముపపాదితం భవతి. తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభ

కించ, తత్సృష్ట్వా, తదేవానుప్రావిశత్, తదనుప్రవిశ్య.

స్యాత్ - ఉక్తశ్చ ప్రవేశః శ్రుతత్వాత్తదేవానుప్రావిశదితి సావయవమేవాస్తు తర్హి సావయవత్వాన్ముఖేహస్తప్రవేశవన్నామరూపకార్యే జీవాత్మనాఽనుప్రవేశో యుక్త ఏవేతి చేన్న అశూన్యదేశత్వాత్ న హి కార్యాత్మనాపరిణతస్య నామరూపకార్యదేశవ్యతిరేకేణాత్మశూన్యః ప్రదేశోఽస్తి యం ప్రవిశేజ్జీవాత్మనా కారణమేవ చేత్ప్రవిశేత్ జీవాత్మత్వం జహ్యాత్ యథా ఘటో మృత్ప్రవేశే ఘటత్వం జహాతి తదేవాఽనుప్రావిశదితి చ శ్రుతేర్న కారణానుప్రవేశో యుక్తః కార్యాంతరమేవ స్యాదితి చేత్ తదేవానుప్రావిశదితి జీవాత్మరూపం కార్యం నామరూపపరిణతం కార్యాంతరమేవాపద్యత ఇతి చేన్న-విరోధాత్ న హి ఘటో ఘటాంతరమాపద్యతే వ్యతిరేకశ్రుతివిరోధాచ్చ. జీవస్య నామరూపకార్యవ్యతిరేకానువాదిన్యశ్శ్రుతయో విరుధ్యేరన్ తదాపత్తౌ మోక్షాసంభవాచ్చ. న హి యతో ముచ్యమానస్తదేవాపద్యతే, న హి శృఙ్ఖలాపత్తిర్బద్ధస్యతస్కరాదేః బాహ్యాంతరభేదేనపరిణతమితి చేత్ తదేవ కారణం బ్రహ్మశరీరాద్యాధారత్వేన తదంతర్జీవాత్మనాధేయత్వేన చ పరిణతమితి చేన్న. బహిష్ఠస్య ప్రవేశోపపత్తేః న హి యో యస్యాన్తస్థః స ఏవ తత్ప్రవిష్టఇత్యుచ్యతే బహిష్ఠస్యానుప్రవేశస్స్యాత్ ప్రవేశశబ్దార్థస్యైవం దృష్టత్వాత్ యథా

త్యాహ.—ఉక్తశ్చేతి. స ఏవాహాగతిం. సావయవమేవేతి. పూర్వవాదీ దూషయతి. నాశూన్యదేశత్వాదితి. కార్యాత్మనా పరిణతస్య బ్రహ్మణో నామరూపాత్మకం కార్యమేవ దేశః తద్వ్యతిరేకేణ నహ్యన్యః ప్రదేశోఽస్తి యత్కారణమేవ కార్యాకారేణ పరిణతం తత్ప్రతి కార్యవిశేషో జీవాత్మనాప్రవేక్ష్యతీతి న శంకనీయమిత్యాహ.—కారణమేవచేదితి. కార్యవిశేషస్య ప్రవేశమంగీకృత్య దూషణముక్తం స న సంభవతి శ్రుతివిరోధాదిత్యాహ.—తదేవేతి. కారణపరామర్శకేన తచ్ఛబ్దేన కార్యముపలక్ష్య కార్యాంతరస్య తత్ర ప్రవేశో విధీయతే ప్రాప్తదేశసంభవాత్ అతో న శ్రుతి విరోధ ఇతి సిద్ధాంతైకదేశిమతముద్భావ్య దూషయతి. కార్యాంతరమేవేత్యాదినా. కారణవాచకేన తచ్ఛబ్దేన కార్యలక్షణాయాం అవివక్షితలక్షణాచేత్ప్రసజ్యేత, తర్హి కారణపరఏవతచ్ఛబ్దోఽస్త్విత్యాహ.-అన్యః సిద్ధాంతైకదేశీ. బాహ్యేతి.

వత్. సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయా సతతైకరూపశ్చేతన ఉచ్యతే, త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వావస్థాత్యాగరూపవికారాస్పదమచేతనముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతననామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. నను బ్రహ్మణఏవ సర్వోపాదానతయా సర్వభావే వికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ.— నిరుక్తంచేత్యాది. జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభి

౨. సచ్చత్యచ్చాభవత్, నిరుక్తం చానిరుక్తం చ, నిల

గృహం కృత్వా ప్రావిశదితి జలసూర్యకాదిప్రతిబిమ్బవత్ప్రవేశస్స్యాదితి చేన్న-అప రిచ్ఛిన్నత్వాదమూర్తత్వాచ్చ పరిచ్ఛిన్నస్య మూర్తస్యాన్యస్యాన్యత్ర ప్రసాదస్వభావకే జలాదౌ సూర్యకాదిప్రతిబింబోదయస్స్యాత్ నత్వాత్మనః అమూర్తత్వాత్-ఆకాశాది కారణత్వాదాత్మనో వ్యాపకత్వాత్ తద్విప్రకృష్టదేశ ప్రతిబింబాధారవస్త్వన్తరాభావాచ్చ ప్రతిబిమ్బవత్ప్రవేశో న యుక్తః ఏవం తర్హి నైవాస్తిప్రవేశః న చ గత్యంతరము పలభామహే 'తదేవానుప్రావిశది'తిచ శ్రుతేః. శ్రుతిశ్చ నోఽతీంద్రియ విషయే విజ్ఞా నోత్పత్తౌ నిమిత్తం. నచాస్మాద్వాక్యాద్యత్నవతామపి జ్ఞానముత్పద్యతే. హంత తర్హ్యాన ర్థకత్వాదపోహ్యమేతద్వాక్యం తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి. న-అన్యార్థత్వాత్ కిమర్థమస్థానేచర్చా-ప్రకృతోఽహ్యన్యో వివక్షితోఽస్య వాక్యస్యార్థోఽస్తి-స స్మర్త వ్యః.'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరం సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ యో వేద నిహితం గుహాయా మి'తి తద్విజ్ఞానం చ వివక్షితం-ప్రకృతం చ తత్ బ్రహ్మస్వరూపావగమాయచాకాశా ద్యన్నమయాంతం కార్యం ప్రదర్శితం బ్రహ్మావగమశ్చారబ్ధః తత్రాన్నమయాదాత్మనోఽ న్యోఽంతర ఆత్మాప్రాణమయః-తదంతర్మనోమయః విజ్ఞానమయ ఇతి. విజ్ఞానగుహాయాం ప్రవేశితః తత్ర చానందమయో విశిష్టఆత్మాప్రదర్శితః అతః పరమానందమయలింగాధి

అస్మిన్పక్షేప్రవేశశ్రుతేర్ముఖ్యార్థో న లభ్యతేత్యాహ.—నబహిష్ఠేతి. అన్యస్య వేదాం తినో మతముద్భావ్య దూషయతి. జలఇత్యాదినా. ఏవం సిద్ధాంతైకదేశినో నిరస్య పూర్వవాద్యుపసంహరతి. ఏవంతర్హీతి. నైవాస్తి ప్రవేశో బ్రహ్మణః తతోఽన్య స్యాపి ప్రవేశో న సంభవతీత్యుక్తమిత్యాహ.—నచేతి. ఇతరస్యాపి ప్రవేశః కల్ప యితుం న శక్యత ఇత్యాహ.—తదేవానుప్రావిశదితి. సా చ శ్రుతిః స్పష్టః ప్రవేశ మాహ సాచాస్మాకం మీమాంసకానాం ప్రమాణం తత స్తద్విరోధేనాన్యస్య ప్రవేశ కల్పనా నయుక్తేతి భావః. తర్హి శ్రుతిశరణతయైవ బ్రహ్మణఏవ ప్రవేశ ఉచ్యతా మిత్యాశఙ్క్యాహ.—నచేతి.తస్మాదంధో మణిమవిందదితి వదర్థశూన్యమేవేదం వాక్య మితి నిగమయతి. హంతేతి. శక్తిగోచరస్యార్థస్యాసంభవాదర్థశూన్యత్వం తాత్పర్య గోచరస్య వా? నాద్యః ఆకాశాదేరవిప్రకృష్టదేశేఽపిజలేఽమూర్తస్యప్రతిబింబభావవ

ధాయిశబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం. జాతిగుణాదిశూన్యం చేతనజాతం అనిరుక్తం. ఏతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతన జాతం అనిలయనం. ఆశ్రితమచేతనజాతం నిలయనం. విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ. అజడ స్వరూపం జడస్వరూపం చ. సత్యం చానృతం చేతి, నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేత

యనం చానిలయనం చ, విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ, సత్యం

గమద్వారేణానందవివృద్ధ్యవసాన ఆత్మా బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా సర్వవికల్పాస్పదో నిర్వికల్పోఽస్యామేవ గుహాయామధిగంతవ్య ఇతి తత్ప్రవేశః కల్ప్యతే నహ్యన్యత్రోపలభ్యతే బ్రహ్మ - నిర్విశేషత్వాత్ విశేషసంబంధో హ్యుపలబ్ధిహేతుర్దృష్టః యథా రాహోశ్చంద్రార్కవిశేషసంబంధః - ఏవమంతఃకరణగుహాత్మసంబన్ధో బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధిహేతుః సన్నికర్షాదవభాసకత్వాచ్చాంతఃకరణస్య. యథా చాలోకవిశిష్టఘటాద్యుపలబ్ధిః ఏవం బుద్ధిప్రత్యయాలోకవిశిష్టాత్మోపలబ్ధిస్స్యాత్, తస్మాదుపలబ్ధిహేతౌ గుహాయాం నిహితమితి ప్రకృతమేవ తద్వృత్తిస్థానీయే త్విహ పునస్తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యుచ్యతే. తదేవేదమాకాశాదికారణం కార్యం సృష్ట్వా తదనుప్రవిష్టమివాంతర్గుహాయాం బుద్ధౌ ద్రష్టృశ్రోతృమంతృవిజ్ఞాతృ ఇత్యేవం విశేషవదుపలభ్యతే. సఏవ తస్య ప్రవేశః తస్మాదస్తి కారణం బ్రహ్మ అతోఽస్తిత్వాదస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యం తత్ తత్ - కార్యమనుప్రవిశ్య కిం? సచ్చ మూర్తం త్యచ్చ - అమూర్తం చాభవత్ మూర్తామూర్తేహ్యవ్యాకృతే నామరూపే ఆత్మస్థే అంతర్గతేనాత్మనా వ్యాక్రియేతే వ్యాకృతే చ మూర్తామూర్తశబ్దవాచ్యేతే ఆత్మనాత్వప్రవిభక్తదేశకాలే ఇతి కృత్వా ఆత్మాతే అభవదిత్యుచ్యతే కించ. నిరుక్తం చానిరుక్తం చ. నిరుక్తం నామ నిష్కృష్టం. సమానాసమానజాతీయేభ్యో దేశకాలవిశిష్టతయేదం తదిత్యుక్తం అనిరుక్తం - తద్విపరీతం నిరు

దమూర్తస్యాపి బ్రహ్మణోఽనిర్వాచ్యావిద్యాసు ప్రతిబింబితసృష్ట్యుత్తరకాలమంతఃకరణాదిషు ప్రతిబింబభావసంభవాదిత్యాహ.-నేతి. న ద్వితీయఇత్యాహ.-అన్వార్థత్వాదితి. ఏతత్ స్ఫుటయతి.-కిమర్థమిత్యాదినా. అతఃపరమితి. బుద్ధిగుహాప్రవేశాదనంతరమానందమయ ఏవ విశిష్టోఽర్థో విశేష్యస్య చిద్ధాతోర్లిఙ్గం - విశిష్టస్య విశేష్యావ్యభిచారదర్శనాత్ తదధిగమద్వారేణానందవివృద్ధ్యవసానఆత్మా బ్రహ్మరూపోఽస్యామేవ గుహాయామధిగంతవ్య ఇత్యభిప్రేత్య జలే సూర్యప్రవేశవదనిర్వాచ్యః ప్రవేశోఽభిధీయత ఇత్యర్థః. బుద్ధిగుహాయామేవ బ్రహ్మణ ఉపలబ్ధిసంభవాత్తత్రైవ ప్రవేశోఽభిధిత్సిత ఇత్యాహ.—నహీతి. నన్వన్యత్రోపలభ్యనర్హం బ్రహ్మబుద్ధావేవ కథముపలభ్యత ఇత్యాశంక్యోపాధేర్యోగ్యతా విశేషసంభవాదిత్యాహ—విశేషేతి. సన్నికర్షాదితి. అంతఃకరణసంసర్గాదేవ దేహఘటాదిషుచైతన్యాభివ్యక్తిః నస్వతః అంతఃకరణం చావ్యవ

నస్య ఇతరస్య త్వతథాత్వం. తతశ్చ నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వనిలయనత్వానిలయనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వయుక్తసత్యానృతశబ్దితచేతనాచేతనసామరూపభాక్ భవదపి బ్రహ్మ. సత్యమేవాభవత్ - అబాధ్యనిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమేవాభవదిత్యర్థః.

చానృతం చ సత్యమభవత్, యదిదం కించ, తత్సత్యమి

క్తానిరుక్తే అపి మూర్తామూర్తయోరేవ విశేషణే యథా సచ్చ త్యచ్చ ప్రత్యక్షపరోక్షే తథా, నిలయనం చానిలయనం చ. నిలయనం నీడం ఆశ్రయః మూర్తస్యైవ ధర్మః అనిలయనం తద్విపరీతమమూర్తస్యైవ ధర్మః త్యదనిరుక్తానిలయనాన్యమూర్తధర్మత్వేఽపి వ్యాకృతవిషయాణ్యేవ సర్గోత్తరకాలభావ శ్రవణాత్ త్యదితి ప్రాణాద్యనిరుక్తం తదేవానిలయనం చ. అతో విశేషణాన్యమూర్తస్య వ్యాకృతవిషయాణ్యేవైతాని విజ్ఞానం చేతనం అవిజ్ఞానం తద్రహితమచేతనం పాషాణాది. సత్యం చ వ్యవహారవిషయం అధికారాత్ న పరమార్థసత్యం ఏకమేవ హి పరమార్థసత్యం బ్రహ్మ ఇహ పునర్వ్యవహారవిషయమాపేక్షికం సత్యం మృగతృష్ణికాద్యనృతాపేక్షయోదకాదిసత్యముచ్యతే అనృతం చ తద్విపరీతం కింపునరేతత్తు సర్వమభవత్ నిత్యం పరమార్థసత్యం కిం పునస్తత్ బ్రహ్మ. 'సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తిప్రకృతత్వాత్ యస్మాత్సత్త్యదాదికం మూర్తామూర్తధర్మజాతం యత్కించేదం సర్వమవిశిష్టం వికారజాతమేకమేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం బ్రహ్మాభవత్ తద్వ్యతిరేకేణాభావాన్నామరూపవికారస్య. తస్మాత్తద్బ్రహ్మ సత్యమిత్యాచక్షతే బ్రహ్మవిదః. అస్తినాస్తీత్యనుప్రశ్నః ప్రకృతః తస్య ప్రతివచనవిషయే ఏతదుక్తం. ఆత్మా అకామయత బహుస్యామితి స యథాకామంచాకాశాదికార్యం సత్త్యదాదిలక్షణం సృష్ట్వా తదనుప్రవిశ్యపశ్యఞ్ఛృణ్వన్ మన్వానో విజానన్ బహ్వభవత్ తస్మాత్తదేవేదమాకాశాదేః కారణం కార్యస్య పరమే వ్యోమన్ హృదయ

ఘానేసైవ చైతన్యాభివ్యంజకం. అన్వయవ్యతిరేకాభ్యామిత్యర్థః. యథా చాస్వచ్ఛస్వభావకే ఘటాదౌ ముఖం న ప్రతిబింబతే - జలాదౌ స్వచ్ఛస్వభావకే ప్రతిబింబతే తథా సత్త్వప్రధానస్యాంతఃకరణస్య ప్రసాదస్వాభావ్యాద్ఘటతే తత్ర బ్రహ్మోపలబ్ధిరిత్యాహ—అభావసాత్మకత్వాచ్చేతి. కించ యథా జాడ్యసామ్యేఽన్తఃకరణస్యైవ ప్రత్యయాకారపరిణతస్యాజ్ఞానలక్షణావరణాభిభవసమర్థఆలోకోఽంగీక్రియతే తథా జాడ్యసామ్యేప్యంతఃకరణస్యైవ ప్రత్యయాకారపరిణతస్యా జ్ఞానలక్షణావరణాభిభవసామర్థ్యమంగీకర్తవ్యమిత్యాహ.—యథాచేతి. నిలయనం గృహప్రాసాదాదిమూర్తసన్నివేశవిశేషః అవయవసంస్థానవిశేషరాహిత్యమనిలయనం అనిరుక్తత్వాద్యమూర్తధర్మవద్బ్రహ్మణ ఏవకిం న స్యాదిత్యత ఆహ—త్యదనిరుక్తానిలయనానీతి. తత్సత్యమిత్యాచక్షత ఇత్యస్యోపపత్తిమాహ—యస్మాదితి. పదాని వ్యాఖ్యాయ ప్రకృతానుప్రశ్ననిరా

యదిదమితి. యస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మకవర్గానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణః అత్మత్వం అతఏవసర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్ శాస్త్రదృష్టిమంతః పురుషాః

త్యాచక్షతే, తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి షష్ఠోఽనువాకః.

ఉ.—అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్, తతో వై సదజాయత, తదా
త్మానగ్ స్వయమకురుత, తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి,

గుహాయాం నిహితం తత్ప్రత్యయావభాసవిశేషేణోపలభ్యమాన మస్తీత్యేవ విజానీయా దిత్యుక్తం భవతి తత్ ఏతస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణోక్తే ఏష శ్లోకః మంత్రో భవతి యథా పూర్వేష్వన్నమయాద్యాత్మప్రకాశకాః పంచస్వపి ఏవం సర్వాంతరతమాత్మాస్తిత్వ ప్రకాశకోఽపి మంత్రః కార్యద్వారేణ భవతి.

శం—అసద్వాఇదమగ్రఆసీదితి. అసదితి - వ్యాకృతనామరూపవిశేషవిప రీతరూపమవ్యాకృతం బ్రహ్మోచ్యతే - న పునరత్యంతమేవాసత్ నహ్యసతస్సజ్జన్మాస్తి ఇదమితి - నామరూపవిశేషవద్వ్యాకృతం జగదగ్రే. పూర్వం ప్రాగుత్పత్తేః బ్రహ్మై వాసచ్ఛబ్దవాచ్యమాసీత్. తతః అసతః వై సత్ ప్రవిభక్తనామరూపవిశేషమజాయత ఉత్పన్నం. కింతతః ప్రవిభక్తం పితురివ పుత్రః నేత్యాహ తత్ అసచ్ఛబ్దవాచ్యం స్వయమేవాత్మానమేవాకురుత కృతవత్ యస్మాదేవం తస్మాత్తత్ బ్రహ్మైవ సుకృతం స్వయం కర్తృ ఉచ్యతే. స్వయం కర్తృబ్రహ్మేతి ప్రసిద్ధం లోకే - సర్వకారణ కరణే ప్రకరణస్యతాత్పర్యం. సోకామయతేత్యాదే ర్దర్శయతి. అస్తి నాస్తీత్యాదినా. తస్యాః బుద్ధిగుహాయాః ప్రత్యయాః అహం కర్తా భోక్తేత్యాదయః. త ఏవావభాస విశేషాః తైర్వ్యజ్యమానం విశిష్టధర్మస్య విషయత్వేఽపి స్వరూపస్యావిషయత్వాదిత్యర్థః.

ఆ—సుకృతమితి, క్తప్రత్యయః సుష్ఠు క్రియత ఇతి కర్మాభిధాయకోఽపి ఛాన్ద స్యాత్ప్రక్రియయా సుష్ఠు కరోతీతి కర్తరి వ్యాఖ్యాతః. ఏకార్థవృత్తిత్వే నేతి, ఏకత్ర పరాశరాదయః. 'హరేర్న కించిద్వ్యతిరిక్తమస్తి. జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః' త్యా చక్షతే ఇత్యర్థః.

రం—అసద్వాఇత్యాది. ఇదం స్థూలచేతనశరీరకం బ్రహ్మానభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మసృష్టేః ప్రాగాసీత్. తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః. నన్వసచ్ఛ బ్దితస్యబ్రహ్మణః ఉపాదానత్వే కర్త్రంతరమపేక్షితం, నిమిత్తోపాదానయోర్భేదావశ్యం భావాత్. ఇత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానమితి. ఆత్మానమేవోపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత. తస్మాదితి. యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్మై కార్యం, అతఏవ బ్రహ్మ

యద్వై తత్సుకృతమ్, రసో వై సః, రసగ్ హ్యేవాయం
లబ్ధ్వా నందీ భవతి, కో హ్యేవాన్యాత్ కః ప్రా

త్వాత్. యస్మాద్వా స్వయమేవాకరోత్సర్వం సర్వాత్మనా [illegible]రూపేణాపి తదేవ బ్రహ్మకారణం సుకృతముచ్యతే. సర్వథాపితు ఫలసమ్బంధాదికారణం సుకృత శబ్దవాచ్యం ప్రసిద్ధం లోకే. యది పుణ్యం యది వాన్యత్ సా ప్రసిద్ధిర్నిత్యే చేతనావత్కారణే సత్యుపపద్యతే. తస్మాదస్తి తద్బ్రహ్మ సుకృతప్రసిద్ధేరితి. ఇతశ్చాస్తి కుతః. రసత్వాత్. కుతో రసత్వప్రసిద్ధిః బ్రహ్మణ ఇత్యతఆహ—యద్వైతత్సుకృతం రసో వై సః. రసో నామ తృప్తిహేతురానందకరో మధురామ్లాదిః ప్రసిద్ధో లోకే. రసమేవాయం హి లబ్ధ్వా - ప్రాప్యానందీ సుఖీ భవతి నాసత ఆనందహేతుత్వం దృష్టం లోకే. బాహ్యానందసాధనరహితా అప్యనీహాః నిరేషణాః బ్రాహ్మణాః బాహ్యరసలాభాది వసానందా దృశ్యంతే విద్వాంసః నూనం బ్రహ్మైవ రసస్తేషాం తస్మాదస్తి తత్తేషామానందకారణం రసవద్బ్రహ్మ. ఇతశ్చాస్తి కుతః ప్రాణనాదిక్రియాదర్శనాత్. అయమపి హి పిండో జీవతః ప్రాణేన ప్రాణితి అపానేనాపానితి, ఏవం వాయవీయా ఐంద్రియికాశ్చ చేష్టాస్సంహతైః కార్యకారణైర్నిర్వర్త్యమానా దృశ్యంతే తచ్చైకార్థవృత్తిత్వేన సంహననం నాంతరేణ చేతనం. సంభవతి, అన్యత్రాదర్శనాత్ తదాహ - యత్. యదిఏష ఆకాశే పరమే వ్యోమ్ని గుహాయాం నిహిత ఆనందో న

యోజనసాధనత్వేన పరస్పరాయత్తతేత్యర్థః. అన్యత్రేతి. గృహప్రాసాదాదిషు స్వతంత్రం గృహాద్యనారభ్యం స్వామినమంతరేణ సంహననస్యాదర్శనాత్ కార్యకరణసంఘాతేఽపి విలక్షణః స్వామీశరీరావయవాదిభిరుపచయాదిరహితోఽవగమ్యతే,సచచేతన

సుఖేన కృతం, కార్యం యస్య తత్సుకృతం కార్యస్య సౌష్ఠవం చానతిక్లేశరూపత్వం. స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణే హి క్లేశప్రసక్తిః. తతశ్చాక్లిష్టకార్యం బ్రహ్మేతి, 'నిశ్వసితమేతన్మహతో భూతస్యే'త్యాదిశ్రుతయోవదంతీత్యర్థః. భవతు తత్సుకృతం తస్య ఉపాస్యత్వప్రాప్యత్వయోః కి మాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వాఇతి. సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ - రసః ఆనందః. తల్లాభాదస్యానందిత్వమ్. తతశ్చ తస్యానందత్వాత్ ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వే యుక్తే ఇతి భావః. తదేవోపపాదయతి. కో హ్యేవాన్యాదితి. యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందరసః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికమాపవర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్. అత ఏషఏవానందయతి, అతస్తస్య సర్వవిధానందహేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వమస్తీతి భావః. యదాహీత్యాది. అదృశ్యే, చక్షురాదిగ్రహణానర్హే, ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, శరీరమిత్యర్థః, అనాత్మ్యే అశరరీ

న్స్యాత్, యదేష ఆకాశఆనందో న స్యాత్, ఏష హ్యేవానందయాతి. ౧. యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్న దృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విం

స్యాత్ న భవేత్. కో హ్యేవ లోకే అన్యాత్ అపానచేష్టాం కుర్యాదిత్యర్థః. కః ప్రాణ్యాత్ - ప్రాణనం వా కుర్యాత్. తస్మాదస్తి తద్బ్రహ్మ - యదర్థాః కార్యకరణ ప్రాణనాదిచేష్టాః. తత్కృతఏవ చానందో లోకస్య. కుతః ఏష హ్యేవ పరమాత్మా ఆనందయాతి - ఆనందయతి సుఖయతి లోకం ధర్మానురూపం. సఏవాత్మానందరూపోఽవిద్యయా పరిచ్ఛిన్నో విభావ్యతే ప్రాణిభిరిత్యర్థః. భయాభయహేతుత్వాచ్చవిద్వదవిదుషోరస్తి తద్బ్రహ్మ సద్వస్త్వాశ్రయణేన హ్యాభయం భవతి - నాసద్వస్త్వాశ్రయణేన భయనివృత్తిరుపపద్యతే - కథమభయభయహేతుత్వమితి ఉచ్యతే యదా హ్యేవ యస్మాదేషః సాధకః ఏతస్మిన్ బ్రహ్మణి కింవిశిష్టే, అదృశ్యే దృశ్యం నామ ద్రష్టవ్యం వికారః, దర్శనార్థత్వాద్వికారస్య. నదృశ్యమదృశ్యం అవికార ఇత్యర్థః. ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽవికారేఽవిషయభూతే, అనాత్మ్యే అశరీరే. యస్మాదదృశ్యం తస్మాదనాత్మ్యం యస్మాదనాత్మ్యం తస్మాదనాత్మ్యం విశేషో హి నిరుచ్యతే. విశేషశ్చ వికారః. అవికారం తద్బ్రహ్మ - సర్వవికారహేతుత్వాత్, తస్మాదనిరుక్తం యస్మాదేవం తస్మాదనిలయనం. నిలయనం నీడః ఆశ్రయః, న నిలయనమనిలయనం అనాధారం తస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనే - సర్వకార్యధర్మవిలక్షణే బ్రహ్మణీతి వాక్యార్థః.

త్వేన భేదాభావాద్బ్రహ్మైవేతి తదస్తిత్వసిద్ధిరిత్యర్థః. దాసోఽహం తస్య దేవస్య మమారాధ్యః పరమేశ్వర ఇతి భేదం విద్వాన్ కథమజ్ఞ ఇత్యుచ్యతే, తత్రాహ—అసౌ హ్యోఽయమితి. యథా చంద్రభేదం పశ్యన్నవిద్వానుచ్యతే, అతత్త్వదర్శిత్వాత్ తథే

ఇత్యర్థః, అతఏవానిరుక్తే జాతిగుణాదివాచిదేవాదిపదావాచ్యే, అనిలయనే ఆధారశూన్యే, అభయం భయాభావాయ. 'నావ్యయీభావాది'తి చతుర్థ్యా అమ్భావః. 'అర్థాభావే యదవ్యయమితి అవ్యయీభావసమాసః; అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం, నిరంతరస్మృతిలక్షణాం నిష్ఠాం యో విందతే లభతే సః అభయం ప్రాప్నోతి. అత్ర వ్యాసార్యైః. అదృశ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్యఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః స హి పరమాత్మనావ్యాప్యః యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం. కర్మకృతశరీరం. తద్రహితోఽనాత్మ్యః. అనిరుక్తఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః, స హి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధార ఇత్యుక్తం, ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయాః విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి. యథా

దతే, అథ సోఽభయం గతో భవతి, యదా హ్యేవైష
ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే, అథ తస్య భయం భవతి,

అభయమితి క్రియావిశేషణం, అభయామితి వా లింగాంతరం పరిణమ్యతే. ప్రతిష్ఠాం స్థితిం ఆత్మభావం విందతే లభతే. అథ తదా సః తస్మిన్ నానాత్వస్య భయహేతో రవిద్యాకృతస్యాదర్శనాదభయం గతో భవతి, స్వరూపప్రతిష్ఠో హ్యసౌ తదా భవతి. 'యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతీ'తి. అన్యస్య హ్యన్యతో భయం భవతి - నాత్మన ఏవ ఆత్మనో భయం యుక్తం. తస్మాదాత్మైవాత్మనోఽభయకారణం. సర్వతో నిర్భయా హి బ్రాహ్మణా దృశ్యంతే సత్సు భయహేతుషు - తచ్చాయుక్తం అసతి భయత్రాణే బ్రహ్మణి. తస్మాత్తేషామభయదర్శనాదస్తి తదభయకారణం బ్రహ్మేతి. కదాఽసావభయం గతో భవతి సాధకః. యదా నాన్యత్పశ్యతి, ఆత్మని చాంతరం భేదం న కురుతే, తదా అభయం గతో భవతీత్యభిప్రాయః. యదా పునః అవిద్యావస్థాయాం హి యస్మాదేషః అవిద్యావానవిద్యయా ప్రత్యుపస్థాపితం వస్తు తైమిరికద్వితీయచంద్రవత్పశ్యతి, ఆత్మని చైతస్మిన్ బ్రహ్మణి ఉత్ అపి అరం అల్పం అంతరం ఛిద్రం భేదం అల్పమప్యంతరం భేదదర్శనం కురుతే. భేదదర్శనమేవ హి భయకారణం, అల్పమపి భేదం పశ్యతీత్యర్థః. అథ తస్మాద్భేదదర్శనాద్ధేతో స్తస్య, భేదదర్శిన ఆత్మనో భయం భవతి. తస్మాదాత్మైవాత్మనో భయకారణమవిదుషః. తదేత

త్యర్థః. కథం తర్హి తస్య భయసంభావనేత్యత ఆహ—ఉచ్ఛేదేతి. సంహర్తా హి పరమేశ్వరో మాం సంహరిష్యతి నరకే వా నిక్షేప్స్యతీతి పశ్యతో భయం భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మైవోచ్ఛేదహేతుః కుత ఇత్యత ఆహ—అనుచ్ఛేద్యో హీతి. ఉచ్ఛేదహేతోరప్యు

హీతి. ఏషః ఉపాసకః ఏతస్మిన్ పరమాత్మని ధ్యానస్య అంతరం విచ్ఛేదం అరం అల్పమపి యః కురుతే తస్య భయముద్భవతీత్యర్థః. పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరంతరధ్యానవాచినా ధ్యానగతనైరంతర్యస్య విహితత్వాదత్రాంతరశబ్దేనాపి తస్యైవ ధ్యానగతనైరంతర్యస్య విరోధినో ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితం. న తు పరోక్తరీత్యా బ్రహ్మణి అంతరం భేదం యః కురుతే, జానాతీత్యర్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యం. వస్తుతస్తు బ్రహ్మైక్యవాదినామస్మాకం బ్రహ్మణి నానాత్వనిషేధో న ప్రతికూలః, అస్మాభి ర్నానాబ్రహ్మవాదస్యానభ్యుపగమాత్, తథాపి ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్త ఏవార్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యం. కిం భయం తత్రాహ—తత్త్వేవేతి. విదుషః బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదితరక్షణవిషయస్పృహయా నిరంతరం మననమకుర్వతః తదేవ - అమననం భయం,

త త్త్వేవ భయం విదుషో మన్వానస్య, తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇతి స ప్తమోఽనువాకః.

ఉ.—భీషాస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతిపంచమ ఇతి, సైషానందస్య

దాహ-తత్, బ్రహ్మత్వేన భయం భేదదర్శినోఽవిదుషః. ఈశ్వరోఽన్యో మత్తః. అహమన్యస్సంసారీత్యేవం విదుషః భేదదృష్టమీశ్వరాఖ్యం తదేవ బ్రహ్మోల్పమప్యంతరం కుర్వతో భయం భవతి ఏకత్వేనామన్వానస్య. తస్మాద్విద్వానప్యవిద్వానేవ సః యవి వమేకమభిన్నమాత్మతత్త్వం న పశ్యతి ఉచ్ఛేదహేతుదర్శనాద్ధ్యుచ్ఛేద్యాభిమతస్య భయం భవతి అనుచ్ఛేద్యోహ్యుచ్ఛేదహేతుః తస్మిన్నాసత్యుచ్ఛేదహేతావనుచ్ఛేద్యేత ద్దర్శనకార్యం భయం యుక్తం. సర్వం చ జగద్భయవద్దృశ్యతే తస్మాజ్జగతో భయదర్శనాద్గమ్యతే - నూనం తదస్తి భయకారణముచ్ఛేద్యాత్మకం యతో జగద్బిభేతీతి తత్ ఏతస్మిన్నప్యర్థే ఏష శ్లోకో భవతి.

శం—భీషా - భయేనాస్మాద్వాతః పవతే, భీషోదేతి సూర్యః, భీషాస్మాదగ్నిశ్చేంద్రశ్చ, మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి. వాతాదయో హి మహార్హాః స్వయమీశ్వరాస్సంతః పవనాదికార్యేష్వాయాసబహులేషు నియతాః ప్రవర్తంతే, తద్యుక్తం ప్రశాస్తరి సతి. యస్మాన్నియమేన తేషాం వర్తనం తస్మాదస్తి భయకారణం తేషాం చ్ఛేద్యత్వేఽనవస్థాప్రసఙ్గాన్నిత్యత్వం వక్తవ్యం, తచ్చ బ్రహ్మణో నాన్యత్సంభావ్యత ఇత్యర్థః.

ఆ—తచ్చ భయకారణం బ్రహ్మానందరూపముక్తం. 'యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాది'తి, ఆత్రానందశ్చ లోకే జన్యః ప్రసిద్ధః, తతో విచారమారభతే. తస్యాన్యేనహి తదపేక్షయాన్యద్భయమస్తి, ఉక్తం చ మహర్షిభిః. 'యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో న చింత్యతే, సా హానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సా భ్రాంతి స్సా చ విక్రియా. వరం హుతవహజ్వాలాపంజరాంతర్వ్యవస్థితిః, న శౌరిచింతావిముఖజనసంవాసవైశసమి'తి.

రం—భీషాస్మాదితి. అగ్నీంద్రసూర్యప్రముఖాస్సర్వేఽపి దేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కిం భవిష్యతీతి భీత్యా స్వస్వకర్మసు జాగరూకా భవంతి

మీమాగ్ంసా భవతి, యువాస్యాత్సాధుయువాఽధ్యా
యకః, ఆశిష్ఠో ద్రఢిష్ఠో బలిష్ఠః, తస్యేయం పృథివీసర్వా

ప్రశాస్తృ బ్రహ్మ, యతస్తేభృత్యా ఇవ రాజ్ఞస్తస్మాద్బ్రహ్మణో భయేన ప్రవర్తన్తే, తచ్చ భయకారణమానందం బ్రహ్మ, తస్యాస్య బ్రహ్మణ ఆనందస్యైషా మీమాంసా, విచారణా భవతి, కిమానందస్య మీమాంస్యమితి? ఉచ్యతే, కిమానందో విషయవిషయిసంబంధేన జనితో లౌకికానందవత్? ఆహోస్విత్స్వాభావిక? ఇత్యేవమేషా ఆనందస్య మీమాంసా, తత్ర లౌకికఆనందో బాహ్యాధ్యాత్మికసాధనసంపత్తినిమిత్తఉత్కృష్టః, సఏష నిర్దిశ్యతే బ్రహ్మానందానుగమార్థం, అనేన హి ప్రసిద్ధేనానందేన వ్యావృత్త విషయబుద్ధిగమ్య ఆనందోఽనుగంతుం శక్యతే, లౌకికోఽప్యానందో బ్రహ్మానందస్యైవ మాత్రా, అవిద్యయా తిరస్క్రియమాణే విజ్ఞానే ఉత్కృష్యమాణాయాం చా విద్యాయాం బ్రహ్మాదిభిః కర్మవశాద్యథావిజ్ఞానం విషయాదిసాధనసంబంధవశాచ్చ విభావ్యమానశ్చ లోకేఽనవస్థితో లౌకికస్సంపద్యతే, సఏవావిద్యాకామకర్మాపకర్షేణ మనుష్యగంధర్వాద్యుత్తరోత్తరభూమిష్వకామహతవిద్వచ్ఛ్రోత్రియ ప్రత్యక్షోవిభావ్యతే

త్యాదినా. బ్రహ్మానందస్య చేన్మీమాంసా ప్రస్తుతా, కిమర్థస్తర్హి సార్వభౌమానందాద్యుపన్యాసః, తత్రాహ. తత్ర లౌకిక ఇత్యాదినా. లౌకిక ఆనందః క్వచిత్కాష్ఠాం ప్రాప్తః సాతిశయత్వాత్, పరమాణువదితి బ్రహ్మానందానుమానార్థో లౌకికోపన్యాస ఇత్యర్థః. విషయేభ్యో వ్యావృత్తాః వ్యావృత్తవిషయాః అవిషయబ్రహ్మైకత్వదర్శినః, తద్బుద్ధిగోచర(ర)రా)ఇత్యర్థః, ప్రకారాంతరేణ బ్రహ్మానందానుగమమాహ.— లౌకికోఽపీత్యాదినా. మనుష్యగంధర్వానందస్యోత్కృష్టత్వేనిమిత్తమాహ.— తే వ్యాంతర్ధానాదీతి. ప్రథమమకామహతాగ్రహణస్య తాత్పర్యమాహ.— ప్రథమమితి. యది ప్రథమపర్యాయ ఏవాకామహతో గృహ్యేత, తదా తస్యైవ సార్వభౌమానందేన తుల్య ఆనందస్స్యాత్, తదా చ వ్యాఘాతో భవేత్ మానుషానంద నిస్పృహో

అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపి పదం దుఃఖోదర్కత్వాదనర్థరూపమేవ అతశ్చ తాదృశపదకామనయామననవిచ్ఛేదస్యాత్యంతభయావహత్వాత్ తతో న భయం కించిదస్తీత్యర్థః. ఏవం బ్రహ్మవేదనస్య జగత్కారణత్వతదౌపయికసార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్ట విషయకత్వం అవిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనందమయశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం ఆనందప్రాచుర్యం దర్శయతి.- సైషేతి. వక్ష్యమాణ ఆనందవిషయకవిచారో భవతీత్యర్థః. యువేత్యాది. అత్ర వ్యాసాద్యైః. 'సాధుయువాఽధ్యాయకః' సాధు, యథావిధి సమ్యక్ సంప్రదాయసిద్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రంశరహితం

విత్తస్యపూర్ణా స్యాత్, సఏకో మానుష ఆనందః, శ్రో
త్రియస్య చాకామహతస్య. ౧. తే యే శతం మాను

శతగుణోత్తరోత్తరోత్కర్షేణ యావద్ధిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మణ ఆనంద ఇతి. నిరస్తేత్వవిద్యాకృతే విషయవిషయిభావే విద్యయాస్వాభావికః పరిపూర్ణ ఏక ఆనందోఽద్వైతో భవతీత్యేతమర్థం విభావయిష్యన్నాహ - యువా ప్రథమవయాః. సాధుయువేతి. సాధుశ్చాసౌ యువాచేతి యూనో విశేషణం, యువాప్యసాధుర్భవతి, సాధురప్యయువా, అతో విశేషణం యువా స్యాత్సాధుయువేతి, అధ్యాయికః అధీత వేదః, ఆశిష్ఠః ఆశుతమః, ద్రఢిష్ఠః దృఢతమః, బలిష్ఠః బలవత్తమః, ఏవమాధ్యాత్మికసాధన సంపన్నః తస్యేయం పృథివీ, ఉర్వీ సర్వావిత్తస్య విత్తేనోపభోగసాధనేన దృష్టార్థేన అదృష్టార్థేన చ కర్మసాధనేన సంపన్నా, పూర్ణా రాజా, పృథివీపతిరిత్యర్థః. తస్య య ఆనందః, స ఏకో మానుషః మనుష్యాణాం ప్రకృష్టఏకఆనందః, మానుషానందాచ్ఛతగుణోత్కృష్టోమనుష్యగంధర్వాణామానందో భవతి, మనుష్యాస్సంతః కర్మవిద్యావిశేషాత్ గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః మనుష్యగన్ధర్వాః, తేహ్యంతర్ధానాదిశక్తిసమ్పన్నాః

మానుషానందభోగభాగీ చేతి, తతో మనుష్యగంధర్వానందేన తుల్యమానందం తస్య దర్శయితుం ప్రథమపర్యాయే తదగ్రహణమిత్యర్థః, అవృజినత్వం - అపాపత్వం. యథోక్తకారిత్వం, తత్సాధుపదాల్లభ్యత ఇత్యర్థః. దేవాస్త్రయస్త్రింశత్. అష్టావసవః ఏకాదశ రుద్రాః ద్వాదశాదిత్యాః, ఇంద్రః ప్రజాపతిశ్చేతి యదర్థం మీమాంసా ఆరబ్ధా - తతస్య నిరతిశయానందస్య సిద్ధా వాక్యతాత్పర్యం దర్శయితుమాహ. తస్యాకామహతత్వేతి. తస్య బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యానందస్తదుపాసకప్రత్యక్షో యస్య మాత్రా సఏష పరమానందః స్వాభావికఇతి సంబంధః హిరణ్యగర్భానందస్య మాత్రాత్వే శ్రుత్యంతరం ప్రమాణయతి. ఏతస్యైవేతి. న కేవలం హిరణ్యగర్భానంద ఏవమాత్రా - యశ్చ ప్రాగుపన్యస్తః సార్వభౌమాద్యానందః - స ఏష యస్య మాత్రాప్రవిభక్తా నానాత్వమాపన్నా సతీ యత్ర నిరతిశయానందేఽకామహత

వా యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం అవిస్మరణాన్నిత్యం నవం యథా భవతి తథా అధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాయికః అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః ఆశుతరక్రియః యద్వా, అశనక్షమః అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా-ఆశీర్వాదవిషయభూతః సర్వానురంజక ఇత్యర్థః. సర్వాన్ దేవాన్నమస్యం తీతివత్ బలిష్ఠః మనోబలవాన్ ద్రఢిష్ఠ ఇతి శరీరబలస్యోక్తత్వాత్ యద్వా ద్రఢిష్ఠః ధృఢతరః న త్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శరీరమానస సర్వవిధబలవాన్ విత్తస్య పూర్ణా విత్తేన పూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతి షష్ఠ్యా అమ

షా ఆనందాః, స ఏకో మనుష్యగంధర్వాణామానందః,
శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే శతం మనుష్య

సూక్ష్మకార్యకరణాః తస్మాత్ప్రతిఘాతాల్పత్వం. తేషాం ద్వంద్వప్రతిఘాతశక్తిః, సాధనసమ్పత్తిశ్చ. తతోఽప్రతిహన్యమానస్య ప్రతీకారవతో మనుష్యగన్ధర్వస్యస్యాచ్చిత్తప్రసాదః, తత్ప్రసాదవిశేషాత్సుఖవిశేషాభివ్యక్తిః, ఏవం పూర్వస్యాః పూర్వస్యాః భూమేరుత్తరస్యాముత్తరస్యాం భూమౌ ప్రసాదవిశేషతః శతగుణేనానందోత్కర్ష ఉపపద్యతే, ప్రథమం త్వకామహతాగ్రహణం మనుష్యవిషయభోగకామానభిభూతస్య శ్రోత్రియస్య మనుష్యానందాచ్ఛతగుణో నానందోత్కర్షో మనుష్యగన్ధర్వేణ తుల్య ఇతి వక్తవ్య ఇత్యేవమర్థం సాధుయువాధ్యాయక ఇతి, శ్రోత్రియత్వావృజినత్వే గృహ్యేతే. తేష్వవిశిష్టే సర్వత్ర అకామహతత్వం తు విషయోత్కర్షాపకర్షతః సుఖోత్కర్షాపకర్షాయ విశిష్యతే అతోఽకామహతగ్రహణం తద్విశేషతశ్శతగుణసుఖోత్కర్షోపలబ్ధేరకామహతత్వస్యపరమానందప్రాప్తిసాధనత్వవిధానార్థం. వ్యాఖ్యాతమన్యత్. దేవగంధర్వాః జాతితఏవ చిరలోకలోకా ఇతి పితౄణాం విశేషణం. చిరకాలస్థాయీ లోకో యేషాం పితౄణాం తే చిరలోకలోకాః ఆజాన

బ్రహ్మవిత్ప్రత్యస్తు కైవల్యైకతాం గతేతి యోజనా, అకామహతప్రత్యక్షత్వాభిధానాద్భేదప్రాప్తిం నిరస్యతి. ఆనందానందినోశ్చేతి. ప్రత్యక్షత్వాభిధానమజ్ఞానసంశయాదివ్యవధానాభావాభిప్రాయంనతు విషయవిషయిభావాభిప్రాయం. అదృశ్యేఽనాత్మ్యే, ఉదరమంతరం కురుత ఇత్యాదినా నిషేధాదిత్యర్థః. మీమాంసయా నిరతిశయానందం బ్రహ్మాస్మీతి నిర్ధారితం-తస్యాకామహతప్రత్యక్షత్వాభిధానాదభేదసిద్ధిః, న హి పరానందః పరస్య ప్రత్యక్షో భవతి, తస్మాన్నిరతిశయానందబ్రహ్మైకత్వం జీవస్య. బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతం మీమాంసయా చ సిద్ధముపసంహ్రియత ఇత్యర్థః.ఆదిత్యగ్రహణస్యాధిదైవికోపాధ్యుపలక్షణార్థస్యావివక్షితత్వం దర్శయితుం చోద్యముద్భావయతి.నన్వితి.'య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షన్పురుష'ఇత్యాదౌ

జ్ఞానాత్ ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనంద ఇతి శ్రుత్యా తస్యైవానందత్వముక్తం న చ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యం అనుకూలత్వం హ్యానందత్వం తచ్చ స్వత ఏవేష్టత్వం తచ్చ గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వప్రయుక్తమేవేత్యన్వయవ్యతిరేకసిద్ధం. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాత్ గుణవిభూత్యోరేవానందత్వం శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః అకామహతః సమస్తసాంసారిక

గంధర్వాణామానందాః, సఏకో దేవగంధర్వాణామా
నందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే శతం

ఇతి దేవలోకః తస్మిన్నాజానే జాతాః ఆజానజాః దేవాః స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతాః కర్మదేవాః యే వైదికేన కర్మణా అగ్నిహోత్రాదినా కేవలేన దేవాన్ సంయంతి దేవా ఇతి త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః ఇంద్రః తేషాం స్వామీ తస్యాచార్యో బృహస్పతిః ప్రజాపతిః విరాట్ త్రైలోక్యశరీరః బ్రహ్మా సమష్టివ్యష్టిరూపః సంసారమండలవ్యాపీ యత్రైతే ఆనందభేదాః ఏకతాం గచ్ఛంతి ధర్మశ్చ తన్నిమిత్తం జ్ఞానం చ తద్విషయమకామహతత్వం చ నిరతిశయం యత్ర స ఏష హిరణ్యగర్భో బ్రహ్మా తస్యైష ఆనందః శ్రోత్రియేణావృజినేనాకామహతేన చ సర్వతః ప్రత్యక్షముపలభ్యతే తస్మాదేతాని త్రీణి సాధనానీత్యవగమ్యతే తత్ర శ్రోత్రియత్వావృజినత్వే నియతే, అకామహతత్వం తు ఉత్కృష్యత ఇతి ప్రకృష్టసాధనతాఽవగమ్యతే తస్యాకామహతత్వప్రకర్షతశ్చ ఉపలభ్యమానః శ్రోత్రియప్రత్యక్షో బ్రహ్మణ ఆనందో యస్య పరమానందస్య మాత్రా ఏకదేశః. 'ఏతస్యైవానందస్య అన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతీ'తి శ్రుత్యంతరాత్ సఏష ఆనందో యస్య

శ్రుత్యంతరే మండలస్థస్య దక్షిణాక్షిస్థస్యైక్యస్య ప్రసిద్ధత్వాదిహాప్యాదిత్యస్థైక్యనిర్దేశే దక్షిణాక్షిగ్రహణంయుక్తమిత్యర్థః.అధ్యాత్మమధిదైవతంచ లింగాత్మోపాసనవివక్షాయాం తథాస్యాత్, నేహ తద్వివక్షితమిత్యాహ—నపరేతి. య ఏవం విద్వాన్ నిరతిశయానంద ఉత్కృష్టోపాధౌ ప్రతిబింబితః, స ఏవ నికృష్టోపాధౌ శిరఃపాణ్యాదిమతి పురుషే ప్రతిబింబిత ఇతి పరమానందమపేక్ష్య సమత్వం విశిష్టయోః స్వభావైక్యం చ వివక్షితమిత్యర్థః. వృత్తానువాదపూర్వకముత్తరగ్రంథమవతారయతి. అస్తి నాస్తీతి. సందిగ్ధం సప్రయోజనం చ విచారమర్హతి - అత్ర చ కస్మిన్పక్షే కో దోషః - కోవా లాభ ఇత్యాహ—కింతత ఇతి. ఉభయత్రానుపపత్తిం సంశయకారణమాహ—యద్యన్యస్స్యాదితి. చోద్యముఖేన సంశయవ్యావృత్తిం ప్రయోజనమాహ—యద్యుభయ

భోగానుపహతః అతో ముక్త ఉచ్యత ఇత్యుక్తం. ఏవం చ యౌవనత్వదృఢగాత్రత్వసౌందర్యజ్ఞానబలైశ్వర్యాదయః సంభూయ యత్ర భవంతి స ఏకో మానుష ఆనందః అకామహతశ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి స ఆనందోఽస్తి ముక్తస్య సర్వానందానుభవశాలిత్వాత్తత్ర మానుషానందస్యాంతర్గతత్వాదితి భావః. తేయేశతమిత్యాది. యే మనుష్యా ఏవ సంతః కర్మవిశేషేణ విద్యావిశేషేణ వా అంతర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః - తే మనుష్యగంధర్వాః, అంతరిక్షలోకవాసినో దేవగంధర్వాః చిర

దేవగంధర్వాణామానందాః, స ఏకః పితౄణాం చిరలోక
లోకానామానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య,

మాత్రాస్సముద్రాంభస ఇవ విప్రుషః ప్రవిభక్తా యత్రైకతాం గతాః స ఏష పరమానంద
స్స్వాభావికః అద్వైతత్వాదానందానందినోశ్చాఽవిభాగోఽత్ర. తదేతన్మీమాంసాఫల
ముపసంహ్రియతే. స యశ్చాయం పురుష ఇతి, గుహాయాం నిహితః పరమే వ్యోమ్న్యాకా
శాకాదికార్యం సృష్ట్వా అన్నమయాంతం తదేవానుప్రవిష్టః స య ఇతి నిర్దిశ్యతే.
కోఽసౌ అయం పురుషే. యశ్చాసావాదిత్యే. యః పరమ ఆనందః శ్రోత్రియప్రత్యక్షో
నిర్దిష్టః యస్యైకదేశం బ్రహ్మాదీని భూతాని సుఖార్హాణ్యుపజీవంతి స యశ్చాసావాదిత్య
ఇతి నిర్దిశ్యతే స ఏకః భిన్నప్రదేశస్థఘటాకాశాకాశైకత్వవత్. నను తన్నిర్దేశే స య
శ్చాయం పురుష ఇతి అవిశేషతోఽధ్యాత్మం న యుక్తో నిర్దేశః యశ్చాయం దక్షిణే
క్షిన్నితి తు యుక్తః, ప్రసిద్ధత్వాత్ న - పరాధికారాత్ పరో హ్యత్రాధి
కృతః. 'అదృశ్యేఽనాత్మ్యే. భీషాస్మాద్వాతః పవతే. సైషానందస్య మీమాంసే'తి
న హ్యకస్మాదప్రకృతో యుక్తో నిర్దేష్టుం పరమాత్మవిజ్ఞానం చ వివక్షితం తస్మాత్పర ఏవ
నిర్దిశ్యతే స ఏక ఇతి. నన్వానందస్య మీమాంసా ప్రసక్తా తస్యా అపి ఫలం ఉపసంహ

ఖేత్యాదినా. ఏతదేవ మమ విచారారంభకస్య స్వస్త్యయనం - కల్యాణం, యస్మా
న్మేకత్వవాదినం త్వమాత్థ బ్రూషే, అప్రతిపన్నవస్తువాదిత్వాదనేకత్వవాదినోఽ
ప్యేకస్య వస్తునః సమ్మతత్వాదనేకవస్తువాదినశ్చ, బహవః ప్రతిపక్షాస్సంతి మమేత్యర్థ
తోఽపి కల్యాణం, అనేకత్వస్యాఽన్యోన్యాశ్రయాదిదోషదుష్టత్వాత్పూర్వపక్షనిరాకర
ణేన సిద్ధాంతోపపత్తేశ్చేత్యర్థః. విచారారంభముపపాద్య సిద్ధాన్తముపక్రమతే.-స ఏవ
తు స్యాదితి. ఔపాధికభేదభిన్నోఽప్యేవం విత్స్వతః పర ఏవ స్యాదిత్యర్థః. అవిద్యా
ధ్యారోపితా బ్రహ్మత్వవ్యావృత్తిరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిర్వివక్షితేతి ఫలవాక్యస్యైవమర్థతా
కథమవగమ్యతే - న పునరప్రా(ప్త ప్తా)ప్రాప్తిరిత్యాహ—కథమితి. పరిహరతి. విద్యా
మాత్రేతి. అన్యథాప్యుపపత్తిం శంకతే.-మార్గేతి. గంతుః స్వతో గ్రామత్వాభావేఽపి

కాలస్థాయీ లోకః చిరలోకః, చిరలోకో లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః -
ఆజానః దేవలోకః. తత్ర జాతాః ఆజానజాః స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా
ఇత్యర్థః అగ్నిహోత్రాదికర్మణా అగ్నీంద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః
దేవాస్తు వసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః ఇంద్రబృహస్పతీ. ప్రసిద్ధౌ ప్రజా
పతిః చతురుఖః న తు దక్షాదయః, ఏకవచనశ్రవణాత్. తే యే శతం ప్రజాపతేరితి.

తే యే శతం పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందాః ।

౨. స ఏకః ఆజానజానాం దేవానామానందః, శ్రోత్రి

ర్తవ్యం అభిన్నః స్వాభావికఆనందః పరమాత్మైవ న విషయవిషయిసంబంధజనిత ఇతి. నను తదనురూపఏవాయం నిర్దేశః సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే సఏక ఇతి భిన్నాధికరణస్థవిశేషోపమర్దనేన. నన్వేవమప్యాదిత్యవిశేషప్రమాణమనర్థకం నానర్థకం ఉత్కర్షాపకర్షాపోహార్థత్వాత్ ద్వైతస్య హి యో మూర్తామూర్తలక్షణస్య పరఉత్కర్షస్సవిత్రంతర్గతః సచేత్పురుషగతవిశేషోపమర్దేన పరమానందమపేక్ష్య సమో భవతి న కశ్చిదుత్కర్షోఽపకర్షో వా తాం గతిం గతస్యేతిః. 'అభయం ప్రతిష్ఠాం విదంత ఇత్యుపపన్నం అస్తినాస్తీత్యనుప్రశ్నో వ్యాఖ్యాతః. కార్యరసలాభప్రాణనాభయప్రతిష్ఠాభయదర్శనోపపత్తిభ్యోఽస్త్యేవతదాకాశాదికారణం బ్రహ్మేతి అపాకృతోఽనుప్రశ్నఏకః ద్వావన్యావనుప్రశ్నౌ విద్వదవిదుషోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యప్రాప్తివిషయౌ తత్ర విద్వాన్ సమశ్నుతే న సమశ్నుత ఇతి అనుప్రశ్నోఽన్త్యః తదపాకరణాయోచ్యతే మధ్యమోఽనుప్రశ్నోఽన్త్యాపాకరణాదేవాపాకృత ఇతి తదపాకరణాయనయత్యతే సయః కశ్చిదేవం యథోక్తం బ్రహ్మోత్సృజ్యోత్కర్షాపకర్ష మద్వైతం సత్యం జ్ఞానమనంతమస్తీత్యేవంవేత్తీత్యేవంవిత్ ఏవంశబ్దస్య ప్రకృతపరామర్శార్థత్వాత్ సకిం.

యథామార్గజ్ఞానోపదేశః సార్థకః తథా జీవస్య స్వతో బ్రహ్మత్వాభావేఽపి విద్యోపదేశః - అభ్యాసద్వారేణ బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వాదిత్యర్థః. త్వం గ్రామోఽసీతి న తవోపదేశః, అత్రాభేదోపదేశః ప్రతీయతే - అత ఉపదేశవైషమ్యాన్న దృష్టాంతో యుక్త ఇత్యాహ—న వైధర్మ్యాదితి. యది విదుషస్సకాశాదన్య ఈశ్వరో భయహేతుర్నాస్తి-కా తర్హి గతిర్వ్యతిరిక్తేశ్వరదర్శనస్యేత్యాశంక్యాహ.-అన్యస్య చేతి. కల్పితభేదవిశిష్టరూపేణేశ్వరస్యావిద్యాకృతత్వే మిథ్యాత్వే సతి విద్యయా తత్రావస్తుత్వదర్శనముపపద్యతే - ఈశ్వరో మమ ప్రశాస్తేతి మిథ్యైతత్ - యతస్తస్య మమ చైకాత్మ్యమేవ పరమార్థమితి విద్వద్దృష్ట్యావిశిష్టస్యాసత్త్వమిత్యర్థః. దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే. నైవమితి యథా చంద్రైకత్వదర్శనాత్ ద్వితీయశ్చంద్రో న గృహ్యతే,

అత్ర బ్రహ్మశబ్దః. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి'తి ప్రకృతబ్రహ్మపరః, న చ బ్రహ్మానందస్య తేయే శతమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి శంక్యమ్. క్షణార్ధేన బహూని యోజనాని గచ్ఛతి రవౌ ఇషువద్గచ్ఛతి సవితేతి ఇషుసామ్యప్రతిపాదకవచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తిపరత్వవత్ తే యేశతమితి వాక్యస్యాపి చతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణితచతుర్ముఖానందాన్న్యూనానధికత్వపరత్వాభావాత్, ఏవంభూత ఆనందమయః, 'యో

యస్య చాకామహతస్య, తే యే శతమాజానజానాం
దేవానామానందాః, స ఏకః కర్మదేవానాం దేవానా

అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య. దృష్టాదృష్టేష్టవిషయసముదాయో హ్యయం లోకః తస్మాదస్మా ల్లోకాత్ప్రేత్య ప్రత్యావృత్య నిరపేక్షో భూత్వా ఏతం-యథావ్యాఖ్యాతం అన్నమ యమాత్మానముపసఙ్క్రామతి విషయజాతమన్నమయాత్పిండాత్మనో వ్యతిరిక్తం న పశ్యతి సర్వం స్థూలభూతమన్నమయమాత్మానం పశ్యతీత్యర్థః. తతోఽభ్యంతరమేతం ప్రాణమయం సర్వాన్నమయాత్మస్థమవిభక్తం అథైతం మనోమయం విజ్ఞానమయం ఆనం దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతి. అథాదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే తత్రైతచ్చింత్యం. కోఽయమేవంవిత్? కథం వా సంక్రామతీతి కింపరస్మాదాత్మనోఽన్యస్సఙ్క్రమణకర్తా ప్రవిభక్తః ఉత స ఏవేతి కింతతః యద్యన్యస్స్యాత్, శ్రుతివిరోధః. తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్. అన్యోఽసావన్యో ఽహమస్మీతి న స వేద. 'ఏకమేవాద్వితీయం. తత్త్వమసీ'తి అథ స ఏవానందమయ మాత్మానముపసంక్రామతీ'తి కర్మకర్తృత్వానుపపత్తిః పరస్యైవ చ సంసారిత్వం పరా భావో వా. యద్యుభయథా ప్రాప్తో దోషో న పరిహర్తుం శక్యత ఇతి వ్యర్థా చింతా అథాన్యతరస్మిన్ పక్షే దోషాప్రాప్తిః తృతీయే వా అ(దు)దృష్టే పక్షే స ఏవ

నైవం బ్రహ్మవిదా గృహ్యతే వ్యతిరిక్తేశ్వరః, ప్రతినియతప్రపంచావభాసస్య భోజనా దిప్రవృత్త్యనుపపత్త్యా జీవన్ముక్తస్యాప్యభ్యుపగమాత్ప్రపంచనియమస్య చేశ్వరాధీన త్వాభ్యుపగమాదిత్యర్థః. యద్యపి జాగరే వ్యతిరేకాభాసదర్శనం విదుషః - తథాపి న తద్భయకారణం, న హి మాయావీ స్వవిరచితవ్యాఘ్రాభాసాద్బిభేతి, అవిదుషో ఽపి వ్యతిరేకదర్శనం న సదాతనమిత్యాహ.—న సుషుప్తేతి. సుషుప్తే వ్యతిరేకాగ్ర హణమసత్త్వసాధకం న భవతీత్యాహ.—సుషుప్త ఇతి. యథా ఇషుకార ఇష్వా సక్తమనస్కతయా తద్వ్యతిరిక్తం విద్యమానమపి న పశ్యతి. తథా సుషుప్తేఽపి నిద్రాసుఖాసక్తతయా సదపి ద్వితీయం న పశ్యతి - న త్వభావాదిత్యర్థః. అస్యా సక్తస్య తద్వ్యతిరిక్తాదర్శనేఽపి తద్దర్శనమేవాస్తి, సుషుప్తేఽపి న కించిదజ్ఞాసిషమితి ప్రత్యయాత్సుఖస్యాప్యాత్మతాదాత్మ్యాదజ్ఞానస్య చ వ్యతిరిక్తత్వానిర్వచనాదతస్త

వేదనిహితం గుహాయామి'తి హృదయగుహానిహితత్వేన ఉపాస్యమానః కీదృశవిగ్రహ విశేషవిశిష్టః - కో వా దేవతావిశేష ఇత్యాకాంక్షాయామాహ—స యశ్చాయమితి. య ఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుః హిరణ్యకేశః ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామేతి ఆదిత్యమండలాంతర్వర్తి కమనీయ విగ్రహాయుక్తో యః పుండరీకాక్షః -

మానందః, యే కర్మణా దేవానపి యంతి, శ్రోత్రియస్య
చాకామహతస్య, తేయే శతం కర్మదేవానాం దేవానా
మానన్దాః, స ఏకో దేవానామానందః, శ్రోత్రియస్య

శాస్త్రార్థ ఇతి వ్యర్థైవ చింతా - న - తన్నిర్ధారణార్థత్వాత్ సత్యం ప్రాప్తో దోషో న శక్యః పరిహర్తుం అన్యతరస్మిన్ తృతీయే వా పక్షే అ(దు)దృ)ష్టే అవధృతే వ్యర్థా చింతా స్యాత్ న తు సోఽవధృత ఇతి తదవధారణార్థత్వాదర్థవత్యేవైషా చింతా సత్యమర్థవతీ చింతా. శాస్త్రార్థావధారణార్థత్వాత్. చింతయసి చ త్వం న తు నిర్ణేష్యసి కిం న నిర్ణేతవ్యమితి వేదవచనం? న–కథం తర్హి బహుప్రతిపక్షత్వాత్. ఏకత్వవా దిత్వం వేదార్థపరత్వాత్. బహవో హి నానాత్వవాదినో వేదబాహ్యాస్త్వత్ప్రతిపక్షాః అతో మమాశంకాం న నిర్ణేష్యసీతి ఏతదేవ మే స్వస్త్యయనం యస్త్వామేకయోగిన మనేకయోగి బహుప్రతిపక్షమాత్థ అతో జేష్యామి సర్వాన్ ఆరభే చ చింతాం. స ఏవ తు స్యాత్ తద్భావస్య వివక్షితత్వాత్ తద్విజ్ఞానేన పరమాత్మభావో హ్యత్ర వివక్షితః. 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమి'తి న హ్యన్యస్యాన్యభావాపత్తి రుపపద్యతే. నను తస్యాపి తద్భావాపత్తిరనుపపన్నైవ న అవిద్యాకృతా తదాత్మభావాపోహార్థత్వాత్ యేయం హి బ్రహ్మవిద్యయాఽఽస్వాత్మప్రాప్తిరుపదిశ్యతే సా అవిద్యాకృతస్యాన్నమ

త్త్వేకద్వితీయాభావాదేవాగ్రహణమిత్యాహ—న సర్వాగ్రహణాదితి. సుషుప్తే చేదను పలంభాదసత్త్వం తర్హి జాగ్రత్స్వప్నయోరుపలంభాద్ద్వైతస్య సత్త్వం కిం న స్యాది త్యాహ—జాగ్రదితి. అనాత్మాదావాత్మత్వాదిబుద్ధిరవిద్యా. తద్భావే ఏవ ద్వైతోపల మ్భాన్నోపలంభమాత్రం సత్త్వసాధకం అన్యథా శుక్తిరూప్యాదేరపి సత్త్వప్రసంగా దిత్యాహ—నావిద్యేతి. పూర్వవాద్యాహ—సుషుప్త ఇతి. సుషుప్తే ద్వితీయస్యా గ్రహణమపి లయరూపావిద్యాకృతం న తు భేదాభావనిబంధనం అతో యదుక్తం సుషుప్తే సర్వాత్మకబ్రహ్మభూతో జీవః స్వవ్యతిరిక్తమభావాదేవ న పశ్యతీతి తదస దిత్యర్థః. సతోఽపి ద్వితీయస్యావిద్యావశాదగ్రహణమితి కోఽర్థః. కిం గ్రహణప్రాగ భావో జాయతే? ఉతాప్రకాశారోపః? కింవాఽగ్రహణాకారావికృతస్వరూపావ

స ఏవ హృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చ పుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహో పేతో నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిశిష్టత్వేన హృదయగుహావ ర్తినో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితార్థః. అత్ర 'సచ్చత్యచ్చాభవది'తి చిదచిచ్ఛరీరకత్వేనా నుసంధానముక్తం. 'సత్యం జ్ఞానమి'తి స్వరూపేణానుసంధానముక్తం, తచ్చ స్వరూపేణా

చాకామహతస్య, తే యే శతం దేవానామానందాః.

3. స ఏక ఇంద్రస్యానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహ

యావిశేషాత్మనః ఆత్మత్వేనాధ్యారోపితస్యానాత్మనోఽపోహార్థా కథమేవమర్థతావ గమ్యతే విద్యామాత్రోపదేశాత్ విద్యాయాశ్చ దృష్టం కార్యమవిద్యానివృత్తిః తచ్చేహ విద్యామాత్రమాత్మప్రాప్తిసాధనముపదిశ్యతే మార్గవిజ్ఞానోపదేశవదితి చేత్. తదాత్మత్వే విద్యామాత్రసాధనోపదేశోఽహేతుస్స్యాత్ కస్మాత్? దేశాంతరప్రాప్తౌ మార్గవిజ్ఞానోపదేశదర్శనాత్ న హి గ్రామఏవ గంతా ఇతి చేన్న వైధర్మ్యాత్. తత్ర హి గ్రామవిషయం విజ్ఞానం నోపదిశ్యతే తత్ప్రాప్తిమార్గవిషయమేవోపదిశ్యతే విజ్ఞానం న తథేహ బ్రహ్మవిజ్ఞానవ్యతిరేకేణ సాధనాంతరవిషయం విజ్ఞానముపదిశ్యతే ఉక్తకర్మాదిసాధనాపేక్షం బ్రహ్మవిజ్ఞానం పరప్రాప్తౌ సాధనముపదిశ్యత ఇతి చేన్న నిత్యత్వాన్మోక్షస్యేత్యాదినా ప్రత్యుక్తత్వాత్ శ్రుతిశ్చ. 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ ది'తి కార్య (స్థ) స్యతదాత్మత్వం దర్శయతి అభయప్రతిష్ఠోపపత్తేశ్చ యది హి విద్యావాంత్స్వాత్మనోఽన్యన్న పశ్యతి తతః. 'అభయం ప్రతిష్ఠాం విందత' ఇతి స్యాత్ భయహేతోః పరస్యాన్యస్యాభావాత్ అన్యస్య చా విద్యాకల్పితత్వేన విద్యయా అవస్తుత్వదర్శనోపపత్తిః తద్ధిద్వితీయస్య చంద్రస్యాసత్త్వం యదతైమిరికేణ చక్షుష్మతా న గృహ్యతే నైవం న గృహ్యత ఇతి చేన్న-సుషుప్తసమాహితయోరగ్రహణాత్ సుషుప్తే

స్థానం? నాద్యః ప్రాగభావస్యానాదిత్వాభ్యుపగమాత్ - న ద్వితీయః-పరైర్ద్వితీయస్యాస్వప్రకాశతాస్వాభావ్యాభ్యుపగమేనాప్రకాశారోపానభ్యుపగమాత్. అప్రకాశారోపే చ సర్వస్య స్వప్రకాశబ్రహ్మాత్మతాయా అభ్యుపగంతవ్యత్వేనాస్మత్సమీహిత సిద్ధిప్రసంగాత్. న తృతీయ ఇత్యాహ—న స్వాభావికత్వాదితి. అవికృతస్వరూపావస్థానం నావిద్యాకార్యం - అనాగంతుకత్వాదిత్యర్థః. ఏతత్ స్ఫుటయతి. ద్రవ్యస్య హీత్యాదినా. సన్మాత్రం ద్రవ్యముచ్యతే స్వాతన్త్ర్యసిద్ధ్యభిప్రాయేణ నవైశేషికాభిప్రాయేణ క్రియావద్గుణవత్సమవాయికారణం ద్రవ్యం మానాభావాదితి ద్రష్టవ్యం. అవిక్రియేతి. విక్రియాఽభావోపలక్ష్యం స్వరూపం అనపేక్షసిద్ధిత్వాదిత్యర్థః. గ్రహణాదివిక్రియా న స్వాభావికీ-పరాపేక్షత్వాత్ స్ఫటికలౌహిత్యవదిత్యర్థః. యదు

నుసంధానం ఆదిత్య మండలాంతర్వర్తిపుండరీకాక్షత్వవిశిష్టతయా చోక్తం భవతి. 'జీవ ముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాది'తిసూత్రే భగవతా భాష్యకృతా. తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాంతరేష్వప్యాశ్రితం. "సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే" త్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశత్

తస్య, తే యేశతమింద్రస్యానందాః, స ఏకో బృహస్ప
తేరానందః, శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే
శతం బృహస్పతేరానందాః, సఏకః ప్రజాపతేరానందః,

ఽగ్రహణమన్యాసక్తవదితి చేన్న-సర్వాగ్రహణాత్ జాగ్రత్స్వప్నయోరన్యస్య గ్రహణాత్సత్త్వమేవేతి చేన్న అవిద్యాకృతత్వాజ్జాగ్రత్స్వప్నయోః యదన్యగ్రహణం జాగ్రత్స్వప్నయోః తదవిద్యాకృతం అవిద్యాఽభావే అభావాత్ సుషుప్తే అగ్రహణమప్యవిద్యాకృతమితి చేన్న-స్వాభావికత్వాత్ ద్రవ్యస్య హి తత్త్వమవిక్రియా పరానపేక్షత్వాత్ - విక్రియానతత్త్వం పరాపేక్షత్వాత్ న హి కారకాపేక్షం వస్తునస్తత్త్వం సతో విశేషః కారకాపేక్షః విశేషశ్చ విక్రియా జాగ్రత్స్వప్నయోశ్చ గ్రహణం విశేషః యద్ధి యస్య నాన్యాపేక్షం స్వరూపం తత్తస్య తత్త్వం యదన్యాపేక్షం న తత్తత్త్వం అన్యాభావే అభావాత్ తస్మాత్స్వాభావికత్వాజ్జాగ్రత్స్వప్నవన్న సుషుప్తే విశేషః యేషాం పునరీశ్వరోఽన్య ఆత్మనః కార్యం చాన్యత్ తేషాం భయానివృత్తిః భయస్యాన్యనిమిత్తత్వాత్ సతోఽన్యస్యాత్మహానానుపపత్తేః నచాసత ఆత్మలాభః సాపేక్షస్యాన్యస్య భయహేతుత్వమితి చేన్న-తస్యాపి తుల్యత్వాత్ యద ధర్మాద్యన్యసహాయభూతం నిత్యమనిత్యం వా నిమిత్తమపేక్ష్యాన్యద్భయకారణం స్యాత్

క్తవదనపేక్షసిద్ధిత్వాదవిక్రియత్వమితి తత్ స్ఫుటయతి.-యద్ధీతి. ఏవం స్వమతే చిత్సత్త్వావ్యతిరిక్తేశ్వరస్య భయహేతోరభావాదభయం విదుషస్సంభవతీత్యుపపాద్య ద్వైతిపక్షే తదసంభవమాహ.—యేషామితి. సతోఽన్యస్య స్వరూపే స్థితే నష్టే వా మాభూద్ధ్వంసః వ్యాఘాతాత్తదవస్థానాచ్చ. తర్హ్యసత ఏవ భయస్యోత్పాదేఽభయప్రాప్తిర్భవిష్యతీత్యాశంక్యాహ—న చాసత ఇతి. వ్యతిరిక్తేశ్వరస్య సత్తామాత్రేణ న భయహేతుత్వం కింతు ప్రాణికృతధర్మాధర్మాద్యపేక్షస్య. తు తదభావాదభయం భవిష్యతీత్యాశంక్య నైతత్సాంఖ్యేన వాచ్యం - అధర్మాదేరపి సతస్తేనాత్యంతాసత్త్వానంగీకారాత్. నైయాయికాదిమతేఽపి సతి హేతౌ కార్యాత్యంతాభావస్య దురవధారణత్వాత్తేనాపి న వాచ్యమిత్యాహ—సతస్యాపీతి. కిం చ సచ్చేదసత్త్వమాపద్యతే

తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవ" దితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్యభోగోపకరణశరీరకతయా చానుసంధానమిత్యుక్తం ఏవమస్య ప్రాప్యతోపయుక్తముక్త్వా. 'ఉతావిద్వానముం లోకమి'త్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ—స య ఏవమితి. అత్ర య ఏవం విత్ అస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యేత్యనేన సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామర్చిరాది

శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, తే యే శతం ప్రజాపతేరానందాః, స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః. ౮. శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య, సయశ్చాయం పురుషే, యశ్చా

తస్యాపి తథాభూతస్యాత్మహానాభావాద్భయానివృత్తిః ఆత్మహానేవాసదసతోరితరేతరాపత్తౌ సర్వత్రానాశ్వాస ఏవ ఏకత్వపక్షే పునస్సన్నిమిత్తస్య సంసారస్యావిద్యాకల్పితత్వాదదోషః తైమిరికదృష్టస్య హి ద్వితీయచంద్రస్య నాత్మలాభో నాశో వాస్తి విద్యావిద్యయోస్తద్ధర్మత్వమితి చేన్న ప్రత్యక్షత్వాత్ వివేకావివేకౌ రూపాదివత్ప్రత్యక్షావుపలభ్యేతే అంతఃకరణస్థౌ న హి రూపస్య ప్రత్యక్షస్య సతో ద్రష్టృధర్మత్వం అవిద్యా చ స్వానుభవేన నిరూప్యతే మూఢోఽహం అవివిక్తం మమ దుర్విజ్ఞానమితి తథా విద్యావివేకోఽనుభూయతే ఉపదిశంతి చాన్యేభ్య ఆత్మనా విద్యాం బుద్ధ్వా తథా చాన్యేఽవధారయంతి తస్మాన్నామరూపపక్షస్యైవ విద్యావిద్యే నామరూపే చ నాత్మధర్మౌ. 'నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మే'తి శ్రుత్యంతరాత్ తే చ పునర్నామరూపే సవితర్యహోరాత్రే ఇవ కల్పితే న పరమార్థతో విద్యమానే అభేదే 'ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతీ'తి కర్మకర్తృత్వానుపపత్తిరితి చేన్న విజ్ఞానమాత్రత్వాత్సంక్రమణస్య న జలూకాదివత్సంక్రమణమిహోపదిశ్యతే కిం తర్హి విజ్ఞానమాత్రం సంక్రమణశ్రుతేరర్థః. నను ముఖ్యమేవ

అధర్మాదికం తర్హి ఆత్మన్యపి కః ప్రశ్వాసః తస్మాత్స్వభావవైపరీత్యం సతోఽసత్త్వగమనం కస్యాపి మతే న ఘటత ఇత్యాహ—సదసతోరితి. స్వమతం నిగమయతి. ఏకత్వపక్ష ఇతి, అవిద్యాకల్పితం భయం విద్యయా నివర్తత ఇతి వదతో విద్యావిద్యయోరాత్మధర్మత్వమిష్టం తతో ధర్మోత్పాదవినాశయోర్వికారిత్వమనిత్యత్వం చ ప్రసజ్యేతేతి శంకతే. విద్యావిద్యయోరితి. కల్పితయోర్విద్యావిద్యయోరాత్మని భయాభయహేతుత్వసంభవాన్నాత్మధర్మత్వే ప్రమాణమస్తి ప్రత్యుత వేద్యత్వాద్రూపాదివదాత్మధర్మత్వం నాస్తీత్యనుమాతుం శక్యత ఇత్యాహ—న ప్రత్యక్షత్వాదితి. చిన్మాత్రతంత్రా అనాదిరనిర్వాచ్యాఽవిద్యాఽన్తఃకరణరూపేణ పరిణమతే తచ్చాంతఃకరణం తామససాత్త్వికావస్థాభేదేన భ్రాంతిసమ్యగ్జ్ఞానాకారేణ పరిణమతే తస్మిన్ ప్రతి

మార్గ ఉక్తో భవతి, ఆనందమయమాత్మానముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోగ్యభోక్తృభావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మైక్యపక్షో నిరస్తో భవతి ఏతమన్నమయమిత్యాదిషు పంచస్వపి పర్యాయేష్వేతచ్ఛబ్దః పరమాత్మ

సావాదిత్యే, సయేకః, సయఏవంవిత్, అస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్య, ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి, ఏతం ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి, ఏతం మనోమయ

సంక్రమణం శ్రూయతే ఉపసంక్రామతీతి చేన్న - అన్నమయే అదర్శనాత్. న ముఖ్యమేవసంక్రమణం న హ్యన్నమయముపసంక్రామతో బాహ్యాదస్మాల్లోకాజ్జలూకావత్సంక్రమణం దృశ్యతే అన్యథా వా మనోమయస్య బహిర్నిర్గతస్య విజ్ఞానమయస్య వా పునః ప్రత్యావృత్త్యాత్మసంక్రమణమితి చేన్న-స్వాత్మని క్రియావిరోధాత్ అన్యోఽన్నమయముపసంక్రామతీతి ప్రకృత్యమనోమయో విజ్ఞానమయో వా స్వాత్మానమేవోపసంక్రామతీతి విరోధస్స్యాత్ తథా నానందమయస్యాత్మ సంక్రమణముపపద్యతే, తస్మాన్న ప్రాప్తిస్సంక్రమణం, నాప్యన్నమయాదీనామన్యతమకర్తృకం, పారిశేష్యాదన్నమయాద్యానందమయాన్తాత్మవ్యతిరిక్తకర్తృకంజ్ఞానమాత్రం చ సంక్రమణముపపద్యతే జ్ఞానమాత్రత్వే చ ఆనందమయాంతస్థస్యైవ సర్వాంతరస్యాకాశాద్యన్నమయాంతం కార్యం సృష్ట్వా అనుప్రవిష్టస్య హృదయగుహాభిసంబంధాదన్నమయాదిష్వనాత్మస్వాత్మవిభ్రమస్సంక్రమణాత్మకవివేకజ్ఞానోత్పత్త్యా వినశ్యతి, తదేతస్మిన్నవిద్యావిభ్రమనాశే సంక్రమణ శబ్ద ఉపచర్యతే, న హ్యన్యథా సర్వగతస్యాత్మనస్సంక్రమణముపపద్యతే, వస్త్వంతరాభావాచ్చ, న చ స్వాత్మన ఏవ సంక్ర

బింబితశ్చిద్ధాతుః స్వోపాధిధర్మేణైవ భ్రాంతః సమ్యగ్దర్శీతి చ వ్యవహ్రియతే న తత్త్వతో విద్యావిద్యావత్త్వమిత్యాహ—తే చ పునరితి. ఉక్తన్యాయేన బ్రహ్మావిత్తో బ్రహ్మాభిన్న ఇత్యుక్తం తత్ర పరోక్తముద్భావ్య నిరస్యతి. అభేద ఇత్యాదినా. నానందమయః పరమాత్మా న చ తత్ర ప్రవేశస్సంక్రమణం కింతు అవిషయబ్రహ్మాత్మత్వాజ్ఞానేనానందమయస్యాత్మ తయా భ్రాంతిగృహీతస్యాతిక్రమణం బాధోఽత్ర వివక్షిత ఇత్యర్థః. అన్యథా వేతి. నీడే పక్షిప్రవేశవద్వేత్యర్థః. యద్యప్యన్నమయే ముఖ్యం సంక్రమణం న సంభవతి తథాపి మనో బుద్ధ్యోర్బహిర్విషయే ప్రవృత్తయోస్తతో వ్యావృత్త్య స్వరూపేఽవస్థానం సంక్రమణం దృష్టం తథా దుఃఖిన ఆనందమయస్య స్వరూపేఽవస్థానం సంక్రమణం భవిష్యతీత్యాహ—మనోమయస్యేతి. స్వరూపావస్థా

పరః, అన్నమయప్రాణమయమనోమయ విజ్ఞానమయశబ్దాః తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః. అత్ర వ్యాసార్యైః "సర్వోఽపి విద్వాన్ అస్మాల్లోకాత్ ప్రేత్యాన్నమయాదిసమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తాపన్నసుభవ

మాత్మానముపసంక్రామతి. ౫. ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మా
నముపసంక్రామతి. ౫. ఏతమానందమయమాత్మానముప
సంక్రామతి. తదప్యేష శ్లోకో భవతి.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

ఉ.—యతో వాచో నివర్తంతే, అప్రాప్య మనసా సహా, ఆ

మణం , న హి జలూకాస్యాత్మానమేన సంక్రామతి, తస్మాత్, 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి యథోక్తలక్షణాత్మప్రతిపత్త్యర్థమేవ బహుభవనసర్గప్రవేశరసభయాభయ సంక్రమణాదిపరికల్ప్యతే ఆత్మన్యేవ బ్రహ్మణి సర్వవ్యవహారవిషయే న తు పరమార్థతో నిర్వికల్పే బ్రహ్మణి కశ్చిదపి వికల్ప ఉపపద్యతే,తమేతం నిర్వికల్పమాత్మానమేవం క్రమేణోపసంక్రమ్య, విదిత్వా న బిభేతి కుతశ్చన, అభయం ప్రతిష్ఠాం విందత ఇతి ఏతస్మిన్నర్థే హ్యేష శ్లోకో భవతి, సర్వస్యైవాస్య ప్రకరణస్య ఆనందవల్ల్యర్థస్య సంక్షేపతః ప్రకాశనాయ ఏష మంత్రో భవతి.

శం—యతః యస్మాన్నిర్వికల్పాద్యథోక్తలక్షణా దద్వయాదానందాదాత్మనో

నస్యానాగంతుకత్వాత్ప్రక్రమవిరోధాచ్చ న తన్ముఖ్యం సంక్రమణమిత్యాహ—నేతి. జ్ఞానమాత్రత్వే వాసంక్రమణస్య కిం ఫలతీత్యత ఆహ—జ్ఞానమాత్రత్వే చేతి. ముఖ్యాసంభవే గౌణార్థగ్రహణం న్యాయ్యమేవ అతోఽధిష్ఠానయాథాత్మ్యప్రతి (పత్త్యా) షేధ) విశిష్టసాధ్యస్తస్యబాధనమేవ సంక్రమణం ఫలతీతి భావః. ఇతశ్చ(న)తన్ముఖ్యం సంక్రమణమన్వేషణీయమిత్యాహ—వస్త్వంతరాభావాచ్చేతి. సంక్రమణస్యోపచారికత్వం వ్యాఖ్యాయప్రకరణస్య మహాతాత్పర్యముపసంహరచ్ఛలేనాహ—తస్మాదితి.

ఆ—సాధ్వసాధునీ న స్తః - ప్రకాశేతే చేతి సత్ప్రకాశమాత్రమాత్మతత్త్వ

తీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తం భవ'' తీత్యుక్తం. అభయం ప్రతిష్ఠాం విందతే అథ సోఽభయంగతో భవతీత్యుక్తార్థేసాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి. తదపీతి.

టం—యతోవాచ ఇతి. వాఙ్మనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్యైవ నివృత్తే భవతః - తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యంతికనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః - తదేవోపపాదయతి. ఏతమితి. స్వర్గాదిహేతుభూతం సుకృతం నాకార్షం - నరకాదిహేతుభూతం దుష్కృతమకార్షమితీదృశీ చింతా ఏతం - బ్రహ్మవిదం న బాధతే - స్వర్గాదిలోకేష్విచ్ఛాయా అభావాత్ - [illegible]నర్థప్రాపకతయా నరకాదిభయస్యాప్యభావాత్ - ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యా

నందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చనేతి, ఏతగ్ం

వాచః - అభిధానాని ద్రవ్యాదిసవికల్పవస్తువిషయాణి వస్తుసామాన్యాన్నిర్వికల్పేఽద్వయేఽపి బ్రహ్మణి ప్రయోక్తృభిః ప్రకాశనాయ ప్రయుజ్యమానాని అప్రాప్య-అప్రకాశ్యైవ నివర్తంతే - స్వసామర్థ్యాద్ధీయంతే, మన ఇతి ప్రత్యయః విజ్ఞానం తచ్చ యత్రాభిధానం ప్రవృత్తమతీంద్రియేఽప్యర్థే-తద (ర్థేచ) స్యేవ) ప్రవర్తతే ప్రకాశనాయ యత్ర చ విజ్ఞానం తత్ర వాచః ప్రవృత్తిః. తస్మాత్సహైవ వాఙ్మనసయోః- అభిధానప్రత్యయయోః ప్రవృత్తిస్సర్వత్ర, తస్మాద్బ్రహ్మప్రకాశనాయ సర్వథా మేవ తయోః స్వరూపం - తతోఽతిరిక్తం (యద)పదా)ర్థానర్థహేతుత్వం నామ ప్రయుక్తమాహాత్మ్యమపి ధ్యేయమిత్యాహ—నయ ఇతి. ఏతే ఏతాభ్యాం పుణ్యపాపాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతే - రక్షతీత్యర్థః. పుణ్యపాపఫలానుభవో నాస్తీత్యుక్తం భవతి. ఉభే ఇతి. పునర్వచనం పుణ్యపాపవిధూననసాతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ - అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయ చ. ఇత్యుపనిషదితి. ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః తాదృశోపదేశయోగ్యాయైవ వక్తవ్య ఇతి భావః. ఇదం చ ప్రకరణం సమన్వయాధ్యాయే ప్రథమపాదే చింతితం. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్. అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ'ఇతి శ్రుత ఆనందమయో జీవ ఏవ. 'నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య'ఇతి వృద్ధాదానందాద్వికారార్థేమయట్ ప్రత్యయస్య విధానే అవికారే పరమాత్మని మయట్ప్రత్యయార్థాసంభవాత్. శారీర ఇతి శరీరసంబంధశ్రవణాత్. 'అన్నమయంప్రాణమయమనోమయ విజ్ఞానమయానందమయా మే శుధ్యంతామి'తి ఆనందమయస్య శోధ్యత్వశ్రవణాత్- నిత్యశుద్ధస్య పరమాత్మనః శోధ్యత్వాసంభవాత్ - ఆనందమయో జీవ ఏవేతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే. ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ - ఆనందమయః పరమాత్మా. కుతః - అభ్యాసాత్ - నిరతిశయదశాశిరస్కృతయా. తేయేశతం తేయేశతమిత్యభ్యస్యమానస్యాపరిచ్ఛిన్నానందస్య పరిమితసుఖలవభాజిజీవే అసంభవాత్. 'వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్' - వికారవాచిమయట్ప్రత్యయశ్రవణాదానందమయో జీవ ఏవేతి చేత్. నాత్ర వికారవాచీ మయట్ప్రత్యయః. 'మయడ్వైతయోర్భాషాయాంభక్ష్యాచ్ఛాదనయోరి'తి పూర్వసూత్రాత్. 'నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య'ఇత్యత్ర భాషాయామిత్యనువృత్తేః వికారావయవయోర్మయట్ప్రత్యయస్య భాషావిషయత్వేన ఛందసి వికారార్థే మయటోఽసంభవాత్. యస్యపర్ణమయీత్యాదౌ తు. ద్వ్యచశ్ఛందసీతి విధానబలాదుపపద్యతే - ప్రకృతేత్వానందపదస్య ద్వ్యచ్త్వాభావేన న మయట్ప్రత్యయస్య సంభవః అత ఆనందమయ ఇత్యత్ర మయట్ప్రత్యయః. తత్ప్రకృతవచనే మయడితి సూత్ర

హ వావనతపతి, కిమహగ్ం సాధునా కరవం, కిమహం

ప్రయోక్తృభిః ప్రయుజ్యమానా అపి వాచో యస్మాదప్రత్యయవిషయాదనభిధేయాదదృశ్యాదివిశేషణాత్సహైవ మనసా - విజ్ఞానేన సర్వప్రకాశనసమర్థేన నివర్తంతే. తం బ్రహ్మణ ఆనందం శ్రోత్రియస్యావృజినస్యాకామహతస్య సర్వైషణావిముక్తస్య ఆత్మభూతం విషయవిషయిసంబంధవినిర్ముక్తం స్వాభావికం నిత్యమవిభక్తం పరమానందం బ్రహ్మణో విద్వాన్యథోక్తేన విధానేన న బిభేతి కుతశ్చన, నిమిత్తాభా

విశేషరూపం. తన్న వస్తు సత్ - ప్రకాశాన్యత్వేనాసత్త్వాదప్రకాశమానత్వాచ్చేత్యవిహితప్రాచుర్యార్థమయట్ప్రత్యయ ఏవ అతశ్చ ఆనందప్రచురత్వం చ పరమాత్మనస్సంభవతీతి పరమాత్మైవానందమయః. నను బ్రాహ్మణప్రచురో గ్రామ ఇత్యుక్తే తస్మిన్ గ్రామే అబ్రాహ్మణానామప్యల్పానాం సత్త్వం ప్రతీయతే, ఏవమిహాపి బ్రహ్మణ ఆనందప్రాచుర్యే కథితే అనానందస్యాపి లేశతః సత్త్వం ప్రతీయత ఇతి దుఃఖలేశశూన్యే పరమాత్మని ఆనందప్రాచుర్యోక్తిరపి న సంగచ్ఛత ఇతి చేత్. మైవం-ప్రచురప్రకాశస్సవితేత్యత్ర సవితుః ప్రకాశప్రాచుర్యే కథితేఽపి తద్విరోధితమోల్పత్వస్య తత్రాప్రతీతేః న హి సవితరి తమోలేశస్యాపి సంభావనాస్తి అతస్తత్ర యథాసవితం ప్రకాశప్రాచుర్యం వ్యధికరణచంద్రాదిగత ప్రకాశాల్పత్వాపేక్షం న తు సమానాధికరణాదిత్యగతతమోఽల్పత్వాపేక్షం. ఏవం బ్రహ్మణ్యానందప్రాచుర్యమపి వ్యధికరణజీవగతానందాల్పత్వాపేక్షమేవ, న తు సమానాధికరణబ్రహ్మగతస్వవిజాతీయదుఃఖాల్పత్వాపేక్షం అతో బ్రహ్మణి ఆనందప్రాచుర్యేనానుపపత్తిః. 'తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ. ఏష హ్యేవానందయాతీ'తి ఆనందమయస్య జీవానందయితృత్వం వ్యపదిశ్యతే అత ఆనందయితవ్యాజ్జీవాదానందయితా అన్య ఏవ. మాంత్రవర్ణికమేవ చ గీయతే. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి మంత్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవ. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇత్యాదినా ఆకాశాదికారణత్వేన ఆనందమయత్వేన చ గీయతే - న చ సత్యజ్ఞానత్వాదికం సవికారస్య సంకుచితజ్ఞానస్య జీవస్య సంభవతి. నను పరిశుద్ధస్వరూపస్య మంత్రవర్ణోదితసత్యజ్ఞానత్వాదికం సంభవతీతి చేత్ తత్రాహ. 'నేతరోఽనుపపత్తేః' ఇతరః - ముక్తోఽపి జీవో నాత్ర ప్రతిపాద్యః అనుపపత్తేః నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వసకలజగత్కారణత్వభయాభయహేతుత్వాదీనాం ప్రకరణప్రతిపాదితానాం ధర్మాణాం పరమాత్మవ్యతిక్తే అనుపపత్తేః. 'భేదవ్యవదేశాచ్చ. తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ' ఇతి విజ్ఞానశబ్దితబద్ధముక్తాత్మకసకల జీవభేదవ్యపదేశాచ్చ న ముక్తాత్మా ఇహ ప్రతిపాద్యః. 'కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా. సోఽకామయత బహు

పాపమకరవమితి, స య ఏవం విద్వానేతే ఆత్మానగ్

వాత్ న హి తస్మాద్విదుషోఽన్యద్వస్త్వంతరమస్తి వస్తుతో భిన్నం యతో బిభేతి. అవిద్యయా యదోదరమంతరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతీతి హ్యుక్తం. విదుష స్త్వవిద్యాకార్యస్య తైమిరికదృష్టద్వితీయచంద్రవన్నాశాత్ భయనిమిత్తస్యాభా వాన్న బిభేతి కుతశ్చ నేతి యుజ్యతే. మనోమయే చోదాహృతో మంత్రో మనసో బ్రహ్మవిజ్ఞానసాధనత్వాత్ తత్ర బ్రహ్మత్వమధ్యారోప్య తత్స్తుత్యర్థం. 'న బిభేతి కదా చనే'తి భయమాత్రం ప్రతిషిద్ధం. ఇహ త్వద్వైతవిషయే న బిభేతి కుతశ్చనేతి భయ నిమిత్తమేవ ప్రతిషిధ్యతే, నన్వస్తి భయనిమిత్తం సాధ్వకరణం పాపక్రియా చ నైవం. కథమితి. ఉచ్యతే - ఏతం యథోక్తమేవం విధం హ వావేత్యవధారణార్థౌ.

భిప్రేత్యాహ—స్వేన విశేషరూపేణేతి. ఆత్మైవావిద్యయా సాధ్వసాధురూపేణ ప్రతి

స్యాం ప్రజాయేయే'తి కామనామాత్రాదేవ ఆనుమానికప్రధాననిరపేక్షజగత్సృష్టృత్వ, ప్రతీతేర్న జీవ ఆనందమయః. 'అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి'-అస్మిన్ ఆనందమయే లబ్ధే సతి అస్య జీవస్య ఆనందయోగం. 'రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతీ'తి శాస్త్రం శాస్తి అతో జీవానందహేతుభూతలాభకర్మభూతస్య బ్రహ్మణః న జీవాభేద ఉపపద్యతే. నను నానందమయస్య బ్రహ్మత్వముపపద్యతే. 'బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే'తి తదాధారభూతతయా తత్పుచ్ఛత్వేన నిర్దిష్టస్యైవ బ్రహ్మత్వేనాభిధానాత్. ఆనంద మయస్యైవ ప్రధానప్రతిపాద్యత్వే. 'అసన్నేవ స భవతీ'తి తత్పర్యాయోక్త శ్లోకోఽపి ఆనందమయవిషయ ఏవ స్యాత్. న చ తస్మిన్ శ్లోకే ఆనందమయస్య నిర్దేశో దృష్టః తత్ర బ్రహ్మశబ్దస్యైవ శ్రవణాత్ అతః పుచ్ఛమేవ బ్రహ్మనానంద మయ ఇతి చేన్న ఆనందమయస్యైవ బ్రహ్మణః కయాచన భేదవివక్షయా అవయ వావయవిభావేన నిర్దేశోపపత్తేః ఇతరథా. 'ఆనంద ఆత్మే'తి మధ్యమావయవత్వేన నిర్దిష్ట స్యానందస్యాపి పుచ్ఛత్వేన నిర్దిష్టబ్రహ్మణోఽపి భేదః ప్రసజ్యేత మధ్యమావయవపుచ్ఛ యోర్భేదావశ్యంభావాత్ న చేష్టాపత్తిః బ్రహ్మణోఽనానందరూపత్వప్రసంగాత్ యది చ కయాచన భేదవివక్షయా ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వమధ్యమాంగత్వని రూపణం తర్హి అవయవావయవిభావభేదకల్పనమప్యభేదేఽపి సంగచ్ఛత ఇతి నానంద మయ బ్రహ్మణోర్భేదప్రసక్తిః న చానందమయస్య బ్రహ్మత్వే. 'ఆనందమయా మే శుధ్యంతామి'తి శోధ్యత్వమనుపపన్నమితి వాచ్యం - శోధ్యత్వస్య ప్రసాద్యత్వరూప తయా భక్తిప్రపత్తిలక్షణోపాయవశేన శాంతకోపత్వలక్షణప్రసాదవిశిష్టత్వరూపేణ

స్పృణుతే, ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ం స్పృణుతే,

న తపతి - నోద్వేజయతి, నాత్యంతం తాపయతి. కథం పునస్సాధ్వకరణం పాపక్రియా చ న తపతి. ఉచ్యతే. అహమేవం కిం, కస్మాత్ సాధు శోభనం కర్మ నాకరవం న కృతవానస్మీతి పశ్చాత్సంతాపో భవత్యాసన్నే మరణకాలే. తథా కిం - కస్మాత్పాపం - ప్రతిషిద్ధం కర్మా కరవం - కృతవానస్మీతి చ నరకపతనాదిదుఃఖభయాత్తాపో భవతి తే ఏతే సాధ్వకరణపాపక్రియే ఏవ మేతం న తపతః - యథా అవిద్వాంసం తపతః - కస్మాత్పునర్విద్వాంసం న తపత ఇతి. ఉచ్యతే - సయ ఏవం విద్వాన్న ఆసీత్ - ఇదానీం తు యే సాధ్వసాధునీ అర్థానర్థహేతూ బభూవతుః, తే

సాధ్యత్వసంభవేన శోధ్యత్వస్యాపి సంభవాత్ ఆనందమయస్యాబ్రహ్మత్వేచ. 'ఆనందమయోఽభ్యాసాది'త్యాది సూత్రగణస్యాసంబద్ధప్రలాపత్వం స్యాదిత్యాస్తాం తావత్ - తథాగుణోపసంహారపాదేయథావిద్యాంతరే శ్రుతానాం సంయద్వామత్వాదీనాం గుణానాం న విద్యాంతరే ఉపసంహారః. తథా సత్యత్వజ్ఞానత్వాదీనామపి విద్యావిశేషప్రకరణశ్రుతానాం నవిద్యాంతరే ఉపసంహారః. ప్రాపకాభావాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే. 'ఆనందాదయః ప్రధానస్య'-ప్రధానస్య గుణినో బ్రహ్మణః సర్వేషు ఉపాసనేష్వభేదాద్గుణ్యపృథగ్భూతానాం ఆనందాదీనాంం గుణానామపి సర్వేషు ఉపాసనేషు ఉపసంహారః. నన్వేవం ప్రియశిరస్త్వాదీనామపి సర్వేషూపాసనేషూపసంహారః ప్రాప్నోతి తత్రాహ. ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయా హి భేదే. ప్రియశిరస్త్వాదీనాం బ్రహ్మణో బుద్ధ్యారోపాయ కల్పితత్వేన బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్ నోపాసనాంతరే తస్య ప్రాప్తిః. యది హి బ్రహ్మణశ్శిరః పక్షపుచ్ఛాద్యవయవభేదస్స్యాత్ తర్హి బ్రహ్మణో మధ్యప్రదేశే ఉపచయః శిరఃప్రదేశే అపచయః ఇత్యాదికం పక్షివత్ ప్రసజ్యేత. న చానంతస్య బ్రహ్మణస్తదుపపద్యతే. నను ప్రియశిరస్త్వాదీనాం అబ్రహ్మగుణతయా సర్వవిద్యోపసంహారాప్రాప్తావపి సంయద్వామత్వాదీనాం బ్రహ్మగుణానాం సర్వవిద్యాసూపసంహారః ప్రాప్నోతి బ్రహ్మగుణానామానంత్యేనోపసంహారోఽశక్యశ్చ. తత్రాహ. 'ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్' - ఇతరేతు - ఆనందాదయః అర్థసామాన్యాత్ ప్రయోజనసామాన్యాత్ బ్రహ్మస్వరూపావగతిలక్షణప్రయోజనైక్యాత్ సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహర్తవ్యాః. తతశ్చ స్వరూపనిరూపకాః ధర్మాస్సత్యత్వజ్ఞానత్వానందత్వాదయస్సర్వాసు పరవిద్యాసు ఉపసంహర్తవ్యాః నిరూపితస్వరూపధర్మాః సత్యకామత్వాదయః న సర్వాసు పరవిద్యాసూపసంహర్తవ్యాః. నను ప్రియశిరస్త్వాదీనాం వస్తుతో బ్రహ్మధర్మత్వాభావే తదుపదేశః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ.

యఏవం వేద. ౧. ఇత్యుపనిషత్.

ఇతి నవమోఽనువాకః.

ఇత్యానందవల్లీనామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మ విదిదమయమిదమేకవిగ్ శతిరన్నాదన్న రసమయాద
న్నాత్ప్రాణో వ్యానో ఽపాన ఆకాశః పృథివీపుచ్ఛగ్
షడ్విగ్ శతిః ప్రాణం యజుర్ఋక్సామాదేశోఽథర్వాంగి

నేతే - సాధ్వసాధునీ తాపహేతూ ఇత్యాత్మానం స్పృణుతే - ప్రీణయతి. బలయతి వా. పరమాత్మభావేనోభే పశ్యతీత్యర్థః. ఉభే పుణ్యపాపే - హి - యస్మాదేవమేవ విద్వానేతే ఆత్మానమాత్మరూపేణైవ పుణ్యపాపే స్వేనవిశేషరూపేణ శూన్యే కృత్వా ఆత్మైవేతి జ్ఞానేన స్వాత్మానం సాధ్వసాధుకరణేన ప్రీణయత్యేవ లోకదృష్ట్యా నిష్పాద్య

'ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్' - ఆధ్యానాయ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్త్వాదిరుపదిశ్యతే ప్రయోజనాంతరస్యాభావాత్. 'ఆత్మశబ్దాచ్చ. అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ' ఇతి ఆనందమయస్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశాదాత్మనశ్చశిరఃపక్షపుచ్ఛాద్యసంభవాత్. ప్రియశిరస్త్వాదికం బుద్ధ్యారోహాయకల్పితమిత్యేవావసీయతే. నను, 'అన్యోఽంతర ఆత్మా ప్రాణమయ' ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మస్వపి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్. 'అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ' ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మవిషయత్వం కథం నిశ్చీయతే - తత్రాహ. 'ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్.' 'అన్యోఽంతర ఆత్మానందమయ'ఇత్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం ఇతరవత్. యథా ఇతరత్ర. 'ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా' ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం తద్వత్ కుతః ఏతత్ ఉత్తరాత్. 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే'తి ఆనందమయ విషయాదుత్తరాద్వాక్యాత్. 'అన్వయాదితి చేత్ స్యాదవధారణాత్'. పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిషు అనాత్మస్వాత్మశబ్దాన్వయదర్శనాన్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్ స్యాదవధారణాత్ - స్యాదేవ నిశ్చయః కుతః అవధారణాత్ పూర్వత్రాపి. 'తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూత' ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యావధారితత్వాత్ అన్నమయాదంతరే ప్రాణమయే ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా. తదనంతరం చ ప్రాణమయాదంతరే మనోమయే తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనందమయే ప్రక్రాంతా పరమాత్మబుద్ధిస్తదంతరాభావాత్. తదుత్తరాచ్చ. 'సోఽకామయతే'తి వాక్యాత్ ప్రతిష్ఠితే త్యుపక్ర

రసః పుచ్ఛం ద్వావిగ్ శతిర్యతశ్శ్రీర్ధర్తగ్ సత్యం యోగో
మహోష్టాదశవిజ్ఞానం ప్రియం మోదః ప్రమోద ఆనందో
బ్రహ్మపుచ్ఛం ద్వావిగ్ శతిరసన్నేవా థాష్టావిగ్ శతిరసత్
షోడశ, భీషాస్మాన్మనుషో మనుష్యగంధర్వాణాం దేవ

ఆత్మానం స్పృణుత ఏవ. కః. య ఏవం వేద. యథోక్తమద్వైతమానందం వేద - తస్యాత్మభావేన దృష్టే పుణ్యపాపే నిర్వీర్యే తాపకే జన్మారంభకే న ఇతి. యస్మాదేవం తస్మాదితి - ఇత్థమేవం యథోక్తాఽస్యాం వల్ల్యాం బ్రహ్మవిద్యా

మానే పుణ్యపాపే దృష్ట్వా విద్వాన్ న బిభేతీత్యాహ—స్పృణుత ఏవేతి.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందపూజ్యపాదశిష్య
శ్రీభగవదానందజ్ఞానవిరచితాయాం తైత్తిరీయోపనిషచ్ఛాంకర
భాష్యటీకాయాం బ్రహ్మానందవల్లీనామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః.

మేఽపి అక్షరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయ ఇతి నిరవద్యం న చ మయేఽపి పరమాత్మత్వబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దప్రయోగ ఇతి శంక్యం. తద్వదత్రా రానుపదేశాద్బాధకాభావాత్. నన్వితరవ్యావృత్త బ్రహ్మస్వరూపప్రతిపత్తికాలే త్వజ్ఞానత్వాదీనాం న ప్రతీయమానత్వ నియమస్సంభవతి అస్థూలత్వాదినా అంతర్యామిత్వ జగత్కారణత్వలక్ష్మీపతిత్వనిరుపాధికసర్వజ్ఞత్వాదిభిర్వా ఇత వృత్తబ్రహ్మస్వరూపప్రతీతే స్సంభవాత్. అత ఆనందాదీనాం సత్యకామత్వ యద్వామత్వాదీనాం చ వైషమ్యం దుర్వివేచ మితిచేత్, అత్ర కేచిత్ - ధ ద్వివిధాః విశేష్య స్వరూప నిష్ఠాః - సవిశేషణ స్వరూపనిష్ఠాశ్చ యేవిశేష్య పనిష్ఠాః ఆనందత్వాదయః తేసర్వానుయాయినః ఇతరేతు వ్యవస్థితాః జగ రణత్వస్య ప్రకృతిపురుష కాల విశిష్టలక్షణతయా తదుపయుక్తసార్వజ్ఞ్యా తథాత్వాన్నసర్వానుయాయిత్వం. అయంభావః. కేచిద్ధర్మాః స్వరూపప్ర స్సతతైకరూపాః నిర్వికారాః అత ఏవ. 'యచ్చకాలాంతరేణాపి నాన్యసం పైతివై, పరిణామాది సంభూతాం తద్వస్తు నృపతచ్చకిం, అనాశిపరమార్థశ్చా రఘ్యుపగమ్యతే' ఇత్యాదిభిరుపపాదితా పరమార్థశబ్దవాచ్యా సర్వజ్ఞత్వ సర్వ

గంధర్వాణాం పిత్రాణాం చిరలోకలోకానామాజా
నజానాంకర్మదేవానాం యే కర్మణా దేవానామిం
ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతేర్బ్రహ్మణః సయశ్చ సంక్రా

సర్వాభ్యో విద్యాభ్యః పరమరహస్యం దర్శితమిత్యర్థః. పరం శ్రేయోఽస్యాం జ్ఞామితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పూజ్యపాద
శిష్యస్య శంకరభగవతః కృతౌ తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే
ఆనందవల్లీనామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

త్వాది విలక్షణాస్తే సర్వవిద్యానుయాయినః సంయద్వామత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయస్తు స్వరూపవ్యతిరిక్త సత్తైకరూపత్వ శూన్యప్రకృతితత్కార్యజీవకాలేశ్వర భూతజ్ఞానఘటితాః - నతేఏకరూపాః ఈశ్వర ధర్మభూత జ్ఞానస్యాపి నానావిధ కల్పత్వాది లక్షణ వికారశాలితయా ఐశ్వర్య తత్క్రియాణామప్యనేకరూపత్వా ద్ఘటిత ధర్మాణా మపి నైకరూపత్వం అతఏవ న పరమార్థ శబ్దితత్వం చ అతస్తేషాం ర్వానుయాయిత్వం జ్ఞానత్వానంతత్వ సత్యత్వాదీనాంతు నతథేతి వైషమ్య మాహుః న్యేతు స్వరూపప్రతీత్యంతర్గతా ధర్మా స్సర్వవిద్యానుయాయినః స్వరూపప్రతీ ంతర్గతత్వం స్వరూపాంతర్గతత్వ మేవ జ్ఞానత్వానందత్వాదయస్తు స్వరూపాభిన్న స్తాః అత ఏవ పరైరపి. 'ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతి సంతి ధర్మాస్తే చా థక్త్వేఽపి పృథగివావభాసంతే' ఇత్యుక్తం. అతశ్చయే స్వరూపా భిన్నా ధర్మాః తే ర్వవిద్యానుయాయినః సర్వజ్ఞత్వసర్వకర్తృత్వాదయస్తు ధర్మభూతజ్ఞానక్రియాది ంపాధర్మి స్వరూపభిన్నా ఇతి న సర్వానుయాయినః, అపరేతు స్వరూపోపదేశపర క్య ప్రతిపన్నానాం సర్వవిద్యానుయాయిత్వం నోపాసనార్థోపదిష్టానాం నచ. యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిది' త్యాదిషు స్వరూపోపదేశపరవాక్యప్రతిపన్నతయాసార్వజ్ఞ్యాదీనా పి సర్వవిద్యానుయాయిత్వప్రసంగ ఇతివాచ్యం తస్యాప్యుపాసన విధ్య శ్రవణేఽపి త రత్వాత్ అత ఏవ. 'సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాత'ఇత్యధికరణేఽనారభ్య శ్రుతానా శ్రుతోపాసనవిధీనా మప్యుపాసనార్థత్వం సిద్ధవత్కృత్యైవ కిం సర్వవిద్యానివేశః తాల్పాయతన వ్యతిరిక్తా స్వితి చింతాప్రవర్తితా. నచైవముపాసనార్థత్వే సార్వజ్ఞ్య

మత్యేకపంచాశద్వృతః కుతశ్చనైకమేకాదశ నవ బ్రహ్మ
విన్నవ.

హరిః ఓం శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

దీనాం అపారమార్థ్యప్రసంగ ఇతివాచ్యం - బాధకాభావేన సత్యత్వాత్. అత ఏవ. 'ధ్యానార్థేఽప్యుపదేశేతద్గుణక ఈశ్వరస్సిధ్యతీ'తి వ్యతిహారసూత్రే శంకరభాష్యేఽప్యుక్తం. ఇతరథాపరమతేసత్యకామత్వాదీనాం వాగాది పాదత్వాదివత్ వ్యావహారికసత్యత్వస్యాపి అభావప్రసంగా దిత్యాహుః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ సిద్ధాన్త నిర్ధారణ సార్వభౌమ శ్రీమద్ర
ఙ్గరామానుజ మునివర విరచితే తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే
ఆనందవల్లీభాష్యం సంపూర్ణమ్.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఆనన్దగిరిటీకాసహిత శంకరభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

భృగువల్లీ.

హరిః ఓమ్. సహనావవతు, సహనౌభునక్తు, సహవీర్యంకరవా
వహై, తేజస్వినావధీతమస్తుమావిద్విషావహై. ఓం
శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః.

ఉ.—భృగుర్వై వారుణిః, వరుణం పితర ముపససార, అధీహి

శం—సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ, ఆకాశాదికార్య మన్నమయాం తం సృష్ట్వా తదేవానుప్రవిష్టం విశేషవదివోపలభ్యమానం యస్మాత్, తస్మా త్సర్వకార్యవిలక్షణ మదృశ్యాది ధర్మక మేవానందం, తదేవాహ మితి విజానీయాత్, అనుప్రవేశస్య తదర్థత్వాత్, తస్యైవం విజానత శ్శుభాశుభే కర్మణీ జన్మాంతరారంభకే నభవత ఇత్యేవ

ఆ—వృత్తానువాద పూర్వక ముత్తరవల్లీ సంబంధమాహ—సత్యజ్ఞానమిత్యా

రం—అథ లక్షణాంతరముఖేన బ్రహ్మప్రతిపాదయితుం-బ్రహ్మప్రతిపత్తౌ తపోనిర్ధూతకల్మషాంతఃకరణస్య హేతుత్వమితి ప్రతిపాదనాయ చ భృగువల్ల్యారభ్యతే. భృగుర్వై ఇతి. వరుణసుతో భృగుః పితరం వరుణం అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి మంత్రపూర్వకముపసన్న ఇత్యర్థః. హే భగవన్ పూజార్హ బ్రహ్మ ధీహి ఉపదేశాయ స్మర-అధీష్వేతి వా - అధ్యాపయేతి వార్థః. తస్మా ఏతదితి అన్నం బ్రహ్మ ప్రాణో బ్రహ్మేత్యాదికం తన్మనశ్శోధనాయోపదిశ్య కిం సర్వాణ్యపి బ్రహ్మాణి ఉతైకం - తత్రాపి కింవా బ్రహ్మేతి వ్యాకులచేతసం పుత్రమాలోక్య వక్ష్యమాణమువాచేత్యర్థః. యతో

భగవో బ్రహ్మేతి, తస్మా ఏతత్ప్రోవాచ, అన్నంప్రాణం

మానందవల్ల్యాం వివక్షితోఽర్థః, పరిసమాప్తాచ బ్రహ్మవిద్యా, అతః పరం బ్రహ్మవిద్యా సాధనం తపోవక్తవ్యం, అన్నమయాదివిషయాణి చోపాసనాన్యుక్తాని, ఇత్యతః పూర్వవచ్ఛాంతిపాఠపూర్వక మిద మారభ్యతే, ఆఖ్యాయికావిద్యాస్తుతయే, ప్రియాయ పుత్రాయ పిత్రోక్తేతి. భృగుర్వైవారుణిః. వైశబ్దః ప్రసిద్ధానుస్మారకః, భృగురిత్యేవం నామా ప్రసిద్ధోఽనుస్మార్యతే, వారుణిః వరుణస్యాపత్యం వారుణిః, వరుణం పితరం బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసురుపససార ఉపగతవాన్. అధీహి భగవో బ్రహ్మేత్య దినా. తప ఇతి. పదార్థ వివరణం వాక్యార్థ జ్ఞానసాధన మిత్యర్థః. అధీహీతి. అధ్యాపయ స్మారయ. 'ఇక్ స్మరణే' ఇతి ధాతుపాఠాదిత్యర్థః. బ్రహ్మోపలబ్ధావితి. లక్ష్యత్వ వా ఇమానీతి. జీవన్తి ఆత్మభూతేన జీవన్తీత్యర్థః, ప్రయన్తి సన్తి భూతాని యదభిసంవిశన్తి, లీయన్తే సమిత్యేకీకరణే ఏకీకృతతయా ప్రవేశస్సంవేశః - యద్వా యత్ప్రయన్తీతి మోక్షః అభిసంవిశన్తీతి ప్రలయః అస్మిన్పక్షే యచ్ఛబ్దస్య ఆవృత్తిః 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవన్తి యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీ'త్యత్ర హి ప్రతివాక్యం తద్బ్రహ్మేత్యనుక్తేః న జగజ్జన్మాదిప్రత్యేకం లక్షణం-ప్రత్యేకలక్షణత్వే లక్షణాన్తరవైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ, అతస్సముదితమేవ లక్షణం - న చ జన్మాదిసముదాయస్య లక్షణత్వే వ్యావర్త్యాభావేన నిష్ప్రయోజనత్వం - లక్ష్యాకారవిపరీతశఙ్కానివారణక్షమత్వేన సప్రయోజనత్వాత్, ఉత్పత్తికారణత్వమాత్రేఽభిహితే హి తస్య స్థితిప్రళయకారణభూతవస్త్వన్తరశఙ్కయా జగజ్జన్మమాత్రకారణస్య బ్రహ్మణో నిరతిశయబృహత్త్వం న సిధ్యేత్ తథా లయకారణత్వానభిధానే ఆత్యన్తికలయరూపమోక్షప్రదాన్తరసద్భావశఙ్కయా మోక్షప్రదత్వప్రాప్యత్వానుగుణగణైర్బృహత్త్వం నసిధ్యేత్ - అతో జగజ్జన్మకారణత్వమాత్రస్య సమస్తవస్తువ్యవచ్ఛేదక్షమత్వేఽపి జన్మాదిసముదాయకారణత్వస్యైవ బృహత్త్వాతిశయాపాదకత్వాత్సృష్టిస్థితిప్రలయసముదాయకారణత్వం లక్షణమితి జ్ఞాపితం - యతో యేన యదితి యద్వ్యుత్పత్తియోగాత్ కారణమనూద్యతే - తద్బ్రహ్మేతి కారణస్య బ్రహ్మత్వం విధీయతే తేన కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వం సిద్ధం భవతి_తద్విజిజ్ఞాసస్వేతి న విచారస్యోపాసనస్య వా విధిః - విచారాత్మకజ్ఞానం రాగప్రాప్తత్వాన్న విధేయం - ఉపాసనాత్మకస్య తు జ్ఞానస్య. బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రాకరణికవాక్యాన్తరసిద్ధత్వాత్. ఉపక్రమే. 'అధీహి భగవో బ్రహ్మే'తి ప్రశ్నస్య తత్త్వపరత్వేన ఉపాయవిషయత్వాభావాచ్చ నోపాసనాజ్ఞానమిహ విధేయం, అతో విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశ్యమానార్థే సావధానత్వార్థం సద్వే

చక్షుశ్శ్రోత్రం మనోవాచ మితి, తగ్ హోవాచ, యనేన మంత్రేణ, అధీహి అధ్యాపయ, కథయ, సచ పితా విధివదుపసన్నాయ తస్మై పుత్రాయై తద్వచనం ప్రోవాచ అన్నం ప్రాణం చక్షుః శ్రోత్రం మనోవాచ మితి, అన్నంశరీరం తదభ్యంతరంచ ప్రాణమ (త్తా) నంత) రముపలబ్ధి సాధనాని చక్షుశ్శ్రోత్రం మనోవాచ మిత్యేతాని బ్రహ్మోపలబ్ధా ద్వారాణ్యుక్తవాన్, ఉక్త్వాచ ద్వారభూతా న్యేతాన్యన్నాదీని తం భృగుం హోవాచ బ్రహ్మణో లక్షణం, కింతత్, యతః తస్మాద్వై ఇమాని - బ్రహ్మాదీని స్తంబపర్యంతాని భూతాని జాయంతే - యేనచ మర్థవివేకా యద్వారాణి - శరీరాదిచేష్టాఽన్యథానుపపత్త్యా హి సాక్షిభూతశ్చిద్ధాతుహానివృత్త్యర్థం చోక్తం - యా గన్ధవతీ తాం పృథివీం విద్ధీతివత్, అతః కారణత్వస్య బ్రహ్మలక్షణత్వ మేవాస్య వాక్యస్య విధేయం-యథా 'యత్ర సారసస్స దేవదత్తకేదార' ఇత్యుక్తే సారససమ్బన్ధస్య దేవదత్తకేదారలక్షణత్వముక్తం స్యాత్ - తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తమ్, నను ఈశ్వరస్య లిలక్షయిషితత్వే తర్హి తదసాధారణసర్వజ్ఞత్వాదిప్రతిపాదకసత్యజ్ఞానాదివాక్యానాదరేణ జన్మాదికారణత్వేన కిమర్థం లక్ష్యత ఇతి చేత్ ఉచ్యతే - గుణైస్స్వరూపస్య లక్ష్యత్వే తదపేక్షయా బహిస్థాయా విభూతేరుపాస్యాన్తర్భావో న ప్రతీయేత సర్గాదివిషయభూతతయా తు విభూత్యా స్వరూపే లక్ష్యమాణే విభూతేస్సర్గాద్యాపయికసర్వజ్ఞత్వాదిగుణానామపి, జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావస్సిధ్యతి - విభూతేశ్చ జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావః 'ఉపాసాత్రైవిధ్యాది'తి సూత్రితః. నన్వేవమపి కృత్స్నవిభూతేర్జిజ్ఞాస్యాన్తర్భావో న సిధ్యతి, త్రిపాద్విభూతేర్జన్మాద్యస్పృష్టత్వాదితి చేన్న, యత్ప్రయన్తీతి ప్రలయవాక్యస్థ యచ్ఛబ్దేన ముక్తప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో వివక్షితత్వాత్ - నిత్యవిభూతివిశిష్టస్యైవ ముక్తప్రాప్యత్వాత్ - నిత్యవిభూతేరపి జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. ఏవం చ జగత్కారణత్వలక్షణం విశిష్టనిష్ఠం - సత్యజ్ఞానత్వలక్షణం తు విశేష్యనిష్ఠమితి భిదా ఏవమేవ వ్యాసార్యైరుక్తం-అత్ర యత ఇతి పఞ్చమీ హేత్వర్థికా - యచ్ఛబ్దస్యానువాదరూపత్వాత్, అనువాదస్య చ ప్రాపకవాక్యసాపేక్షతయా తద్విరుద్ధార్థపరత్వాసంభవాత్ - ప్రాపకవాక్యేషు. 'ఏకమేవా ద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం తత్తేజోఽసృజతే'తి నిమిత్తత్వోపాదానత్వయోః ప్రతిపాదనాత్తదనువాదిని లక్షణవాక్యేయత ఇతి పదముభయవిషయకమితి వ్యాసార్యైరుక్తం - న చ హేతౌ పఞ్చమీనానుశిష్టేతి శఙ్క్యమ్. 'అఇఉణి'తిసూత్రే 'వివారభేదాది'తి భాష్యనిర్దేశేన. 'విభాషాగుణే స్త్రియామి'త్యత్ర విభాషేతి యోగవిభాగస్యాశ్రితతయాతత ఏవ హేతు పఞ్చమ్యుపపత్తేరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదం చ చింతితం 'జన్మాద్యస్య యత' ఇతి సూత్రే - 'ధ్యుతో వా

తో వా ఇమానిభూతానిజాయంతే, యేన జాతాని

జాతానిజీవంతి - ప్రాణాన్ ధారయంతి - వర్ధంతే - వినాశకాలే చ యత్ప్రయంతి -
యత్ బ్రహ్మప్రతిగచ్ఛంతి - అభిసంవిశన్తి - తాదాత్మ్యమేవ ప్రతిపద్యంతే -
ఉత్పత్తి స్థితి లయ కాలేషు యదాత్మతాం నజహాతి భూతసందోహః - తద్బ్రహ్మణో
లక్షణం - తద్బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ - విశేషేణ జ్ఞాతుమిచ్ఛ(స్వ)యదేవం లక్షణం బ్రహ్మ -
తదన్నాదిద్వారేణ ప్రతిపద్యస్వేత్యర్థః. శ్రుత్యంతరంచ. 'ప్రాణస్య ప్రాణ ఉత
చక్షుష శ్చక్షురుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్ర మన్నస్యాన్నం మనసో మనోయేవిదుస్తేనిచిక్యు
ర్బ్రహ్మపురాణ మగ్ర్యమి'తి బ్రహ్మోపలబ్ధౌ ద్వారాణ్యేతాని దర్శయతి - సః భృగు
ర్వివిచ్యేత ఇతి భావః - నకేవలం త్వ మర్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానసాధనం కింతు తత్ప
దార్థ జ్ఞానమపీత్యభిప్రేత్య తదర్థస్య బ్రహ్మణో లక్షణముక్తవానిత్యర్థః. సావశేషోక్తౌ
ఇమాని భూతాని జాయన్తే యేన జాతాని జీవంతీ'త్యత్ర జగజ్జన్మాదయో న విశేష
ణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయితుం శక్నువంతి, విశేషణానాం వ్యావర్తకస్వభావత్వేన వ్యావ
ర్తకబహుత్వే వ్యావర్త్య బహుత్వావశ్యంభావేన విశేషణానాం బహుత్వే విశేష్య
నానాత్వప్రసంగాత్ -'ఖండో ముండః పూర్ణశృంగో గౌ'రిత్యత్ర విశేషణబహుత్వేన
విశేష్యబహుత్వస్య దర్శనాత్ - న చ 'దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమ
పరిమాణ' ఇత్యాదౌ విశేషణబహుత్వేఽపి విశేష్యైక్యం దృష్టమితి వాచ్యం ప్రత్యక్షావ
గతవిశేష్యైక్యబలాత్తత్ర విశేష్యభేదత్యాగేఽపి ప్రత్యక్షాద్యప్రతిపన్నే అలౌకికే బ్ర
హ్మణి ఉత్సర్గప్రాప్తస్య విశేషణభేదప్రయుక్తవిశేష్యభేదస్య త్యాగాయోగాత్ నాప్యు
పలక్షణతయా జన్మాదీనాం వ్యావర్తకత్వం - యత్రాయం సారసస్స దేవదత్త కేదార
ఇత్యాదౌ కేదారత్వాదినా కేనచిదాకారేణ పూర్వప్రతిపన్న ఏవ కేదారః దేవదత్త
కేదారత్వరూపధర్మాంతరవత్తయా సారసేనోపలక్ష్యతే. ఇహ తు జగజ్జన్మాదిభిర్హి నిర
తిశయబృహత్త్వరూపలక్షణీయే ఉపలక్ష్యాకారసమానాధికరణకేదారత్వస్థానీయః పూ
ర్వప్రతిపన్నః కశ్చనాకారో వక్తవ్యః-న చేహ బ్రహ్మణి పూర్వప్రతిపన్నాకారః కశ్చి
దస్తి-న చ. 'సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మే'తి వాక్యప్రతిపన్నసత్యత్వజ్ఞానత్వాదీనాం
పూర్వప్రతిపన్నాకారత్వసమ్భవః - సత్యత్వాదిష్వపి విశేషణత్వోపలక్షణత్వవికల్ప
దౌస్థ్యేన తేషామపి లక్షణత్వాసంభవాదితి ప్రాప్త ఉచ్యతే. 'జన్మాద్యస్య యతః,' అస్య
అచింత్యవివిధవిచిత్రరచనస్య బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతక్షేత్రజ్ఞమిశ్రితస్య జగతో జన్మస్థితి
లయా యతో భవంతి - తద్బ్రహ్మేతి సూత్రార్థః - తతశ్చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వం
బ్రహ్మలక్షణం భవితుమర్హతీతి సూత్రార్థః. అయం భావః. యద్యపి విశేషణానాం

జీవంతి, యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి, తద్విజిజ్ఞాసస్వ, త

ర్బ్రహ్మోపలబ్ధిద్వారాణి బ్రహ్మలక్షణం చ శ్రుత్వా పితుః తప ఏవ బ్రహ్మోపలబ్ధిసాధ
నత్వేనాఽతప్యత - తప్తవాన్ కుతః పున రనుపదిష్టస్యైవ తపసః సాధనత్వప్రతిపత్తి
ర్భృగోః సావశేషోక్తేః - అన్నాది బ్రహ్మణః ప్రతిపత్తౌ ద్వారం లక్షణం చ యతో వా
ఇమాని భూతానీత్యుక్తవాన్ - సావశేషం హి తత్ - సాక్షాద్బ్రహ్మణోఽనిర్దేశాత్ -
అన్యథా హి స్వరూపేణైవ బ్రహ్మ నిర్దేష్టవ్యం జిజ్ఞాసవే పుత్రాయేదమిత్థం రూపం
బ్రహ్మేతి - న చైవం నిరదిశత్ - కిం తర్హి సావశేషమేవోక్తవాన్ - అతోఽవగ
మ్యతే - నూనం సాధనాంతరమప్యపేక్షతే పితా బ్రహ్మవిజ్ఞానం ప్రతీతి - తపోవిశేష
ప్రతిపత్తిస్తు సర్వసాధకతమత్వాత్ - సర్వేషాం హి నియతసాధ్యవిషయాణాం సాధ

రితి. పదార్థోపలక్షణస్యైవాభిధానా దఖండ వాక్యార్థస్యాప్రతిపాదనాత్ -పదార్థ
భేదజ్ఞానాన్న పురుషార్థ సంభవః. 'ఉదర మంతరం కురుత' ఇతి నిందితత్వాత్ -
అతో వాక్యార్థావగతిపర్యంతం తాత్పర్యేణ లక్ష్యపదార్థవివరణమాఽవృత్త్యానుష్ఠితవా

వ్యావర్తకత్వం స్వభావః. అథాపి విశేషణం స్వవిరుద్ధధర్మాశ్రయాద్వ్యవచ్ఛినత్తీత్యేవ-
న తు స్వావిరుద్ధధర్మాశ్రయాదపి స్వాశ్రయం వ్యావర్తయతి - 'నీలముత్పలమి'త్యాదౌ
నైల్యస్య శౌక్ల్యాశ్రయవ్యావర్తకత్వవత్ దైర్ఘ్యాశ్రయవ్యావర్తకత్వాభావాత్ -
ప్రకృతే చ జన్మహేతుత్వస్థితిహేతుత్వాదీనాం పరస్పరవిరుద్ధత్వాభావేన వ్యక్తిబహు
త్వస్యాప్రసక్తిః. 'ఖండో ముండ' ఇత్యాదౌ ఖండత్వాదీనాం పరస్పరవిరుద్ధత్వాత్
స్వాశ్రయభేదకత్వం ఉపలక్షణత్వపక్షేఽపి న దోషః ఉపలక్షణభూతాజ్జగజ్జన్మాది
హేతుత్వాదుపలక్ష్యాచ్చ నిరతిశయబృహత్త్వాదన్యస్య బృహత్త్వసామాన్యస్య పూర్వ
ప్రతిపన్నాకారస్య సంభవేన ఉపలక్షణత్వపక్షేఽపి దోషాభావాత్ -నను పరస్పరవిరు
ద్ధయోర్విశేషణత్వోపలక్షణత్వపక్షయోరుభయోరపి భాష్యే కథమభ్యుపగమ ఇతి
చేత్, అత్ర కేచిత్ - విశిష్టనిష్ఠం జగత్కారణత్వం విశేష్యనిష్ఠం తు సత్యత్వాదికమితి
వ్యాసార్యైస్తత్ర తత్రోక్తమ్. భాష్యే చ జగత్కారణత్వోపలక్షిత స్వరూపస్యేతి
బహుశో వ్యవహృతత్వాత్ జగత్కారణత్వం చిదచిద్విశిష్టస్య బ్రహ్మణః విశేషణ
భూతం లక్షణమ్; శుద్ధస్వరూపస్య తూపలక్షణం - జగత్కారణత్వస్య శుద్ధస్వరూప
నిష్ఠత్వాభావాత్, తదభిప్రాయేణైవ విశేషణోపలక్షణత్వాభ్యుపగమః. న చ శుద్ధస్వరూ
పానిష్ఠస్య విశిష్టనిష్ఠస్య జగత్కాణత్వస్య కథం శుద్ధస్వరూపోపలక్షణత్వమితి వాచ్యం-
తటస్థస్యాపి శాఖాగ్రస్య చంద్రోపలక్షణత్వస్య దర్శనాదితి వదంతి, అన్యే తు విశేష్య
నిష్ఠత్వానిష్ఠత్వాభ్యామేవ విశేషణోపలక్షణభేదమాశ్రిత్య జగత్కారణత్వస్య బ్రహ్మ

బ్రహ్మేతి, సతపోఽతప్యత, సతప స్తప్త్వా.

ఇతి ప్రథమోఽనువాకః.

నానాం తప ఏవ సాధకతమం సాధన మితి హి ప్రసిద్ధం లోకే-తస్మాత్ పిత్రానుపదిష్ట మపి బ్రహ్మవిజ్ఞాన సాధనత్వేన తపః ప్రతిపేదే భృగుః - తచ్చ తపః బాహ్యాంతఃకరణ సమాధానం తద్ద్వారకత్వాత్ బ్రహ్మప్రతిపత్తేః. 'మనసశ్చేంద్రియాణాంచ ఐకాగ్ర్యం పరమంతపః, తజ్జ్యాయస్సర్వధర్మేభ్యః సధర్మఃపర ఉచ్యత'ఇతి స్మృతేః-సచతప స్తప్త్వా. ఇత్యర్థః. సతప స్తప్త్వేతి. కుత్రేదం పిత్రోక్తం లక్షణం పరిపూర్ణం భవతీత్యేకాగ్రేణ చేతసా పర్యాలోచ్య.

నిష్ఠతయా విశేషణత్వం - ప్రపఞ్చగతజన్మాదేస్తు బ్రహ్మనిష్ఠత్వాభావేన ఉపలక్షణత్వ మితి వర్ణయంతి - అపరేతు యతో వా ఇమానీతి వాక్యేన జన్మాదివిశిష్టే బ్రహ్మత్వం బోధ్యతే? - ఉతతదుపలక్షితే? - నాద్యః జన్మవిశిష్టే బ్రహ్మత్వబోధనే విశేషణభూత జన్మాదావపి బ్రహ్మత్వప్రసంగః. ఉపలక్షణపక్షే ఆకారాంతరాప్రతిపత్తిర్దోష ఇతి పూర్వపక్షిణో భావః. తన్న - న విధేయాన్వయిత్వం విశేషణత్వం యేన జన్మాదేర్విశే షణత్వే విధేయభూతబ్రహ్మత్వాన్వయోఽపి ప్రసజ్యేత, అపి తు యదన్వితతయా జ్ఞాతే ఇతరాన్వయః. తత్తత్ర విశేషణం - ప్రకృతే చ జగజ్జన్మాదిహేతుత్వాన్వయి తయా జ్ఞాతే బ్రహ్మణి బ్రహ్మత్వాన్వయధీరితి విశేషణత్వేనానుపపత్తిః యది విధేయా న్వయ్యేవ విశేషణమిత్యాగ్రహః. తర్హ్యుపలక్షణపక్షో వాస్తు - బృహత్త్వసామాన్య లక్షణతృతీయాకారప్రతిపత్తేస్సంభవాదిత్యేవ సిద్ధాన్తినోఽభిప్రాయః. న తు విశేషణ త్వయోస్సముచ్చయ ఇతి - ఇతరేతు తద్విజిజ్ఞాసస్వేత్యత్రోపాసనం విధీయతే - తత్ర కేషుచిదుపాసనేషు జగత్కారణత్వమనుసంధేయమ్. తత్ర జ్ఞాప్యాంతర్గతత్వాత్ జగ త్కారణత్వం విశేషణం - యత్ర తు నానుసంధేయం - తత్రోపలక్షణం జ్ఞాప్యానంత ర్గతత్వాదితి. 'ఇతరేత్వర్థసామాన్యాది'తి సూత్రే వ్యాసార్యోక్తేః తదనుసారేణ విశేషణ త్వోపలక్షణత్వసముచ్చయోఽపి నానుపపన్న ఇతి వదంతి, అతో జగజ్జన్మాదిహేతుత్వం బ్రహ్మలక్షణమితి స్థితమ్. ప్రకృతమనుసరామః. స తపో తప్యతేతి. శృంగగ్రాహికయా ఇదం బ్రహ్మేత్యుపదేశం పరిత్యజ్య లక్షణోపదేశపూర్వకం విజిజ్ఞాసస్వేత్యుపదిశతో హ్యయంభావః-సమ్పాదనీయం బ్రహ్మజ్ఞానసాధనం సమ్పాద్య ఏతల్లక్షణలక్షితం బ్రహ్మ విజానీహీతి. ఏతమర్థం నిశ్చితేంద్రియనిగ్రహాదిలక్షణస్య తపసో బ్రహ్మవిద్యాయా అంతరంగోపాయత్వాత్ తదేవ సాధనమితి జ్ఞాత్వా తపః కృత్వా.

ఉ.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, అన్నాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే, అన్నేన జాతాని జీవంతి, అన్నం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హోవాచ, తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ, తపో బ్రహ్మేతి, సతపోఽతప్యత సతపస్తప్త్వా.

ఇతి ద్వితీయోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, ప్రాణాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే, ప్రాణేన జాతాని జీవంతి, ప్రాణం ప్రయంత్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ హోవాచ, తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ, తపో బ్రహ్మేతి, సతపోఽతప్యత, సతపస్తప్త్వా;

ఇతి తృతీయోఽనువాకః.

శం.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ - విజ్ఞాతవాన్ - తద్ధి యథోక్తల క్షణోపేతం కథం అన్నాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే - అన్నేన జాతాని జీవంతి - అన్నం ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, తస్మాద్యుక్తమన్నస్య బ్రహ్మత్వమిత్యభిప్రాయః. స ఏవం తపస్తప్త్వాఽన్నం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ లక్షణేనోపపత్త్యా చ - పునరేవ సంశయమాపన్నో వరుణం పితరముపససార అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి -

ఆ.—అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్. అద్యతే - భుజ్యతే సర్వైరితి సర్వప్రతిపత్తిసాధారణం స్థూలదేహకారణం భూతపఞ్చకం విరాట్సంజ్ఞికమన్నశబ్దేనోచ్యతే, తస్య స్థూలభౌతికకారణత్వాత్. "యతోవా ఇమానీ"తి లక్షణస్య తత్ర యోజయితుం శక్యత్వాత్తద్బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నవానిత్యర్థః. విరాజ ఉత్పత్తిదర్శనాచ్ఛ్రుతిస్మృతిషు - లక్షణం తత్ర సమ్పూర్ణం న భవతీతి పునస్తపోఽతప్యత విచార్య చ

రం.—ప్రథమతః అన్నస్య సర్వభూతోత్పత్త్యాదికారణత్వాదన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞాతవానిత్యర్థః. తద్విజ్ఞాయేతి. అన్నం బ్రహ్మేతి జ్ఞాత్వా ఉత్పత్తిమత్త్వాదినా అస్య బ్రహ్మత్వే అపరితుష్యన్ పునరపి పితృసమీపమాగత్య అధీహి భగవ ఇతి మన్త్రము

ఉ.—మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, మనసో హ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే, మనసా జాతాని జీవంతి, మనః ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ం హోవాచ, తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వ, తపో బ్రహ్మేతి, సతపో ఽతప్యత సతపస్తప్త్వా.

ఇతి చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ—విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, విజ్ఞానాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే, విజ్ఞానేన జాతాని జీవంతి, విజ్ఞానం ప్రయన్త్యభిసంవిశంతీతి, తద్విజ్ఞాయ, పునరేవ వరుణం పితరముపససార, అధీహి భగవో బ్రహ్మేతి, తగ్ం హోవాచ, తపసా బ్రహ్మ విజిజ్ఞాసస్వ, తపో బ్రహ్మేతి, స తపోఽతప్యత, సతపస్తప్త్వా.

ఇతి పఞ్చమోఽనువాకః.

కః పునస్సంశయహేతురస్యేతి? ఉచ్యతే - అన్నస్యోత్పత్తిదర్శనాత్, తపసః పునః పునరుపదేశః సాధనాతిశయత్వావధారణార్థః, యావద్బ్రహ్మణో లక్షణం నిరతిశయం న భవతి - యావచ్చ జిజ్ఞాసా న నివర్తతే - తావత్తప ఏవ తే సాధనం - తపసైవ బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వేత్యర్థః. ఋజ్వన్యత్. ఇతి ద్వితీయతృతీయచతుర్థపఞ్చమానువాక భాష్యమ్.

తత్కారణం క్రియాశక్తివిశిష్టతయా ప్రాణశబ్దలక్ష్యం, హిరణ్యగర్భం సఙ్కల్పాధ్యవసాయశక్తివిశిష్టతయా చ మనోవిజ్ఞానశబ్దలక్ష్యం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, తస్యాపి కార్యత్వాల్లక్షణం న భవతీతి విచార్య తత్కారణం స్వాతన్త్ర్యేణ నిశ్చిత్య సర్వైః ప్రార్థనీయమానతయా ఆనన్దశబ్దవాచ్యం మాయావిశిష్టం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాయ విశిష్టస్య విశిష్టాన్తరాత్మత్వానుపపత్తేః. కారణతోపలక్షితం విశుద్ధానన్దం బ్రహ్మేతి విజ్ఞాతవానిత్యర్థః.

చ్చారితవానిత్యర్థః. తగ్ం హోవాచేతి. పూర్వవదేవ తపస్సమాచర - తప ఏవ బ్రహ్మవిద్యాసాధనం తస్మాత్తపసా బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసస్వేత్యుక్తవానిత్యర్థః. సతపస్తప్త్వేత్యాది. స్పష్టోఽర్థః.

ఉ—ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్, ఆనన్దాద్ధ్యేవ ఖల్విమాని భూతాని జాయన్తే, ఆనన్దేన జాతాని జీవన్తి, ఆనన్దం ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తీతి, సైషా భార్గవీ వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్ ప్రతిష్ఠితా, సయ ఏవం వేద ప్రతితిష్ఠతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్ భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన, మహాన్కీర్త్యా.

ఇతి షష్ఠోఽనువాకః.

శం—ఏవం తపసా విశుద్ధాత్మా ప్రాణాదిషు సాకల్యేన బ్రహ్మలక్షణమపశ్యన్ శనైశ్శనైరనుప్రవిశ్యాన్తరతమమానన్దం బ్రహ్మ విజ్ఞాతవాంస్తపసైవ సాధనేన భృగుః. తస్మాద్బ్రహ్మవిజిజ్ఞాసునా బాహ్యాన్తఃకరణసమాధానలక్షణం పరమం తపస్సాధనమనుష్ఠేయమితి ప్రకరణార్థః. అధునా ఆఖ్యాయికాతోఽపసృత్య శ్రుతిః స్వేన వచనేనాఖ్యాయికానిర్వర్త్యమర్థమాచష్టే - సా ఏషా భార్గవీ భృగుణా విదితా వరుణేన ప్రోక్తా - వారుణీ విద్యా పరమే వ్యోమన్, హృదయాకాశగుహాయాం పరమానన్దాద్వైతే ప్రతిష్ఠితా పరిసమాప్తా అన్నమయాదాత్మనోఽధిప్రవృత్తా-ఏవమన్యోఽపి తపసైవ సాధనేన అనేనైవ క్రమేణానుప్రవిశ్యానన్దం బ్రహ్మ వేద - స ఏవం విద్యాప్రతిష్ఠానాత్ప్రతితిష్ఠత్యానన్దే పరమే బ్రహ్మణి - బ్రహ్మైవ భవతీత్యర్థః. దృష్టం చ ఫలం తస్యోచ్యతే - అన్నవాన్ ప్రభూతమన్నమస్యవిద్యత ఇత్యన్నవాన్, సత్తామాత్రేణ తు సర్వో హ్యన్నవానితి విద్యాయా విశేషో న స్యాత్ - ఏవమన్నమత్తీత్యన్నాదః, దీప్తాగ్నిర్భవతీత్యర్థః. మహాన్భవతి - కేన మహత్త్వమిత్యత ఆహ ప్రజయా-పుత్రాదినా పశుభిః గవాశ్వాదిభిః బ్రహ్మవర్చసేన - శమదమజ్ఞానాదినిమిత్తేన తేజసా మహాన్ భవతి - కీర్త్యా ఖ్యాత్యా శుభప్రచారనిమిత్తయా సాక్షాదనుభవతీత్యర్థః.

ఆ—ప్రభూతత్వవిశేషణం న శ్రుతం కథం విక్షిప్యత ఇత్యాశఙ్క్యాహ. సత్తామాత్రేణేతి అత్ర సత్తామాత్రే వినిక్షిప్తే శ్వసూకరాదిరపి శరీరస్థిత్యా క్షిప్తాన్నేనాన్నవానితి విద్యాయాః ఫలవిశేషో నోక్తస్స్యాత్ - అతస్తద్బలాత్ప్రభూతత్వవిశేషణం నిక్షిప్తమిత్యర్థః. ఏతచ్చ దృష్టఫలం బ్రహ్మవిదో జీవన్ముక్తస్యాప్యవిద్యాలేశవశాద్ద్వైతాభాసం పశ్యతో నానుపపన్నం - యస్యేశ్వరస్యానుగ్రహాదవిదుషామప్యన్నాదిసమృద్ధిర్దృశ్యతే - కిముత తదాత్మతత్త్వం సాక్షాదనుభవత ఇతి.

రం—సైషా భార్గవీతి. భృగవే వరుణేన ప్రోక్తా విద్యా అన్నమయాదికమతిక్రమ్య పరమే వ్యోమ్ని తస్మిన్ద్రష్టే పరమవ్యోమశబ్దితే పరమాత్మని ప్రతిష్ఠితా న తు తమప్యతిక్రమ్య తతోఽన్యత్ర గతేత్యర్థః. తస్యేదనస్య ఫలమాహ—స య ఏవం వేదేతి. స్పష్టోఽర్థః.

ఉ.—అన్నం న నిన్ద్యాత్, తద్వ్రతమ్, ప్రాణో వా అన్నమ్, శరీరమన్నాదమ్, ప్రాణే శరీరం ప్రతిష్ఠితమ్, శరీరే ప్రాణః ప్రతిష్ఠితః, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, స య ఏతదన్నమన్నే ప్రతిషితం వేద ప్రతితిష్ఠతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్భవతి, ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన, మహాన్కీర్త్యా.

ఇతి సప్తమోఽనువాకః.

శం—కించ అన్నేన ద్వారభూతేన బ్రహ్మవిజ్ఞానం యస్మాత్ - తస్మాద్గురుమివాన్నం న నింద్యాత్, తదస్యైవం బ్రహ్మవిదో వ్రతముపదిశ్యతే - వ్రతోపదేశోఽన్నస్తుతయే - స్తుతిభాక్త్వం చాన్నస్య బ్రహ్మోపలబ్ధ్యుపాయత్వాత్ - ప్రాణో వా అన్నం శరీరాంతర్భావాత్ప్రాణస్య - యద్యస్యాంతః ప్రతిష్ఠితం భవతి - తత్తస్యాన్నం భవతీతి, శరీరే చ ప్రాణః ప్రతిష్ఠితః - తస్మాత్ప్రాణోఽన్నం - శరీరమన్నాదమ్. తథా శరీరమప్యన్నం ప్రాణోఽన్నాదః. కస్మాత్ ప్రాణే శరీరం ప్రతిష్ఠితం - తన్నిమిత్తత్వాచ్ఛరీరస్థితేః. తస్మాదేతదుభయం - శరీరం ప్రాణశ్చాన్నమన్నాదశ్చ యేనాన్యోన్యస్మిన్ ప్రతిష్ఠితం - తేనాన్నమ్. యేనాన్యోన్యస్య ప్రతిష్ఠా - తేనాన్నాదః. తస్మాత్ప్రాణశ్శరీరం చోభయమన్నమన్నాదం చ - స య ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద- ప్రతితిష్ఠత్యన్నాన్నాదాత్మనైవ. కించ అన్నవానన్నాదో భవతీత్యాది పూర్వవత్.

ఆ—అన్నమపకృష్టం ప్రాప్తం న నింద్యాత్. యదృచ్ఛయాచోపపన్నం) ఆద్యాచ్ఛ్రేష్ఠ) అద్యోచ్ఛిష్ట) ముతాపరమిత్యుక్తత్వాత్. బ్రహ్మవిదో నియమాభిధానం సాధకస్యానుష్ఠానార్థమ్. ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానే లక్ష్యపదార్థానుసంధానం ముఖ్యం సాధనం తత్ఫలం చోపసంహృత్యాధునా విచారాసమర్థస్య మన్దాధికారిణోఽన్నాన్నాదరూపేణ ప్రాణాద్యుపాసనం గౌణం సాధనం విధత్తే. ప్రాణో వా అన్నమిత్యాదినా. ఉపాసనమపి ఫలానభిసంధినానుష్ఠితం బుద్ధి శుద్ధి ద్వారేణ బ్రహ్మజ్ఞానాయోపకరోతీత్యుక్తం - ముఖ్యాధికారిణ స్త్వపవాదాయోపకరిష్యతి.

రం—ఏతద్విద్యాంగవ్రతమాహ—అన్నం న నింద్యాత్తద్వ్రతమితి. ప్రాణ శరీరయోరత్తైజసోః పృథివ్యాకాశయోః అన్నాన్నాదత్వదృష్టిం తయోః పరస్పర ప్రతిష్ఠితత్వదృష్టిం - పరస్పరప్రతిష్ఠితతయా పరంపరయా స్వప్రతిష్ఠితత్వదృష్టిం తదంగవ్రతవిశేషం తత్ఫలం చాహ—ప్రాణోవా అన్నమిత్యాదినా.

ఉ.—అన్నం న పరిచక్షీత, తద్వ్రతమ్, ఆపోవా అన్నమ్, జ్యోతిరన్నాదమ్, అప్సు జ్యోతిః ప్రతిష్ఠితమ్, జ్యోతిష్యాపః ప్రతిష్ఠితాః, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, స య ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద ప్రతితిష్ఠతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్భవతి, ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన, మహాన్కీర్త్యా.

ఇత్యష్టమోఽనువాకః.

ఉ.—అన్నం బహుకుర్వీత, తద్వ్రతమ్, పృథివీవా అన్నమ్, ఆకాశోఽన్నాదః, పృథివ్యామాకాశః ప్రతిష్ఠితః, ఆకాశే పృథివీ ప్రతిష్ఠితా, తదేతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితమ్, స య ఏతదన్నమన్నే ప్రతిష్ఠితం వేద ప్రతితిష్ఠతి, అన్నవానన్నాదో భవతి, మహాన్భవతి ప్రజయా పశుభిర్బ్రహ్మవర్చసేన, మహాన్కీర్త్యా.

ఇతి నవమోఽనువాకః.

శం.—అన్నం న పరిచక్షీత - న పరిహరేత్ - తద్వ్రతం పూర్వవత్ స్తుత్యర్థమ్. తదేవం శుభాశుభకల్పనయాఽపక్రియమాణం స్తుతం మహీకృతమన్నం స్యాత్, ఏవం యథోక్తముత్తరేష్వప్యాపో వా అన్నమిత్యాదిషు యోజయేత్. అప్సుజ్యోతిరితి.

శం.—అబ్జ్యోతిషోరన్నాన్నాదగుణత్వేనోపాసకస్యాన్నస్య బహూకరణం వ్రతమ్.

రం.—నపరిచక్షీత - పాత్రస్థమన్నం న నిరాకుర్యాదిత్యర్థః.

రం.—బహుకుర్వీతేతి. అతిథ్యభ్యాగతస్వజనపర్యాప్తం కుర్యాదిత్యర్థః. యద్వా బహుకుర్వీత బహుమన్వీతేత్యర్థః. అన్నే బహుమతిం కుర్యాదిత్యర్థః.

ఉ—న కంచన వసతౌ ప్రత్యాచక్షీత, తద్వ్రతం, తస్మాద్య యా కయాచ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్, అరాధ్యస్మా అన్నమిత్యాచక్షతే, ఏతద్వై ముఖతోఽన్నగ్ం రాద్ధమ్, ముఖతోఽస్మా అన్నగ్ం రాధ్యతే, ఏతద్వై మధ్యతోఽన్నగ్ం రాద్ధమ్, మధ్యతోఽస్మా అన్నగ్ం రాధ్యతే, ఏతద్వా అంతతోఽన్నగ్ం రాద్ధమ్, అంతతోఽస్మా అన్నగ్ం రాధ్యతే.

శం—తథా పృథివ్యాకాశోపాసకస్య వసతౌ చ - వసతినిమిత్తం కంచన - కంచిదపి న ప్రత్యాచక్షీత - వసత్యర్థమాగతం న నివారయేదిత్యర్థః. వాసే చ దత్తే అవశ్యం హ్యశనం దాతవ్యం - తస్మాద్యయా కయాచ విధయా యేన కేన ప్రకారేణ బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాత్. బహ్వన్నసంగ్రహం కుర్యాదిత్యర్థః. యస్మాదన్నవంతో విద్వాంసోఽభ్యాగతాయాన్నార్థినే అరాధి-సంసిద్ధమస్మై అన్నమిత్యాచక్షతే-న నాస్తీతి ప్రత్యాఖ్యానం కుర్వంతి - తస్మాచ్చ హేతోర్బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాదితి పూర్వేణ సంబంధః, అపిచ అన్నదానస్య మాహాత్మ్యముచ్యతే - యథా యత్కాలం ప్రయచ్ఛత్యన్నం తథా తత్కాలమేవ ప్రత్యుపనమతే, కథమితి - తదేతదాహ - ఏతద్వై అన్నం ముఖతః. ముఖ్యే ప్రథమే వయసి. ముఖ్యయా వా వృత్త్యా పూజాపురస్సరం అభ్యాగతాయాన్నార్థినే రాద్ధం సంసిద్ధం ప్రయచ్ఛతీతి వాక్యశేషః. తస్య కిం ఫలం స్యాదితి - ఉచ్యతే - ముఖతః పూర్వే వయసి - ముఖ్యయా వృత్త్యా. అస్మై అన్నదాయాన్నం రాధ్యతే - యథా దత్తముపతిష్ఠత ఇత్యర్థః. ఏవం మధ్యతః మధ్యమే వయసి - మధ్యమేన చోపచారేణ - తథా అన్తతః అంతేవయసి - జఘన్యేన చోపచారేణ - పరిభవేన, తథైవాస్మై రాధ్యతే - సంసిధ్యత్యన్నమ్.

అత్రానందీయం నాస్తి.

ఠం—న కంచన వసతౌ ప్రత్యాచక్షీతేతి. స్వగృహే రాత్ర్యాదౌ భోజనార్థమాగతం కమపి నరం న నిరాకుర్యాదిత్యర్థః. తస్మాదితి. భోజనార్థమాగతానాం పురుషాణాం అప్రత్యాఖ్యానస్యావశ్యకత్వాత్ నిషిద్ధేనాపి యేన కేన మార్గేణ బహ్వన్నం సమ్పాదయేదిత్యర్థః. అరాధ్యస్మా ఇతి. అస్మై ఉపాసకాయ అన్నమరాధి - సిద్ధం - ఉపాసకార్థమేవ హ్యన్నస్య నిష్పత్తిః. అతస్తదర్థమేవ నిష్పన్నత్వాదన్నానాం తేషాం యేన కేనాప్యుపాయేనార్జనేన దోష ఇతిభావః. ఏతద్వా ఇతి. ఆది మధ్యాంతప్రదేశేషు అన్నం యదేతత్సిద్ధం సర్వావయవయుక్తమప్యన్నమస్మై ఉపాసకాయసిద్ధం - తదర్థమేవోత్పన్నమితి హి సంత ఆచక్షత ఇత్యర్థః.

ఉ.—య ఏవం వేద, క్షేమ ఇతి వాచి, యోగక్షేమ ఇతి ప్రాణాపానయోః, కర్మేతి హస్తయోః, గతిరితి పాదయోః, విముక్తిరితి పాయౌ, ఇతి మానుషీస్సమాజ్ఞాః, అథ దైవీః, తృప్తిరితి వృష్టౌ, బలమితి విద్యుతి.

ఉ.—యశ ఇతి పశుషు, జ్యోతిరితి నక్షత్రేషు, ప్రజాతిరమృతమానంద ఇపస్థే, సర్వమిత్యాకాశే, తత్ప్రతిష్ఠేత్యుపా

శం—య ఏవం వేద - య ఏవం అన్నస్య యథోక్తం మాహాత్మ్యం వేద - తద్దానస్య ఫలం యథోక్తం ఫలముపనయేత్ - ఇదానీం బ్రహ్మణ ఉపాసనప్రకార ఉచ్యతే. క్షేమ ఇతి వాచి. క్షేమో నామోపాత్తపరిరక్షణమ్ - బ్రహ్మవాచి క్షేమరూపేణ ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. యోగక్షేమ ఇతి. యోగః అనుపాత్తస్యోపాదానం తౌ హి యోగక్షేమౌ ప్రాణాపానయోర్బలవతోస్సతోర్భవతో యద్యపి - తథాపి న ప్రాణాపాననిమిత్తావేవ. కిం తర్హి. బ్రహ్మనిమిత్తౌ. తస్మాద్బ్రహ్మయోగక్షేమాత్మనా ప్రాణాపానయోః ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. ఏవముత్తరేష్వన్యేషు తేన తేనాత్మనా బ్రహ్మైవోపాస్యమ్. కర్మణో బ్రహ్మనిర్వర్త్యత్వాద్ధస్తయోః కర్మాత్మనా బ్రహ్మప్రతిష్ఠితముపాస్యమ్. గతిరితి పాదయోః. విముక్తిరితి పాయౌ. ఇత్యేతా మానుషీః మనుష్యేషు భవాః మానుష్యః మానుష్యస్సమాజ్ఞాః. ఆధ్యాత్మిక్యస్సమాజ్ఞాః. జ్ఞానాని. విజ్ఞానాని. ఉపాసనానీత్యర్థః. అథ అనంతరం దైవీః దైవ్యః. దేవేషు భవాః సమాజ్ఞా ఉచ్యంతే. తృప్తిరితి వృష్టౌ - వృష్టేరన్నాదిద్వారేణ తృప్తిహేతుత్వాద్బ్రహ్మైవ తృప్త్యాత్మనా వృష్టౌ వ్యవస్థితమిత్యుపాస్యమ్. తథాన్యేషు తేన తేనాత్మనా బ్రహ్మైవోపాస్యమ్, తథా బలరూపేణ విద్యుతి.

అత్రానందీయం నాస్తి.

శం—యశోరూపేణ పశుషు, జ్యోతీరూపేణ నక్షత్రేషు. ప్రజాతిరమృతం. అమృతత్వప్రాప్తిః పుత్రేణ ఋణవిమోక్షద్వారేణానందః. సుఖమిత్యేతత్సర్వముపస్థ

ఆ—యత్ర వాగాదౌ యత్ఫలం కార్యం క్షేమాదీత్యర్థః. మహానితి - ప్రజా

రం—య ఏవం వేద - సః యయా కయాచ విధయా బహ్వన్నం ప్రాప్నుయాదితి పూర్వేణాన్వయః. క్షేమఇతీత్యాది. క్షేమసాధనత్వాద్వాచః క్షేమత్వబుద్ధిః తత్ర కార్యేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. విముక్తిః. విసర్గ ఇత్యర్థః. అధ్యాత్మమేతా ఉపాసనా ఉక్తా ఇత్యర్థః. అథ దైవికీరుపాసనా వక్ష్యామీత్యర్థః.

రం—ప్రజాతిరితి. ఏతత్తు ఆధ్యాత్మికోపాసనే సంగతం - పాఠక్రమాదర్థ

సీత, ప్రతిష్ఠావాన్భవతి, తన్మహ ఇత్యుపాసీత, మహాన్భవతి, తన్మన ఇత్యుపాసీత, మానవాన్భవతి. 3

ఉ.—తన్నమ ఇత్యుపాసీత,నమ్యంతేఽస్మై కామాః,తద్బ్రహ్మే త్యుపాసీత, బ్రహ్మవాన్భవతి, తద్బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యు

నిమిత్తమ్. బ్రహ్మైవానేనాత్మనోఽవస్థే ప్రతిష్ఠితమిత్యుపాస్యమ్. సర్వం హ్యాకాశే ప్రతిష్ఠితం అతో యత్సర్వమాకాశే తద్బ్రహ్మైవేత్యుపాస్యమ్, తచ్చాకాశం బ్రహ్మైవ - తస్మాత్తత్సర్వస్య ప్రతిష్ఠేత్యుపాసీత. ప్రతిష్ఠాగుణోపాసనాత్ప్రతిష్ఠావాన్భవతి. ఏవం పూర్వేష్వపి - యద్యత్తాధీనం ఫలం - తద్బ్రహ్మైవ తదుపాసనాత్తద్వాన్భవతీతి ద్రష్టవ్యమ్. శ్రుత్యంతరాచ్చ 'తం యథాయథోపాసతే తదేవ భవతీ'తి. తన్మహ ఇత్యుపాసీత. మహః మహత్త్వగుణవత్తదుపాసీత - మహాన్భవతి. తన్మన ఇత్యుపాసీత. మననం మనః మానవాన్భవతి - మననసమర్థో భవతి.

శం—తన్నమ ఇత్యుపాసీత. నమనం నమః నమనగుణవదుపాసీత - నమ్యంతే- ప్రహ్వీభవంత్యస్మై - ఉపాసిత్రే కామాః. కామ్యంత ఇతి. భోగ్యాః. విషయా ఇత్యర్థః. తద్బ్రహ్మేత్యుపాసీత. బ్రహ్మ పరిబృఢతమమిత్యుపాసీత-బ్రహ్మవాన్-తద్గుణో భవతి. తద్బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యుపాసీత. బ్రహ్మణః పరిమరః. పరిమ్రియంతేఽస్మిన్ పంచదేవతాః విద్యుద్వృష్టిశ్చంద్రమా ఆదిత్యోఽగ్నిరిత్యేతాః. అతో వాయుః పరి

దిభిః, బ్రహ్మవానితి. స్థూలభోగసాధనవాన్ విరా(డి)డే) వేత్యర్థః.

ఆ—శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేరితి. 'య ఏవమేతాః పంచదేవతావాయుర్వావసం వర్గ' ఇత్యాదిశ్రుత్యంతరాద్బ్రహ్మణః సంహర్తృత్వం వాయుద్వారకమితి వాయుర్బ్రహ్మణః పరిమరః, సంహారసాధనమిత్యర్థః. తత్కథం పరిమరగుణతయాకాశోపాసనం సిధ్యతీత్యత ఆహ—స ఇతి. ఏవం మందాధికారిగోచరముపాసనజాతమధ్యారోపావస్థాయాముపదిశ్యాపవాదదృష్టిమభిప్రేత్యాహ.— ప్రాణో వా అన్నమిత్యాదినా. ప్రాణో వా అన్నమిత్యాదినా భోక్తృత్వాదిలక్షణస్సంసారః కార్యగోచర ఇతి వివృతః. తత్ర జీవస్యానౌపాధికసంసారిత్వం దృష్టమ్, తస్యాపి కార్యత్వాదితి భాగవతానాం

క్రమస్య బలవత్త్వాదితి ద్రష్టవ్యమ్. సర్వమిత్యాకాశ ఇత్యాది.

రం—ఆకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాదిగుణయుక్తతయా ఉపాసనే తత్క్రతున్యాయేన ప్రతిష్ఠాదికం భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మవాన్ బృహత్త్వవానిత్యర్థః. నమ్యంతే ప్రాప్యంత ఇత్యర్థః. పరితో మ్రియంతేఽస్మిన్నితి పరిమరః. సార్వత్రికమరణస్యాపి అవకాశ

పాసీత, పర్యేణం మ్రియంతే ద్విషంతస్సపత్నాః, (పరి

మరః శ్రుత్యంతరప్రసిద్ధేః. స ఏష ఏవాయం వాయురాకాశేనానన్య ఇత్యాకాశో బ్రహ్మణః పరిమరః. తమాకాశం వాయ్వాత్మానం బ్రహ్మణః పరిమర ఇత్యుపాసీత, ఏనం ఏవం విదం ప్రతిస్పర్ధినః. ద్విషంతోఽద్విషంతోఽపి సపత్నా యతో భవంతి-అతో విశిష్యంతే ద్విషంతస్సపత్నా ఇతి. ఏనం ద్విషంతః సపత్నాస్తే పరిమ్రియంతే - ప్రాణాన్ జహాతీత్యర్థః. కించ యే చాఽప్రియా అస్య భ్రాతృవ్యా అద్విషంతోఽపి - తేచ పరిమ్రియంతే. 'ప్రాణో వా అన్నం శరీరమన్నాదమి'త్యారభ్యాకాశాంతస్య కార్యస్యైవాన్నాన్నాదత్వముక్తమ్. ఉక్తం నామ - కిం తేన. తేనైతత్సిద్ధం భవతి - కార్యవిషయ ఏవ భోజ్యభోక్తృత్వకృతస్సంసారః. నత్వాత్మనీతి - ఆత్మనితు భ్రాంత్యోపచర్యతే. నన్వాత్మాపి పరమాత్మనః కార్యం - తతో యుక్తస్తస్య సంసార ఇతి. న అసంసారిణ ఏవ ప్రవేశశ్రుతేః. 'తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ'దిత్యాకాశాదికారణస్య హ్యసంసారిణ ఏవ పరమాత్మనః కార్యేష్వనుప్రవేశశ్శ్రూయతే - తస్మాత్కార్యానుప్రవిష్టో జీవ ఆత్మా పరఏవాసంసారీ. సృష్ట్వానుప్రావిశదితి సమానకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ. సర్గప్రవేశక్రియయోశ్చైకశ్చేత్కర్తా-తతః క్త్వాప్రత్యయో యుక్తః. ప్రవిష్టస్య తు భావాంతరాపత్తిరితి చేన్న - ప్రవేశస్యా

మతముద్భావ్య దూషయతి. నన్వాత్మాపీత్యాదినా, ఛాందోగ్యశ్రుత్యనుసారేణ వికారాకారాత్మనా ప్రవేశమాశంక్య వాక్యశేషవిరోధమాహ—అనేన జీవేనేత్యాదినా. భ్రాంత్యా దేహాదిభావమాపన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యైవ బ్రహ్మదృష్టిరుపదిశ్యతే సంసారిత్వాపోహార్థా, మాతృబుద్ధిరివ పరయోషితి రాగాపోహార్థా, అతః. తత్త్వమసీత్యుపదేశస్యాన్యార్థత్వాన్న జీవస్య పారమార్థికమసంసారిబ్రహ్మాత్మత్వమిత్యాశఙ్క్య తద్దూషయతి. భావాంతరాపన్నస్యేత్యాదినా. అబాధితతత్పదముఖ్యార్థసామానాధికరణ్యవిరోధాద బ్రహ్మణి జీవే బ్రహ్మత్వసమ్పాదనార్థత్వం కల్పితుం న శక్యత ఇత్యర్థః. సంసారిత్వగ్రాహకప్రత్యక్షవిరోధాదబాధితత్వమసిద్ధమిత్యాహ. దృష్టమితి. సర్వప్రమాణానామనుగ్రాహకస్తర్క ఇష్యతే. ఆత్మనశ్చ సంసారధర్మవత్త్వస్య తర్కాపరిశుద్ధత్వాత్తత్ప్రత్యక్షస్య భ్రాంతత్వాన్న శాస్త్రజ్ఞానబాధకత్వం సంభవతీత్యాహ.— నేతి. సుఖాదేరుపలభ్యత్వాన్నోపలబ్ధృధర్మత్వం సంభవతి రూపాదివదిత్యర్థః. సంసారిత్వగ్రాహకం యద్యపి ప్రత్యక్షప్రమాణం న భవతి - తథాపి

తయా ఆశ్రయ ఇత్యర్థః. ఏవమాకాశస్య బ్రహ్మశేషత్వేన పరిమరత్వేన చోపాసనే ఏనం, ఉపాసకం పరితో ద్విషంతో మ్రియంత ఇత్యర్థః. పర్యేణమితి. ణత్వం ఛాంద

యే) పర్యే) ప్రియాభా)ర్యా)ః, సయశ్చాయం పురు
షే, యశ్చాసావాదిత్యే. స ఏకః.

న్యార్థత్వేన ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్. 'అనేన జీవేనే'తి విశేషశ్రుతేః. ధర్మాంతరేణా నుప్రవేశ ఇతి చేన్న. 'తత్త్వమసీ'తి పునస్తద్భావోక్తేః భావాంతరాపన్నస్యైవ తదపోహార్థాసంపదితి చేన్న. 'తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసీ'తి సామానాధికరణ్యాత్. దృష్టం జీవస్య సంసారిత్వమితి చేన్న - ఉపలబ్ధురనుపలభ్యత్వాత్. సంసారధర్మవిశిష్ట ఆత్మోపలభ్యత ఇతి చేన్న - ధర్మాణాం ధర్మిణోఽవ్యతిరేకాత్కర్మత్వానుపపత్తేః. ఉష్ణప్రకాశయోర్దాహ్యప్రకాశ్యత్వానుపపత్తివత్. త్రాసాదిదర్శనాద్దుఃఖిత్వాద్యనుమీయత ఇతి చేన్న, త్రాసాదేర్దుఃఖస్య చోపలభ్యమానత్వాన్నోపలబ్ధృధర్మత్వమ్, కాపిలకాణాదాదితర్కశాస్త్రవిరోధ ఇతి చేన్న . తేషాం మూలాభావే వేదవిరోధే చ భ్రాం(తత్వో)త్వో) పపత్తేః. శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం చ సిద్ధమాత్మనోఽసంసారిత్వం, ఏకత్వాచ్చ. కథమేకత్వమితి. ఉచ్యతే. 'సయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసా వాదిత్యే స ఏక'ఇత్యేవమాది. పూర్వవత్సర్వమ్.

సంసారధర్మవిశిష్ట ఆత్మా స్వచైతన్యేనోపలభ్యత ఇతి స్వానుభవవిరోధాన్న శాబ్దమసంసారిత్వజ్ఞానం ప్రమాణమితి చేత్, నైతదపి యుక్తమ్. కర్మత్వకర్తృత్వవిరోధాదిత్యర్థః. ప్రత్యక్షవిరోధాభావేఽప్యనుమానవిరోధో భవిష్యతీత్యాహ— త్రాసాదీతి. త్రాసాదిసాశ్రయం - కార్యత్వాత్, ఘటవత్. అన్యస్యాశ్రయస్యాసంభవాదాత్మైవ తదాశ్రయోఽనుమీయత ఇతి న వాచ్యం ఉపలభ్యం నోపలబ్ధుర్ధర్మః, రూపాదివదితి వ్యాప్త్యంతరవిరోధాదధ్యాసాదపి కార్యదర్శనసంభవాదిత్యర్థః. జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వం ప్రతిపాదయతశ్శాస్త్రస్య తర్కశాస్త్రవిరోధా దప్రామాణ్యమాశఙ్క్య దూషయతి. కాపిలేత్యాదినా. తర్కశాస్త్రస్య శ్రుతేశ్చ విరుద్ధావ్యభిచారిత్వేన ప్రామాణ్యసంశయోఽపి నాశఙ్కనీయ ఇత్యాహ— శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం చేతి, కించ తార్కికేణాపి ఈశ్వరాధీనం జీవస్య సుఖిత్వం దుఃఖిత్వంచ నిరూపణీయం, న తన్నిరూపయితుం శక్యతే, స్వాత్మనీశ్వరస్య సుఖదుఃఖహేతుత్వాసంభవాదిత్యభిప్రేత్యాహ— ఏకత్వాచ్చేతి. స య ఇత్యాదిపదవ్యాఖ్యానము పేక్ష్యోపసఙ్క్రమిణసామగానయోరేకకర్తృత్వమన్వయప్రదర్శనేన దర్శితమ్.

సమ్. తదేవ వ్యాచష్టే. పర్యేప్రియా ఇతి. అప్రియాః భ్రాతృవ్యాః, శత్రవః పరితో వర్తమానా మ్రియంత ఇత్యర్థః.

ఉ.—సయ ఏవం విత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య, ఏతమన్నమయ మాత్మానముపసంక్రమ్య, ఏతం ప్రాణమయమాత్మాన ముపసఙ్క్రమ్య, ఏతం మనోమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్య, ఏవం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్య, ఏత మానందమయమాత్మానముపసఙ్క్రమ్య, ఇమాల్లోకా

శం—అన్నమయాదిక్రమేణానందమయమాత్మానముపసంక్రమ్యైతత్సామగాయన్నాస్తే. 'సత్యం జ్ఞానమి'త్యస్యా ఋచోఽర్థో వ్యాఖ్యాతో విస్తరేణ తద్వివరణభూతయా ఆనందవల్ల్యా. 'సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్త్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితే'తి తస్యఫలవచనస్యార్థవిస్తారో నోక్తః. కే తే - కిం విషయా వా సర్వే కామాః. కథం వా బ్రహ్మణా సహ సమశ్నుతే - ఇత్యేతద్వక్తవ్యమితీదమిదానీమారభ్యతే. తత్ర పితాపుత్రాఖ్యాయికాయాం పూర్వవిద్యాశేషభూతాయాం తపో బ్రహ్మవిద్యాసాధనముక్తం, ప్రాణాదేరాకాశాంతస్య చ కార్యస్యాన్నాన్నాదత్వేన వినియోగశ్చోక్తః. బ్రహ్మవిషయోపాసనాని చ. యే చ సర్వే కామాః ప్రతినియతానేకసాధనసాధ్యా ఆకాశాదికార్యభేదవిషయా ఏతే దర్శితాః. ఏకత్వే పునః కామకామిత్వానుపపత్తిః, భేదజాతస్య సర్వస్యాత్మభూతత్వాత్. తత్ర కథం యుగపద్బ్రహ్మస్వరూపేణ సర్వాన్కామానేవం విత్సమశ్నుత ఇతి. ఉచ్యతే - సర్వాత్మత్వోపపత్తేః. కథం సర్వాత్మత్వోపపత్తిరితి. ఆహ—పురుషాదిత్యస్థాత్మైకత్వవిజ్ఞానేనాపోహ్యోత్కర్షాపకర్షావన్నమయాద్యాత్మనోఽవిద్యాకల్పితాన్ క్రమేణ సఙ్క్రమ్యానందమయాంతాన్ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మాదృశ్యాదిధర్మకం స్వాభావికమానందమజమమృతమభయమద్వైతం ఫలమాపన్న ఇమాల్లోకాన్ - భూరాదీననుసంచరన్నితి వ్యవహితేన సంబంధః. కథమనుసంచరన్. కామాన్నీ - కామతోఽన్నమస్యేతి కామాన్నీ - తథా కామతో రూపాణ్యస్యేతి కామరూపీ అనుసంచరన్ సర్వాత్మనేమాల్లోకానాత్మత్వేనానుభవన్. కిమ్. ఏతత్సామగాయన్నాస్తే - సమత్వాద్బ్రహ్మైవ సామ సర్వానన్యరూపం గాయన్ ఛంద

ఆ—ఇదానీం వల్లిసమాప్తిపర్యంతస్య గ్రంథస్య తాత్పర్యం వృత్తికీర్తనేనాహ—సత్యం జ్ఞానమిత్యాదినా. అవిద్యాలేశవశేన ద్వైతావభాసమనుభవన్ విద్వాన్ సర్వస్యాత్మాహమితి మన్యమానోఽణిమాద్యైశ్వర్యభుజాం యోగినాం

రం—సయ ఇత్యాది. పూర్వవదర్థః. ఏతత్ - వక్ష్యమాణమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్. హావుహావుహావు ఇతి స్తోభాక్షరాణ్యేతాని.

న్కామాన్నీ కామరూప్యనుసఞ్చరన్, ఏతత్సామగాయ
న్నాస్తే, హా3వుహా3వుహా3వు.

ఉ.—అహమన్నమహమన్నమహమన్నమ్, అహమన్నాదో౽హ
మన్నాదో౽హమన్నాదః, అహగ్ంశ్లోకకృదహగ్ంశ్లోకకృద
హగ్ంశ్లోకకృత్, అహమస్మి ప్రథమజా ఋతా3స్య, పూ

ర్వం, ఆత్మైకత్వం ప్రఖ్యాపయన్ లోకానుగ్రహార్థం, తద్విజ్ఞానఫలం చాతీవకృతా ర్థత్వం గాయన్నాస్తే - తిష్ఠతి. కథం. హావుహావుహావు - అహో ఇత్యేతస్మిన్నర్థే. అత్యంతవిస్మయఖ్యాపనార్థః. ౫

శం.—కః పునరసౌ విస్మయ ఇతి. ఉచ్యతే - అద్వైత ఆత్మా నిరంజనో౽పి సన్నహమేవాన్నమన్నాదశ్చ. కిం చ అహమేవ శ్లోకకృత్ - శ్లోకో నామాన్నాన్నాద యోస్సంఘాతః. తస్య కర్తా చేతనావాన్. అన్నస్యైవ వాపరార్థస్య - అన్నాదార్థస్య సతో౽నేకాత్మకస్య (పారార్థ్యేన) పరార్థేన హేతునా సంఘాతకృత్. త్రిరుక్తి ర్విస్మయత్వఖ్యాపనార్థా. అహమస్మి భవామి. ప్రథమజః ప్రథమోత్పన్నః. ఋతస్య సత్యస్య. మూర్తామూర్తస్యాస్య జగతః. దేవేభ్యశ్చ పూర్వమ్, అమృతస్య నాభిః మధ్యమ్. మత్సంస్థమమృతత్వం ప్రాణినామిత్యర్థః, యః కశ్చిన్మామన్నమన్నా ర్థిభ్యో దదాతి - ప్రయచ్ఛతి. అన్నాత్మనా బ్రవీతి - స ఇత్ ఇత్యర్థః. ఏవ మేవ అవినష్టమ్. యథాభూతం మాం ఆవా - అవతీత్యర్థః. యః పునరన్యో మామ దత్వార్థిభ్యః కాలే ప్రాప్తే౽న్నమత్తి - తం అన్నమదంతమహం అన్నమేవ భక్ష యంతం పురుషం భోజయామి - ప్రత్యద్మి. అత్రాహ - ఏవం తర్హి బిభేమి సర్వాత్మత్వప్రాప్తేర్మోక్షాత్, అస్తు సంసార ఏవ - యతో ముక్తో౽ప్యహమన్నభూతః యత్కామాన్నత్వం కామరూపత్వం చ మమైవేతి పశ్యన్న్యగపత్సర్వాన్ విషయాన్ వం దానశ్నుత ఇత్యుపచర్యత ఇత్యాహ—సర్వాత్మత్వాపత్తేరితి.

ఆ—ప్రథమజః-హిరణ్యగర్భో౽ప్యహమ్. శ్రుతిస్తావదాదరార్థా. దేవేభ్యః- స్వవ్యష్టిరూపేభ్యః పూర్వం - విరాడ్రూపమేవేత్యర్థః, అవేతి లోణ్మధ్యమపురుషైక

రం—అహమన్నమితి. అత్రాహం శబ్దః పరమాత్మపర్యంతః. భోగ్యభోక్తృ వాచ్యన్నాన్నాదశబ్దావపి తత్పర్యంతౌ. శ్లోకకృత్ - శ్లోక్యంత ఇతి శ్లోకాః. శ్లాఘ నీయజగద్రక్షణాదికృదిత్యర్థః. అహమస్మీతి. ఋతస్య కర్మణః ప్రథమజాసర్గాద్యస మయే తత్పరిపాకకృదిత్యర్థః. దేవేభ్యః పూర్వం వర్తమానా అమృతస్య - మోక్షస్య

ర్వ్వం దేవేభ్యోఽమృతస్య నా3భా3ఇ, యో మా దదాతి స ఇ దేవ మా3వా3ః, అహమన్నమన్నమదంతమా3ద్మి, అహం విశ్వం భువనమభ్యభవా3ం, సువర్ణజ్యోతీః, య ఏవం వేద ఇత్యుపనిషత్.

ఉ.—రాధ్యతేవిద్యుతిమానవాన్ భవత్యేకోఽహ3వు య ఏవం వేదైకం చ.

ఇతి దశమోఽనువాకః.

ఉ.—భృగుస్తస్మై యతో విశంతి తద్విజిజ్ఞాసస్వ తత్త్రయోదశాన్నంప్రాణం మనో విజ్ఞానమితి, విజ్ఞాయ తం తపసా ద్వాదశ ద్వాదశానంద ఇతి సైషా దశాన్నం న నింద్యాత్ప్రాణశ్శరీరమన్నం న పరిచక్షీతాపో జ్యోతిరన్నం బహుకుర్వీత పృథివ్యామాకాశ ఏకాదశైకాదశనకంచ నైకషష్టిరేకాన్నవింశతిరేకాన్నవింశతిః.

ఆద్యస్యాస్యాన్నస్యైవ. మా భైషీః. సంవ్యవహారవిషయత్వాత్సర్వకామాశనస్య. ఆత్తీత్యయం సంవ్యవహారవిషయమన్నాన్నాదాదిలక్షణమవిద్యాకృతమ్. విద్యయా బ్రహ్మత్వమాపన్నో విద్వాన్ తస్య నైవ ద్వితీయం వస్త్వంతరమస్తి-యతో బిభేతి, అతో న భేతవ్యం మోక్షాత్. ఏవం తర్హి కిమిదమాహ అహమన్నమహమన్నాద ఇతి-ఉచ్యతే - యోఽయమన్నాన్నాదాదిలక్షణః సంవ్యవహారః కార్యభూతః - స సంవ్యవహార(మాత్ర)కార్యభూత)మేవ న పరమార్థవస్తు. స ఏవం భూతోఽపి బ్రహ్మనిమిత్తో బ్రహ్మవ్యతిరేకేణాసన్నితి కృత్వా బ్రహ్మవిద్యాకార్యస్య భావస్య స్తుత్యర్థముచ్యతే. అహమన్నమహమన్నమహమన్నం అహమన్నాదోఽహమన్నాదోఽహమన్నాద ఇత్యాద్యంతోఽభయాదిదోషగంధోఽప్యవిద్యానిమిత్తోఽవిద్యోచ్ఛేదాత్ బ్రహ్మభూతస్య నాస్తీత్యహం వచనం పౌనః పున్యేనేత్యేవం సర్వవ్యాఖ్యానేషు నిపాత్యత ఇత్యవతీతి వ్యాఖ్యాతమ్.

నాభిః - రథచక్రస్య నాభిరివాశ్రయభూతః, నాభా ఇఇతి గానకృతో వికారః, యో మాం యోగ్యాయ శిష్యాయ దదాతి - ఉపదిశతి-స ఏవ మా - మాం అవాః - అవాత్. ప్రాప్తో భవతి. 'వాగతిగంధనయోః'తి హాధాతుః ఇచ్ఛబ్దోఽనర్థకః. అహమన్నమితి. అన్నశబ్దితమచేతనం, తద్భోక్తారం చేతనం చ అద్మి వ్యాప్నోమి. అహం

ఉ.—సహనావవతు, సహనౌ భునక్తు, సహవీర్యం కరవావహై, తేజస్వినావధీతమస్తుమావిద్విషావహై, ఓంశాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః.

ఓం తత్సత్ హరిః ఓం శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

విశ్వం - సమస్తం భువనం - భూతైస్సంభజనీయం బ్రహ్మాదిభిః. భవంతీతి వాస్మిన్భూతానీతి భువనమభ్యభవాం - అభిభవామి పరేణేశ్వరేణ స్వరూపేణ సువర్ణజ్యోతిః- సువర్ - ఆదిత్యః. నకార ఉపమార్థః. ఆదిత్య ఇవ సకృద్విభాతమస్మదీయం జ్యోతిః. జ్యోతిః ప్రకాశ ఇత్యర్థః. ఇతి వల్లీద్వయవిహితోపనిషత్పరమాత్మజ్ఞానంనామ. తామేతాం యథోక్తాముపనిషదం శాంతోదాంత ఉపరతస్తితిక్షుస్సమాహితో భూత్వా భృగువత్తపో మహదాస్థాయ యఏవం వేద-తస్యేవం ఫలం యథోక్తమోమిత్యోక్తేరితి.

ఇతి శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యస్య శ్రీమద్గోవిందభగవ
త్పూజ్యపాదశిష్యస్య శ్రీశఙ్కరభగవతః కృతౌ
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యం సమ్పూర్ణమ్.

అభిభవామి ఉపసంహరామీత్యర్థః. ఈశ్వరాత్మతాజ్ఞానేనాహం బాధేఽద్వైతం తతో నాస్తి భయకారణమిత్యర్థః. నకార ఇవేత్యర్థే.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛుద్ధానందభగవత్పూజ్యపాద
శిష్య శ్రీభగవదానందజ్ఞానకృతౌ తైత్తిరీయోపనిషచ్ఛఙ్కరభాష్య
టీకాయాం భృగువల్లీభాష్యటీకాసమ్పూర్ణా.

తైత్తిరీయకభాష్యస్య శాఙ్కరస్య ద్రఢీయసః,
స్ఫుటార్థబోధద్రిక్షా మేఖ్యే(వ్యాఖ్యా) నిరమాయి సుటిప్పణమ్.
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యటీకా సమాప్తా.

విశ్వమితి. ప్రళయకాలే విశ్వం అభిభూతవానస్మీత్యర్థః. సువర్ణజ్యోతీరితి. కమనీయ దేదీప్యమానశరీరో భవతి - య ఏవం వేద. ఇత్యుపనిషత్ - సమాప్తేతి శేషః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజసిద్ధాంతనిర్ధారణసార్వభౌమ
శ్రీమద్రంగరామానుజమునివరవిరచితే
తైత్తిరీయోపనిషద్భాష్యే భృగువల్లీభాష్యం సమాప్తమ్.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

విద్యారణ్యభాష్యేణ రంగరామానుజ

భాష్యేణ చ యుక్తా

తైత్తిరీయోపనిషత్.

(షష్ఠః) చతుర్థః ప్రశ్నః నారాయణీయః.

ఉ.—అంభస్య పారే భువనస్య మధ్యే
నాకస్య పృష్ఠే మహతో మహీయాన్,

శ్రీనారాయణీయస్య శ్రీశాంకరభాష్యానందగిరిటీకయోరలాభేన శ్రీవిద్యారణ్య
శ్రీరంగరామానుజకృతభాష్యే ప్రదర్శ్యేతే.

తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యే దశమప్రపాఠకే ప్రథమోఽనువాకః.

వాగీశాద్యాస్సుమనసః సర్వార్థానా ముపక్రమే,
యం నత్వా కృతకృత్యాస్స్యుస్తం నమామి గజాననమ్.
యస్య నిశ్వసితం వేదా యో వేదేభ్యోఽఖిలం జగత్,
నిర్మమే తమహం వందే విద్యాతీర్థమహేశ్వరమ్.
వారుణ్యుపనిషద్యుక్తా బ్రహ్మవిద్యాస (సాధనా) నాతసీ,)
యాజ్ఞికీ్యాం ఖిలరూపాయాం సర్వశేషోఽభిధీయతే.

వి.—యథా బృహదారణ్యకే సప్తమాష్టమాధ్యాయా ఖిలకాండత్వేనాచార్యై
రుదాహృతౌ, తథేయం నారాయణీయాఖ్యాయాజ్ఞిక్యుపనిషదపిఖిలకాండరూపా తల్ల
క్షణోపేతత్వాత్, కర్మోపాసనబ్రహ్మకాండేషు త్రిష్వపి యద్యద్వక్తవ్యమవశిష్టం

రం.—ఆనందవల్లీప్రతిపాద్యస్యానందశబ్దవాచ్యస్య నారాయణస్య పారమ్యం
చతుర్థే (షష్ఠే) ప్రశ్నే ప్రతిపాద్యతే. అంభస్య పార ఇత్యాదినా. అపారే అంభసి

శుక్రేణ జ్యోతీగ్ంషి సమనుప్రవిష్టః
ప్రజాపతిశ్చరతిగర్భే అంతః. ౧

తస్య సర్వస్యాభిధానేన ప్రకీర్ణకత్వరూపం ఖిలత్వం. బృహదారణ్యకే సప్తమాధ్యాయే పూర్ణమదః పూర్ణమిత్యాదినా బ్రహ్మతత్త్వమభిహితమ్. 'ఓం - ఖం బ్రహ్మే'త్యాదిభిరష్టమాధ్యాయగతైశ్చ 'యో హ వై జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠం చ వేదే'త్యాదిభిర్వాక్యైర్నానావిధాన్యుపాసనాన్యభిహితాని, 'స యః కామయేత మహాన్ ప్రాప్నుయామి'త్యాదినా మంథాఖ్యం కర్మాభిహితం, తథా పుత్రవిశేషాదికామనాయుక్తానాం తత్కర్మాణ్యభిహితాని, ఏవమత్రాప్యంభస్య పార ఇత్యాదినా బ్రహ్మతత్త్వమభిహితం, 'ఆదిత్యో వా ఏష ఏతన్మండలమి'త్యాదినోపాసనమభిహితం, 'భూరన్నమగ్నయే పృథివ్యై స్వాహే'త్యాదినా కర్మాణ్యభిహితాని, తత్ర కర్మణాం బాహుల్యాద్యాజ్ఞికీత్యుచ్యతే, ఉపక్రమే బ్రహ్మతత్త్వాభిధానాదుపసంహారే చ బ్రహ్మజ్ఞానసాధనానాం సత్యాదీనాం సన్న్యాసాంతానామభిధానాదుపనిషదిత్యుచ్యతే, తదీయపాఠసంప్రదాయస్తు దేశవిశేషేషు బహువిధ ఉపలభ్యతే, తత్ర యద్యపి శాఖాభేదః కారణం, తథాపి తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయకైస్తత్తద్దేశనివాసిభిః శిష్టైరాదృతత్వాత్సర్వోఽపి పాఠ ఉపాదేయ ఏవ, తత్ర ద్రమిడానాం చతుష్షష్ట్యనువాకపాఠః. ఆంధ్రాణామశీత్యనువాకపాఠః కర్ణాటకేషు కేషాంచిచ్చతుస్సప్తతిపాఠః, అపరేషాం నవాశీతిపాఠః, తత్ర వయం పాఠాంతరాణి యథాసంభవం సూచయంతశ్చతుష్షష్ట్యనువాకపాఠం ప్రాధాన్యేన వ్యాఖ్యాస్యామః. తత్ర ప్రథమానువాకస్యాదౌ కాశ్చిదృచః బ్రహ్మతత్త్వం ప్రతిపాదయంతి. తాసు ప్రథమామృచమాహ— అంభస్యపారే. చరతి గర్భే అంతః. ౧. ఇతి. అంభస్య - బహు(శ)విధ) సముద్రమధ్యవర్తిజలస్య, పారే - పరతీరే, యః మహాన్ - ప్రౌఢః, లోకాలోకపర్వతాదిః తతోఽపి మహీయాన్-మహత్తరః, అయం పరమేశ్వరః భువనస్య - పృథివ్యాదిలోకస్య, మధ్యే యః మహాన్ - మేర్వాదిః, తతోఽపి మహత్తరః నాకస్యపృష్ఠే - స్వర్గస్యోపరి, యః మహాన్ - బ్రహ్మలోకాదిః, తతోఽపి మహత్తరః. తథా ఛందోగా ఆమనంతి. జ్యాయాన్ పృథివ్యా జ్యాయానంతరిక్షాజ్జ్యాయాన్ దివో జ్యాయానేభ్యో లోకేభ్యః ఇతి. స ఏవ సముద్రే భువనస్య మధ్యే - అంతరిక్షే, భానుమండల ఇతి యావత్. నాకస్య దుఃఖాసంభిన్నస్య భగవల్లోకస్య - వైకుంఠలోకస్య, పృష్ఠే - ఉపరిప్రదేశే, త్రిషు ధామసు భక్తానుగ్రహాయ విశేషేణాభివ్యక్తః, మహతోఽపి ఆకాశాదేర్మహాన్ శుక్రేణ స్వతేజసా జ్యోతీగ్ంషి ఆదిత్యాదిజ్యోతీగ్ంషి. 'తమేవ భాంతమనుభాతిసర్వంతస్య భాసా

ఉ.—యస్మిన్నిదగ్ం సంచవిచైతి సర్వం యస్మిన్ దేవా అధివిశ్వే

ధస్తాత్ స ఉపరిష్టాత్ సపశ్చాత్ స పురస్తాత్ స దక్షిణతః స ఉత్తరతః స ఏవే దగ్ం సర్వం ఇతి చ. స పరమేశ్వరః శుక్రేణ - భాసకేన జీవచైతన్యరూపేణ, జ్యోతీంషి – నిర్మలత్వేన భాసకాని అంతఃకరణాని సమ్యక్ అనుప్రవిష్టః తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః గర్భే - బ్రహ్మాండరూపే, అంతః. మధ్యే, ప్రజాపతిః. విరాడ్రూపో భూత్వా, చరతి-వర్తతే. విరాడ్రూపమాథర్వణికా ఆమనంతి, 'అగ్ని ర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశశ్శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ' ఇత్యాది. అగ్నిః ప్రకాశయుక్తో ద్యులోకః సర్వవ్యాపీ పరమేశ్వరః, వస్తుతః తథావిధ ఏవ సన్ మాయావశాద్దేహేషు జీవరూపేణ బ్రహ్మాండే చ విరాడ్రూపేణావస్థిత ఇత్యర్థః.

వి.—ద్వితీయామృచమాహ. యస్మిన్నిదగ్ం పరమే వ్యోమన్. ఇతి ఇదం - సర్వం జగత్, యస్మిన్ - అవ్యాకృతే మూలకారణే, సమేతి చ - వ్యేతి చ, సృష్టికాలే సముత్పన్నం సత్ సంగతమపి భవతి, శంచేతి పాఠే సుఖమపి ప్రాప్నోతీతి వ్యాఖ్యేయం వ్యత్యయేన(వా(సం)గతమితి ద్రష్టవ్యం, సంహారకాలే విలీనం సత్ విగతమపి భవతి, అధి-అధికాహిరణ్యగర్భవిరాడాదయోఽగ్నీంద్రాదయశ్చ, విశ్వే-సర్వే. దేవాః యస్మిన్ అవ్యాకృతే మూలకారణే నిషేదుః-నితరామాశ్రిత్యావస్థితాః,తదేవ-సృష్టిసంహారయోర్దేవానాం చ ఆధారభూతం అవ్యాకృతమేవ, భూతం - అతీతం జగత్, భవ్యం-భవిష్యత్ జగత్, ఇదం. వర్తమానమపి జగత్, తదు - తదేవావ్యాకృతం, ఆ ఇత్యాశ్చర్యే. అత్యాశ్చర్యమాసీదితి తస్యార్థః. తత్. ఆసీదితి ప్రసిద్ధిర్వా తస్యాంతర్గతం. తాదృశమవ్యాకృతం అక్షరే – వినాశరహితే, పరమే - ఉత్కృష్టే, సర్వమిదం విభాతి. యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖిలమ్, యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమామక'మిత్యుక్తరీత్యా సమ్యగనుప్రవిష్టః ప్రజానాంపతి స్సర్వేషాం గర్భే హృదయే విపరివర్తత ఇత్యర్థః. 'రాజాధిరాజస్సర్వేషాం విష్ణుర్బ్రహ్మమయో మహాన్, ఈశ్వరం తం విజానీమః స పితా స ప్రజాపతిరి'తి,ఆశ్వమేధికోక్తేః. ప్రజాపతిర్భగవానేవేతి ద్రష్టవ్యమ్.

రం.—యస్మిన్నితి. యస్మిన్ - పరమాత్మని, ఇదం జగత్సంహారకాలే సమేతి సమిత్యేకీకారే. 'తమః పరే దేవ ఏకీభవతీ'త్యుక్తరీత్యా ఏకీభవతి, సృష్టికాలే చ వ్యేతి-విభక్తనామరూపంభవతి, యస్మింశ్చ సర్వే దేవా అధినిషేదుః ఆశ్రితా ఇత్యర్థః,తదేవ భూతభవిష్యత్ప్రపంచశరీరకం సర్వాత్మభూతం పరమవ్యోమశబ్దితేక్షరణశూన్యే పరమ

నిషేదుః, తదేవ భూతం తదుభవ్యమా ఇదం తదక్షరే
పరమేవ్యోమన్. ౨

ఉ — యేనావృతం ఖం చ దివం మహీం చ యేనాదిత్యస్తపతి
తేజసా భ్రాజసా చ, యమంతస్సముద్రే కవయో వయం
తి తదక్షరే పరమే ప్రజాః. 3

వ్యోమన్ - ఆకాశపదమూర్తే పరమాత్మని వర్తతే ఇతి శేషః. 'ఏతస్మిన్ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశఓతశ్చ ప్రోతశ్చే'తి శ్రుతేః. ౨

వి — తృతీయామృచమాహ 3. యేనావృతం...పరమే ప్రజాః. 3. ఇతి. వాజసనేయినో గార్గ్యబ్రాహ్మణే పరమాత్మన్యాశ్రితం యదవ్యాకృతమభిధీయతే ఏతస్మిన్నేవ ఖల్వక్షరే గార్గ్యాకాశఓతశ్చ ప్రోతశ్చేతి తత్పూర్వస్యామృచ్యభిహితం అస్యాం తు తేనావ్యాకృతేనోపహితం జగత్కారణం చైతన్యమభిధీయతే, యేన సచ్చిద్రూపేణ కారణేన ఖం అంతరిక్షలోకః, దివం స్వర్గలోకః, మహీం భూలోకః. ఇత్యేతత్సర్వం ఆవృతం వ్యాప్తం, చకారాత్తత్తల్లోకవాసినో దేవాస్సముచ్చీయంతే, తేఽపి తేన కారణేన వ్యాప్తాః అత ఏవోక్తాస్సర్వేఽపి సద్రూపతయా భాసంతే, యేన-పరమేశ్వరేణ, అనుగృహీత ఆదిత్యః తేజసా - స్వకీయమండలదీప్త్యా, భాస్వరరూపేణ వా భ్రాజసా చ-ప్రసారితరశ్మిరూపయా దీప్త్యా చ, తపతి-సర్వమిదం జగదభితప్తం ప్రకాశితం చ కరోతి, కవయః. తత్త్వవిదః, యం - పరమాత్మానం, సముద్రే అంతః. సముద్రోపలక్షితస్య కృత్స్నస్య జగతో మధ్యే తంతూనివ వయంతి యథా పటస్వరూపే తంతవోఽనుగతాః, తథా జగతి బ్రహ్మతత్త్వమనుగతం పశ్యంతి, తచ్చ బ్రహ్మతత్త్వం అక్షరే - వినాశరహితే, పరమే - ఉత్కృష్టే. నిజస్వరూపే అవస్థాయ ప్రజాః ఉత్పాదయతీతి శేషః. స్వరూపే అవస్థానం ఛందోగాః ప్రశ్నోత్తరాభ్యామామనంతి. స భగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠితః, ఇతి. స్వే మహిమ్నీతి. ఆధారాంతరరాహిత్యమేవ,స్వస్మిన్నవస్థానం.'యదక్షర'ఇతి పాఠేఽపి తచ్ఛబ్దార్థత్వేన వ్యాఖ్యేయమ్.

పదే వర్తత ఇత్యర్థః. ఇదమిత్యత్ర ఆఇత్యస్యస్మరణార్థత్వాత్. 'నిపాతఏకాజనా'' ఙితి ప్రగృహ్యత్వాత్ ప్రకృతిత్వమ్. ౨

రం — యేనావృతమితి. యేన బ్రహ్మణా ఖం - ఆకాశో ద్యౌశ్చ మహీ చావ్రియతే, విభక్తివ్యత్యయశ్ఛాందసః. యేన చ తేజసా దీప్త్యా భ్రాజసా ఔష్ణ్యేన నచాప్యాయితస్సన్నాదిత్యస్తపతి 'యేన సూర్యస్తపతి తేజసేద్ధ' ఇతి శ్రుతేః, యంచ సముద్రమధ్యే కవయః క్రాంతదర్శినః ప్రజాః అవయంతి-అవగచ్ఛంతి, యచ్చ క్షరణశూన్యే పరమపదే, తద్బ్రహ్మేతి పూర్వేణ సంబంధః. 3

ఉ—యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్వ్య
ససర్జ భూమ్యాం, యదోషధీభిః పురుషాన్పశూగ్ంశ్చ
వివేశ భూతాని చరాచరాణి.

ఉ—అతఃపరం నాన్యదణీయసగ్ం హి పరాత్పరం యన్మహతో

వి—చతుర్థీమృచమాహ. యతః ప్రసూతా జగతః...భూతాని చరాచరాణి. ౪. ఇతి. పూర్వమన్త్రే జగత్కారణమవ్యాకృతోపహితం యచ్చైతన్యముక్తం తస్యాత్ర జగదుత్పాదనం చ ప్రపంచ్యతే, 'ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః' ఇత్యారభ్య 'అన్నాత్ పురుషః' ఇత్యంతేన గ్రంథేన పూర్వమభిహితా 'జగతః ప్రసూతీ', 'ప్రసూతిః' సూతిః ఉత్పత్తిః యస్మాదవ్యాకృతోపహితాచ్చైతన్యాత్ 'ప్రసూతా' ప్రవృత్తా తచ్చైతన్యం కారణభూతం 'తోయేన' జలోపలక్షితేన భూతపంచకేన, 'జీవాన్' మనుష్యగవాదీన్ జీవదేహాన్ 'వ్యససర్జ' 'భూమ్యాం' జగత్యాం విశేషేణాసృజత్, వ్యచసర్జేతి పాఠేఽపి తథైవ వ్యాఖ్యేయమ్,తథా యచ్చైతన్యరూపం మాయావిశిష్టం కారణం 'ఓషధీభిః' వ్రీహియవాదిభిరుపలక్షితమన్నం భూత్వా పురుషాన్ మనుష్యాన్ 'పశూంశ్చ' తదుపలక్షితస్థావరజంగమాని శరీరాణి సర్వాణ్యపి 'వివేశ' వృక్షాదిషు స్థావరేషు వృష్టిజలరూపేణ ప్రవేశః, తేన చైతన్యేన సర్వం జగత్ పరివలితమితి భావః. ౪

వి—పంచమీమృచమాహ — "అతః పరం+తమసః పరస్తాత్." ఇతి, పూర్వవాక్యోక్తేన జగత్కారణత్వాకారేణోపలక్షితం శుద్ధం వస్తు అత్ర నిరూప్యతే, యత్ వస్తు 'పరాత్' ఉత్కృష్టాత్ హిరణ్యగర్భాదేరపి 'పరం' అత్యంతముత్కృష్టం 'యచ్చ' మహతః, ఆకాశాదేః 'మహాంతం యదపి ఏకం, సజాతీయవిజాతీయరహితం 'అవ్యక్తం' ఇంద్రియాగమ్యం 'అనంతరూపం' దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహిత

రం—యతః ప్రసూతేతి. జగత్ప్రసూతిభూతా ప్రకృతిరపి యతః తమోవస్థాద్బ్రహ్మణః ప్రసూతా ఉత్పన్నా. భూమ్యాం తోయశబ్దోపలక్షితభూతైస్సహ బ్రహ్మాదిజీవాన్ సృష్టవాన్ సృష్టాని ఓషధిపురుషపశ్వాదిచరాచరణ్యాత్మతయా ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః.

రం—అతఃపరమితి.యత్పరాత్పరం మహతోఽపి మహత్ - తదేవాణోరపి అణీయసం - అంతః ప్రవేశసమర్థతయా సూక్ష్మం. తతస్సూక్ష్మతరం నాస్తీత్యర్థః. అణీయసం - అణీయ ఇత్యర్థః. మహాంతం - మహాదిత్యర్థః—(యదేకమితి) ఏకం అద్వితీయం. అవ్యక్తం - ఇంద్రియాగోచరం, అనంతరూపం - నానారూపం విశ్వం, విశ్వ

మహాన్తం, యదేకమవ్యక్తమనన్తరూపం విశ్వం పురా
ణం తమసః పరస్తాత్ ౫

ఉ—తదేవర్తంతదుసత్యమాహు స్తదేవ బ్రహ్మపరమం కవీ
నాం, ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం

రూపం 'విశ్వం' జగదాత్మకం 'పురాణం' అనాదిసిద్ధం 'తమసః పరస్తాత్' అజ్ఞానాత్ పృథగ్వర్తతే, 'అతః' వస్తునః 'అన్యత్' వస్తు 'అణీయసం' అత్యంతదుర్లక్షం 'పరం' ఉత్కృష్టం నాస్తిహి. ౫

వి—విశ్వవిశేషణేన యత్సర్వజగదాత్మకత్వముక్తం తదేతత్ పష్ఠీసప్తమీభ్యా మృగ్భ్యాం ప్రపంచయతి. 'తదేవర్తం+భువనస్య నాభిః. తదేవాగ్నిస్తద్వాయుః + స ప్రజాపతిః.' ఇతి. మనసా యథా వస్తుచిన్తనమృతం వాచా తదుచ్చారణం 'సత్యం' ఏతదుభయమపి 'తదేవ' అధిష్ఠానరూపం బ్రహ్మైవ 'కవీనాం' వేదశాస్త్రపారంగతానాం పరముత్కృష్టం ప్రమాణత్వేనాదరణీయం యత్ 'బ్రహ్మ' వేదరూపం వస్తు తదపి స్వాధిష్ఠానభూత పరబ్రహ్మాత్మకమేవ, 'ఇష్టం, దర్శపూర్ణమాసాదిశ్రౌతం కర్మ, 'పూర్తం' వాపీకూపతటాకాదిస్మార్తం కర్మ, తదుభయమపి 'తదేవ బ్రహ్మ' తథా 'బహుధాజాతం పూర్వకల్పాదిరూపేణ బహుప్రకారముత్పన్నం, ఇదానీమపి తథా 'జాయమానం' 'విశ్వం' సర్వం జగత్ 'భువనస్య నాభిః' చక్రనాభివత్ సర్వస్య లోకస్యాధారభూతః పరమాత్మా 'బిభర్తి' అత ఆధేయం సర్వమప్యధిష్ఠానస్వరూపమేవ, అగ్నివాయుసూర్యచంద్రమసోఽపి 'తదేవ,' తథా 'శుక్రం' దీప్యమానం నక్షత్రాదికం ,'అమృతం' దేవైః సేవ్యం పీయూషం ఏతదుభయమపి 'తదేవ'

శరీరకం. పురాణం - అనాదిం. తమసః పరస్తాత్ - తమఃపారవర్తిచ అథవా ప్రలయదశాయామేకత్వావస్థాపన్నం అవ్యక్తశరీరకం చ అనన్తరూపం దేవాదినానారూపయుక్తం అత ఏవవిశ్వశరీరకం చేత్యర్థః. ౫

రం—తదేవర్తమితి. ఋతసత్యశబ్దాభ్యాం స్వరూపాన్యథాభావస్వభావాన్యథాభావలక్షణవికారద్వయరాహిత్యముచ్యతే. శిష్టం స్పష్టం (ఇష్టాపూర్తమితి) ఇష్టం యాగాదిశ్రౌతం - పూర్తం - ఖాతాదిస్మార్తం భూతభవిష్యద్రూపం అగ్నీంద్రాది దేవతాంతరసంబంధితయా బహుభూతం సర్వమపి కర్మ బిభర్తి - స్వీకరోతి, తదారాధ్య ఇతి యావత్ -భువనస్య నాభిః, కర్మఫలప్రదతయా ఆధారభూతః. ఏవమేవ వేదార్థసంగ్రహే ప్రతిపాదితమ్.

విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః.
తదేవాగ్నిస్తద్వాయుస్తదుచంద్రమాః, తదేవ శుక్రమ
మృతం తద్బ్రహ్మ తదాపస్స ప్రజాపతిః.

ఉ.—సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి,

అధిష్ఠానరూపమేవ, యత్ 'బ్రహ్మ' హిరణ్యగర్భరూపం తదపి బ్రహ్మ అధిష్ఠానాత్మక మేవ, యాః 'ఆపః' జలోపలక్షితాని పంచమహాభూతాని యశ్చ ప్రజాపతిర్విరాడ్రూపః, తదుభయమప్యధిష్ఠానరూపమేవ యద్యత్ జగత్ అవిద్యాదృష్ట్యా నానావిధం ప్రతీయతే, తత్సర్వం విద్యాదృష్ట్యా అఖండైకరసం బ్రహ్మైవ, అత ఏవ దృష్టిద్వయమభిప్రేత్య వాజసనేయినస్సమామనంతి 'యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి ఇత్యవిద్యాదృష్టిః యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్ తత్ కేన కం పశ్యేత్' ఇతి విద్యాదృష్టిః.

వి.—నను 'ప్రకృతిః' 'పురుషశ్చైవ నిత్యౌ కాలశ్చ సత్తమ' ఇతి విష్ణుపురాణే కాలస్య నిత్యత్వాభిధానాత్, విద్యాదృష్ట్యాపి బ్రహ్మరూపత్వం నాస్తీత్యాశఙ్క్య, పురాణస్యావిద్యాదృష్టివిషయత్వ మభిప్రేత్య విద్యాదృష్ట్యా కాలస్య బ్రహ్మత్వ వివక్షయా బ్రహ్మణస్సకాశా దుత్పత్తిం అష్టమీనవమీభ్యాం దర్శయతి, ౮. "సర్వేనిమేషాః+అహోరాత్రాశ్చ సర్వశః". ౮-౯. అర్ధమాసామాసాః+అంతరిక్ష మథోసువః," ఇతి, నిమిర్నామ జనకస్య పూర్వజ ఆద్యో మిథిలేశ్వరః సః సీదతి నిషీదతి వర్తతే, దేవవర ప్రసాదాత్ యేష్వక్షిపక్ష్మపాతేషు అతోఽక్షిపక్ష్మపాతాస్తే నిమిషాః, తఏవ 'నిమేషాః' ఇత్యుచ్యంతే, పక్ష్మపాతపరిమితాః సూక్ష్మకాలవిశేషా ఇత్యర్థః, తే 'సర్వే' అపి 'విద్యుతః' స్వయంప్రకాశమానాత్ 'పురుషాత్' పరిపూర్ణాత్ పరమేశ్వరాత్, 'అధిజజ్ఞిరే' ఆధిక్యేనోత్పన్నాః, నిమేషేభ్యోఽప్యధికాః కాలవిశేషాః 'కాష్ఠాః', తాభ్యోఽప్యధికాః' 'కలాః, తాభ్యోఽప్యధికాః' 'ముహూర్తాః' తేభ్యోఽప్యధికాః 'అహోరాత్రాః' తథాచ పూర్వగ్రంథకారై రుక్తం. 'అష్టాదశ నిమేషాస్తు కాష్ఠా త్రింశత్తుతాః కలాః, తాస్తుత్రింశత్ క్షణస్తే తు ముహూర్తో ద్వాదశాస్త్రియాం. తే తు త్రింశ దహోరాత్రః పక్షస్తే దశపంచచ' ఇతి. చకారా

తం.—తదేవాగ్నిరిత్యాది. శుక్రం - తేజిష్ఠం తచ్చ విగ్రహద్వారా ద్రష్టవ్యం అమృతం - అసంసారి. ఇతరత్ స్పష్టం.

రం.—సర్వేనిమేషాఇతి. విద్యుతః. విద్యుద్వర్ణా త్పురుషాదిత్యర్థః. 'ఆదిత్య

కలా ముహూర్తాః కాష్ఠాశ్చాహోరాత్రాశ్చ సర్వశః,
అర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సర శ్చ కల్పతామ్. ౮

ఉ—సఆపః ప్రదుఘేఉభే ఇమే అంతరిక్ష మథోసువః, నైన

వసుక్తసముచ్చయార్థా, తదేవ 'సర్వశః' ఇత్యనేన స్పష్టీక్రియతే, లవత్రుట్యాదికా స్సర్వే కాలవిశేషాః తత ఏవ సముత్పన్నా ఇత్యర్థః. లవత్రుట్యోః స్వరూపం పూర్వాచార్యైరుక్తమ్. 'నలినీపత్రసంహత్యాం సూక్ష్మసూచ్యా విభేదనే, దళే దళే తుయః కాలః సకాలోలవవాచకః. లవైస్త్రుటిస్స్యాత్ త్రింశద్భిః.' ఇతి. 'అర్ధమాసాః' శుక్లకృష్ణపక్షరూపాః, 'మాసాః' చైత్రవైశాఖాద్యాః 'ఋతవః' వసంతగ్రీష్మాద్యాః, తే సర్వేఽపిపరమేశ్వరాత్ 'అధిజజ్ఞిరే' తథా 'సంవత్సరశ్చ' ప్రభవవిభవాది రూపః, 'కల్పతాం' పరమేశ్వరాదుత్పన్నః అత ఏవ స్వప్రయోజన సమర్థో భవతి, కల్పంతామితి బహువచనపాఠే సర్వేఽపి, కాలవిశేషాః స్వస్వప్రయోజన సమర్థా ఇతియోజ్యం, 'సః' పరమేశ్వరః, స్వనిర్మితేన కాలవిశేషేణోపహితస్సన్, తత్తత్కాలోచిత్యేన 'ఆపః. అపః, ప్రదుఘే' జలోపలక్షితాం పృథివీం దుగ్ధవాన్, ప్రాణినా మపేక్షితం భోగ్యజాతం పృథివ్యాం సంపాదితవానిత్యర్థః. తథైవ 'అన్తరిక్షం' అన్తరిక్షస్థాన మేకం, 'అథో' అపిచ 'సువః' స్వర్గస్థానమపరం, 'ఇమే ఉభే' స్థానే 'ప్రదుఘే' తయోరపి స్థానయో ర్భోగ్యవస్తూని సంపాదితవానిత్యర్థః.

వి—నను కాలలోకాదిసర్వకారణస్య తస్య సర్వత్రానుగతత్వాత్ కుతః ప్రాణిభిరసౌ న గృహ్యత ఇత్యాశంక్య తస్య పరమాత్మనో గ్రహణాభావః, ఊర్ధ్వత్వాద్యాకార విశేషాభావాత్ రూపాద్యభావాచ్చేతి మంత్రద్వయేన దర్శయతి.—౧౦. "నైనమూర్ధ్వం+నామమహద్యశః" ౧౦-౧౧. "నసందృశేతిష్ఠతి + అమృతాస్తేభవంతి" ఇతి. కశ్చిదపి పురుషః 'ఏనం' పరమాత్మానం ఊర్ధ్వం స్తంభవదూర్ధ్వాకార ముపరిస్థితం తిర్యఞ్చం శాలావంశవత్తిర్యగాకారంవా, గృహాంతర్వర్తిదేవదత్తవత్ క్వచిత్ వర్ణంతమసః పరస్తా ది'తి శ్రుతేః. అధిజజ్ఞిరే - ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః. కల్పతాం— కల్పితాః సృష్టా ఇత్యర్థః. ౮

రం—స ఆపఇతి. సః ఆపః. ద్వితీయార్థే ప్రథమా. అప ఇత్యర్థః. ప్రదుఘే-దుగ్ధే. అప్శబ్దోపలక్షితం భూతజాత ముత్పాదితవానిత్యర్థః. తథా-అన్తరిక్షం స్వర్గం చఉభే ఇమే ఉత్పాదితవా నిత్యర్థః. నైనమూర్ధ్వమితి. ఏనం ఊర్ధ్వప్రదేశే తిర్యక్ప్రదేశే వా కోఽపినగృహీతవాన్-నజ్ఞాతవానిత్యర్థః. ఛాందసత్వాద్ధకారస్య భకారాదేశః. సర్వగతస్య తస్యఊర్ధ్వాదిదేశవిశేషాభావా దితిభావః. యద్వా

మూర్ధ్వం నతిర్యంచం నమధ్యే పరిజగ్రభత్, నతస్యేశే కశ్చన తస్య నామ మహద్యశః.

ఉ.—నసందృశేతిష్ఠతిరూపమస్య నచక్షుషా పశ్యతి కశ్చనైనం, హృదామనీషా మనసాభిక్లప్తోయ ఏనం విదురమృతాస్తే భవంతి. ౧౦

'మధ్యే' అవస్థితంవా, 'నకిపరిజగ్రభత్' నైవపరిగృహ్ణాతి, ఊర్ధ్వాద్యాకారాణాం తస్మిన్నభావాత్ కించ 'తస్య' పరమాత్మనః 'కశ్చన' కోఽపి పురుషః 'నేశే' నేష్టే, మమగ్రహణసౌకర్యార్థ మీదృగ్రూపో భవేతి నియంతుం న సమర్థః. అతఏవ 'తస్య' పరమాత్మనః 'మహద్యశః' ఇతి 'నామ' సంపన్నం మహత్త్వం. చాత్యంతస్వతంత్రత్వేన స్వతస్సిద్ధత్వేన తదీయయశసోఽభ్యధికత్వాత్, కించ 'అస్య' పరమాత్మనః 'రూపం' నీలపీతాదికం 'సందృశే' ప్రాణినాం దృష్టివిషయే, నసంతిష్ఠతి, 'అశబ్దమస్పర్శమరూప మి'త్యాది శ్రుతేః, అతః 'కశ్చన' కుశలోఽపి పుమాన్ అత్యంతపటునా 'చక్షుషా' ఏనం పరమాత్మానం నపశ్యతి, కథం తర్హి తం గురుశాస్త్రోపదేశయుక్తో గృహ్ణాతీతిచేత్, ఉచ్యతే, 'హృదా' హృదయపుండరీకమధ్యవర్తినా, 'మనీషా' భౌతికవస్తుగోచరాణి మనాంసి ఈష్టే ఇతి మనీట్ తథావిధేన 'మనసా' అంతఃకరణేన 'అభిక్లప్తః' సర్వతోఽవధృతో నిశ్చితో భవతి యోగయుక్తం హి మనః లౌకికీర్మనోవృత్తీర్నియమయతి తేనచ అంతర్ముఖేనైకాగ్రేణ మనసా పరమాత్మా అనుభవితుం శక్యతే, 'దృశ్యతేత్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభి రి'తి శ్రుతేః. 'యేపురుషాః 'ఏనం' పరమాత్మానం, ఏకాగ్రేణ మనసా 'విదుః' సాక్షాత్కుర్వంతి తే పురుషాః 'అమృతాః' మరణరహితాః 'భవంతి' దేహాత్ ప్రాణానా ముత్క్రాంతిః, మరణం తచ్చ తత్త్వవిదాం నాస్తి, 'నతస్యప్రాణా ఉత్క్రామంత్యత్రైవసమవలీయంత' ఇతి శ్రుతేః.

వృక్షాది లక్షణోర్ధ్వరూపేణ సంతం పశ్వాది లక్షణ తిర్యగ్రూపేణ సన్తం మధ్యేతద్విలక్షణమనుష్యాదిరూపేణ సంతం-స్థావరజంగమరూపేణ వర్తమానం కోఽపి నజ్ఞాతవానిత్యర్థః. నతస్యేతి. తస్యకోఽపినేష్టే-తస్యేశ్వరః కోఽపినాస్తి. నిఖిలజగజ్జననాదిలీలత్వసర్వరక్షకత్వ కీర్తిస్తస్యైవ నాన్యస్యేత్యర్థః, నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ.

౧౦—నసందృశేతిష్ఠతీతి. ఏతస్య రూపం - దివ్యం వపుః దృశే, దర్శనాయ నసంతిష్ఠతి. దర్శనయోగ్యతా నాస్తీత్యర్థః. అతఏవ కోఽపి చక్షురాదీంద్రియైః నపశ్యతి. హృదామనీషేతి. హృదితిభక్తిరుచ్యతే మనీషేతిధృతిః. ఏతచ్చకఠవల్లీప్రకాశికాయాం ప్రతిపాదితం. మనసాభిక్లప్తః. మనోగ్రాహ్య ఇత్యర్థః. శిష్టంస్పష్టం. ౧౦

ఉ.—అద్భ్యస్సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ, ఏషహిదేవః

వి —ఉక్తార్థదార్ఢ్యాయ ప్రదేశాన్తరపఠితాన్ మంత్రానుదాహరతి, 'అద్భ్యః సమ్భూతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టౌ' ౧౨. ఇతి. మంత్రః 'అద్భ్యః సమ్భూతః పృథివ్యై రసాచ్చే'త్యయమనువాకశ్చాతుర్హోత్రీయచయనమంత్రప్రకరణే సమామ్నాతః, తస్యానువాకస్య ప్రదర్శనార్థమద్భ్యస్సమ్భూత ఇతిప్రతీక మిదం పఠితం, తస్మిన్న నువాకే 'తమేవం విద్వానమృత ఇహభవతీ'తి పరమాత్మ తత్త్వవిదో మరణరాహిత్యముక్తం. అద్భ్యస్సంభూతః+సర్వంమనిషేణ, ఇతి. ఓం హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీత్, సదాధార పృథివీం ద్యాముతేమాంకస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ. హిరణ్యే బ్రహ్మాండరూపే గర్భరూపేణావస్థితః ప్రజాపతి ర్హిరణ్యగర్భః, సచభూతస్య ప్రాణిజాతస్య అగ్రే సమవర్తత,ప్రాణిజాతస్యోత్పత్తేః పురా స్వయం శరీరధారీ బభూవ, సజాత ఉత్పన్నమాత్రఏవ ఉత్పత్స్యమానస్య సర్వస్య జగతః పతిరాసీత్, సపృథివీం ద్యాం విస్తీర్ణాం దివం దధార ధృతవాన్, ఉత అపిచ, ఇమాం భూమించ దధార, తాదృశాయ కస్మై ప్రజాపతయే దేవాయ, 'కోహవై నామ ప్రజాపతి రి'తి శ్రుతేః, హవిషావిధేమ పరిచరేమ.—యఃప్రాణతో నిమిషతో మహిత్వైకం ఇద్రాజాజగతోబభూవ, య ఈశే అస్యద్విపదశ్చతుష్పదః కస్మై దేవాయహవిషా విధేమ—౨. యఃప్రజాపతిః ఏక ఇత్ ఏక ఏవ ప్రాణతః శ్వాసయుక్తస్య నిమిషతశ్చ క్షుర్నిమేషయుక్తస్య అస్య సర్వస్య జగతః మహిత్వా స్వమహిమ్నా రాజా బభూవ, యఃప్రజాపతిః అస్యద్విపదో మనుష్యాదేః చతుష్పదోగవాదేశ్చ ఈశే నియమనాయ సమర్థో భవతి, తాదృశాయ కస్మైదేవాయ హవిషావిధేమ. ౩—'యం ఆత్మదా బలదాయస్యవిశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః, యస్య ఛాయామృతం యస్య

రం—అద్భ్యస్సంభూత ఇతి. అద్భ్యస్సంభూత ఇత్యుత్తరానువాకో హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టర్చం తదేకవాక్యతాపన్న మిహ పఠితవ్య మిత్యర్థః.యథా. 'అంభస్యపార' ఇత్యస్య. 'యమంతస్సముద్రే కవయోవయంతి. సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీ'తి సముద్రశాయిత్వ విద్యుద్వర్ణపురుషత్వాదిలింగాద్భగవత్పరత్వం-ఏవం. 'అద్భ్యస్సంభూత'ఇత్యుత్తరానువాకస్య. 'హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యావి'తి లక్ష్మీపతిత్వరూపాసాధారణలింగాద్భగవత్పరత్వం సిద్ధం. అత్రహ్రీశబ్దో భూమిపరః. 'హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ'విత్యన్యత్ర శ్రవణాత్, శ్రీరామాయణేచ. 'రామస్య దక్షిణేపార్శ్వే పద్మాశ్రీస్సమవర్తత, సవ్యేతుశ్రీర్విశాలాక్షీ'తి భూమ్యాం శ్రీశబ్ద ప్రయోగాత్. 'శ్యావి మహో భవ్యాయే శ్రియమి'తి వైదికప్రయోగాచ్చేతిద్రష్టవ్యం. ఏతేన దేవతాంతరస్య పారమ్య

ప్రదిశోనుసర్వాః పూర్వోహిజాతస్స ఉగర్భేఅంతః సవి

స్మై దేవాయహవిషావిధేమ.' ౩—యః ప్రజాపతిః ఆత్మదాః శరీరేషుజీవ
త్మదాః ఆత్మప్రదః బలదాః సామర్థ్యప్రదశ్చ, యస్యప్రజాపతేః
ం విశ్వే సర్వే మనుష్యాః ఉపాసతే నాతివర్తంతే. యస్యప్రశి
అప్యుపాసతే, అమృతం మోక్షస్వరూపం యస్యచ్ఛాయా యస్య
ఛాయావత్స్వాధీనం మృత్యుః ప్రాణినాం మరణమపి యస్యా
ధీనం, తాదృశాయ కస్మై. ౩—'యస్యేమే హిమవంతో మహిత్వా
స్యగ్ం రసయాసహాహుః, యస్యేమాః ప్రదిశో యస్యబాహూకస్మైదేవాయ
.' ౪—ఇమే హిమవంతో హిమవత్ప్రముఖాః పర్వతాః యస్య మహి
మ్నా వర్తంతే, రసయా భూమ్యా సహావస్థితం సముద్రం యస్యాధీన
మా దృశ్యమానాః ప్రదిశః ప్రాచ్యాది దిశః యస్యాధీనా ఆహుః. యస్య
బాహూ ధర్మాధర్మౌ ఇతిశేషః. తాదృశాయ కస్మా ఇత్యాది. ౪-'యంక్రం
స్తభానే అభ్యైక్షేతాంమనసారేజమానే, యత్రాధిసూర ఉదితోవ్యేతిక
ంవిషావిధేమ.' ౫—యస్య ప్రజాపతేః క్రందనా దుత్పన్నేద్యావాపృథి
, అత ఏవాన్యత్రామ్నాతం, యదరోదీత్తదనయోరోదస్త్వమితి, తేద్యా
అవసారక్షణేన నిమిత్తేన యంప్రజాపతిం మనసా అభ్యైక్షేతాం అభితో
కవత్యౌ అయమావాం రక్షత్విత్యాశాసనం కృతవత్యా విత్యర్థః. కీదృశ్యౌ
వ్యౌతస్తభానే దేవానాం మనుష్యాణాం చావస్థానాయస్తంభితే రేజమానే
సూరస్సూర్యోఽపి యత్రాధి యస్మిన్ ప్రజాపతావధికృత్య ఉదితో ఉదయ
వివిధం గచ్ఛతి, తాదృశాయ కస్మా ఇత్యాది. ౫—'యేనద్యౌ రుగ్రాపృథివీ
ంన సువస్తభితం యేన నాకః, యో అంతరిక్షే రజసో విమానః కస్మై దేవా

ర్యుక్తా, బ్రహ్మశివాదీనాం క్వచిత్కారణత్వశ్రవణమాత్రేణ పరబ్రహ్మ
క ప్రాణేంద్రాదీనా మపి పారమ్యప్రసంగాత్, తేషాం కార్యత్వాత్వా
బ్రహ్మరుద్రాదేరపి మహోపనిషదాదౌ కార్యత్వశ్రవణసామ్యాత్ నచా
ం. 'బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేంద్రాః తేసర్వే సంప్రసూయంత' ఇతి విష్ణోరపి
శ్రూయత ఇతిశఙ్క్యం - తస్య. 'అజాయమానో బహుధా విజాయత'ఇతి
వతారరూపత్వావేదనాత్. నచేయం శ్రుతిర్దేవతాన్తరపరా కిం నస్యాదితి
తత్సన్నిధౌ. 'హ్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ'ఇతి భగవదసాధారణలక్ష్మీపతిత్వ
,స్మృత్యం. తథా. 'హిరణ్యగర్భ' ఇత్యస్యర్చస్యాపి నిరుపాధికభూతపతిత్వ

జాయమాన స్సజనిష్యమాణః ప్రత్యఙ్ముఖా స్తిష్ఠతి వి

యహావిషావిధేమ.' ౬—ఉగ్రాపుణ్యరహితైః ప్రాణిభి ర్దుష్ప్రాపాభ్యాః పృథివీచేత్యేతే ఉభేయేన ప్రజాపతినాదృఢేకృతే, స్వర్గసుఖం యేన ప్రజాపతినా స్తభితం పుణ్యకృత్సు వ్యవస్థాపితం, నాకో దుఃఖరహితో మోక్షోఽపి యేన ప్రజాపతినా జ్ఞానిషు స్తభితః యశ్చ ప్రజాపతిః అంతరిక్షేఽంతరిక్షలోకే రజసో రాజసస్య యక్షగంధర్వాదేః విమానః విమాతా నిర్మాతా, తాదృశాయ కస్మా ఇత్యాది. ౬—'ఆపోహాయ న్మహతీ ర్విశ్వమాయన్ దక్షం దధానా జనయంతీరగ్నిం తతో దేవానాం నిరవర్తతాసురేకః కస్మై దేవాయహావిషావిధేమ.' ౭-యత్ యస్య ప్రజాపతే రనుగ్రహాత్ మహతీర్మహత్యః ఆపః విశ్వమాయన్ విశ్వాకారం ప్రాప్తాః, అత ఏవ స్మర్యతే, అప ఏవ 'ససర్జాదౌ తాసువీర్యమపాసృజత్, తదండమభవద్ధైమమి'తి, కీదృశ్య ఆపః దక్షం అగ్నిచయేకుశలం యజమానం దధానాః ధారయంత్యః ఉత్పాదయంత్యః, తథాచేతవ్యమగ్నింజనయంతీః ఉత్పాదయంత్యః తత స్తస్మాత్ ప్రజాపతిః సర్వేషాం దేవానాం అసుర్జీవనహేతుః ప్రాణః ఏకోనిరవర్తత నిష్పన్నః, తాదృశాయకస్మా ఇత్యాది. ౭—'యశ్చిదాపోమ హినాపర్యపశ్యద్దక్షందధానా జనయంతీరగ్నిం, యోదేవేష్వధిదేవ ఏక ఆసీత్కస్మై దేవాయహావిషావిధేమ.' ౮—అప ఇతి ద్వితీయా బహువచనం, యశ్చిత్ యు ఏవ ప్రజాపతిః పూర్వోక్తరీత్యావిశ్వాకారేణ తా మహతీరపః మహినా మహిమ్నా పర్యపశ్యత్, అపాం తథావిధసామర్థ్యాయ కటాక్షేణ వీక్షితవాన్, కీదృశీరపః దక్షం దధానాః అగ్నించ జనయంతీః. పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం, యః ప్రజాపతిః దేవేషు సర్వేషు అధి అధికః దేవ ఆసీత్, తాదృశాయ కస్మా ఇత్యాది. ౮. హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాద్యష్టావృచః సంహితాయా శ్చతుర్థకాండే ప్రథమప్రపాఠకే అష్టలింగాత్. 'హిరణ్యగర్భ శ్శత్రుఘ్న ఇతి' నామసహస్ర పాఠాత్. 'హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టభిర్హావిర్భి వేదయే ది'తి విష్ణుస్మృతౌ భగవదారాధనే వినియోగాత్, జ్యోతిశ్శాస్త్రే సూర్యసిద్ధాంతే అనిరుద్ధవ్యూహం ప్రకృత్య. హిరణ్యగర్భో భగవానేషఛందస్యుపత్యత ఇత్యుక్తేః. పాద్మే గిరియజ్ఞానంతర మింద్రస్తవే. 'అగ్రే హిరణ్యగర్భ స్త్వంభూతస్య సమవర్తత, త్వమేవైకః పతిరసి పురుష స్త్వం హిరణ్మయ' ఇత్యాదినా అస్య మంత్రస్య భగవత్పరతయా ఉపబృంహితత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భ ఇత్యష్టర్చస్యాపి భగవత్పరత్వమేవేతి ద్రష్టవ్యం. ఏవమహిదేవ ఇతి. ప్రదిశః దిగ్వర్తిపదార్థాః, పూర్వం జాతాః, గర్భస్థాః,

శ్వతో ముఖః. ౧౧

విశ్వతశ్చక్షురుత విశ్వతోముఖో విశ్వతోహస్త ఉతవి

మానువాకే అష్టమానువాకే సమామ్నాతాః, తా అపి వేదితవ్యస్య పరమాత్మన ఉపలక్షకత్వేన హిరణ్యగర్భాద్యభిధానాదత్రోపయుక్తాః. యథా హిరణ్యగర్భాదయః పరమాత్మోపలక్షకాః తథా పరమాత్మనా సృష్టం దిగాదికం జగత్. విరాణ్మూర్తిభిశ్చ. హిరణ్యమూర్తిశ్చ పరమాత్మన ఉపలక్షక మితీతి మంత్రద్వయేన దర్శయతి. ''ఏషహిదేవః + తిష్ఠతి విశ్వతోముఖః. ౧౩-౧౪. ''విశ్వతశ్చక్షురుత+దేవ ఏకః''ఇతి. ఏషః విద్వద్భిరనుభూయమానః 'దేవః' స్వప్రకాశః పరమాత్మా 'ప్రదిశః' ప్రకృష్టాః ప్రాచ్యాద్యాః దిశః ఆగ్నేయ్యాద్యావిదిశశ్చ 'సర్వాః' అను ప్రవిశ్యావస్థితః, ప్రవేశస్య శ్రుత్యంతర ప్రసిద్ధ్యర్థః 'హి'శబ్దః, తథా 'పూర్వోజాతః హిరణ్య గర్భస్వరూపత్వేనాయ మేవ ప్రథమ ముత్పన్నః 'హి'శబ్దేన 'హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్రే'ఇతి మంత్రప్రప్రసిద్ధిస్సూచ్యతే 'సఉ' సఏవ పరమేశ్వరః 'గర్భేఅంతః'బ్రహ్మాండరూపస్య గర్భస్యమధ్యే వర్తతే, సఏవ 'విజాయమానః' దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది రూపే ఇదానీం జాయతే ఇతః పరమపి 'జనిష్యమాణస్స ఏవ, సచ 'ప్రత్యఙ్'అన్నమయాదికోశేభ్యః ఆంతరః 'ముఖాః' దేహేంద్రియాధ్యక్షత్వేన ముఖ్యః 'విశ్వతః' సర్వతః ముఖాని రూపాద్యుపలబ్ధి ద్వారాణి చక్షురాదీని యస్యాసౌ 'విశ్వతోముఖః' తాదృశోఽయం జగదధిష్ఠానత్వేన 'తిష్ఠతి', స చ బ్రహ్మాండరూపం దేహం ధృత్వా సర్వప్రాణిదేహస్వరూపత్వాత్ తదీయై స్సర్వై శ్చక్షురాదిభిర్యుక్త ఇతి 'విశ్వతశ్చక్షుః' ఇత్యాది పదై రభిధీయతే, తత్తల్లోక నివాసినాం ప్రాణినాం చక్షూంషి తత్రతత్ర స్థితాన్యేవ ఏతదీయాని భవంతి, అతోఽస్య విశ్వతశ్చక్షుష్ట్వం, ఏవం విశ్వతో ముఖత్వాదికమపి ద్రష్టవ్యం, స చ పరమేశ్వరః 'బాహుభ్యాం' సన్నమతిబాహుసదృశాభ్యాం ధర్మాధర్మాభ్యాం నిమిత్తకారణాభ్యాం సర్వం జగద్వశీకరోతి, తథా 'పతత్రైః' పతనశీలైః జాయమానాః, జనిష్యమాణాశ్చస ఏవ. నను కథంతస్య సార్వాత్మ్యమిత్యత్రాహ— ప్రత్యఙ్ముఖాఇతి. ప్రత్యగాత్మా ముఖం - శరీరం యస్య - సతథోక్తః. సర్వస్యాపి ప్రత్యగాత్మనస్తచ్ఛరీరత్వాత్తస్య సర్వాత్మత్వ మిత్యర్థః. ప్రత్యఙ్ముఖా ఇతి వచనవ్యత్యయశ్ఛాందసః. విశ్వతోముఖ ఇతి సర్వాచేతనశరీరకత్వముచ్యతే. ౧౧

౪౦—విశ్వతశ్చక్షురితి. పాణిపాదాదికమంతరేణాపి సర్వతః పాణిపాదాది కార్యకృత్పరమాత్మా ద్యావాపృథివ్యాది సృష్టికాలే జీవాఖ్యబాహుభ్యాం పద్భిశ్చ

శ్వేతస్వాత్, సంబాహుభ్యాం నమతిసంపతత్రైర్ద్యావా
పృథివీ జనయన్ దేవ ఏకః. ౧౨

ఉ.—వేనస్తత్పశ్యన్విశ్వా భువనాని విద్వాన్యత్రవిశ్వంభవ
త్యేకనీడం, యస్మిన్నిదగ్ సంచ (విచైకగ్) విచైతిసర్వం
సఓతః ప్రోతశ్చ విభుఃప్రజాసు ప్రతద్వోచే అమృతన్ను

సంభీకృత పంచమహాభూతైః 'సన్నమతి' సర్వం జగదుత్పాదయతి, ఏవమయం 'దేవః' భూత్వా పృథివ్యాదికం కృత్స్నం జగత్ ఉత్పాదయన్ ఏక ఏవావతిష్ఠతే.

వి—ఉక్తార్థేశ్రద్ధాతిశయ ముత్పాదయితుం మంత్రద్వయేన గంధర్వవృత్తాం తందర్శయతి, ౧౫. "వేనస్తత్పశ్యన్+విభుః ప్రజాసు. ౧౫. ౧౬. ప్రతద్వోచే+ వదితుః పితాసత్" ౧౬. ఇతి 'వేనోనామ గంధర్వః'సర్వప్రాణినాం 'గుహాసు' బుద్ధిషు 'నిహితం' 'అమృతం' వినాశరహితంతత్ వస్తుస్వానుభవేన 'విద్వాన్' ప్రవోచేనుశిష్యే భ్యః ప్రోవాచ ఖలు, కీదృశో వేనః, యత్ర యస్మిన్ పరమాత్మవస్తుని 'విశ్వం' సర్వం జగత్ 'ఏకనీడంభవతి' ఏకత్వేన విశ్వమవస్థితం సత్ తాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి, తత్ వస్తుగురుశాస్త్రప్రసాదేన పశ్యన్ సాక్షాత్ కుర్వన్, 'విశ్వాభువనాని' సర్వాణ్యపి లోకాన్ విద్వాన్ జానన్ వర్తతే, ఆత్మసాక్షాత్కారే హి సర్వం జగత్ తదాత్మక మిత్యవగతిర్భవతి, కించ తేన దృష్టే 'యస్మిన్' వస్తునిపరమాత్మని ఇదం జగత్ 'సంచవిచ' సముత్పద్యతే విలీనంచ భవతి, ఏకం అద్వితీయతత్వరూపః స పరమాత్మా విభుః వ్యాపీ సన్ 'ప్రజాసు సర్వాసు దీర్ఘతంతువత్ ఓతః తిర్యక్తంతువత్ ప్రోతశ్చ భవతి - కరణకళేబరయోగం కారయతీత్యర్థః. గీతాభాష్యే 'సర్వతఃపాణిపాద మి'తి శ్లోకవ్యాఖ్యానానుసారాదేవమేవార్థః. ౧౨

రం—వేనస్తత్పశ్యన్నితి. విద్వాన్ - సర్వజ్ఞః పరమాత్మా విశ్వానిభువనాని. సాక్షాదిత్యర్థః. ఇవ ఇవ, సూర్య ఇవ పశ్యన్ - సాక్షాత్కుర్వన్నాస్తే. యత్ర - పర మాత్మని విశ్వమిదమేకనీడం - ఏకాధికరణ్యం భజత ఇత్యర్థః. యస్మిన్నిదమితి. యస్మిన్ - పరమాత్మని జగత్సర్వ మవిభక్తం విభక్తంచ - తాదృశః పరమాత్మా సర్వ ప్రజాసు - చేతనాచేతనవర్గేషు దీర్ఘతంతువదోతస్తిర్యక్తంతువత్ప్రోతశ్చ, వ్యాప్య వర్తత ఇతియావత్. ౧౩

రం—ప్రతద్వోచేదితి. గాం - పృథివీం ధారయతీతి జగద్ధారకః పరమాత్మా గంధర్వః. సః అమృతం - అపౌరుషేయతయా నిత్యం. నామ - శబ్దప్రపంచరూపం

విద్వాన్గంధర్వోనామనిహితంగుహాసు, త్రీణిపదానిహి
(తాం)తం)గుహాసు యస్తద్వేదస(వి)పి)తుఃపితాసత్. ౧౪

ఉ.—సనోబంధుర్జనితాసవిధాతా ధామాని వేద భువనాని
విశ్వా, యత్ర దేవా అమృతమానశానా స్తృతీయేధా
(మా)మ) న్యధ్యైరయంత ౧౫

'ప్రోక్తశ్చ అవతిష్ఠతే, 'గుహాసు' ప్రాణినాం బుద్ధిషు 'త్రీణిపదా' జాగ్రత్ స్వప్న సుషుప్తిరూపాణి త్రీణి స్థానాని నిహితా అవస్థితాని, యః అయం గంధర్వః తత్ జాగరాద్యధిష్ఠానం వేద, సగంధర్వః సవితుః ఉత్పాదకస్య స్వకీయజనకస్యాపి 'పితాసత్' జనకోభవతి, లోకప్రసిద్ధః పితా పుత్రస్య దేహమాత్రం జనయతి, బ్రహ్మ తత్త్వాభిజ్ఞస్తు పరమాత్మరూపేణ సర్వజగదుత్పాదకత్వాల్లోకప్రసిద్ధస్య స్వజనకస్యాపి సముత్పాదకో భవతి. 'యస్తావిజానాత్ సవితుః పితాసది'తి శ్రుత్యంతరాత్.

వి—తస్య పరమేశ్వరస్య వ్యవహారకాలే సర్వప్రాణ్యుపకారకత్వంపరమార్థ దర్శినో ముక్తిప్రదత్వంచ మంత్రద్వయేన దర్శయతి. ౧౫. సనోబంధుః...ధామాన్యధ్యైరయంత. ౧౫. ౧౬. పరిద్యావాపృథివీ...తదభవత్ప్రజాసు. ౧౬. ఇతి. సపరమేశ్వరః నోఽస్మాకం సర్వేషాం బంధుః అస్మదనుష్ఠితసుకృతానుసారేణ సర్వేషాం హితకారిత్వాత్ జనితా ఉత్పాదకః సర్వస్రష్టృత్వాత్ సచ విధాతా జగతోనిర్మాతా సన్ విశ్వాభువనాని సర్వానుత్తమాధమలోకాన్ ధామాని తేషు లోకేషు దేవాదీనాం యోగ్యాని స్థానానిచ వేద-జానాతి యత్ర తృతీయే లోకే స్వర్గాఖ్యే దేవా ఇంద్రాద

వేదం, గుహాసు - నాభిహృదయూదిస్థానేషుస్థితం బ్రహ్మణే ప్రవోచే - ప్రోక్తవాన్. 'యోవై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మా' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. త్రీణిపదేతి. యస్య పరమాత్మనో భోగ్యభోగస్థాన భోగోపకరణ రూపాణి త్రీణి పదాని గుహాశబ్దితే పరమపదే. 'త్రిపాదస్యామృతందివి'త్యుక్తరీత్యాయోవేద - సః పితురపి పితా భవతి. సకస్యచిత్పుత్రో భవతీత్యర్థః. ౧౪

రం—సనోబంధురితి. స ఏవాస్మాకం బంధుః. జనితా - ఉత్పాదకః. స ఏవ శ్రేయసాంవిధాతా. సర్వేషాం జనానాం భోగ్యభోగోపకరణాదీని వేద. నహ్యన్యస్య బంధో ర్గర్భస్థత్వాదిదశాయాం తద్భోగ్యవస్తుజ్ఞానం సంభవతీతిభావః. యత్ర దేవా ఇతి. యత్ర - పరమాత్మని అమృతం - అమృతవద్భోగ్యం కల్యాణగుణజాతంఆనశానాః- అశితవంతః. అనుభూతవంత ఇత్యర్థః. కానజంతోఽయంశబ్దః. తృతీయేధామనిధామ్ని-

పరిద్యావాపృథివీ యంతిసద్యః పరిలోకాన్పరిదిశః పరి సువః, ఋతస్యతంతుం వితతం విచృత్యతదపశ్య_త్తదభవ త్ప్రజాసు. ౧౬

ఉ—పరీత్య లోకాన్పరీత్య భూతాని పరీత్య సర్వాః ప్రదిశో

రోఽవృక్షమానకానాః సుధాం పిబంతః ధామాని స్వకీయస్థానాని అభ్యైరయంత సర్వతః ప్రాప్తవంతః తతస్సర్వం విదిత్వా తత్తదనుష్ఠిత కామ్యకర్మానుసారేణ ఫలం ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః. యేతు ముముక్షవస్తే సర్వే విదితతత్త్వాస్సంతః ద్యావాపృథివీలోకద్వయం సద్యః పరియంతి బోధక్షణ ఏవ సర్వతోఽవ్యాప్నువంతి తథాలోకానవశిష్టానంతరిక్షాదీన్ పరియంతి దిశః ప్రాచ్యాద్యాః పరియంతి సువః స్వర్గలోకం పరియంతి ఏవం సర్వాత్మకత్వేన సర్వవ్యాప్తిరుక్తా యః ఋతస్య సత్యస్య పరబ్రహ్మణః తంతుం అవిచ్ఛేదేనావస్థానం వితతం విస్తీర్ణంయథా భవతి తథా విచృత్య గురుశాస్త్రముఖాన్నిశ్చిత్య తద్బ్రహ్మతత్త్వమపశ్యత్ సాక్షాత్కృతవాన్ స ఏవ ప్రజాసుమధ్యే తద్బ్రహ్మతత్త్వమభవత్ తథాచ శ్రుత్యంతరం. బ్రహ్మవిద్, బ్రహ్మవేన. బ్రహ్మైవభవతీతి.

వి—అంభస్య పార ఇత్యాదినా తదభవత్ప్రజాస్విత్యన్తేన గ్రన్థేన ప్రతిపాదితాం బ్రహ్మవిద్యాముపసంహరతి. ౧౯. పరీత్య లోకాన్+ఆత్మానమభిసంబభూవ. ౧౯. ఇతి. ఋతస్య సత్యస్య బ్రహ్మణః ప్రథమజాః ప్రథమకార్యభూతః ప్రజాపతిర్హిరణ్యగర్భః లోకాన్ భూరాదీన్ భూతాని దేవమనుష్యాదిప్రాణిదేహాన్ ప్రదిశః ఆగ్నే

దహారాకాశాదిత్య మండలాపేక్షయా తృతీయే పరమపదే అభ్యైరయంత. 'ఏతత్సామగాయన్నాస్తే' ఇత్యుక్తరీత్యా పరస్పరాభిముఖతయాగానం కుర్వంతీత్యర్థః. ౧౫

రం—పరిద్యావాపృథివీఇతి. 'సర్వాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచర' న్నిత్యుక్తరీత్యాద్యుపృథివ్యాదిలోకాన్దిగ్వర్తిపదార్థాన్ సువశ్శబ్దిత భగవల్లోకంచ పరితశ్చరంతీత్యర్థః. వైషమ్యాది పరిహారాయ కర్మసాపేక్షతాం బ్రహ్మణో దర్శయతి ఋతస్యేతి. ఋతస్య కర్మణః. విచృత్య వితతం తన్తుం, వ్యాప్య స్థితం కర్మణస్సూక్ష్మరూపం అదృష్టమపశ్యత్. జీవసమవేతకర్మసాధ్యాపూర్వాణి సాక్షాత్కృత్య తదనురోధేన తదభవత్, అంతర్భావితణ్యర్థోఽయం శబ్దః తత్తత్కర్మాదృష్టానురోధేన తత్తత్ఫలమభవత్, సృష్టవానిత్యర్థః. ౧౬

పరీత్య లోకానితి, సర్వాన్ పదార్థాన్వ్యాప్య తదాత్మతయా స్థితః ప్రజానాం పతిః - శేషీ పరమాత్మా ఋతస్య కర్మణః ప్రథమజాః ప్రథమం జన

దిశశ్చ, ప్రజాపతిః ప్రథమజా ఋతస్యాత్మనాత్మానమభి
సంబభూవ. ౧.౭

ఉ.—సదసస్పతిమద్భుతం ప్రియమింద్రస్య కామ్యం, సనిం మే
ధామయాసిషం. ౧౮

ఉ.—ఉద్దీప్యస్వ జాతవేదోఽపఘ్నన్ నిఋృతిం మమ,

య్యాద్యాః దిశశ్చ ప్రాచ్యాద్యాః పరీత్య సర్వతోఽవ్యాప్య సృష్టికాలే సృష్ట్వా పున రపి పరీత్య స్థితికాలే రక్షిత్వా ఆత్మనా స్వస్వరూపేణ తద్విషయకతత్త్వజ్ఞానేనేత్యర్థః ఆత్మానం సత్యజ్ఞానాదిలక్షణం అభిసంబభూవ సర్వతస్సమ్యక్ప్రాప్తవాన్

వి—త దేవం బ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదితా ఆథతత్ప్రాప్తిసాధనభూతాసోపాధిక బ్రహ్మధ్యానజపస్నానాదికర్మాంగభూతా మంత్రాః కర్మకాండే పూర్వమనుక్తా అస్మిన్ ఖిలకాండే అభిధీయన్తే, తత్రైకేన మంత్రేణ బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమంతర్యామిణం ప్రార్థయతే. ౨౦. సదసస్పతిమద్భుతం+సనిం మేధామయాసిషం. ౨౦. ఇతి. సీదత్య స్మిన్నవ్యాకృతే కారణే సర్వం జగదితి సదః తస్య పతిం పాలకమంతర్యామిణం అయాసిషం ప్రాప్తవానస్మి, శీఘ్రం ప్రాప్తవానిత్యనయా వివక్షయా భూతార్థనిర్దేశః కీదృశం సదసస్పతిం అద్భుతం ఆశ్చర్యరూపం మనసాప్యచింత్య రచనారూపస్య జగ తోఽనాయాసేన నిర్మాతృత్వం, ఇంద్రస్య దేవరాజస్యాపి ప్రియం, సోఽప్యంతర్యా మిణం కదా ప్రాప్స్యామీత్యేవమాశాస్తే అత ఏవ సర్వైరన్యైః కామ్యం అపేక్ష ణీయం సనిం కర్మఫలస్య దాతారం, మేధాం శ్రుతాధీతగ్రంథధారణశక్తిం ప్రయ చ్ఛంతమితి శేషః.

అథ వహ్న్యుపాధికం పరమేశ్వరం ప్రతి ఇష్టప్రాప్తిం ప్రార్థయతే. ౨౧

యితా, సర్గాద్యసమయే కర్మపరిపాకం కుర్వన్ స్వయమేవాత్మనాత్మానముత్పాదిత వాన్ స్వయమేవ కర్తా కరణం చేత్యర్థః. ౧౭

రం—సదసస్పతిమితి. నిత్యసూరిపరిషన్నాయకం అద్భుతం, ఆశ్చర్యశాలినం ఇన్ద్రశబ్దోపలక్షితజ్ఞానినః పరమప్రేమాస్పదం కామ్యం, కామసాధనం సనిం, భజనీ యమ్. 'వనషణసంభక్తావి'తిహి ధాతుః. అసంకుచితసర్వవిధమేధాశాలినం శరణమయా సిషం - ప్రాప్తాస్మీత్యర్థః. వారివంశే పౌష్కరప్రాదుర్భావే. 'అహమగ్నిర్బ్రహ్మమయః సదసస్పతిరద్భుతమి'తి భగవద్వచనానురోధేనాస్య మన్త్రస్య భగవత్పరత్వం ద్రష్ట వ్యమ్. ౧౮

ఉద్దీప్యస్వజాతవేద ఇతి. జాతాని సర్వాణి వేత్తీతి జాతవేదాః - సర్వజ్ఞః,

పశూగ్ శ్చ మహ్యమావహ జీవనం చ దిశో (ది)ద(శ). ౧౯

ఉ.—మానోహిగ్ంసీర్జాతవేదో గామశ్వం పురుషం జగత్,

అభిభ్రదగ్న ఆగహి శ్రియా మా పరిపాతయ. ౨౦

ఉ.—పురుషస్య విద్మ సహస్రాక్షస్య మహాదేవస్య ధీమహి,

ఉద్దీప్యస్వ జాతవేదోపఘ్నన్ + జీవనం చ దిశో దిశ. ౨౧. ఇతి. జాతే ప్రాణిశరీరే జాఠరాగ్నిస్వరూపేణ విద్యతే అవతిష్ఠత ఇతి జాతవేదాః అథవా జాతానుత్పన్నాన్ యజమానాన్ తత్తత్ఫలదానాయ వేత్తి స్వచిత్తే నిశ్చినోతీతి జాతవేదాః; హే జాతవేదః మదనుగ్రహార్థం ఉత్కర్షేణ దీప్యస్వ, కిం కుర్వన్ మమ అనిష్టకారిణీం నిరృతిం పాపదేవతాం అపఘ్నన్ వినాశయన్, తాం వినాశ్య తతో మదర్థం పశూన్ గవాశ్వాదీన్ జీవనం దీర్ఘాయుష్యం చ కారాభ్యామన్యదపి సర్వం భోగ్యజాతమావహ-సమ్పాదయ, తతస్సుఖనివాసార్థం దిశః ప్రాచ్యాద్యాః నివాసయోగ్యాని తత్తద్దిగంతస్థానాని దిశ దేహి.

వి.—సంపాదితానాం గవాశ్వాదీనామవినాశం ప్రార్థయతే. ౨౨. మానోహిగ్ంసీర్జాతవేదః + శ్రియా మా పరిపాతయ. ౨౨. ఇతి. హేజాతవేదః త్వత్ప్రసాదాత్ మదీయం గవాదికం నిరృతిః మా హింసీత్ - మా వినాశయతు, జగచ్ఛబ్దేన గవాదివ్యతిరిక్తం గృహక్షేత్రాదికం వివక్షితం, హేఅగ్నే త్వం అబిభ్రత్ అధారయన్ అస్మదపరాధం మనస్యధారయిత్వా ఆగహి - అస్మదనుగ్రహార్థమాగచ్ఛ, తతో మాం శ్రియా - ధనధాన్యాదిసంపదా, పరిపాతయ - సర్వతః ప్రాపయ.

ఇత ఊర్ధ్వం తేషు తేషు దేశేషు శ్రుతిపాఠా అత్యంతవిలక్షణాద్వ

హే సర్వజ్ఞ పరమాత్మన్ మమ నిఋఋతిం పాపమపఘ్నన్నేవ - నాశయన్నేవ ఉద్దీప్యస్వ - ప్రకాశస్వ, మహ్యం త్వదారాధనోపయుక్తాన్ యజ్ఞార్థపశూనానయ, దశసు దిక్షు జీవనసాధనమన్నాదికం చావహ, ఆనయేత్యర్థః. ౧౯

రం.—మానోహిగ్ంసీరితి. హేజాతవేదః. సర్వజ్ఞ, నః. అస్మాకం, త్వదారాధనోపయికాన్పశ్వాదీన్మావధీః. హేఅగ్నే అగ్రనేతః హింసకరూపం అబిభ్రదేవాగహి - ఆగచ్ఛ, శ్రియా ఐశ్వర్యేణ, యోజయేత్యర్థః. అత్ర పరమాత్మలింగాభావాదేహం చ మంత్రాణాం దీపసమర్పణాదౌ వినియుక్తత్వాదగ్నిజాతవేద ఆదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థత్వేఽపి న దోషః. ౨౦

తత్తద్దేవతాభక్తానాం జప్యానుద్రగాయత్ర్యాదిసమాఖ్యాన్మంత్రానాహ.—

తన్నో రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౧

ఓం—తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ ధీమహి,
తన్నో రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౨

ఓం.—తత్పురుషాయ విద్మహే వక్రతుండాయ ధీమహి,

శ్యంతే, తత్ర విఘ్నానాత్మప్రభృతిభిః పూర్వైర్నిబంధనకారైర్ద్విదపాఠస్యాదృతత్వాద్వయమపి తమేవాదృత్య వ్యాఖ్యాస్యామః. తత్ర షడ్భిర్గాయత్రీభిరాత్మప్రాప్తిద్వారభూతాః దేవతావిశేషాః ప్రార్థ్యంతే. తత్రాదౌ విశ్వరూపధరం ప్రార్థయతే. ౨౩. పురుషస్య విద్మ + తన్నోరుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౩. ఇతి. 'విశ్వతశ్చక్షుః' త్యాదిమంత్రోక్తో విరాట్పురుషస్సహస్రాక్షః తస్య పురుషస్య స్వరూపం విద్మ - జానీమహి, లభేమహి వా, తదర్థం తస్య విరాడ్రూపస్య మహాదేవస్య స్వరూపం ధీమహి- ధ్యాయేమ, తత్ తత్ర ధ్యానే నః. అస్మాన్ రుద్రః విరాడ్రూపో మహాదేవః ప్రచోదయాత్ - ప్రచోదయతు - ప్రేరయతు.

వి—అథ "బిభ్రద్దోర్భిః కుఠారం మృగమభయవరౌ సుప్రసన్నో మహేశః" ఇత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిధరం రుద్రం ప్రార్థయతే. ౨౪. తత్పురుషాయ విద్మహే+ రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౨౪. ఇతి. తం ఆగమప్రసిద్ధం పురుషాకారం మహాదేవం జానీమో ధ్యా(యేమ చ) యామశ్చ) తత్ తస్మిన్ ధ్యానే అస్మాన్ రుద్రః ప్రచోదయాత్ - ప్రేరయతు.

బీజాపూరగదేక్షుకార్ముకేత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిధరం వినాయకం ప్రార్థయతే. ౨౫. తత్పురుషాయ విద్మహే + దంతిః ప్రచోదయాత్. ౨౫. ఇతి. గజ

పురుషస్య విద్మేత్యాదినా. పురుషస్య విద్మః పురుషముపాస్మహే, తదర్థం సహస్రాక్షం మహాదేవం ధీమహి - ధ్యాయేమ, తత్ ధ్యానం రుద్రశ్చోదయతు - నిర్వర్తయత్విత్యర్థః. 'శఙ్కరాజ్జ్ఞానమన్విచ్ఛే" దిత్యుక్తరీత్యా శఙ్కరోపాసనస్య భగవదుపాసనహేతుత్వాత్, భాస్కరేణైవం వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చ పురుషశబ్దో భగవత్పరః. సర్వస్య రుద్రపరత్వేఽపి న దోషః. ౨౧

రం—తత్పురుషాయేతి. సచాసౌ పురుషశ్చ తత్పురుషః, పూర్వోక్తః పురుషో నారాయణః, తముపాస్మహే. తదర్థం మహాదేవం ధ్యాయేమేత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్. ౨౨

తత్పురుషాయేతి. దంతిః. గజాననః, వక్రతుండః. వక్రనాసికః, శిష్టం స్పష్టమ్. ౨౩

తన్నో దంతిః ప్రచోదయాత్. ౨౩

ఓం—తత్పురుషాయ విద్మహే సువర్ణపక్షాయ ధీమహి,
తన్నో గరుడః ప్రచోదయాత్. ౨౪

ఓం.—కాత్యాయనాయ విద్మహే కన్యకుమారి ధీమహి,
తన్నో దుర్గిః ప్రచోదయాత్. ౨౫

ఓం.—నారాయనాయ విద్మహే వాసుదేవాయ ధీమహి,

సమానవక్రత్వేన దీర్ఘస్య తుండస్య రత్నకలశాదిధారణార్థం వక్రత్వం, దంతిః మహాదంతః.

వి—పురాణాదిషు ప్రసిద్ధపక్షిరాజమూర్తిధరం దేవం ప్రార్థయతే. ౨౬. తత్పురుషాయ విద్మహే + 'తన్నో గరుడః ప్రచోదయాత్. ౨౬. ఇతి శోభనవర్ణ పతనసాధనపక్షోపేతః సువర్ణపక్షః.

'హేమప్రఖ్యామిందుఖండాంతమౌలి' మిత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తిధరాం దుర్గాం ప్రార్థయతే. ౨౭. కాత్యాయనాయ విద్మహే' + దుర్గిః ప్రచోదయాత్. ౨౭. ఇతి. కృత్తిం వస్త ఇతి కార్త్యో రుద్రః స ఏవ అయనం అధిష్ఠానముత్పాదకో యస్యా దుర్గాయాః సా కాత్యాయనీ, కుత్సితమనిష్టం నివారయతీతి కుమారీ కన్యా చాసౌ కుమారీ చేతి కన్యకుమారీ దుర్గిః దుర్గా, లింగాదివ్యత్యయస్సర్వత్ర ఛాందసో ద్రష్టవ్యః,

"అర్కాభామం కిరీటాన్వితమకరలసత్కుండల" మిత్యాగమప్రసిద్ధమూర్తి ధరం దేవం ప్రార్థయతే. ౨౭. నారాయణాయ విద్మహే+విష్ణుః ప్రచోదయాత్. ౨౭. ఇతి. నరశరీరాణాముపాదానరూపాణ్యన్నాదిపంచభూతాని నారశబ్దేనోచ్యంతే. తేషు భూతేషు యా ఆపో ముఖ్యాః తా అయనమాధారో యస్య విష్ణోః సోఽయం నారాయణః సముద్రజలశాయీత్యర్థః. తథా చస్మర్యతే, "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా

శం—తత్పురుషాయేతి. సువర్ణపక్షః. శోభనవర్ణయుక్తపార్శ్వ ఇత్యర్థః. ౨౪

కాత్యాయనాయేతి. గోత్రతః కాత్యాయన్యై కన్యాయై. 'కనదీప్తా'వితి హి ధాతుః, దీప్తిమత్యై కుమార్యై ధీమహి, ధ్యాయేమ, తన్నో దుర్గిః ప్రచోదయాదిత్యర్థః. దుర్గాగాయత్రీసమాఖ్యాతేయమృక్ ౨౫

నారాయణాయేతి. స్పష్టోఽర్థః. ౨౬

తన్నో విష్ణుః ప్రచోదయాత్. ౨౬

ఉ.—సహస్రపరమా దేవీ శతమూలా శతాఙ్కురా,
సర్వగ్ం హరతు మే పాపం దూర్వా దుస్స్వప్ననాశినీ. ౨౭

ఉ—అశ్వక్రాన్తే రథక్రాన్తే విష్ణుక్రాన్తే వసుంధరా,
శిరసా ధారితా దేవి రక్షస్వమాం పదేపదే.

"ఆపోవై నరసూనవః, అయనం తస్య తాః ప్రోక్తాస్తేన నారాయణస్స్మృత" ఇతి. స చ కృష్ణావతారే వసుదేవస్య పుత్రత్వాద్వాసుదేవః, స చ స్వకీయేన వాస్తవేన పరబ్రహ్మరూపేణ వ్యాపిత్వాద్విష్ణుః ఏతాగాయత్ర్యశ్చిత్తశుద్ధ్యర్థం ధ్యానపురస్సరం జపితవ్యాః.

వి—అథ స్నానాంగభూతా మంత్రా ఉచ్యంతే. తత్ర శిరసి మృత్తికయా సహ దూర్వాం ధారయితుం దూర్వాభిమంత్రణమంత్రమాహ—౨౮. సహస్రపరమా దేవీ+దూర్వా దుస్స్వప్ననాశినీ. ౨౮. ఇతి. యేయం దూర్వాభిమానినీ దేవతా సా మే సర్వం పాపం హరతు, కీదృశీ సహస్రసంఖ్యాకేభ్యః పావనహేతుభ్యో ద్రవ్యేభ్యః పరమా ఉత్కృష్టా, సా చ దేవీ ద్యోతనాత్మికా శతసంఖ్యాకాని మూలాని యస్యాస్సా శతమూలా తథా శతాంకురా శతశబ్దేన బహుత్వమాత్రమత్రోపలక్ష్యతే, దుస్స్వప్నకృతమనిష్టఫలం నాశయతీతి దుస్స్వప్ననాశినీ.

అథ మృత్తికాభిమంత్రణమంత్రాః— తత్ర ప్రథమమంత్రమాహ. ౨౯. అశ్వక్రాంతే రథక్రాంతే...రక్షస్వ మాం పదేపదే. ౨౯. ఇతి. యేయం భూమిః తామశ్వాః శుద్ధిహేతుభిః స్వపదైరాక్రామంతి తాదృశీ భూమిరశ్వక్రాంతా, అగ్నిచయనే ఉఖానిర్మాణార్థం భూఖననప్రదేశస్య అశ్వాక్రమణవిధానాదశ్వపాదానాం మృచ్ఛుద్ధిహేతుత్వం గమ్యతే. తథా రథక్రాంతా - రథసంచరణేన క్షుణ్ణా సతీ శుద్ధా భవతి, తథా త్రివిక్రమావతారే విష్ణుః స్వయం పదేన భూమిమాక్రామతి తతోఽపి శుద్ధత్వమ్, అశ్వరథవిష్ణుభిరాక్రాంతే శుద్ధే హే భూమే, వసుంధరా

రం—సహస్రపరమా దేవీతి. స్నానాంగే శిరసి దూర్వాధారణే వినియుక్తోఽయం మంత్రః, సహస్రాదపి పరమా అనేకమూలాఙ్కురయుక్తా దూర్వా సర్వం పాపం హరత్విత్యర్థః. ౨౭

అశ్వక్రాన్తే ఇతి. స్నానకాలే మృద్గ్రహణాంగమంత్రోఽయం, అశ్వరథమహాబలవిష్ణుక్రమణసమానశీలే వసుంధరే త్వం శిరసా ధారితా సతీ పదేపదే.

ఉద్ధృతాసి వరాహేణ కృష్ణేన శతబాహునా. ౨౮

ఉ.—భూమిర్ధేనుర్ధరణీ లోకధారిణీ, మృత్తికే హన మే పాపం యన్మయా దుష్కృతం కృతమ్, త్వయా హతేన పాపేన జీవామి శరదశ్శతమ్, మృత్తికే దేహి మే పుష్టిం త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్. ౨౯

ఉ—గంధద్వారాం దురాధర్షాం నిత్యపుష్టాం కరీషిణీమ్,

సర్వాణివస్తూని ధారయంతీ సతీ స్నానకర్మణ్యేతస్మిన్ మదీయశిరసా ధారితా దేవీ ద్యోతమానా త్వం మాం స్నానార్థం జలమధ్యే గచ్ఛంతం పదేపదే రక్షస్వ.

వి—ద్వితీయమంత్రమాహ—౩౦. ఉద్ధృతాసి వరాహేణ...ధరణీ లోకధారిణీ. ౩౦. ఇతి, హే మృత్తికే త్వం భూమిరూపా సతీ కృష్ణవర్ణేన శతసంఖ్యాకబాహుయుక్తేన వరాహావతారేణ పూర్వం ఉద్ధృతాసి, కీదృశీ భూమిః ధేనుః కామధేనువత్ ప్రీణయిత్రీ ధరణీ సత్త్వానాం ధారయిత్రీ లోకధారిణీ ప్రాణినామపి ధారయిత్రీ—తృతీయమంత్రమాహ—౩౧. మృత్తికే హన మే...జీవామిశరదశ్శతం—౩౧. ఇతి స్పష్టోఽర్థః—పాదద్వయాత్మకచతుర్థమంత్రమాహ—౩౨. మృత్తికే దేహి...సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్. ౩౨. ఇతి. యద్యత్పుష్టిసాధనం యవగోధూమాదిద్రవ్యం తత్సర్వం హే మృత్తికే త్వయి ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాన్మహ్యం పుష్టిం దేహి.

పంచమమంత్రమాహ—౩౩. గంధద్వారాం దురాధర్షాం...తామి. హోపహ్వయే శ్రియమ్. ౩౩. ఇతి. తాం మృత్తికాభిమానినీం దేవతాం ఇహ - అస్మిన్ స్నానకర్మణి, ఉపహ్వయే - సామీప్యేనాహ్వయామి, కీదృశీం, గంధద్వారాం ఘ్రాణగ్రాహ్యో గంధ ఉపలబ్ధిద్వారం యస్యాస్సా గంధద్వారా అత ఏవ సర్వదా రక్షిత్యర్థః. ఉద్ధృతాసీతి. పాతాళగతా త్వం వరాహరూపేణ భగవతా శతబాహునా మహతా యత్నేన ఉద్ధృతాసీతి స్తుతిః. ౨౮

రం—భూమిర్ధేనురితి. మృద్ధారణమంత్రోఽయం, భవంత్యస్యాం సర్వేపదార్థా ఇతి భూమిః, సర్వకామదోగ్ధృత్వాద్ధేనుః, త్వం నిశ్చలతయా అవస్థానాద్ధరణీ 'ధృఙవస్థాన' ఇతి హిధాతుః, హన - నాశయేత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం. త్వయా హతేనేతి. శరదః సంవత్సరాన్ జీవామి - జీవానీత్యర్థః. ౨౯

గంధద్వారామితి. అయమపి మృద్ధారణవినియుక్తమంత్రః, గన్ధోద్వారం వ్యంజకం, స్వప్రతీత్యుపాయభూతం యస్యాస్సా దురాధర్షాం — దుర్ధర్షణాం,

ఈశ్వరీగ్ం సర్వభూతానాం త్వామిహోపహ్వయే శ్రి
యమ్. ౩౦

ఉ.—హిరణ్యశృంగం వరుణం ప్రపద్యే తీర్థం మే దేహి యా
(చి)చతః, యన్మయా భుక్తమసాధూనాం పాపేభ్యశ్చ
ప్రతిగ్రహః. యన్మే మనసా వాచా కర్మణా వా దు
ష్కృతం కృతమ్, తన్న ఇంద్రో వరుణో బృహస్పతిస్స
వితా పునన్తు పునఃపునః. ౩౧

గంధవతీ పృథివీతి తార్కికా లక్షణమాహుః. దురాధర్షాం, ప్రతికూలైః పురుషైరసురాదిభిరాధర్షితుం తిరస్కర్తుమశక్యామ్. నిత్యపుష్టాం, సర్వదా వ్రీహియవాదిధాన్యైః పరిపూర్ణాం, కరీషిణీం - బహులేన గోమయేన యుక్తాం గోమహిషాదిపశుయుక్తామిత్యర్థః. సర్వభూతానాం దేవతిర్యఙ్మనుష్యరూపాణాం ప్రాణిదేహానాం ఈశ్వరీం ఉత్పాదకత్వేన నియంత్రీం, శ్రియం సర్వైస్సేవ్యాం.

వి—ఏతైర్మంత్రైరభిమంత్రితాం మృత్తికామనులిప్య నద్యాదిజలప్రదేశే జలాధిపతిప్రార్థనార్థం మంత్రద్వయమాహ—౩౮. హిరణ్యశృంగం వరుణం...పాపేభ్యశ్చ ప్రతిగ్రహః—౩౮. ౩౯. యన్మే మనసా వాచా...పునంతు పునః పునః. ౩౯. ఇతి. సువర్ణమయం శృంగవదుపర్యవస్థితం ముకుటం యస్యాసౌ హిరణ్యశృంగః, తాదృశం వరుణం - జలాధిపతిః, ప్రపద్యే - అనుగ్రహార్థం ప్రాప్నోమి, తాదృశో వరుణస్త్వం మయా యాచితః ప్రార్థితస్సన్, తీర్థం - అవతరణస్థానం దేహి, కిం చ అసాధూనాం పాపినాం గృహే మయా యద్భుక్తం, తథా పాపేభ్యః పాపినాం సకాశాత్, ప్రతిగ్రహశ్చ యః కృతః అన్యదపి యత్ దుష్కృతం మానసం వాచికం కాయికం వా అనుష్ఠితం, మే మదీయం తత్సర్వం ఇంద్రాదయో దేవాః పునఃపునః తదాతదా పునంతు-శోధయంతు.

పాపైరితి శేషః, కరీషిణీం - గోమయాదిసంయుతాం, ఉపహ్వయే - సమీపే ఆహ్వయామీత్యర్థః. ౩౦

రం—హిరణ్యశృంగమితి. తీర్థాధిదేవతాప్రార్థనమన్త్రః, హిరణ్యశృఙ్గః రమణీయాయుధ ఇత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్. ౩౧

ఊ.—సుమిత్రాన ఆప ఓషధయస్సన్తు దుర్మిత్రాస్తస్మై భూ
యాసుర్యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యఞ్చ వయం ద్విష్మః. 32

ఊ.—నమోఽగ్నయేఽప్సుమతే నమ ఇన్ద్రాయ నమో
వరుణాయ నమో వారుణ్యై నమోఽద్భ్యః. 33

ఊ.—యదపాం క్రూరం యదమేధ్యం యదశాంతం తదపగ
చ్ఛతాత్, అత్యాశనాదతీపానాద్యచ్చ ఉగ్రాత్ప్రతిగ్ర
హాత్, తన్మే వరుణో రాజాపాణినా హ్యవమర్శతు. 34

వి—నాభిదఘ్నే జలే ప్రవిశ్య జలాభిమంత్రణమంత్రమాహ—32. సుమి
త్రానఆపః...యంచవయంద్విష్మః. 32. ఇతి. యా ఏతాః ఆపః తా ఏతాః.
తజ్జన్యా వ్రీహియవాద్యోషధయశ్చ, నః. అస్మాన్ప్రతి, సుమిత్రాః. స్నానపానభోజనా
దావనుకూలాః, సంతు. యః శత్రుః అస్మాన్ ద్వేష్టి - అస్మాసు ద్వేషం కరోతి.
యస్మింశ్చ వయం ద్వేషం కుర్మః ఉభయవిధాయ తస్మై శత్రవే దుర్మిత్రాః. ప్రతి
కూలాః, భూయాసుః స్నానభోజనాదౌ జ్వరాజీర్ణాదికముత్పాదయన్తు.

జలావస్థితదేవాన్ప్రతి నమస్కారమంత్రం దర్శయతి-33. నమోఽగ్నయేఽప్సు
మతే...వారుణ్యైనమోద్భ్యః. 33. ఇతి. ఆపో యస్యాగ్నేస్సంతి సోఽయమప్సు
మాన్ జలమధ్యే నిగూఢ ఇత్యర్థః. తథావిధాయాగ్నయే ఇంద్రాయవరుణాయ వరుణ
పత్న్యై జలాభిమానిదేవతాభ్యశ్చ నమస్కారోఽస్తు.

నిమజ్జనప్రదేశే దుష్టజలాపనయనమంత్రమాహ—34. యదపాం క్రూరం
...తదపగచ్ఛతాత్. 34. ఇతి. అపాం సంబంధి యత్క్రూరం రూపం మరణ
కారణమావర్తాదికం, యచ్చామేధ్యం నిష్ఠీవనాదిదుష్టం, యదపి అశాంతం వాతశ్లేష్మాది
జనకం, తత్ సర్వం అస్మాన్నిమజ్జనప్రదేశాత్ అపగచ్ఛతు.

శం—సుమిత్రాన ఆప ఇతి. తీర్థాభిమన్త్రణమన్త్రః, స్పష్టోఽర్థః. 32

నమోఽగ్నయ ఇతి. జలాన్తర్వర్తిదేవతానమస్కారార్థోఽయం మన్త్రః అప్సు
మతే జలాన్తర్వర్తినే, వారుణీ – వరుణస్య పత్నీ. 33

యదపామితి. స్నానకాలే మలనిరసనార్థోఽయం మంత్రః. అత్యాశనాదితి.
అత్యాశనం - శాస్త్రనిషిద్ధాశనం, అతీపానమపితాదృశం, అవమర్శతు పరిమార్ష్టు, అప
నయత్విత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టమ్. 34

ఉ.—సోఽహమపాపో విరజో నిర్ముక్తో ముక్తకిల్బిషః,
నాకస్య పృష్ఠమారుహ్య గచ్ఛేద్బ్రహ్మ సలోకతామ్.
ఉ.—ఇమం మే గంగే యమునే సరస్వతి శుతుద్రి స్తోమగ్ం
సచతాపరుష్ణియా, అసిక్నియా మరుద్వృధేవితస్తయా
ర్జీకీయే శృణుహ్యాసుషో మయా.

వి—నిమజ్జనమంత్రానాహ—౩౯. అత్యాశనాదతీపానాత్ ... పాణినా హ్యవమర్శతు. ౩౯. ౪౦. సోఽహమపాపోవిరజః... గచ్ఛేద్బ్రహ్మ సలోకతాం. ౪౦. ఇతి. దేవపితృమనుష్యాదియజ్ఞమతీత్య భుక్తమన్నమత్యాశనమ్. దేవఋషిపితృతర్పణమతీత్య పీతముదకమతీపానం, ఉచ్ఛాస్త్రవర్తీ యః పుమాన్ తస్మాద్యోధనప్రతిగ్రహః స ఉగ్రః, ఏతైరత్యశనాతిపానదుష్ప్రతిగ్రహైస్సమ్పాదితం యత్పాపం మే మదీయం, తత్ సర్వం వరుణో రాజా - జలస్వామీ, స్వకీయేన పాణినా అపనయతు, తతః పాపరహితస్సోఽహం రజోగుణరహితః, సంసారకారణరాగద్వేషాదిదోషాన్నిర్ముక్తః అత ఏవ ఉత్పత్స్యమానపాపరహితః స్వర్గస్యోర్ధ్వభాగమారుహ్య బ్రహ్మణా - హిరణ్యగర్భేణ, సమానభోక్తృత్వం గచ్ఛేత్ - గచ్ఛేయం.

తీర్థభూతానాం గంగాదినదీనామావాహనమంత్రమాహ—౪౧. ఇమం మే గంగే యమునే ... శృణుహ్యాసుషోమయా. ౪౧. ఇతి. హే గంగాద్యానద్యః యూయం పరుష్ణ్యాదిభిర్నదీభిస్సహ మే - మదీయం, ఇమం స్తోమం స్తోత్రం శృణుహి - శృణుత, శ్రుత్వా తత్ర ఆసచత - ఆగత్య జలే తద్ద్వారేణ మయి చ సమవేతా భవత, గంగాయమునాసరస్వత్యః ప్రసిద్ధాః శుతుద్రి ఇతి నద్యంతరస్య సంబోధనం, మరుద్వృధే ఆర్జీకీయే ఇత్యన్యయోర్నద్యోస్సంబోధనద్వయమ్, పరుష్ణియా, అసిక్నియా, వితస్తయా, సుషోమయా ఇతి పదచతుష్టయం తృతీయాంతం నదీచతుష్టయవాచకమ్.

తం—సోఽహమపాప ఇతి. పాణినా విమృష్టోఽహం అపాపో రజోగుణేన విముక్తః రజోగుణప్రయుక్తమనోదోషేణ చ ముక్తస్సన్ బ్రహ్మసాలోక్యం గచ్ఛేయం గచ్ఛేదితి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః, ఇమౌ మంత్రౌ స్నానకాలే మూర్ధ్ని జలసేచనార్థౌ.

ఇమం మేగంగేఇతి. హేయమునే హే సరస్వతి హేశుతుద్రి పరుష్ణ్యా నద్యా సహ హే మరుద్వృధే అసిక్నియా సహ ఆర్జీకీయే వితస్తయా సుషోమయా నద్యా సహ ఆసచత - ఆగచ్ఛత, శృణుహ్యాసుషో మయేత్యత్ర ఆజస్సచతేత్యత్రాన్వయః, ఆగత్యస్తోమం స్తోత్రం శృణుహి - శృణుతేత్యర్థః.

ఉ.—ఋతంచ సత్యం చాభీద్ధాత్తపసోఽధ్యజాయత తతో రా
త్రి రజాయత, తతస్సముద్రో అర్ణవః, సముద్రాదర్ణవా
దధి సంవత్సరో అజాయత. 32

అహోరాత్రాణి విదధద్విశ్వస్య మిషతో వశీ,

వి — జలే నిమగ్నస్య ప్రాణాయామార్థమఘమర్షణసూక్తమాహ— ౪౨. ఋతం చ సత్యం చాభీద్ధాత్ ... పృథివీం చాంతరిక్షమథోసువః. ౪౨. ఇతి. ఋతం, మానసం యథార్థసంకల్పనం, సత్యం, వాచికం యథార్థభాషణం, చకారాభ్యామన్యదపి శాస్త్రీయం ధర్మజాతం సముచ్చీయతే, తత్సర్వం అభీద్ధాత్ - అభితః ప్రకాశమానాత్, పరమాత్మనః ఉత్పన్నమ్, కదా సముత్పన్నమ్, ఇతి, ఉచ్యతే, తపసోఽధి స్రష్టవ్యపర్యాలోచనలక్షణాత్తపస ఊర్ధ్వం, సతపస్తప్త్వా 'ఇదగ్ సర్వమసృజతే'తి శ్రుత్యంతరాత్, 'యస్య జ్ఞానమయం తప' ఇతి శ్రుత్యంతరాచ్చ. తతః, స్వప్రకాశాత్పరమేశ్వరాత్ రాత్రిః, ఉత్పన్నా, అహోఽప్యేతదుపలక్షణమ్, తస్మాత్పరమేశ్వరాత్ సముద్రః, ఉత్పన్నః, సామాన్యోక్తస్య లవణోదక్షీరోదదధ్యాది విశేషమభిప్రేత్యార్ణవశబ్దేన పునర్విశేష్యతే, అవాంతరభేదయుక్తాత్ సముద్రాత్, అధి, ఊర్ధ్వం, సంవత్సరోపలక్షితః కృత్స్నః కాలస్సముత్పన్నః, సచోత్పాదకః పరమేశ్వరః అహోరాత్రోపలక్షితాన్ సర్వాన్ కాలవిశేషాన్ విదధత్ సృజన్, మిషతః నిమేషాదియుక్తస్య విశ్వస్య సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య వశీ స్వామీ భూత్వా వర్తతే సతాదృశః ధాతా పరమేశ్వరః సూర్యాచంద్రమసౌ - సూర్యాది

రం—అంతర్జలే నిమగ్నేన జప్యమఘమర్షణసూక్తమాహ.—ఋతం చ సత్యం చేత్యాదినా. సర్గాద్యసమయే అభీద్ధాత్ - ఉత్పన్నాత్తపసః పరమాత్మసఙ్కల్పాత్ ఋతం. 'ఋగతౌ', ఋచ్ఛతి - గచ్ఛతి వికారమితి అచేతనం ప్రధానముచ్యతే. సత్యమితి స్వరూపాన్యథాభావశూన్యశ్చేతనవర్గః. ప్రకృతిపురుషావుత్పన్నావిత్యర్థః. తత ఇతి. అజ్ఞానహేతుత్వాద్రాత్రిరితి ప్రాకృతో మహదాదివర్గ ఉచ్యతే. తతస్సముద్ర ఇతి. సముద్రశబ్దేన జలరాశివాచినా భూతవర్గ ఉపలక్ష్యతే, అర్ణవశబ్దేన తద్వికార బ్రహ్మాండమ్. సముద్రాదితి. తత ఊర్ధ్వం. 'ప్రజాపతిస్సంవత్సరో మహాన్క' ఇతి ప్రసిద్ధోఽండాధిపతిరజాయతేత్యర్థః.

అహోరాత్రాణీతి. మిషతః లబ్ధసత్తాకస్య జగతః వశీ నియంతా ధాతా, చతుర్ముఖః అహోరాత్రాణి విదధత్సన్ హేతౌ శతృప్రత్యయః. అహోరాత్రవిధా

సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వమకల్పయత్,
దివం చ పృథివీం చాన్తరిక్షమథోసువః. 38

ఉ.—యత్పృథివ్యాం రజస్స్వమాంతరిక్షే విరోదసీ,ఇమాగ్
స్తదాపో వరుణః పునాత్వఘమర్షణః. 39

ఉ.—ఏష భూతస్యభవ్యే భువనస్య గోప్తా, ఏష పుణ్యకృ

దేవాన్, పృథివ్యాదిలోకాంశ్చ, యథాపూర్వం, అతీతసృష్టౌ యస్య యాదృశం రూపం తాదృశమనతిక్రమ్య అకల్పయత్-సఙ్కల్పమాత్రేణ సంపాదితవాన్. అథో సువఃదివం చేత్యుపాత్తత్వాత్ పునస్సువశ్శబ్దేన భోగవిశేషో వివక్షితః.

వి—అఘమర్షణం కృత్వా తత ఊర్ధ్వం అనగాహనార్థా స్తిస్రఋచో దర్శయతి. ౪౩. యత్పృథివ్యాం—పునాత్వఘమర్షణః. ౪౩. ౪౪. ఏష భూతస్య భవ్యే...మృత్యోర్హిరణ్మయం. ౪౪. ౪౫. ద్యావాపృథివ్యోః. సువస్సగ్ం శిఖాధి. ౪౫. ఇతి. పృథివ్యాం వర్తమానానామస్మాకం స్వం రజః-స్వకీయం పాపం, యదస్తి, అంతరిక్షే సర్వలోఽంతరిక్షలోకే, విరోదసీ - విశేషేణ రోదస్యోర్ద్యావాపృథివ్యోః యత్పాపమస్తి, అత్ర రోదస్యోః పృథగుక్తత్వాత్ పృథివ్యామితి పదేన భూమేర ధస్తాద్వర్తమానః పాతాలలోకో వివక్షితః, సర్వేష్వపి లోకేషు తత్తజ్జన్మాన్యనుభవతామస్మాకం యత్పాపమాసీత్ తత్సర్వం పాపం తదనుష్ఠాతౄన్ ఇమాన్ అస్మాంశ్చ వరుణః పునాతు - శోధయతు, పాపం వినాశ్య శుద్ధానస్మాన్కరోతు, కీదృశో వరుణః? ఆపః జలస్వామిత్వేన తద్రూపః, అఘాని మర్షయతి వినాశయతీత్యఘమర్షణః తాదృశః, ఏషః వరుణః భూతస్య అతీతస్య భువనస్య ప్రాణిజాతస్య, గోప్తా - రక్షితా, తథా భవ్యే భవ్యస్య భవిష్యతోఽప్యగ్రతః గోప్తా, ఏషః - వరుణః, పుణ్యకృతాం-

నాయ సూర్యాచంద్రౌ పూర్వకల్ప ఇవ తత్సమాననామరూపౌద్యుపృథివ్యాదీన్యపి సృష్టవానిత్యర్థః. 38

రం—యత్పృథివ్యామితి. పృథివ్యామంతరిక్షే చ రోదసీ - రోదస్యోరిత్యర్థః, సప్తమీద్వివచనస్య సుపాంసులుగితి లుక్, ఇహ లోకే పరలోకే చ యత్స్వం, ఆత్మీయం రజః పాపం ఇమాని పాపాని వృత్త్యభిప్రాయేణ బహువచనం, ఆపశ్చ తదధిష్ఠాతా అఘానామపనోదకో వరుణశ్చ పునాత్విత్యర్థః. 39

—ఏష భూతస్యేతి. ఏషః వరుణః భూతస్య భవిష్యతశ్చ భువనస్య గోప్తా జలాధిష్ఠాతృతయా రక్షకః, పుణ్యకృతానాం లోకానామపి రక్షకః, మృత్యోర్హిరణ్మయం లోకం గోప్తా, ద్యావాపృథివ్యోర్హిరణ్మయం లోకం చ గోప్తేత్యర్థః,

(తాం)తాన్)లోకానేష మృత్యోర్హిరణ్మయమ్, ద్యావాపృథివ్యోర్హిరణ్మయగ్ సగ్ంశ్రితం సువః, సనస్సువస్సగ్ంశిశాధి. ४०

ఉ.—ఆర్ద్రం జ్వలతి జ్యోతిరహమస్మి జ్యోతిర్జ్వలతి బ్రహ్మాహ జ్యోతిష్టోమాదికారిణాం, లోకాన్, ప్రయచ్ఛతీతి శేషః, ఏషః - వరుణః మృత్యోః సర్వప్రాణిమారకస్య యమస్య సంబంధినం హిరణ్మయం లోకవిశేషం, ప్రయచ్ఛతీతి శేషః, యత్ర హిరణ్మయం బ్రహ్మాండరూపం సువః స్వర్గశబ్దాభిధేయం, ద్యావాపృథివ్యోః ద్యులోకభూలోకయోః సంశ్రితం చైతన్యం (ప్ర) వర్తతే, హే వరుణ సత్వం నః - అస్మాన్ప్రతి, సువః - తాదృశం స్వర్గలోకం, సంశిశాధి - సమ్యగనుగృహాణ.

వి.—ఇతి తిసృభిః ఋగ్భిః స్నాతవతః పురుషస్య ఆచమనార్థం మంత్రమాహ. ४८. ఆర్ద్రం జ్వలతి...మాం జుహోమి స్వాహా. ४८. ఇతి యదేతదుదకరూపం ఆర్ద్రం తదేతత్ స్వాధిష్ఠాన చైతన్యరూపేణ జ్వలతి - ప్రకాశతే, తచ్చాధిష్ఠానరూపం జ్యోతిః అహమస్మి దేహేంద్రియాదిభ్యో వివేచితస్య మమ తదేవాధిష్ఠానచైతన్యం స్వరూపమిత్యర్థః. తదేవోపపాద్యతే, జ్యోతిర్జ్వలతీత్యుక్తం తత్ జ్యోతిః బ్రహ్మైవ, అతో జ్యోతిరహమస్మీతి వాక్యేన బ్రహ్మాహమస్మీత్యుక్తం భవతి, న చ పూర్వసిద్ధం జీవాత్మనస్స్వరూపం వినాశ్య రూపాంతరస్య బ్రహ్మత్వలక్షణస్య ప్రాప్తిర్భవతి, కిం తు యోఽహం పురా జీవోఽస్మి స ఏవేదానీమహం బ్రహ్మాస్మి, వస్తుతో బ్రహ్మణ్యేవ మయి పూర్వమజ్ఞానాజ్జీవత్వమారోపితమాసీత్, తస్మిన్నజ్ఞానే వివేకేనాపనీతే సతి వస్తుతః పూర్వసిద్ధమేవ బ్రహ్మస్వరూపమిదానీమనుభవితాస్మి, న తు నూతనం కించిత్ బ్రహ్మ

భూలోకేఽపి భూమయాః స్వర్గలోకాస్సంతీతి ప్రసిద్ధేః, ద్యావాపృథివ్యోస్సంశ్రితం సువరిత్యస్య నానుపపత్తిః. సన ఇతి. హే పరమాత్మన్ సత్వం జగత్కారణభూతస్త్వం నః అస్మాకం సువః స్వర్గలోకం భగవల్లోకం సమ్యక్ శిశాధి. 'బహులం ఛందసీ'తి శ్లుః, శాధిశాసనం జ్ఞాపనం ప్రదర్శనమితి యావత్, దర్శయేత్యర్థః. ४०

రం—ఆర్ద్రమితి. ఆర్ద్రశబ్దేన జలతత్త్వముచ్యతే, ఆద్య జ్యోతిశ్శబ్దేన స్వప్రకాశత్వముచ్యతే ద్వితీయజ్యోతిశ్శబ్దేన తేజస్త్వముచ్యతే జ్వలతి - ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ప్రకాశమానసర్వభూతాత్మభూతోఽస్మీత్యర్థః. అహం శబ్దేన చ పర్యవసానవృత్త్యా పరమాత్మాభిధీయతే, యోఽహమస్మీతి. అహం దేహేంద్రియాదివిలక్షణతయా యాదృశరూపోఽస్మి, తాదృశోఽహం బ్రహ్మాత్మకోఽస్మి, బ్రహ్మశేషభూతోఽస్మీత్యర్థః.

మస్మి, యోఽహమస్మి బ్రహ్మాహమస్మి, అహమేవాహం
మాం జుహోమి స్వాహా. ౪౧

ఉ.—అకార్యకార్యవకీర్ణీ స్తేనో భ్రూణహా గురుతల్పగః,
వరుణోఽపామఘమర్షణ స్తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యతే. ౪౨

ఉ—రజో భూమి స్త్వ (౦) మాం రోదయస్వ ప్రవదంతి

త్వమాగతం తస్మాదహమేవ అహం బ్రహ్మభావానుభవవేళాయామపి పూర్వసిద్ధోఽహమేవ, న తు యోషిత్యగ్నిధ్యానవదుపచరితం బ్రహ్మత్వం, తాదృశోఽహం జలరూపం మాంజుహోమి ఉదరాగ్నౌ ప్రక్షిపామి, హవిః ప్రదానవాచీస్వాహాశబ్దః, మద్దేహాశ్రితేభ్యః ప్రాణాద్యభిమానిదేవేభ్యో జలరూపం హవిర్దత్తమిత్యర్థః.

వి—ఆచమనాదూర్ధ్వం పునరపి స్నానే మంత్రమాహ. ౪౨. అకార్యకార్యవకీర్ణీ...తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యతే. ౪౨. ఇతి. అకార్యం - శాస్త్రప్రతిషిద్ధం కలంజభక్షణాదికం తత్కర్తుం శీలం యస్యాసావకార్యకారీ ప్రతిషిద్ధస్త్రీగమనవానవకీర్ణీ బ్రాహ్మణసువర్ణహర్తా స్తేనః వేదవేదాంగవిద్బ్రాహ్మణః గర్భో వా భ్రూణః తం హంతీతి భ్రూణహా, గురుదారగామీతు గురుతల్పగః ఏతాదృశపాపకారిణమపి మాం అఘమర్షణః పాపవినాశకః ఆపాం స్వామీ - వరుణః తస్మాత్సర్వస్మాత్పాపాత్ ప్రముచ్యతే- మోచయతి.

రహస్యపాపక్షయార్థే స్నానమంత్రమాహ—౪౩. రజోభూమిస్త్వంమాగ్ ...పునాత్వఘమర్షణః. ౪౩. ఇతి. రజః రజసః పాపస్య భూమిః స్థానభూతః అహం, అతో హే దేవ త్వం తత్పాపఫలభూతయాతనయా మాం రోదయస్వ, యద్యప్యేతత్తవోచితం, తథాపి ధీరాః బుద్ధిమంతః, శాస్త్రపారంగతాః, మామనుగృహ్ణంతు ఇతి ప్రవదంతి - అహమేవాహమితి. అహం యాదృగ్రూపః తాదృగ్రూప ఏవ సన్. 'జ్ఞానానందమయ స్త్వాత్మా శేషోహి పరమాత్మన' ఇత్యుక్తరీత్యా ఇతరవిలక్షణత్వేన జ్ఞానవానేవ సన్ శేషభూతం స్వాత్మరూపం ఆత్మాపహారదోషశాంతయే ప్రత్యర్పయామీత్యర్థః; అనేన ఆత్మసమర్పణలక్షణ ప్రపదనమనుష్ఠితం భవతి. ౪౧

౪౦—అకార్యకారీతి. అవకీర్ణీ - క్షతవ్రతః, యస్మాదపామధిష్ఠానదేవతా వరుణః అఘమర్షణః, అఘానాం భేత్తా, తస్మాత్సర్వోఽపి పాతకీ పాతకాత్స్నానమాత్రేణ ప్రముచ్యత ఇత్యర్థః. ౪౨

రజోభూమిరితి. రజోభూమిః కర్మభూమిరియం తు అమాం అఘమర్షణ

ధీరాః, పునన్తు ఋషయః పునన్తు వసవః పునాతు వరుణః ౮ 3
పునాత్వఘమర్షణః.

ఉ — ఆక్రాన్త్సముద్రః ప్రథమే విధర్మన్ జనయన్ప్రజా భువన

ష్టాన్త ఏవం ప్రవదంతి - తదీయం వాక్యముదాహ్రియతే, పునన్తు ఋషయ ఇతి, ఋషయః - వసిష్ఠముఖ్యాః, ఏవం - స్నానకారిణం పునంతు - శోధయంతు, తథా వసవః అష్టసంఖ్యాకాః ఏవం పునంతు, వరుణోఽపి ఏవం పునాతు, అఘమర్షణః పాపవినాశకోఽన్యోఽపి దేవః ఏవం పునాతు, ఏవం ధీరైర్మహద్భిరనుగృహీతత్వాత్ దృష్ట్యాదిభిః పూతం మాం త్వమపి యమదేవ మా బాధస్వ, కిం తు అనుగృహాణేత్యర్థః.

వి — స్నానాదూర్ధ్వం జప్యం మంత్రమాహ — ౮౯. ఆక్రాంత్సముద్రః ప్రథమే...వా వృధేసువాన ఇందుః. ౮౯. ఇతి. సముద్రవత్ ప్రౌఢత్వాత్ సంమోదాఖ్యపరమానందస్వభావత్వాద్వా సముద్రః పరమాత్మా, స చ సర్వం జగత్ ఆక్రాన్ ఆక్రాంతవాన్, ప్రాప్తవాన్, కిం కుర్వన్ ప్రథమే సృష్టేరాదికాలే ప్రజా జనయన్ కీదృశే ప్రథమకాలే విధర్మన్ ప్రాణిభిః పూర్వకల్పే అనుష్ఠితా వివిధా ధర్మా యస్మిన్ కాలే స్వఫలదానార్థముద్బోధ్యంతే, సోఽయం విధర్మా తస్మిన్ స చ పరమాత్మా భువనస్య పాలకత్వాత్ రాజా స్వభక్తానాం కామానాం వర్షణహేతుత్వాత్ వృషా, ఈదృశస్సర్వత్ర ప్రాప్తవాన్, కించ సానో సానౌ - పర్వతపార్శ్వభాగే, శ్రుత్యంతరే తం బ్రహ్మగిరిత్యాచక్షత ఇతి శ్రవణాత్, బ్రహ్మావబోధయోగ్యో దేహో గిరిః తదవయవస్సానుః హృదయపుండరీకం తచ్చ పవిత్రం బాహ్యదేహావయవవదుచ్ఛిష్టస్పర్శాదిదోషాభావాత్ శుద్ధం, అధి పురుషార్థహేతుధ్యానస్థానత్వాత్ ఇతరావయవేభ్యోఽధికం, అతఏవ ధ్యాతౄణామవనస్య పాలనస్య హేతుత్వాత్ అవ్యం హిమవత్పుత్ర్యా గౌర్యా, బ్రహ్మవిద్యాభిమానిరూపత్వాత్, గౌరీవాచక ఉమాశబ్దో బ్రహ్మవిద్యాముపలక్షయతి, అత ఏవ తలవకారోపనిషది బ్రహ్మవిద్యామూర్తిప్రస్తావే బ్రహ్మవిద్యామూర్తిః పఠ్యతే, బహుశోభమానాముమాం హైమవతీం తాగ్ హోవాచేతి, తద్విషయః పరమాత్మా తయా ఉమయా సహ వర్తమానత్వాత్సోమః స చ సానౌ హృదయస్థః మత్తోఽన్యం, రోదయస్వ రోదయతు-ఏవం ధీరాః ప్రవదంతీత్యర్థః. పునంత్వితి. స్పష్టోఽర్థః. ౮ 3

రం — ఆక్రాంత్సముద్ర ఇతి. సముద్రః సమ్యగుద్ద్రవతి, ఉత్పద్యతే జగదస్మాదితి సముద్రః జగత్కారణం ప్రజాః జనయన్, భువనస్య రాజా రక్షితా, ఆక్రాన్ - ఆక్రాంతవాన్, వ్యాపక ఇత్యర్థః, క్రమేర్క్విప్ ప్రత్యయే. 'మోనో ధాతోః' ఇతి నత్వే

స్య రాజా, వృషా పవిత్రే అధిసానో అవ్యే బృహత్సో
మో వావృధే సువాన ఇందుః. ౪౪

ఉ.—జాతవేదసే సునవామసో మమరాతీయతోని (ద)జహా
తివేదః, సనః పర్షదతి దుర్గాణి విశ్వానావేవ సింధుం
దురితాత్యగ్నిః. ౪౫

పుండరీకే బృహత్ బ్రహ్మ యథా భవతి తథా వావృధే - వృద్ధిం ప్రాప్తః, పూర్వ మవిద్యావృతత్వేన సంకుచితో జీవో భూత్వా తస్యా మవిద్యాయాం విద్యయాపనీతాయాం, బ్రహ్మత్వావిర్భావాత్ ప్రవృద్ధ ఇవావభాసత ఇత్యర్థః. స చ సోమః సువానః జీవానామస్మాకం ధర్మాధర్మయోః ప్రేరకః ఇందుః ఫలదానేన చంద్రవదాహ్లాదహేతుః.

వి—అథానిష్టపరిహారార్థత్వేన జప్యామంత్రా ఉచ్యంతే తత్రైకామృచమాహ- ఓం. జాతవేదసే సునవామ—నావేవ సింధుందురితాత్యగ్నిః. ఓం. ఇతి. వేదాంసి వేదనాని. జ్ఞానాని తాని జాతాన్యుత్పన్నాని యస్మాదగ్నే స్సోఽయం జాతవేదాః ఆధానేన సంస్కృతేఽగ్నౌ పశ్చాత్తదా తదా కర్తవ్యవిషయాణి జ్ఞానాన్యుత్పద్యంతే, తస్మై జాతవేదసే యాగకాలే లతాత్మకం సోమం సునవామ - అభిమతం కరవామ, స్వయం సర్వం వేత్తీతి వేదః అగ్నిః సచఅరాతీయతః అస్మాస్వరాతిత్వం శత్రుత్వమిచ్ఛతః పురుషాన్ నిదహాతి - నితరాం భస్మీకరోతి, కించ సోఽగ్నిః నః - అస్మాకం, విశ్వా దుర్గాణి సర్వా ఆపదః అతిపర్షత్ -అతిశయేన నాశితవానిత్యర్థః, కించ యథా లోకే నావాసింధుం - సముద్రం. నావికస్తారయతి తథా అగ్నిః దురితా - దురితాని-పాపాని, అతిశయేన తారయతీతి శేషః.

రూపం, వృషా కామానాం వర్షుకః గుణైర్బృహత్, సోమః చంద్రఇవానందయితా, ఇందుః పరమైశ్వర్యశాలీ, పురుషార్థం సువానః, దాతా, పరమాత్మా ప్రథమే, ముఖ్యే విధర్మన్ విధర్మే జగద్విలక్షణే అధిసానో - సానువదున్నతప్రదేశే పవిత్రే శుద్ధే అవ్యే, అవ్యయే భగవల్లోకే, వావృధే, నిరతిశయదీప్తియుక్తతయా వర్ధత ఇత్యర్థః. అయం భగవద్విభూత్యనుసంధానమంత్రః. ౪౪

రం—జాతవేదసఇతి. దురితతరణార్థతయా జప్యమంత్రోఽయం, జాతవేదసే సర్వజ్ఞాయ పరమాత్మనే సోమం పూజోపకరణం హవిః సునవామ - సోమాభిషవం కరవామేత్యర్థః. అరాతీయతః-శత్రువదాచరతః, శత్రూనితి యావత్. వేదః ధనం నిదహాతి-నిదహాత్విత్యర్థః. సః అగ్నిః అగ్రనేతృతయా అగ్నిశబ్దవాచ్యః పర్షత్ - పాలకః పరమాత్మా అతిదుర్గాణి విశ్వాని దురితాని నావాసింధుమివ తారయత్విత్యర్థః. ౪౫

ఉ.—తామగ్నివర్ణాంతపసా జ్వలంతీం వైరోచనీం కర్మఫలేషు జుష్టామ్, దుర్గాం దేవీగ్ శరణమహం ప్రపద్యే సుతర సితరసే నమః. ౪౬

ఉ.—అగ్నేత్వం పారయానవ్యో అస్మాంత్స్వస్తిభిరతి దుర్గాణి విశ్వా, పూశ్చ పృథ్వీబహులానఉర్వీ భవాతోకాయ

వి.—ద్వితీయామృచమాహ—౧౧. తామగ్నివర్ణాం తపసా...సుతరసితరసె నమః. ౧౧. ఇతి. యే యాం వనదుర్గా, కల్పాదిషు - మంత్రశాస్త్రేషు, ప్రసిద్ధాతాం దుర్గాం దేవీం అహం శరణం ప్రపద్యే, కీదృశీం అగ్నిసమానవర్ణాం, తపసా స్వకీయేన సంతాపనేన, జ్వలంతీం - అస్మచ్ఛత్రూన్ దహంతీం, విశేషేణ రోచతే స్వయమేవ ప్రకాశత ఇతి విరోచనః పరమాత్మా తేనదృష్టత్వాద్వైరోచనీం, కర్మఫలేషు - స్వర్గపశుపుత్రాషు నిమిత్తభూతేషు, జుష్టాం - ఉపాసకసేవితాం, హేసుతరసి సుష్ఠుసంసారతరణే హేతో దేవి, తరసే - తారయిత్ర్యై, తుభ్యం నమోఽస్తు.

తృతీయామృచమాహ—౧౨. ఆగ్నే త్వం పారయా...తనయాయశంయోః. ౧౨. ఇతి. హేఅగ్నే, నవ్యః - స్తోతవ్యః, త్వం అస్మాన్, స్వస్తిభిః - క్షేమకారిభిరుపాయైః, విశ్వా - దుర్గాణ్యతి, సర్వా ఆపదోఽతిశయేన లంఘయిత్వా పారయ-సంసారస్యపరతీరం నయ, నః - అస్మాకం, త్వత్ప్రసాదాత్, పూశ్చ, యానివాసయోగ్యా పురీ సా పృథ్వీ పృథివీ విస్తీర్ణాభవతు ఉర్వీ - సర్వసస్యనిష్పాదనయోగ్యా

శం—తామగ్నివర్ణామితి. దుఃఖనిర్హరణాయ దుర్గాప్రార్థనామంత్రః. వైరోచనీం కాంతిమతీం కర్మఫలేషు ప్రేప్సితేషు జుష్టాం విఘ్ననివారణాయ ఉపాస్యమానాం ప్రపద్యే, సుతరిసి అంతర్భావితణ్యర్థోఽయంశబ్దః, సమ్యక్తారయసి - తరసే బలాయ నమః. ౪౬

అగ్నే త్వమితి. అగ్న్యుపస్థానమంత్రోఽయం, అగ్నే నవ్యః నవ ఏవనవ్యః, యువా జరాదిశూన్యస్త్వం స్వస్తిభిః శోభనైః తవ సఙ్కల్పైః అతిదుర్గాణి విశ్వాని దురితాని పారయ తారయ, పూశ్చ - పురీచ, బహులా - ధనధాన్యాది సమృద్ధా, ఉర్వీ విపులా పృథ్వీ చ నః అస్మాకం భవత్వితి శేషః. తోకాయ - అపత్యాయ, తనయాయ - తత్పుత్రాయ చ, శం యోః. శం - సుఖం, యాతి - మిశ్రయతీతి శంయోః, విచ్ప్రత్యయాంతః ఓకారాంతశబ్దః, సుఖప్రాపకో భవ, భవా ఇతి

తనయాయశంయోః. ४ా

౨శ్వానినో దుర్గహా జాతవేదస్సింధుం ననావా దురితా
౩పర్షి, అగ్నే అత్రి వన్మనసా గృణానోఽస్మాకం (భూత్వా)
బోధ్య) వితాతనూనామ్. ४ా

పృతనా జితగ్ సహమానముగ్రమగ్నిగ్ హువేమపర

బహులాభ వతు, త్వం చ తోకాయ తనయాయ-అస్మదపత్యాయ, తదీయా చ, శంయోః భవ - సుఖస్య మిశ్రయితా భవ.

)—చతుర్థీమృచమాహ—ని౩. విశ్వాని నో దుర్గహా...బోధ్యవితాతనూ ౩. ఇతి. హే జాతవేదః దుర్గహా సర్వాసామాపదామపహంతా త్వం విశ్వాని . సర్వాణి పాపాని, నావా సింధుం - సముద్రమివ నేతీవార్థే, నః. అస్మాన్, - అతిశయేన తారయసి. హే అగ్నే అత్రివత్ - ఆధ్యాత్మికాదితాపత్ర త్వేన అత్రిశబ్దవాచ్యో జీవన్ముక్తో మహర్షిః. "ఆత్మౌపమ్యేన భూతానాం కుర్వీత మానవః." ఇత్యేతచ్ఛాస్త్రమనుసృత్య. 'సర్వే చ సుఖినస్సంతు సర్వే రామయాః.' ఇత్యేవం మనసా యథా సర్వదా భావయతి - తథా త్వమపి గృణానః గుణానుచ్చారయన్. భావయన్, అస్మాకం తనూనాం అవితా - భూత్వా బోధి - బుధ్యస్వ, సావధానో భవేత్యర్థః.

పంచమీమృచమాహ— ని४. పృతనా జితగ్ సహమాన ... అతిదురితా ని४. ఇతి. పృతనాః. పరకీయసేనాః. జయతీతి పృతనాజిత్ తం. అత ఏవ

ందసః. శుద్ధయాజినా మగ్నాబ్యదిశబ్దాః. 'సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిరి'తి నాగ్రనేతృత్వాదినా భగవత్పరాః. ४౭

రం—విశ్వానిన ఇతి. హే జాతవేదః దుర్గాణి దురితాని హంతీతి దుర్గహా, స్త్వం సింధుం ననావా న శబ్ద ఇవార్థే, నావేవ విశ్వాని దురితాని అతిపర్షి మ్య పాలయ. 'పృ పాలనపూరణయో'రితి హి ధాతుః, హే అగ్నే అత్రి వన్మనసా గృణానః, బాహ్యేంద్రియనిరపేక్షతయా మనసైవ సర్వం పశ్యన్ స్మాకం తనూనాం అస్మత్సంబంధిశరీరాణాం అవితా రక్షకో భూతు - భవే
४ా

పృతనాజితమితి. పృతనాజితం పరసైన్యజితం సహమానం అశ్రితాపరాధ శత్రువిషయే ఉగ్రం అగ్నిం పరమాత్, ఉత్కృష్టాత్ స్థానాత్ సహ

మాత్సధస్థాత్, స నః పర్షదతిదుర్గాణి విశ్వా క్షామద్దే
వోఽతిదురితాత్యగ్నిః. ౪౯

ఉ.—ప్రత్నోషికమీడ్యో అధ్వరేషు సనాచ్చ హోతానవ్య
శ్చ సత్సి, స్వాం చాగ్నే తనువం పిప్రియస్వాస్మభ్యం చ
సౌభగమాయజస్వ. ౫౦

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ప్రథమోఽనువాకః.

సహమానం శత్రూనభిభవంతం, ఉగ్రం - భీతిహేతుం, అగ్నిం, పరమాత్-ఉత్కృష్టాత్, సధస్థాత్ - స్వకైర్భృత్యైస్సహావస్థానదేశాత్, హువేమ - ఆహ్వయామ, సన ఇత్యాది పూర్వవత్, కించ అగ్నిర్దేవః, క్షామత్ - అస్మదపరాధాన్ క్షమమాణః, అతిదురితా - అతిశయితాని పాతకాని బ్రహ్మహత్యాదీని, అతి, లంఘయతీతి శేషః.

వి—షష్టీమృచమాహ—౫౧. ప్రత్నోషికమీడ్యో... సౌభగమాయజస్వ. ౫౧. ఇతి. హే అగ్నే త్వం, అధ్వరేషు యాగేషు, ఈడ్యః. స్తుత్యస్సన్, కం-సుఖం, ప్రత్నోషి - విస్తారయసి, సనాచ్చ - కర్మఫలస్య దాతాపి సన్, హోతా - హోమనిష్పాదకః, నవ్యః. స్తుత్యోఽపి భూత్వా, సత్సి - సీదసి-యాగదేశే తిష్ఠసి. అతో హే అగ్నే, స్వాం చ - స్వకీయామపి, తనువం, పిప్రయస్వ - అస్మదీయహవిషా ప్రీణయస్వ, తతః అస్మభ్యంచ, సౌభగం - శోభనభాగ్యోపేతత్వం, ఆయజస్వ-సర్వతో దేహి నారాయణాఖ్యేనేశ్వరేణ మునినా వాదృష్టత్వాదయం ప్రపాఠకో నారాయణీయః.

తిష్ఠత్యస్మిన్నితి సదస్థః. 'సధమాదాస్థయోశ్ఛందసీ'తి సహశబ్దస్య సధాదేశః, హువేమ ఆహ్వయేమేత్యర్థః. స నఃపర్షదితి. ఆశ్రితాపరాధం క్షమత ఇతి క్షామత్, తాదృశోఽగ్నిః అతిదుర్గాణి విశ్వాని, సర్వాణి దురితాని అతి అతివాహ్య పర్షత్ - పాలకో భవత్విత్యర్థః. ౪౯

రం—ప్రత్నోషీతి. అధ్వరేషు ఈడ్యః స్తుత్యః ఆశ్రితానాం కం సుఖం ప్రత్నోషి-తనోషి, సనాత్ సనాతనః హోతా దాతానవ్యః యఃదేవసత్సి - సీదసి, వర్తస ఇత్యర్థః. స్వాం చాగ్నే ఇతి. హే అగ్నే అస్మద్దత్తేన హవిషా స్వాం తనుం ప్రీణయ, అస్మభ్యంచ సౌభాగ్యమాయజస్వ - ప్రయచ్ఛ. ౫౦

ఉ.—భూరగ్నయే పృథివ్యై స్వాహా, భువో వాయవేంతరి
క్షాయ స్వాహా, సువరాదిత్యాయ దివే స్వాహా, భూ
ర్భువస్సువశ్చంద్రమసే దిగ్భ్యస్స్వాహా, నమో దేవేభ్యస్స్వ
ధాపితృభ్యో భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వితీయోఽనువాకః.

ఉ.—భూరన్నమగ్నయే పృథివ్యైస్వాహా, భువోఽన్నం వా
యవేఽంతరిక్షాయస్వాహా, సువరన్నమాదిత్యాయ దివే

వి—అథ హోమార్థాన్ మహావ్యాహృతిసంజ్ఞకాన్ మంత్రానాహ— ౧. భూరగ్నయే పృథివ్యై ..భూర్భువస్సువరోమ్. ౧. ఇతి. భూః భువః సువః ఇతి త్రీణి పదాన్యవ్యయాని, తాని చ వ్యస్తరూపేణ సమస్తరూపేణ మంత్రచతుష్టయరూపతాం ప్రతిపద్యాగ్న్యాదిదేవతాప్రతిపాదకాని, తథా సత్యయమర్థస్సంపద్యతే, భూః ఇత్యనేన మంత్రేణ ప్రతిపాద్యాయాగ్నయే, తన్మంత్ర ప్రతిపాద్యాయై పృథివ్యై చ, స్వాహా-సుహుతమిదం ద్రవ్యమస్తు, ఇతి. ఏవం ఉత్తరేష్వపి త్రిషు మంత్రేషు యోజ్యం, అత్ర ద్రవ్యవిశేషస్యానుక్తత్వాత్ సర్వహోమసాధారణమాజ్యమేవ ద్రవ్యమిత్యవగంతవ్యం, ఫలవిశేషస్యానుక్తత్వాత్ పాపక్షయోఽత్ర సాధారణ ఫలం ద్రష్టవ్యమ్, చతుర్భిర్మంత్రైః యథాశక్తి హుత్వా అంతే ప్రాఙ్ముఖః, నమో దేవేభ్యః ఇతి మంత్రేణోపతిష్ఠేత, పశ్చాద్దక్షిణాభిముఖః, స్వధా పితృభ్యః ఇతి మంత్రేణోపతిష్ఠేత, స్వధాశబ్దః పితృప్రియం నమస్కారాద్యుపచారం బ్రూతే, భూర్భువస్సువః ఇతి, లోకత్రయేఽపి పాపరహితో భవామి, ఓమిత్యయం శబ్దః అంగీకారవాచిత్వాత్, తత్ర తత్రోచితార్థాంగీకారం ప్రతిపాదయతి.

అన్నసమృద్ధికామస్య తేష్వేవ మంత్రేషు పాఠాంతరమాహ—౧. భూరన్నమ

రం—భూరగ్నయ ఇత్యాదిమంత్రాః బ్రహ్మోపాసనాదౌ వినియుక్తాః భూరితి వ్యాహృతిప్రతిపాద్యాయాగ్నయే అగ్న్యంతర్యామిణే పృథివ్యై - పృథివ్యంతర్యామిణే స్వాహేతి ఆత్మహవిస్సమర్పణమంత్రః, ఏవముత్తరత్రాపి. భూర్భువస్సువరోమితి. భూరాదికం సర్వం ఓం బ్రహ్మైవ. 'ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణస్త్రివిధస్మృత' ఇత్యుక్తేః.

భూరన్నమితి. అత్ర భూరితి ప్రతిపాద్యస్య పరమాత్మనః అన్నమిత్యనేనాస్మి

స్వాహా, భూర్భువస్సువరన్నం చంద్రమసే దిగ్భ్యస్స్వాహా, నమో దేవేభ్యస్స్వధా పితృభ్యో భూర్భువస్సువరన్నమోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే తృతీయోఽనువాకః.

ఉ.—భూరగ్నయే చ పృథివ్యై చ మహతే చ స్వాహా, భువో వాయవే చాంతరిక్షాయ చ మహతే చ స్వాహా, సువరాదిత్యాయ చ దివే చ మహతే చ స్వాహా, భూర్భువశ్చంద్రమసే చ నక్షత్రేభ్యశ్చ దిగ్భ్యశ్చ మహతే చ స్వాహా, నమో దేవేభ్యస్స్వధా పితృభ్యో భూర్భువస్సువర్మహరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్థోఽనువాకః.

ఉ.—పాహినో అగ్న ఏనసేస్వాహా, పాహినో విశ్వవేదసే

గ్నయే పృథివ్యై...సువరన్నమోమ్. ౧. ఇతి. అన్నద్రవ్యం స్వాహాసుహుతమస్తు' సమృద్ధమన్నం ప్రాప్నోమీత్యేతావానేవ విశేషః.

వి—పూజాకామస్య పునరప్యన్యపాఠమాహ—౧. భూరగ్నయేచ...సువర్మహరోమ్. ౧. ఇతి, మహతే - ప్రౌఢాయ, పూజ్యాయ వా, హిరణ్యగర్భాయ చ కార్త్స్న్యేన తత్తద్దేవతానాం సేవకా దేవాః పరిగృహ్యంతే తేభ్యోఽపి స్వాహా, సుహుతమిత్యుక్తం భవతి. మహరోం పూజాం ప్రాప్నోమి.

పూర్వత్ర భూరగ్నయే ఇత్యనువాకే సర్వసాధారణాః పాపక్షయార్థా హోమమంత్రా ఉక్తాః. అథ ప్రతిబంధకనివారణేన ముముక్షోర్జ్ఞానప్రాప్త్యర్థా హోమమంత్రా ఉచ్యతే. ౧. పాహినో అగ్నే...శతక్రతో స్వాహా—౧. ఇతి. హే అగ్నే న్ననువాకే భోగ్యత్వముచ్యత ఇతి విశేషః.

రం—చతుర్థానువాకే తస్యైవ మహత్త్వవిశేషితస్య కీర్తనమ్.

పాహిన ఇతి. ఏనసే - ఏనసః, పాపాదిత్యర్థః. పాహినో విశ్వవేదసే

స్వాహా, యజ్ఞం పాహి విభావసో స్వాహా, సర్వం పా
హి శతక్రతో స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచమోఽనువాకః.

ఉ.—యశ్ఛందసామృషభో విశ్వరూపశ్ఛందోభ్యశ్ఛందాం
స్యావివేశ, సతాం శిక్యః ప్రోవాచోపనిషదింద్రో జ్యేష్ఠ

నః - అస్మాక్, ఏనసః - జ్ఞానప్రతిబంధకాత్పాపాత్, పాహి - రక్ష. తుభ్యమిదం స్వాహా, సుహుతమస్తు. నః - అస్మాకం, విశ్వవేదసే కృత్స్నతత్త్వజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం పాహి-తత్సాధనసంపాదనేన పాలయ తదర్థం తుభ్యమిదం స్వాహా సుహుతమస్తు. విశేషేణ భానం దీప్తిః విభా సైవ వసు ధనం యస్యాగ్నేస్సోఽయం విభావసుః, హే విభావసో యజ్ఞం వివిధవిఘ్నహేతుత్వేనాస్మాభిరనుష్ఠీయమానం పాహి - నిర్విఘ్నేన సమాప్తిం నీత్వా పాలయ శతసంఖ్యాకాః క్రతవో యేనాగ్నినా నిష్పాద్యంతే సోఽయం శతక్రతుః హే శతక్రతో సర్వం జ్ఞానసాధనం గురుశాస్త్రాదికం పాహి.

వి.—అథ జ్ఞానప్రతిపాదకకృత్స్నవేదాంతప్రాప్తికామేన జప్యం మంత్రమాహ—౧. యశ్ఛందసామృషభః...భూర్భువస్సువరోమ్. ౧. యః ప్రణవః ఛందసాం - వేదానాం. మధ్యే ఋషభః శ్రేష్ఠః విశ్వరూపః సర్వజగదాత్మకః. ఏతద్వేదసారత్వం విశ్వరూపత్వం చ సాంహిత్యాముపనిషది ప్రపంచితం. తాదృశః ప్రణవః ఛందోభ్యః. వేదేభ్యః, ప్రాదుర్భూత ఇతి శేషః. వేదసారత్వేన ప్రజాపతేః ప్రత్యభాదిత్యర్థః. స పునః ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని, ఆవివేశ - ఛందోభిరుపలక్షితేషు మంత్రేషు ప్రయోక్తవ్యః. తథా చ ప్రపంచసారేఽభిహితమ్. అస్యతు వేదాదిత్వాత్సర్వమనూనాం ప్రయుజ్యతే హ్యాదావితి, తేన ప్రణవేన ప్రతిపాద్య ఇంద్రః పరమైశ్వర్యయుక్తః పరమాత్మా ఉపనిషత్ ప్రోవాచ ఉపనిషదం బ్రహ్మవిద్యాం సర్వవేదాంతసిద్ధాముక్తవాన్. కీదృశ ఇంద్రః సతాం శిక్యః సద్భిః కర్మానుష్ఠాయిభిరుపాస

స్వాహేతి. విశ్వం వేత్తీతి విశ్వవేదాః. సర్వజ్ఞః, హే విశ్వవేద ఇత్యర్థః. విభక్తివ్యత్యయశ్ఛాందసః. యజ్ఞం పాహి విభావసో స్వాహేతి. విభావసుః ప్రకాశక ఇత్యర్థః. సర్వం పాహి శతక్రతో స్వాహేతి. శతక్రతునిర్వర్తకత్వాదగ్నేశ్శతక్రతుత్వమ్.

రం.—యశ్ఛందసామితి. ఛందసాం వేదానాం ఋషభః శ్రేష్ఠః సకలవాక్ప్రకృతిత్వేన విశ్వరూపః ప్రణవః సర్వచ్ఛందోభ్యః పూర్వముత్పన్నః ఛందాంస్యావివేశ. 'ఓంకారేణ సర్వావాక్సంతృణ్ణే'తి శ్రుతేః. సర్వవేదానాం ఓంకారసాపేక్షత్వాచ్చ.

ఇంద్రియాయ ఋషిభ్యో నమో దేవేభ్యస్స్వధా పితృభ్యో భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షష్ఠోఽనువాకః.

ఉ.—నమో బ్రహ్మణే ధారణం మే అస్త్వనిరాకరణం ధారయితా భూయాసం కర్ణయోశ్శ్రుతం మా చ్యోఢ్వం మమాముష్య ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తమోఽనువాకః.

ర్జ్ఞానిభిశ్చ ప్రాప్తుం శక్యః, జ్యేష్ఠః కారణత్వేన సర్వస్మాత్ప్రథమః కిమర్థం విద్యామ ుక్తవానిత్యుచ్యతే. ఋషిభ్యః ఋషీణామంతర్ముఖానాం జిజ్ఞాసూనాం ఇంద్రియాయ జ్ఞానసామర్థ్యాయ, అతోఽహం తత్ప్రతిబంధకనివారణాయ దేవేభ్యః పితృభ్యశ్చ నమస్కరోమి. భూర్భువస్సువరోం లోకత్రయావస్థితాన్ ప్రాప్నోమి, దేవానితి శేషః. ఏతదేవాభిప్రేత్య కేచిద్భూర్భువస్సువశ్ఛంద ఓమితి పఠంతి.

వి—అథ లబ్ధానాం వేదానామవిస్మరణాయ జప్యం మంత్రమాహ—౧. నమో బ్రహ్మణే...మమాముష్య ఓమ్. ౧. బ్రహ్మణే - జగత్కారణాయ; నమః అస్తు, తత్ప్రసాదాన్మదీయే చిత్తే గ్రంథతదర్థయోర్ధారణం అస్తు. అనిరాకరణం అవిస్మరణం యథా భవతి తథా ధారయితా భూయాసం. అముష్య ఇత్థం ప్రార్థయమానస్య మమ కర్ణయోః యత్కించిద్వేదశాస్త్రాదికం యదాకదాచిదపి శ్రుతమాసీత్, తత్సర్వం హే దేవమాచ్యోఢ్వం - మా వినాశయ. తతోఽహం ఓం ప్రాప్నుయాం స్థిరం ధారణమితి శేషః.

సతాం శిక్యః ప్రోవాచోపనిషదింద్రో జ్యేష్ఠ ఇంద్రియాయేతి. సః విద్యానాం శిక్యవదాశ్రయభూత ఇంద్రః తాం ఓంకారరూపాముపనిషదం ఇంద్రియాయ - ఇంద్రశిష్యాయ ప్రోవాచేత్యర్థః. 'ఇంద్రియమింద్రలింగమి' త్యాదినా ఇంద్రసృష్టాద్యర్థే ఇంద్రియశబ్దస్య సాధుత్వం, దోషశాంత్యర్థం శాంతిరూపతయా దేవపితృవ్యాహృతీః కీర్తయతి. ఋషిభ్యో నమో దేవేభ్యస్స్వధా పితృభ్యో భూర్భువస్సువరోమితి.

౮౦—నమో బ్రహ్మణ ఇతి. అధిగతస్య అవిస్మృతిప్రార్థనా మంత్రః. బ్రహ్మణే-పరమాత్మనే నమః, అధీతస్య ధారణం అవిస్మృతిరస్తు. అనిరాకరణం, అవిస్మృతం యథా భవతి తథా ధారయితా భవేయం. అముష్య మమ కర్ణయోః శ్రుతం మా చ్యవత్విత్యర్థః.

తం తపస్సత్యం తపశ్శ్రుతం తపశ్శాంతం తపో దానం
గో యజ్ఞ_స్తపో భూర్భువస్సువర్బ్రహ్మైతదుపా(స్యై_వై)
(త) త_త్తపః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే అష్టమోఽనువాకః.

థా వృక్షస్య సంపుష్పితస్య దూరాద్గంధో వా

—అథ జ్ఞానసాధనం యత్తపశ్చిత్తైకాగ్ర్యమస్తి. 'మనసశ్చేంద్రియాణాంచ
(ఐకాగ్ర్య)ం పరమం తప' ఇతి శ్రుతేః. తత్తపః శ్రౌతస్మార్తసర్వకర్మస్వరూపతయా
యుద్వా తథావిధ తప స్సిద్ధ్యర్థం జప్యం మంత్రమాహ—౧. ఋతం తపస్స
. బ్రహ్మైతదుపాస్యైవత త్తపః. ౧. ఇతి. ఋతం మనసా యథార్థవస్తుచిం
-వాచా యథార్థభాషణం, శ్రుతం వేదస్య పూర్వోత్తరభాగార్థావబోధా
(మీ)మాంసయోశ్శ్రవణం, శాంతం - శాంతిః, బాహ్యేంద్రియాభ్యంతరేంద్రి
దానం ధనేషు స్వత్వనివృత్తిః, పరస్వత్వాపాదనప్వర్యంతా, యజ్ఞః-
(అగ్ని)ష్టోమాదిః, తదేతత్స ర్వమర్వాచీనం తపః భూరాదిలోకత్రయాత్మకం విరాడ్దే
యుద్బ్రహ్మాస్తి హే ముముక్షో ఏతత్ బ్రహ్మ ఉపాస్వ, విజాతీయప్రత్య
సజాతీయప్రత్యయప్రవాహం కురు, తదేతదుపాసనం ఉత్తమం తపః.

విహితానుష్ఠానరూపం పుణ్యం జ్ఞానసాధనతయా ప్రశంసతి. నిషిద్ధాచ
ప్రతిబంధకతయా నిందతి చ. ౧. యథావృక్షస్య సంపుష్పితస్య...
గుప్సేత్. ౧. ఇతి. యథా లోకే వృక్షస్య ఉద్యానాదౌ స్థితస్య చమ్పక
పున్నాగాదేః సమ్పుష్పితస్య - సమ్యగ్వికసితపుష్పోపేతస్య యో గంధః

—బ్రహ్మజ్ఞానే తపస ఆవశ్యకతాం దర్శయన్ తపస ఏవావశ్యాపేక్షిత
(వ్యాహృత్యా)దిరూపత్వమిత్యాహ—ఋతం తప ఇత్యాది. ఋతం - సత్యవచనం, సత్య
'సత్యం లోకహితం ప్రోక్త'మితి లోకహితవచనపరం. భూర్భువస్సువర్బ్ర
(హ్మో)పాస్యైతత్తప ఇతి. వ్యాహృతీర్బ్రహ్మత్వేనోపాస్య ఏతదేవ తపః సర్వధర్మస్థా
(ఇ)తి వ్యాహృత్యుపాసనం స్తుతం భవతి.

థా వృక్షస్యేతి. తతశ్చ పుణ్యం కర్మాపి అంతఃకరణనైర్మల్యద్వారా
(జ్ఞానోప)యుక్తమితి భావః. యథాసిధారామితి. యథా అసిధారాం కర్తనం-
(సావధా)నవహితాం జాగరూకాం, కర్తనశీలామసిధారాం యథాతిక్రామతీత్యర్థః.

త్యేవం పుణ్యస్య కర్మణో దూరాద్గంధో వాతి, యథా
సిధారాం కర్తే వహితా మపక్రామేత్, యద్యువే
(హు) యు) వేహ వా విహ్వాదిష్యామి కర్తం పతిష్యా
మీత్యేవమనృతాదాత్మానం జుగుప్సేత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే నవమోఽనువాకః.

సురభిరస్తి సోఽయం దూరాద్దేశాత్ వాతి - వాయునా సహాగచ్ఛతి, ఏవం పుణ్యస్య కర్మణః జ్యోతిష్టోమాదేః సత్కీర్తిః సుగంధసమానాదూరాద్వాతి, మనుష్యలోకా త్స్వర్గే గచ్ఛతి. తస్మాత్పుణ్యమనుష్ఠేయమ్. అథ పాపస్య దృష్టాంత ఉచ్యతే. యథా లోకే రాజామాత్యాదీనాం వినోదాయ ప్రవృత్తః, వంశాగ్రనృత్తాదిదుర్ఘటవ్యాపా రేష్వత్యంతకుశలమనాః కశ్చిత్ వర్తే కూపాదావగాధే కస్మింశ్చిద్గర్తవిశేషే అవహి తాం-ప్రసారితాం, అసిధారాం - ఖడ్గధారాం, అపక్రామేత్ - పాదాభ్యాం ధ రా యా ఉపరి గంతుం ప్రవర్తతే. తదానీమసౌ మనస్యేవం విచారయతి. యత్ యది యువే హువే హాకారో వ్యత్యయేన యకారస్థానే పతితః, అత ఏవ కేచిత్ యువే యువే ఇతి పఠంతి. యామి యామి పునఃపునః పాదమసిధారయామి శ్రయామీ త్యర్థః. తదానీమహం విహ్వాదిష్యామి, కర్తం వా పతిష్యామి, అహమిత్యేతమర్థం వాశబ్దో బ్రూతే. లకారస్థానే వ్యత్యయేన దకారః, అసిధారాయాం పాదస్య దృఢ స్పర్శేపాదచ్ఛేదేనాహం విహ్వలితో వివశో భవిష్యామి, దృఢస్పర్శాభావేత్వధోవర్తి న్యగాధే గర్తే పతిష్యామీత్యేవం పాపే ప్రవర్తమానః పురుషః విచారయేత్, యది పాపం ప్రకటం కుర్యామ్, తదానీమిహ లోకే నిందితో భవిష్యామి, తత్పరిహారాయా ప్రకటం కుర్యామ్, తదాపి నరకే పతిష్యామీతి ఈదృగ్విచారయుక్తః పురుషః, అనృ తాత్ - పాపాత్, ఆత్మానం జుగుప్సేత్. ధిక్త్వాం లోకద్వయభ్రంశహేతుమితి నింది త్వా పాపాన్నివారయేత్.

యద్యువేయువేతి. ఉవా ఇయువా, ఇహ వా ఇతి చ్ఛేదః. ఉవా - ఇయువేత్యేతా వనర్థకౌ, ఇయువేతి ఛాందసః, వాశబ్ద ఏవార్థః, కర్తం కర్తనప్రాయం అసత్యం య దివదిష్యామి ఇహ వా - ఇహైవ విహ్వాదిష్యామి, హ్వాదిశ్ఛాందసో ధాతుర్నాశార్థః వినజ్క్ష్యామి. 'సమూలో వా ఏషపరిశుష్యతి యోఽనృతమభిదధాతీ'తి శ్రుతేః ఇత్యేవ మనృతాదాత్మానం జుగుప్సేత్, ఆత్మానం నిందిత్వా తతో నివర్తయేదిత్యర్థః.

-అణోరణీయాన్మహతో మహీయానాత్మాగుహాయాం ని
హితోఽస్యజంతోః, తమక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో

వి——యథోక్తప్రశంసోపేతపుణ్యానుష్ఠానేన నిషిద్ధాచరణవర్జనేన శుద్ధాన్తః
పురుషస్య తత్త్వముపదేష్టుమయమనువాక ఆరభ్యతే.-తత్ర ప్రథమామృచ
—౧. అణోరణీయాన్మహతః... ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్. ౧. ఇతి. సచ్చి
కరసః పరమేశ్వరః సర్వాధిష్ఠాతృత్వేన సర్వస్య జగతః స్వరూపత్వా
ద్దేనోచ్యతే. ఆత్మశబ్దశ్చ స్వరూపవాచీతి ప్రసిద్ధం. మాయాకార్య
లౌకికవ్యవహారే సూక్ష్మత్వేన ప్రసిద్ధః. పరమాణుద్వ్యణుకాదిరణుశబ్దవాచ్యః,
వ్యయమాత్మా అతిశయేన సూక్ష్మత్వాత్ అణీయాన్, ఆకాశదిగాదయః
ాధిక్యాల్లోకే మహచ్ఛబ్దవాచ్యాః, తతోఽప్యయమాత్మా అతిశయేన అధిక
మహీయాన్, పరమాణుద్వ్యణుకాదీనాం అస్మదాదిప్రత్యక్షగమ్యత్వాభా
యోగిజనచక్షుర్గమ్యత్వమస్తి. తదప్యాత్మనో నాస్తీత్యభిప్రేత్య అణీయస్త్వ
ఆకాశదిగాదీనామేకబ్రహ్మాండవర్తిత్వాత్ తాదృశబ్రహ్మాండలక్షకోట్యధిష్ఠాన
ప్రేత్య మహీయస్త్వముక్తమ్. తాదృశః పరమాత్మా అస్య దేవమనుష్యాదిరూ
జంతోర్గుహాయాం నిహితః. గుహాశబ్దేన హృదయపుండరీకమధ్యవర్తినీ బుద్ధి
. 'గుహూ సంవరణే' ఇత్యస్మాద్ధాతోరుత్పన్నో గుహాశబ్దః. బుద్ధిశ్చ హృదయ
కేణ సంవృతా. తన్మధ్యవర్తిత్వాత్తస్యాం బుద్ధావస్య పరమాత్మనో నిహితత్వం
విద్యయోపలభ్యమానత్వమ్. న తు బుద్ధావాధేయత్వమ్. సర్వజగదాధారస్య
త్వాత్ తం తథావస్థితం ఈశం శమాదిగుణయుక్తోఽధికారీ పురుషః పశ్యతి -
క్రోతి. స చాధికారః ధాతుః ప్రసాదాదుపజాయతే. ధాతా జగతో విధాతా
శ్వరః తస్య ప్రసాదోఽనుగ్రహః. తథా చ పూర్వాచార్యైరుక్తమ్. 'ఈశ్వరా
దేవ పుంసామద్వైతవాసనా, మహాభయకృతత్రాణాద్విత్రాణామేవ జాయతే.'
దృశమీశం? అక్రతుం సంకల్పరహితం, స్త్ర్యన్నపానాదిభోగ్యజాతం సమీహీ
సఙ్కల్పనం జీవస్యైవ న త్వీశస్య. సఙ్కల్పహేతుభూతాంతఃకరణోపాధేర

తం—ఏవమంగాన్యుపదిశ్య బ్రహ్మస్వరూపరూపాదికం ప్రపంచయతి. అణో
రిత్యాది. సర్వసూక్ష్మవస్తుప్రవేశనయోగ్యతయా నిరతిశయసౌక్ష్మ్యయుక్తః సర్వ
చవ్యాపకః ఆత్మా అస్య జంతోః హృదయగుహాయామాస్తే, తం అక్రతుం సర్వ
ంధశూన్యం. అపహతపాప్మానం మహిమానం - మహిమశాలినం ఈశం సర్వస్య

ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశం. ౧

ఉ.—సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాత్సప్తార్చిషస్సమిధస్సప్త
జిహ్వాః, సప్త ఇమే లోకా యేషు చరంతిప్రాణా గుహా

భావాత్. అతో నిరుపాధికత్వాత్ మహిమానం అతిశయేన మహాంతం, ఈదృశం-పరమేశ్వరం సాక్షాత్కృత్య వీతశోకః. జన్మమరణాదిశోకరహితో భవతి.

వి.—ద్వితీయామృచమాహ—౨. సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి...నిహితాస్సప్త సప్త. ౨. ఇతి. శుద్ధాన్తఃకరణైర్జ్ఞాతవ్యో యః పరమాత్మా ఉక్తః. తత్ర శాఖాచంద్రన్యాయేన ఉపలక్షణార్థం జగత్కారణత్వముచ్యతే. తస్మాత్ పరమాత్మనో మాయాశక్తివిశిష్టాత్, సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి. అన్యత్ర సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇత్యుక్తత్వాత్ శిరోవర్తిసప్తచ్ఛిద్రగతాః సప్తసంఖ్యాకాశ్చక్షురాదయః ప్రాణాః పరమేశ్వరాదుత్పద్యంతే. ద్వే చక్షుషీ ద్వే శ్రోత్రే ద్వే నాసికే ముఖమేక మితి సప్తత్వమ్. తేషాం చక్షురాదీనాం స్వస్వవిషయప్రకాశనశక్తయః సప్తార్చిషః, తైరర్చిర్భిర్గ్రహ్యమాణత్వేన సప్తసంఖ్యాకా విషయాః, సమిధః. విషయైర్హీంద్రియాణి సమిధ్యంతే-ప్రకాశయుక్తాని క్రియంతే, యద్యైకస్యాపి చక్షురింద్రియస్య గోలకభేదేన ద్విత్వమ్, తథా రూపస్యాప్యేకస్య వామదక్షిణరూపగ్రాహకచక్షుర్వృత్తిభేదాద్ద్విత్వం ద్రష్టవ్యమ్, ఏవం శబ్దగంధయోరపి ద్విత్వే సతి విషయాస్సప్త సంపద్యంతే, అథవా సమిచ్ఛబ్దేన సప్తసంఖ్యా న సంబధ్యతే కింతు జిహ్వాశబ్దేన, అగ్నిజిహ్వానాం చ సప్తత్వమాథర్వణికైరామ్నాతం. 'కాలీ కరాలీ చ మనోజవా చ సులోహితా చా పి సుధూమ్రవర్ణా, స్ఫులింగినీ విశ్వ (రూపీ) రుచీ) చ దేవీ లేలాయమానా ఇతి సప్తజిహ్వాః' ఇతి. పరమేశ్వరాత్ప్రభవంతి - ఉత్పన్నా భవంతి, ఇమే భూరాదయస్సప్తసంఖ్యాకా లోకాః తస్మాత్ప్రభవంతి యేషు సప్తసు లోకేషు దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిశరీరవర్తినః ప్రాణాశ్చరంతి తాదృశా లోకా ఉత్పన్నా ఇతి పూర్వత్రాన్వయః, గుహాబుద్ధిః తస్యాం శేతే ఉపలభ్యత ఇతి గుహాశయః పరమేశ్వరః తస్మాదుత్పన్నాస్సప్తబు శేషిభూతం పరమాత్మానం యదా పశ్యతి తదా ధాతుః సర్వస్రష్టుః తస్య పరమాత్మనః ప్రసాదాద్వీతశోకో భవతీత్యర్థః. ౧

రం.—సప్తప్రాణా ఇతి. తస్మాత్ పరమాత్మనః పంచజ్ఞానేంద్రియాణి మనో బుద్ధిశ్చేతి సప్తప్రాణాః, గార్హపత్యాద్యాస్సప్తార్చిషః, అగ్నయ ఇతి యావత్. 'సప్తార్చిర్దమునాశ్శుక్ర' ఇత్యమరః. సమిదాద్యుపకరణాని. 'కాళీకరాళీచేతి' ముండకామ్నాతాస్సప్తజిహ్వాః. సప్తలోకాశ్చ ప్రభవంతి. యేషు సప్తలోకేషు ఉక్తాస్సప్తాపి ప్రాణాః

శయాన్నిహితా స్సప్తసప్త. ౨

ఉ.—అతస్సముద్రా గిరయశ్చ సర్వేఽస్మాత్స్యందంతే సిన్ధవస్స ర్వరూపాః అతశ్చ విశ్వా ఓషధయో రసాశ్చ యేనైష భూత స్తిష్ఠత్యంతరాత్మా. 3

ఉ.—బ్రహ్మా దేవానాం పదవీః కవీనామృషిర్విప్రాణాం మహి షయః, సప్తసముద్రా ఇత్యాదికాస్సప్తసంఖ్యాకాః పదార్థవిశేషాః నిహితాః, తత్ర తత్రావస్థాపితాః.

వి—తృతీయామృచమాహ—3. అతస్సముద్రాః. భూత స్తిష్ఠత్యంతరాత్మా. 3. ఇతి. క్షీరోదధిప్రభృతయస్సముద్రవిశేషాః మేరుప్రభృతయో గిరివిశేషాశ్చ, అస్మాత్ పరమేశ్వరాత్ సర్వే ప్రభవంతి, గంగాగోదావర్యాదయః సర్వరూపాః బహువిధాస్సింధవో నద్యః అస్మాత్ ఉత్పన్నాస్స్యన్దంతే ప్రవహంతి, వ్రీహియ వాద్యాః విశ్వాః సర్వాః ఓషధయశ్చ మధురామ్లాదయో రసాశ్చ, అతః పరమే శ్వరాత్ ప్రభవంతి, ఏషః అహంప్రత్యయేన గమ్యమానోఽంతరాత్మా స్థూలదేహాచి దాత్మనోర్మధ్యవర్తి లింగదేహః యేన ఓషధిరసేన భూతః సంబద్ధస్సన్ శరీరే తిష్ఠతి, తాదృశో రస ఉత్పన్న ఇతి పూర్వత్రాన్వయః.

చతుర్థీమృచమాహ—౪. బ్రహ్మా దేవానాం...పవిత్రమత్యేతిరేభన్. ౪. ఇతి. అంతర్బహిర్వర్తినాం ప్రాణసముద్రాదీనామచేతనానాం సృష్టిముక్త్వా చేత నేషు పరమేశ్వరస్యోత్కృష్టరూపేణావస్థానముచ్యతే, దేవానాం అగ్నీంద్రాదీనాం

గుహాశయేన పరమాత్మనా నిహితాస్సంతః సంచరంతి. 'సప్తసప్తే'తి వీప్సాపురుషభేదాభి ప్రాయేణేతి 'సప్తగతేరి'త్యధికరణే భాషితం. ౨

రం—అతస్సముద్రా ఇతి. అస్మాత్ పరమాత్మనః గిరిసముద్రాదికముత్పద్యతే. అస్మాదేవ గంగాయమునాదిసింధవః ప్రవర్తంతే, సర్వాఓషధయో రసాశ్చ ఉత్ప ద్యంతే. నను స్వస్యోపాదానేభ్యోఽచేతనేభ్య ఉత్పన్నతయా దృశ్యమానానామేతేషాం కథం పరమాత్మన ఉత్పన్నత్వమిత్యాశంక్య యస్మాద్ధేతోరేషః పరమాత్మా తేషామప్యచేత నానామంతరాత్మతయా తిష్ఠతి, అతస్సర్వం తద్రూపాత్పరమాత్మన ఏవ ఉత్పద్యత ఇత్యర్థః. 3

బ్రహ్మాదేవానామితి. "యద్యద్విభూతిమత్సత్వం శ్రీమదూర్జితమేవవా" ఇత్యుక్తరీత్యా దేవానాం మధ్యే బ్రహ్మాప్యయమేవ, ఏతద్విభూతిభూత ఇత్యర్థః.

షో మృగాణాం, శ్యేనో గృధ్రాణాగ్ం స్వధితిర్వనా
నాగ్ం సోమః పవిత్రమత్యేతి రేభన్. ౪

ఉ.—అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీం ప్రజాం జన

మధ్యే బ్రహ్మా చతుర్ముఖో భూత్వా పరమేశ్వరో నియామకత్వేనావతిష్ఠతే, తథా కవీనాం కావ్యనాటకాదికర్తౄణాం, పురుషాణాంమధ్యే పదవీః భూత్వావతిష్ఠతే, వ్యాకరణేనిష్పన్నస్సుశబ్దవిశేషఃపదమ్, తద్వేత్తి అవగచ్ఛతీతి పదవీః శబ్దసామర్థ్యాభిజ్ఞో వ్యాసవాల్మీక్యాదిరూప ఇత్యర్థః. విప్రాణాం వైదికమార్గవర్తినాం, బ్రాహ్మణానాం మధ్యే ఋషిః తత్తద్గోత్రప్రవర్తకో వసిష్ఠాదిరూపో బభూవ, మృగాణాం-చతుష్పదాం మధ్యే శక్త్యాధిక్యేన యుక్తో మహిషః బభూవ, గృధ్రోపలక్షితానాం సర్వేషాం పక్షిణాం మధ్యే ప్రబలః శ్యేనః బభూవ, వనానాం – వృక్షసమూహరూపాణాం మధ్యే స్వధితిః - ఛేదనార్థః పరశుర్బభూవ, యాగహేతుభూతవల్ల్యాత్మకస్సోమో భూత్వా రేభన్ - మంత్రశబ్దయుక్తస్సన్ పవిత్రం - శుద్ధికారణం, గంగాజలకుశదర్భాది ద్రవ్యజాతం సర్వమత్యేతి.

వి—పంచమీమృచమాహ—౫. అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణామ్...భుక్తభోగామజోన్యః. ౫. ఇతి. వ్యవహారదశాయాం పరమేశ్వరస్య చతుర్ముఖబ్రహ్మాదిశరీరేషు విశేషేణావస్థానమభిధాయ యథోక్తజగత్సృష్టేర్మూలకారణభూతాం మాయాశక్తిముపజీవ్య బద్ధముక్తపురుషవ్యవస్థా ప్రదర్శ్యతే. న జాయత ఇత్యజా మూలప్రకృతి రూపా మాయా న హ్యనాదేస్తస్యాజన్మ సంభవతి, సా చ మాయా ఏకా ఇతరస్య సర్వస్య జగతస్తత్కార్యత్వాత్, యద్వాసౌ తేజోఽబన్నాని త్రీణి భూతాన్యశరీరాత్మభావేనేదం సామానాధికరణ్యం. ఏవముత్తరత్రాపి. కవీనాం మధ్యే పదవీః-మార్గదర్శీ వాల్మీక్యాదిరపి పరమాత్మా. విప్రాణాం మధ్యే ఋషిరప్యయం. మృగాణాం మధ్యే మహిషోఽప్యయమేవ. గృధ్రాణాం మధ్యే శ్యేనోఽప్యయమేవ. వనానాం - ఘనవద్దుర్గాణాం దురితానాం స్వధితిః ఛేత్తా, సోమః చన్ద్రవదానందయితా. రేభన్-దీప్యమానః, సకలం పవిత్రమత్యేతి సకలపావనవస్త్వతిశయిత ఇత్యర్థః. సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే వ్యాసార్యైః. 'బ్రహ్మా దేవానామి'తి మంత్రే బ్రహ్మాదీనాం విభూతిత్వప్రతిపాదనేన కార్యత్వస్యాపి సిద్ధత్వాత్, శ్యేనమహిషాదీనామివ బ్రహ్మణోఽప్యస్మిన్మన్త్రే కార్యత్వం ప్రతిపాద్యత ఇత్యుక్తం. ౪

రం—అజామేకామితి. తేజోఽబన్నరూపేణ పరిణమమానతయా లోహితశుక్లకృష్ణాం స్వానురూపబహుప్రజాసృష్టిం కుర్వతీం అజాం జననరహితాం, ప్రకృతిం

యంతీం సరూపాం, అజో హ్యేకో జుషమాణో౽ను
శేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజో౽న్యః. ౫

ఉ.—హగ్ంసశ్శుచిషద్వసురన్తరిక్షసద్ధోతా వేదిషదతిథిర్దురోణ

త్వాద్య తద్రూపా౽వతిష్ఠతే, తదానీం లోహితశుక్లకృష్ణవర్ణైరుపేతా భవతి, తథా చ ఛందోగా ఆమనంతి. "యదగ్నే రోహితగ్ం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్న"స్యేతి, అన్నశబ్దేనాత్ర పృథివీ ఉపలక్ష్యతే, రజస్సత్త్వతమోగుణా వా లోహితాదిశబ్దైరుపలక్ష్యంతే, గుణత్రయాత్మికా మాయే త్యుక్తం భవతి, సా చ దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిరూపాం గుణత్రయాత్మకత్వేన సరూపాం బహువిధాం ప్రజాం జనయతి, న జాయత ఇత్యజో జీవః తస్యాపి మాయావదనాది త్వాదుత్పత్తిర్నాస్తి, తాదృశో జీవో ద్వివిధః. ఆసక్తో విరక్తశ్చేతి. తయోర్మధ్యే ఏక ఆసక్తో జీవః పూర్వోక్తామజాం మాయాం జుషమాణః ప్రీతిపూర్వకం సేవమానః, అనుశేతే - తదనుసారేణైవ వర్తతే,విషయానేవ భుంజానో వివేకరహితో జన్మమరణ ప్రవాహరూపేణ సంచరత ఇత్యర్థః. అన్యః అజః విరక్తో జీవః భుక్తభోగాం ఏనాం మాయాం జహాతి - పరిత్యజతి. విరక్తైః ప్రాగేవ భోగా భుక్తాః న తు ఉపరిష్టా ద్భోక్ష్యంతే. తాదృశైర్భోగైర్భుక్తామాయా భుక్తభోగా తాం మాయాం తత్త్వ వివేకేన బాధత ఇత్యర్థః.

వి—పక్షీమృచమాహ—౬. హగ్ంసశ్శుచిషత్...ఋతం బృహత్. ౬. ఇతి. యః పుమాన్ వివేకేన మాయాం పరిత్యజతి తస్య సర్వమపి జగత్ బ్రహ్మరూపే ణావభాసత ఇత్యేవమర్థో౽త్ర ప్రదర్శ్యతే, తదర్థమాదౌ జగదనూద్యతే, హంతిస ర్వదా గచ్ఛతీతి హంసః. ఆదిత్యః, స చ శుచౌ శుద్ధే మండలే జ్యోతిర్మయే సీదతీతి శుచిషత్, సూత్రాత్మరూపేణ జగన్నివాసహేతుత్వాత్, వసుర్వాయుః తద్రూ పస్సన్ అంతరిక్షే సీదతీతి అంతరిక్షసత్, హోమనిష్పాదక ఆహవనీయాగ్నిః హోతా తద్రూపేణ సోమయాగాద్యంగభూతాయాం వేద్యాం సీదతీతి వేదిషత్, అమావా

కశ్చిజ్జ్ఞానరహితః ప్రీత్యా భుఙ్క్తే, కశ్చిద్విద్వాన్ భోగాద్విరతస్త్యజతీత్యర్థః, అత్ర వక్తవ్యం శ్వేతాశ్వతరప్రకాశికాయాం ప్రపంచితం, తత్రైవానుసన్ధేయం. ౫

రం—హగ్ంసశ్శుచిషదితి, హగ్ంసః సూర్యః శుచౌ గ్రీష్మే సీదతీతి శుచిషత్, గ్రీష్మర్తౌ ప్రతపన్ సూర్యో౽పి స ఏవేత్యర్థః, సర్వత్ర వసతీతి వసుః వాయుః, అంతరిక్షే వర్తమానో వాయురపి స ఏవేత్యర్థః, వేద్యాం వర్తమానో హోతా, ఋత్వి

సత్, నృషద్వరసదృతసద్వ్యోమసదబ్జా గోజా ఋతజా
అద్రిజాఋతం బృహత్. ౬

ఉ—యస్మాజ్జాతా న పరా నైవ కించ నాసయ ఆవివేశ భువ

స్యాదితిథివిశేషమనపేక్ష్య భోజనయాచ్ఞార్థం తత్రతత్ర గచ్ఛన్ పురుషో వైదేశికః అతిథిః, తద్రూపేణ దురోణేషు గృహాణేషు పరకీయేషు సీదతీతి దురోణ సత్, నృషు - మనుష్యేషు, కర్మాధికారిజీవరూపేణ సీదతీతి నృషత్, వరే - శ్రేష్ఠే, క్షేత్రే కాశీద్వారవత్యాదౌ పూజనీయదేవరూపేణ సీదతీతి వరసత్, ఋతే సత్యే వైదికే కర్మణి ఫలరూపేణ సీదతీతి ఋతసత్. వ్యోమ్ని - ఆకాశే, నక్షత్రాదిరూపేణ సీదతీతి వ్యోమసత్, అద్భ్యః నదీనదసముద్రాదిగతాభ్యః శంఖమకరాదిరూపేణ జాయత ఇతి అబ్జాః గోభ్యః క్షీరాదిరూపేణ జాయత ఇతి గోజాః, ఋతం - సత్యవచనం ః తస్మాత్కీర్తిరూపేణ జాయత ఇతి ఋతజాః. అద్రిభ్యః పర్వతేభ్యో వృక్షాదిరూపేణ జాయత ఇతి అద్రిజాః, హంస ఇత్యారభ్య అద్రిజా ఇత్యంతేనోక్తం యజ్జగదస్తి తజ్జగత్ ఋతం సత్యం, బృహత్ బ్రహ్మ అజ్ఞానిదృష్ట్యా జగద్రూపేణ భాసమానం సర్వం జ్ఞానదృష్ట్యా బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

వి—సప్తమీమృచమాహ—౭. యస్మాజ్జాతా...స షోడశీ. ౭. ఇతి. హంసాదేస్సర్వస్య జగతో బ్రహ్మరూపత్వం యదుక్తం తదత్ర ప్రతిపాద్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్తు కించిదస్తీతి వదన్ వాదీ ప్రష్టవ్యః, కిమచేతనం జగత్ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం? ఆహో స్విచ్చేతనో జీవః? అచేతనత్వపక్షేఽపి కిం సృష్టేరూర్ధ్వభావివస్తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం ఉత పూర్వభావి, న తావదూర్ధ్వభావినో వ్యతిరిక్తత్వమిత్యుచ్యతే, జాతా, సృష్టేరూర్ధ్వముత్పన్నా ప్రజా యస్మాత్ పరమేశ్వరాత్ పరా వ్యతిరిక్తా న భవతి, నాపి పూర్వభావినో వ్యతిరిక్తత్వముచ్యతే, సృష్టేః పూర్వం కించ న కిమపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం వస్తు నైవాస 'ఏకమేవాద్వితీయం' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, నాపి చేతనస్య జీవస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వమిత్యుచ్యతే, యః పరమేశ్వరః విశ్వా - భువనాని, సర్వలోకవర్తిని శరీ

గ్వ శేషః, అగ్నిర్వా దురోణం గృహం, తత్రాగత్య వర్తమానోఽతిథిరపి స ఏవ, నృషత్ - మనుష్యేషు విద్యమానః. వరేషు - దేవాదిశరీరేషు వర్తమానః, ఋతం కర్మఫలభూత లోకః, వ్యోమ - పరమపదం, జలజాః భూమిజాస్సత్కర్మఫలభూతస్వర్గాదిజాః పర్వత జాతాశ్చ బృహత్, అపరిచ్ఛిన్నం ఋతం సత్యభూతం బ్రహ్మైవేత్యర్థః. ౬

రం—యస్మాజ్జాతాఇతి సర్వే వికారా యస్మాజ్జాతాః - న పరస్మాత్ యతః ప్రాక్కించిదపి నాస్తి. నోత్పన్నం యశ్చ విశ్వాని భువనాని సృష్ట్వా అంతర్యామితయా

నాని విశ్వా, ప్రజాపతిః ప్రజయా సంవిదాన స్త్రీణి
జ్యోతీగ్ంషి సచతే స షోడశీ. ౭

హ్రీ.—విధర్తారం హవామహే వసోః కువిద్వనాతినః, సవి
తారం నృచక్షసం. ౮

ాణి అవివేశ-జీవరూపేణ ప్రవివేశ, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య ఇతి శ్రుత్యంత
ాత్, సః ప్రజాపతిః. ప్రజాపాలకః, పరమేశ్వరః, ప్రజయా - స్వస్మాదుత్పన్న
యా, దేవతిర్యగాదిరూపయా, సంవిదానః. సంసర్గం తాదాత్మ్యం లభమానో వర్తతే.
ః పరమేశ్వరః త్రీణిజ్యోతీగ్ంషి - అగ్న్యాదిత్యచంద్రరూపాణి, సచతే సమవైతి-
ాదాత్మ్యసంబంధం ప్రాప్నోతి, కీదృశః పరమేశ్వరః? షోడశీ ప్రశ్నోపనిషత్ప్రోక్త
ోడశకలోపేతః, తత్రహి, ప్రాణశ్రద్ధాదికం కృత్స్నమపి జగత్ షోడశావయవ
ూపం పరమాత్మా ససర్జేతి శ్రుతమ్, తథా సతి మృద్ఘటన్యాయేన కార్యకారణ
ోరవ్యతిరేకాత్ షోడశకలారూపేణ జగతా సహ తాదాత్మ్యసంబంధాదయంషోడశీ
త్యుచ్యతే.

వి —అష్టమీమృచమాహ—౮. విధర్తారగ్ంహవామహే సవితారం నృచక్ష
సం. ౮. ఇతి. యథోక్తబ్రహ్మతత్వజ్ఞానలాభాయ పరమేశ్వరప్రార్థనారూపాః కేచి
ంత్రా ఇతి ఆరభ్యోచ్యంతే. వసోః - ధనస్య, బ్రహ్మజ్ఞానరూపస్య విధర్తారం - విశే
ణ సంపాదయితారం, పరమేశ్వరం హవామహే-అస్మదనుగ్రహార్థమాహ్వయామః,
- అస్మాకం, తాదృశానాం కువిత్ ప్రభూతం తత్త్వజ్ఞానరూపం ధనం వనాతి-
భజతే. స పరమేశ్వరో దదాతీత్యర్థః. కీదృశం విధర్తారం? సవితారం - అస్మ
ద్ధేః ప్రేరకం, నృచక్షసం - నృణాం మనుష్యాణాం అధికారిణాం ఆచార్యరూపేణ
త్త్వవిద్యాప్రవక్తారం.

విష్టః ప్రజాపతిః - ప్రజానాం శేషి ప్రజయా సంవిదానః సమ్యగుపాస్యమానః,
ణి జ్యోతీగ్ంషి - సూర్యచంద్రాగ్నిరూపాణి సచతే ప్రవిష్టః. సఏవ షోడశీ షోడ
కణవికారప్రవిష్టశ్చేత్యర్థః. ౭

రం—విధర్తారమితి. విధర్తారం - విశేషేణ జగతో ధర్తారం ధారకం, సవి
రం జగత్స్రష్టారం నృచక్షసం - నృణాం చక్షురివజ్ఞానప్రదం హవామహే - స్తుత్యా
హ్వయామః. నః - అస్మాకం కువిత్ - శశ్వత్ వసోః ధనస్య వనాతి - దదా ౮
త్యర్థః.

ఓ.—అద్యానో దేవసవితః ప్రజావత్సావీత్సౌభగం పరాదు
ష్వప్నియం సువ.

ఓ.—విశ్వాని దేవసవితర్దురితాని పరాసువ, యద్భద్రంతన్మఆసువ. ౧

ఓ.—మధువాతా ఋతాయతే, మధుక్షరంతి సిన్ధవః, మాధ్వీ
ర్నస్సన్త్వోషధీః. ౧

వి—నవమీమృచమాహ—౯. అద్యానో దేవసవితః...దుష్వప్నియగ్ంసు
౯. ఇతి. హే సవితః ప్రేరక దేవ, అద్య - అస్మిన్ దినే, నః - అస్మాకం, విద
ర్థినాం, ప్రజావత్ శిష్యప్రశిష్యాదిప్రజోపేతం, సౌభగం - ఆచార్యరూపం భాగ్య
సావీః - ప్రేరయ ప్రయచ్ఛేత్యర్థః. దుష్వప్నియం - దుష్టస్వప్నసదృశం. ద్వైత్ర
తిభాసం - పరాసువ - నిరాకురు.

దశమీమృచమాహ— ౧౦. విశ్వాని దేవ...తన్మఆసువ. ౧౦. ఇతి. హే
వితః ప్రేరక దేవ, దురితాని - జ్ఞానప్రతిబంధకాని పాపాని, విశ్వాని సర్వాణి పర
సువ - పరాకురు. భద్రం - కల్యాణం, అసంభావనా - విపరీతభావనారహితం తత్త
జ్ఞానం, యత్ అస్తి తత్ మే మహ్యం ఉపాసకాయ, ఆసువ సాకల్యేన ప్రయచ్ఛ

ఏకాదశీమృచమాహ— ౧౧. మధువాతా ఋతాయతే... సంత్వోషధీ
౧౧. ఇతి. ఋతాయతే - ఋతం పరంబ్రహ్మ తదిచ్ఛతే మహ్యం వాతాః-వాయవ
మధు - మాధుర్యోపలక్షితం సుఖం యథాభవతి తథా, వాంతు ఇతిశేషః ప్రబలే
వాయౌ రోగోత్పత్త్యాతత్త్వజ్ఞానవిఘ్నస్సంపద్యతే. అతస్సమాభూదితి వాయోరా
కూల్యం ప్రార్థ్యతే, ఏవముత్తరత్రాపి తత్తదానుకూల్యం ద్రష్టవ్యమ్, సింధవః-నద్య
మధుక్షరంతి-ఇతి మధురం ఆరోగ్యకరముదకం సంపాదయంత్విత్యర్థః. ఓషధీః-వ్రీః
యవాదయోఽపి, నః - అస్మాకం, మాధ్వీః-మధురాః పథ్యరూపాస్సంతు.

శం—అద్యానోదేవేతి. హేదేవ - ద్యోతమాన, జగత్కారణభూతఅజ
ప్రజావత్ - ప్రజాసమృద్ధిమత్, సౌభగం - సౌభాగ్యం సావీః, అసావీః - ఉత్ప
దితవానసి, దుస్స్వప్న జనితభయం పరాసువ - పరాకురు.

విశ్వానిదేవేతి. హేదేవ సవితః సర్వదురితాని పరాకురు, భద్రం ప్రా
యేత్యర్థః. ౧

మధ్వితి. ఋతాయతే ఋతం పరమాత్మానమిచ్ఛతే, మహ్యం వాతాః మధు
రంత్విత్యర్థః. ఆనందమహో భవంతు, సింధవోఽపి తథాభవంత్విత్యర్థః. ఓషధ్యోఽ
మధుమహో భవంతు. ౧

ఉ.—మధున_క్తముతోషసి, మధుమత్పార్థివగ్ రజః, మధుద్యౌ
రస్తునః పితా. ౧౨

ఉ.—మధుమాన్నో వనస్పతిర్మధుమాగ్ అస్తు సూర్యః, మా
ధ్వీర్గావో భవన్తు నః. ౧3

ఉ.—ఘృతం మిమి (క్షి రే) క్షే) ఘృతమస్య యోనిర్ఘృతే (శ్రి)

ప —ద్వాదశీమృచమాహ—౧౨. మధున క్తముతోషసి—రస్తునః పితా. ౧౨. ఇతి. న క్తం - రాత్రౌ. ఉత - అపిచ, ఉషసి ప్రభాతే, దివసేఽపి విద్యార్థినః, మధు-మధురం, అనుకూలం - సుఖం, అస్తు - కాలకృతోఽపి విఘ్నో మాభూదిత్యర్థః. పార్థివగ్ రజః - పృథివ్యామవస్థితం శయనాసనాదిస్థానగతం రజోఽపి, మధుమత్ - మాధుర్యోపేతం కంటకపాషాణాదిరాహిత్యేనానుకూలం, అస్తు, నః-అస్మాకం, పితా - పితృసదృశీ. ద్యౌరపి మధ్వస్తు అతివృష్ట్యాదిప్రాతికూల్యరహితాస్తు ద్యౌః పితా, పృథివీమాతా, ఇతి మంత్రాంతరాద్దివః పితృత్వం.

త్రయోదశీమృచమాహ—౧3. మధుమాన్నః ..భవంతు నః. ౧3. ఇతి వనస్పతిః. చూతపనసాదిః, నః అస్మాన్ ప్రతి, మధుమాన్, మధురఫలోపేతో జీవనహేతుః అస్తు సూర్యోఽపి ప్రభూతం సంతాపమకృత్వా మధుమాన్, మాధుర్యేణానుకూలప్రకాశనేన యుక్తః, అస్తు, గావోఽపి అస్మాన్ప్రతి మాధ్వీః. జీవనహేతుమధురక్షీరోపేతాః, భవంతు.

చతుర్దశీమృచమాహ— ౧౪. ఘృతంమిమిక్షిరే...వక్షిహావ్యమ్. ౧౪. ఇతి. భోగ్యజాతస్య జ్ఞానయోగ్యదేహానుకూల్యం ప్రార్థ్య జ్ఞానసాధనయాగాదికర్మహేతోరగ్నేరానుకూల్యం ప్రార్థ్యతే, పూర్వే యజమానా అగ్న్యావాహవనీయాదిరూపే ఘృతం మిమిక్షిరే-సిక్తవంతః, 'మిహ సేచన' ఇతి ధాతుః, తత్ ఘృతం అస్య అగ్నేః

రం—మధున క్తమితి. సాయంప్రాతశ్చసర్వవస్తూని మధు క్షరంతు. పృథివ్యాం వర్తమానం సర్వమపి రజో మధుమదస్తు. 'ద్యౌః పితా పృథివీ మాతే'తి శ్రుతేః పితృభూతాద్యౌరపి మధుమత్యస్తు. ౧౨

మధుమానితి. స్పష్టోఽర్థః.

ఘృతం మిమిక్షే ఇతి. అత్రఘృతశబ్దేన రస్యం బ్రహ్మోచ్యతే, ప్రసిద్ధార్థత్వేఽపి న దోషః, మిమిక్షే - సేక్తుమిచ్ఛతి. 'మిహ సేచన' ఇతి హిధాతుః. సర్వం వస్తు స్వాదుతరోత్విత్యర్థః. ఘృతమేవ జగతో యోనిః. ఉపాదానం. ఘృతేశ్రితః

శ్రి) తో ఘృతమువస్య ధామ, అనుష్వధమావహ మా
దయస్వస్వాహాకృతం వృషభవక్షిహవ్యం. ౧౪

ఉ——సముద్రాదూర్మిర్మధుమాగ్ ఉదా (ర)న) తదుపాగ్ శునా

యోనిః-ఉత్పత్తికారణం, ఘృతేన జ్వాలాభివృద్ధిదర్శనాత్, అతోఽయమగ్నిః ఘృతే శ్రితః, ఘృతమాశ్రిత్యావస్థితః, ఘృతమేవ అస్య అగ్నేః ధామ - స్థానం, తేజో హేతుర్వా. హే అగ్నే అనుష్వధం - స్వధామను, అస్మదీయం హవిస్స్వరూపమనుసృత్య ఆవహ - దేవానత్రానయ, ఆనీయచ మాదయస్వ - హృష్టాన్ కురు, హే వృషభ, శ్రేష్ఠ స్వాహాకృతం - స్వాహాకారేణాస్మాభిర్దత్తం హవ్యం వక్షి, వహ దేవాన్ ప్రాపయ.

వి——పంచదశీమృచమాహ——౧౫. సముద్రాదూర్మిః... అమృతస్య నాభిః, ౧౫. ఇతి. సముద్రవదతిప్రభూతాత్ పరమాత్మనః ఊర్మిసదృశో జడప్రపంచః, మధుమాన్ భోగ్యత్వేన మాధుర్యయుక్తః, ఉదారత్ - ఉదగచ్ఛత్, ఉత్పన్న ఇత్యర్థః, యథా లోకే సముద్రాత్తరంగా ఉత్పద్యంతే, ఏవం హి చిదేకరసాత్పరమాత్మనో జడం భోగ్యజాతం సర్వముత్పన్నం, 'ఘృక్షరణదీప్త్యోః' ఇతిధాతో రుత్పన్నో ఘృతశబ్దః. ఘృతం దీప్తం స్వప్రకాశం బ్రహ్మేత్యర్థః. తస్య బ్రహ్మణో యన్నామ ప్రణవరూపం గుహ్యం సర్వవేదేషు గోప్యమస్తి, తథా చ కఠైరామ్నాతమ్. సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీతి ప్రస్తుత్య తత్తేపదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి ఓమిత్యేతత్ ఇతి, తేన ప్రణవరూపేణ ఉపాంశునా ధ్యానకాలే శనైరుచ్చార్యమాణేన, అమృతత్వం ఉత్పత్తివినాశరహితం బ్రహ్మతత్త్వం సమానట్-సమ్యగానశే - ప్రాప్నోతీత్యర్థః. తచ్చ ప్రణవాఖ్యం నామ దేవానాం జిహ్వా దేవైః ధ్యానపరైః నిరంతరముచ్చార్యమాణత్వేన జిహ్వేవ సర్వదా ముఖమధ్యేవర్తతే. కించేదం ప్రణవరూపం నామ అమృతస్య వినాశరహితస్య మోక్ష పక్వః తత్రైవ లీనః తదేవ చ ధామ - స్థానం. హే వృషభ - అగ్నే, తచ్ఛరీరక బ్రహ్మన్నితి యావత్. స్వాహాకృతం హవిః వక్షి వహసి తద్ధవిః అనుష్వధం అనుకృతా స్వధా యేన తదనుష్వధం, అస్య హవిషః స్వధాసాదృశ్యమావహస్వ, శేషభూతాజ్ఞానానేన హవిషామాదయస్వ -. హర్షయేత్యర్థః. ౧౪

తం——సముద్రాదితి. ఘృతస్తుతిరియం. అమృతార్థం మథ్యమానాత్సముద్రాన్మధుమానూర్మిః తరంగః ఉత్పన్నః. మధుతరంగ ఉత్పన్న ఇత్యర్థః. సచ ఉపాంశునా ఉపాంశుజప్యేన రహస్యమంత్రేణామృతభావం ప్రాప్తః. తదేవ ఘృతమితిభావః. ఏవం భూతస్య ఘృతస్య గుహ్యం - రహస్యం నామ, దేవానాం జిహ్వా. అమృతస్య నాభి

)తత్వమాన (ట్)త్,) ఘృతస్య నామగుహ్యం
జిహ్వాదేవానామమృతస్య నాభిః. ౧౫

నామ ప్రబ్రవామాఘృతేనాస్మిన్యజ్ఞే ధారయామ
మోభిః, ఉపబ్రహ్మాశృణవచ్ఛస్యమానం చతుశ్శృంగం
ాద్గౌర ఏతత్. ౧౬

క్రస్య నాభిరివ ఆశ్రయభూతమ్, అనేన హి ముక్తిరూపం ఫలం
న కర్తైరామ్నాతమ్. ఏతదేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యోయదిచ్ఛతి తస్య
ర్యమృచి ప్రణవస్య మోక్షసాధనత్వముక్తమ్.

దశీమృచమాహ— ౧౬. వయం నామ...అవమీద్గౌర ఏతత్. ౧౬.
నః పురుషాః అస్మిన్ జ్ఞానయజ్ఞే ఘృతేన దీప్తేన స్వప్రకాశేన
నూతేన, ప్రణవరూపం నామ ప్రబ్రవామ - సర్వదా ధ్యాయంత
తతః నమోభిః - నమస్కారైర్యుక్తా వయం, చిత్తే బ్రహ్మతత్త్వం
మ, జ్ఞానస్య యజ్ఞత్వం భగవతోక్తమ్. స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ
,తాః ఇతి. శస్యమానం - అస్మాభిః ప్రణవేన స్తూయమానం, ఉప
ృవర్తిభిస్తత్త్వవేదిభిః శ్రూయమాణం ఏతత్ బ్రహ్మతత్త్వం-చతు
కారమకారనాదరూపశృంగచతుష్టయోపేతః, గౌరః శ్వేతః ప్రణ
వమీత్ వాంతవాన్ బ్రహ్మతత్త్వం ప్రత్యపాదయదిత్యర్థః. అకా
మాత్రాణాం శృంగత్వముత్తరతాపనీయే శ్రుతమ్. 'శృంగేష్వశృంగం
నిష్కామైరనుష్ఠేయత్వేన నిర్మలత్వాత్ ప్రణవస్య గౌరత్వం,
చ సంహితోపనిషద్యామ్నాతమ్. 'యశ్ఛందసామృషభో విశ్వరూపః'
ర్యనేన ప్రతిపాదనముపలక్ష్యతే.

జిహ్వాసదృశం అమృతస్య నాభిః ఆశ్రయభూతం పరమాత్మపర
మాం ఘృతశబ్దేన భోగ్యభూతం బ్రహ్మైవోచ్యత ఇతిద్రష్టవ్యమ్. ౧౫
యం నామేతి. వయం నామ ఘృతశబ్దేన తస్యనామ వదామ. అస్మి
ారయామ నమశ్శబ్దేన ఘృతస్య స్తోత్రం కుర్మః. అస్మాభిశ్శస్యమానం
తం చతుశ్శృంగః. శృంగశబ్దేన జ్ఞాపకో వేద ఉచ్యతే. చతుర్వేద
ః, శుద్ధః బ్రహ్మా, పరంబ్రహ్మ ఉపశృణవత్ - శృణోతు. సఖిలం
మీత్ - సర్వోత్తరతయా సృష్టవానిత్యర్థః. ౧౬

ఉ.—చత్వారి శృంగా త్రయో అస్య పాదా ద్వే శీర్షే సప్త హస్తాసో అస్య, త్రిధా బద్ధో వృషభో రోరవీతి మహో దేవో మర్త్యాగ్ం ఆవివేశ. ౧౭

ఉ.—త్రిధా హితం పణిభిర్గుహ్యమానం గవి దేవాసో ఘృత

ప—సప్తదశీమృచమాహ—౧౭. చత్వారి శృంగా...మర్త్యాగ్ం ఆవివేశ. ౧౭. ఇతి. శృంగా ప్రణవస్య యాన్యకారాదీని శృంగాణి తాని చత్వారి, అస్య ప్రణవప్రతిపాద్యత్వేన ప్రణవరూపస్య బ్రహ్మణః త్రయః పాదాః, పద్యతేఽగమ్యతే బ్రహ్మతత్త్వమేభిరితి పాదాః అధ్యాత్మం విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాః, అధిదైవతం విరాడ్ఢిరణ్యగర్భావ్యాకృతాని, ద్వే శీర్షే-ఉత్తమాంగస్థానీయే చిదచిద్రూపే ద్వే శక్తీ, తథైవ అస్య బ్రహ్మణః భూరాదయస్సప్తలోకాః హస్తాసః హస్తస్థానీయాః, త్రిధా బద్ధః - అకారోకారమకారేషు విశ్వతైజసప్రాజ్ఞైః విరాడ్ఢిరణ్యగర్భావ్యాకృతైశ్చ త్రిప్రకారేణ సంబద్ధః, వృషభః ప్రణవః మహః తేజోరూపం బ్రహ్మతత్త్వం, రోరవీతి - అతిశయేన ప్రతిపాదయతి, తదేవ ప్రతిపాద్యం స్పష్టీక్రియతే. దేవః పరమేశ్వరః, మర్త్యాన్-మనుష్యదేహాన్, ఆవివేశ - సర్వతః ప్రవిష్టః, 'సఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆనఖాగ్రేభ్యః' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్.

అష్టాదశీమృచమాహ—౧౮. త్రిధా హితం...నిష్టతక్షుః. ౧౮. ఇతి. త్రిధా హితం శరీరే విశ్వతైజసప్రాజ్ఞాఖ్యేన త్రిప్రకారేణ బ్రహ్మాండే విరాడ్ఢిరణ్యగర్భావ్యాకృతేనచ త్రిప్రకారేణావస్థితమ్, ఘృతం దీప్తం స్వప్రకాశం బ్రహ్మతత్త్వం, దేవాసః - దేవవత్సాత్వికా అంతర్ముఖాః పురుషాః, గవి వాచి తత్త్వమస్యాదివేదరూపాయాం; అన్వవిందన్ - అనుక్రమేణ లబ్ధవంతః. కీదృశం ఘృతం? పణిభిర్గుహ్య

రం—చత్వారిశృంగాఇతి. అస్య పరమాత్మనః చత్వారో వేదాః శృంగాణి, నిత్యబద్ధముక్తరూపాస్త్రయోఽపి పాదాః. శుద్ధసత్త్వం-త్రిగుణసత్త్వం చ శిరసీ. మహదాదయః ప్రకృతివికృతయస్సప్తాపి హస్తాః. వృషభః శ్రేష్ఠః వాసుదేవః త్రిధా, సంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధతయా త్రిధాభూతస్సన్ సర్వం వస్తు రోరవీతి. 'రుశబ్దే' ఇతి హి ధాతుః, వ్యవహరతి నామరూపవత్కరోతీత్యర్థః. తాదృశో మహో దేవః మహాదేవః మర్త్యాన్ చేతనాచేతనపదార్థాన్ అంతరాత్మతయా ప్రవివేశేత్యర్థః. ౧౭

త్రిధాహితమితి. త్రిధా సంకర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధభేదేనాహితం అవతీర్ణం. పణిభిర్గుహ్యమానం, ఫణామండలాచ్ఛాదితం. యద్వా స్తోతృభిస్తూయమానం.

మన్వవిన్దన్, ఇంద్ర ఏకం సూర్య ఏకం జజాన వేనాదేకగ్
స్వధయానిష్టతక్షుః. ౧౮

ఉ.—యో దేవానాం ప్రథమం పురస్తాద్విశ్వాధికో రుద్రో

మానం - 'పణవ్యవహారేస్తుతౌ చే'తి ధాతుః, పణిభిః - స్తోతృభిః, ఉపదేష్టృభిరాచార్యైః, పరమరహస్యత్వేన గోప్యమానం, త్రిధాహితమిత్యేతదేవ వివిచ్యతే, ఇంద్రః పరమైశ్వర్యయుక్తో విరాట్పురుషః ఏకం జాగరణరూపం, జజాన - ఉత్పాదితవాన్, సూర్యశబ్దస్తేజస్విత్వేన హిరణ్యగర్భముపలక్షయతి. నచ హిరణ్యగర్భః ఏకం స్వప్నరూపం, జజాన. వేనేతి ధాతుః కాంతికర్మా, వేనాత్ - సర్వదుఃఖరాహిత్యేన కమనీయాదవ్యాకృతాత్, ఏకం సుషుప్తరూపం, నిష్పన్నమితి శేషః. స్వస్మిన్నేవ ధీయతే అవస్థాప్యతే ఇతి ఆశ్రయాన్తరరహితా బ్రహ్మరూపా చిత్ స్వధాశబ్దేనోచ్యతే. సభగవః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠిత ఇతి, స్వే మహిమ్ని ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, తయా స్వధయా బ్రహ్మరూపయాచితా పూర్వోక్తా ఇంద్రసూర్యవేనాః, నిష్టతక్షుః - జాగరణాదికం నిష్పాదితవంతః, ఏతాభ్యాం ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం ప్రణవతత్ప్రతిపాద్యార్థౌ ప్రపంచితౌ.

వి.—ఏకోనవింశీమృచమాహ—౧౯.యో దేవానాం...స్మృత్యా సంయునక్తు. ౧౯. ఇతి. యః దేవః హిరణ్యగర్భం పశ్య(త)తి)సాక్షాత్కరోతి కీదృశం హిరణ్యగర్భం? దేవానాం ప్రథమం అగ్నీంద్రాదీనాం మధ్యే ఆదిభూతం, పురస్తాత్పురః జాయమానం,అగ్నీంద్రాద్యుత్పత్తేః పూర్వమేవోత్పద్యమానమ్, అనేన ప్రాథమ్యం స్పష్టీకృతమ్. కీదృశో దేవః? విశ్వాధికః విశ్వస్య జగతః కారణత్వేన తస్మాదధికః, రుద్రః, రుత్ వైదికశ్శబ్దః తం ద్రవతి ప్రాప్నోతి వేదప్రతిపాద్యఇత్యర్థః. మహర్షిః ఋషీణాం

'పణస్తుతావి'తి హి ధాతుః. గవి ఘృతం గోఘృతం అమృతరూపం బ్రహ్మ. దేవాః అన్వవిందన్ ఉపాసితవంతః. తేషాం మధ్యే ఇంద్రః - ఇంద్రశబ్దోపలక్షితాధికారివిశేషః ఏకం వ్యూహం శ్రితవాన్ - అన్యస్సూర్యశబ్దోపలక్షితాధికారివిశేషః ఏకం వ్యూహమాశ్రితః, ఇతరే వేనాత్, వ్యాప్తిమతో వాసుదేవాత్ప్రదుర్భూతమేకం వ్యూహం స్వధావదోభ్యగ్యభూతం ప్రీతిరూపజ్ఞానేన నిష్టతక్షుః - ఉపాసితవంతః, వాసుదేవాత్ప్రాదుర్భూతాన్ వ్యూహవిశేషాన్ అధికారివిశేషాఉపాసతఇతి యావత్. ౧౮

రం.—యో దేవానామితి. బ్రహ్మజ్ఞానప్రార్థనామంత్రోఽయం. యః పరమాత్మా దేవానాం శ్రేష్ఠం చతుర్ముఖం సర్వస్రుజ్యసృష్టేః ప్రాగుత్పద్యమానం సర్వాధికో మహర్షిః, నిరంకుశసార్వజ్ఞ్యవాన్ సంసారరుద్ద్రావకతయా రుద్రశబ్దవాచ్యో నారా

మహర్షిః, హిరణ్యగర్భం పశ్యత జాయమానం సనోదే
వశ్శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు. ౧౯

ఉ—యస్మాత్పరం నాపరమస్తి కించిద్యస్మాన్నాణీయో న జ్యా
యోఽస్తి కశ్చిత్, వృక్షఇవ స్తబ్ధో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం
పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్. ౨౦

అంతిద్రియార్థద్రష్టౄణాం, మధ్యేమహాన్. 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్' ఇత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాద్యఇత్యర్థః. సదేవః తాదృశః పరమేశ్వరః, నః-అస్మాన్, శుభయా స్మృత్యా, సర్వసంసారనివర్తకత్వేన శోభనయా బ్రహ్మతత్త్వానుస్మృత్యా సంయునక్తు - సంయుక్తాన్కరోతు. సోఽయం మంత్రో బ్రహ్మవిద్యాలబ్ధయే జపితవ్యఇతి మంత్రలింగాదవగమ్యతే.

వి—వింశీమృచమాహ— ౨౦. యస్మాత్పరం—పురుషేణ సర్వమ్. ౨౦. ఇతి యదుక్తం శుభయా స్మృత్యా సంయునక్తు ఇతి తత్ర స్మరణీయం తత్త్వం అత్ర నిర్దిశ్యతే. యస్మాత్ బ్రహ్మతత్త్వాత్ పరం - ఉత్కృష్టం, అపరం నికృష్టం వావస్తు కించిదపి నాస్తి, యస్మాత్ బ్రహ్మతత్త్వాత్ అణీయః అత్యల్పం వస్తు నాస్తి, తథా జ్యాయః అధికమపి కశ్చిత్ కించిదపి వస్తు నాస్తి, పరాపరశబ్దాభ్యాం గుణోత్కర్షనికర్షౌ వివక్షితౌ. జ్యాయోఽణీయశ్శబ్దాభ్యాం పరిమాణోత్కర్షాపకర్షౌ, సర్వాకారోత్కర్షాపకర్షనిషేధేనాద్వితీయత్వం సిధ్యతి. యథా లోకే, వృక్షః గమనాగమనరహితః ఏకత్రైవ స్తబ్ధోఽవతిష్ఠతే, తద్వదయమద్వితీయః ఏకః పరమేశ్వరః - స్తబ్ధః నిర్వికారః, దివి ద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశస్వరూపే తిష్ఠతి. తేన పురుషేణ పూర్ణేన చిదేకరసేన పరమాత్మనా సర్వమిదం జగత్ పూర్ణం, జగదాకారో నాస్తి బ్రహ్మతత్త్వమేవావస్థితమిత్యర్థః.

యణః ఆసావతిశయితప్రజ్ఞానాదియుక్తస్స్యాదిత్యనుగ్రహేణాపశ్యత్. తాదృశో భగవాన్ శుద్ధయా బుద్ధ్యా పరమాత్మవిషయబుద్ధ్యా యోజయత్విత్యర్థః. అత్ర వక్తవ్యం సర్వం శ్వేతాశ్వతరప్రకాశికాయాం వర్ణితం. ౧౯

౨౦—యస్మాత్పరమితి. యస్మాదపరం అన్యత్ పరం ఉత్కృష్టం వస్తు నాస్తి, యస్మాచ్చ సూక్ష్మమధికపరిమాణం వస్తు వా నాస్తి. తాదృశో నిస్సమాభ్యధికః అవాప్తసమస్తకామతయా తృణీకృతబ్రహ్మరుద్రాదిప్రపంచః పరమపదే ఆస్తే. తేన పురుషశబ్దితేన వాసుదేవేన వ్యాప్తం సకలం జగదిత్యర్థః. అయమపి మంత్రః శ్వేతాశ్వతరప్రకాశికాయాం వ్యాఖ్యాతః. ౨౦

ఉ.—న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకే అమృతత్వ
మానశుః, పరేణనాకం నిహితం గుహాయాం విభ్రాజతే
యద్యతయోవిశంతి. ౨౧

ఉ.— వేదాంతవిజ్ఞాన సునిశ్చితార్థా స్సన్న్యాస యోగాద్యత

వి — ఏకవింశీమృచమాహ— ౨౧. నకర్మణా...యతయో విశంతి. ౨౧. ఇతి. యథోక్తబ్రహ్మతత్త్వానుస్మరణస్యాంతరంగం సర్వత్యాగరూపం సాధనమత్రోచ్యతే. అగ్నిహోత్రాదికం సహస్రసంవత్సరసత్రాంతం యత్కర్మ తేన కర్మణా, తత్ అమృతత్వం న లభ్యతే. 'ప్రజయా పితృభ్య' ఇతి శ్రుతేః పితృవిషయాదృణాత్ విమోచనహేతుర్యా పుత్రాదిరూపా ప్రజా తయాపి అమృతత్వం న లభ్యతే. 'దానే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాద్దానం పరమం వదంతి' ఇతి శ్రుతేః. ధనదానస్య బహువిధఫలసాధనత్వావగమాత్ తస్య దానస్య నిష్పాదకం యద్ధనమస్తి తేన ధనేనాపి అమృతత్వం న లభ్యతే, కింతర్హి కర్మప్రజాధనాదీనాం సర్వేషాం లౌకికవైదికవ్యాపారాణాం త్యాగేన, ఏకే కేచిదేవాంతర్ముఖాః అమృతత్వం ఆనశుః - ప్రాప్నువంతి, యత్, అమృతత్వం యతయః ఇంద్రియనియమనశీలాః, విశంతి - ప్రాప్నువంతి, తత్ అమృతత్వం, నాకం పరేణ, స్వర్గాదప్యుత్కృష్టం సత్, గుహాయాం, స్వకీయబుద్ధావేకాగ్రాయాం, నిహితం, అవస్థితం సత్, విభ్రాజతే - విశేషేణ దీప్యతే అంతర్ముఖైరనుభూయత ఇత్యర్థః.

ద్వావింశీమృచమాహ— ౨౨. వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః... పరిముచ్యంతి సర్వే. ౨౨. ఇతి. పూర్వస్యామృచి త్యాగస్య మోక్షసాధనత్వముక్తం. అన్యత్ర.

రం—నకర్మణేతి. యదమృతత్వం యతయః ప్రాప్నువంతి. యచ్చామృతత్వం నాకస్య భగవల్లోకస్య ఉపరి పరమవ్యోమని నిహితం విరాజతే. తదమృతత్వం కర్మప్రజాధనైర్న ప్రాప్యం, అపితు. 'సన్న్యాసస్త్యాగ' ఇత్యుక్తశ్శరణాగతిరిత్యపీత్యుక్తభగవచ్చరణారవిందశరణవరణలక్షణత్యాగేనైవ ఏకే కతిచిత్ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. భక్తినిష్ఠానామప్యంగతయా ప్రపదనస్యాపేక్షితత్వాత్. ప్రపన్నానాం చ ప్రధానతయా అపేక్షితత్వాత్. 'తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరే'వేతి భాషణాచ్చ యథోక్త వివార్థః. ౨౧

వేదాంతవిజ్ఞానేతి. యతయః సన్న్యాసినః. యమాదియుక్తాః వేదాంతజనితజ్ఞానేన సునిశ్చితతత్త్వహితపురుషార్థాస్సన్న్యాసలక్షణప్రపదనేన నిరస్తభక్తివిరోధి

యశ్శుద్ధసత్త్వాః, తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరా
మృతాత్పరిముచ్యంతి సర్వే. ౨౨

'తరతి శోకమాత్మవిత్.' 'జ్ఞానాదేవ తు కైవల్యం ప్రాప్యతే యేన ముచ్యతే' ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిషు జ్ఞానస్యైవ మోక్షహేతుత్వముచ్యతే. అతోఽస్యామృచి విరోధ పరిహారాయ జ్ఞానసన్న్యాసయోర్మోక్షే పృథగుపయోగ ఉచ్యతే. వేదాంతాః ఉపనిష ద్వాక్యాని, తైరుత్పన్నం సర్వసంసారనివర్తకత్వేన విశిష్టం జ్ఞానం యదస్తి తేన సుని శ్చితః, జీవబ్రహ్మైక్యలక్షణోఽర్థః యైః పురుషైః తే వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః, సన్న్యాసయోగాత్ సన్న్యాసః పూర్వోక్తః ప్రజాదిత్యాగః తత్పూర్వకో యోగః ప్రమాణవిపర్యయవికల్పనిద్రాస్మృతిరూపాణాం పంచానాం చిత్తవృత్తీనాం నిరోధో యోగః. 'యోగశ్చిత్తవృత్తినిరోధ'ఇతి పతంజలినా సూత్రితత్వాత్. తస్మాద్యోగాత్ శుద్ధసత్త్వాః విషయభోగవ్యావృత్తచిత్తాః, అతఏవ యతయః నియమనశీలాః తేన జ్ఞానం తత్త్వప్రకాశనేన అవిద్యానివర్తకం, త్యాగస్తు విషయభోగనివృత్తి ద్వారా చిత్తశుద్ధిహేతురితి పృథగుపయోగఉక్తో భవతి. బ్రహ్మణో లోకః దర్శనం సాక్షాత్కారః తస్మిన్నుత్పన్నే సతి సంసారివిలక్షణాః తే పురుషాః, వైలక్షణ్యద్యోత నార్థస్తుశబ్దః తాదృశాః పురుషాస్సర్వే పరిముచ్యంతి, జ్ఞానిషు దేవమనుష్యత్వాదికృత ఉత్తమానుత్తమభావోఽప్రయోజక ఇతి వివక్షయా సర్వ ఇత్యుక్తమ్, కదా ముచ్యంత ఇత్యాశంక్య పరాంతకాల ఇత్యుక్తమ్, సత్యజ్ఞానే యో దేహపాతావసరః సోఽయమ పరాంతకాలః పునర్దేహస్య విద్యమానత్వాత్, నష్టేత్వజ్ఞానే యో దేహపాతావసరః సోఽయం పరాంతకాలః, పునర్దేహగ్రహణరహితత్వాత్, తస్మిన్పరాంతకాలే సంసార బంధాన్ముచ్యంతే, నన్వజ్ఞానినోఽపి ప్రలయకాలే స్థూలసూక్ష్మశరీరద్వయలక్షణాద్బంధా న్ముచ్యంత ఏవేత్యాశంక్య పరామృతాదిత్యుక్తం, జగత్కారణత్వేనోత్కృష్టం పరమ్, తత్త్వజ్ఞానమంతరేణ వినాశరహితత్వాదమృతమ్, తాదృశాత్పరామృతాత్ అవ్యాకృ తాత్ అజ్ఞానినః ప్రలయకాలేఽపి న ముచ్యంతే. జ్ఞానినస్తు దేహపాతావసరఏవ తాదృశాదవ్యాకృతాదపి ముచ్యంత ఇతి విశేషః.

పాపతయా నిర్మలాంతఃకరణాః అనుష్ఠితోపాయాః పరాంతకాలే చరమశరీరవియోగ కాలే, బ్రహ్మలోకే - భగవల్లోకే పరామృతాత్ ఉత్కృష్టాదసంసారిణః. పరమా త్మానం ప్రాప్య. ల్యబ్లోపే పంచమీ. సర్వే పరిముచ్యంతి - బంధాన్ముక్తాభవంతీ త్యర్థః. ౨౨

ఉ.—(హ్రాం)దహారం)విపాప్మం వరవేశ్మభూతం యత్పుండరీకం
పురమధ్యసంస్థం, తత్రాపి ద(హ్రే) (హ్రాం) హారం గగ
నం విశో(కంత)కస్తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యం. ౨౩

ఉ.—(యోవే)యద్వే) దాదౌ స్వరః ,ప్రో,క్తో వేదాంతే చ

వి—త్రయోవింశీమృచమాహ—౨౩. దహారం విపాప్మం...తదుపాసిత వ్యమ్. ౨౩. ఇతి. తత్త్వం జ్ఞాతుమసమర్థస్యాత్రోపాసనముచ్యతే. యదేతత్ పుండరీకం అష్టదళం హృదయకమలమస్తి, కీదృశం, దహారం అల్పం అంగుష్ఠమాత్రపరిమితత్వాత్, విపాప్మం - చిత్తైకాగ్ర్యస్థానత్వేన పాపరహితం, పరవేశ్మభూతం - పరస్య శ్రేష్ఠస్య పరమాత్మనః ఉపలబ్ధిస్థానత్వేనోపాస్తిస్థానత్వేన చ గృహరూపం, పురమధ్యసగ్స్థం హస్తపాదాదిభిస్సర్వైరవయవైః పూర్యత ఇతిపురం తస్య మధ్యే కుక్ష్యురసోరంతరావస్థితం, తత్రాపి తస్మిన్నపి పుండరీకే, దహ్రే-అల్పప్రదేశే, గగనం - ఆకాశవదమూర్తం, బ్రహ్మరూపం అస్తి. బ్రహ్మణస్సర్వగతత్వేఽపి ఘటాకాశవత్పుండరీకస్థానాపేక్షయాల్పత్వముపచర్యతే, తథాచ శ్రుత్యంతరమ్. 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహ్రాం పుండరీకం వేశ్మ దహారోఽస్మిన్నంతరం ఆకాశః'ఇతి, దహారాకాశస్య చ బ్రహ్మత్వం దహారాధికరణే నిర్ణీతమ్, అతఏవ విశోకం - శోకరహితం, గగనశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మ, ఏవం సతి తస్మిన్ పుండరీకే అంతః మధ్యే యత్ బ్రహ్మతత్వం అస్తి, తదుపాసితవ్యం - విజాతీయప్రత్యయరహితేన సజాతీయప్రవాహేణ చింతనీయమ్.

చతుర్వింశీమృచమాహ. ౨౪. యో వేదాదౌ ... సమహేశ్వరః. ౨౪. ఇతి. వేదానాం అగ్నిమీళే పురోహితం ఇషేత్వోర్జేత్వేత్యాదీనాం ఆదిరుపక్రమః,

రం—దహారం విపాప్మమితి. 'అథ యదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహారం పుండరీకంవేశ్మ దహారోఽస్మిన్నంతర ఆకాశస్తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమి'తి ఛాందోగ్యోక్తరీత్యా ఉపాస్యతయా సన్నిహితస్య పరబ్రహ్మణః పురభూతస్య ఉపాసకశరీరస్య మధ్యే సంస్థితం దహారం అల్పం విపాప్మం, నిరస్తపాపం పరమాత్మనోపరవేశ్మభూతం యద్ధృదయపుండరీకం తత్రాపి యదల్పం విశోకోపలక్షితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకం గగనం-గగనవదపరిచ్ఛేద్యం బ్రహ్మ, తస్మిన్నంతశ్చ యత్, తత్ ఉభయమప్యుపాసితవ్య మిత్యర్థః. అత్ర వక్తవ్యం సర్వం ఛాందోగ్యప్రకాశికాయాముక్తం తత్రైవ ద్రష్టవ్యమ్. ౨౩

దహారవిద్యోపాస్యదేవతావిశేషః క ఇతి జిజ్ఞాసాయాం నారాయణస్య తదు

ప్రతిష్ఠితః, తస్య ప్రకృతిలీనస్య యః పరస్సమహే-
శ్వరః. ౨౮

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే దశమోఽనువాకః.

ఉ.—సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాక్షం విశ్వశమ్భువమ్,

తస్మిన్నుపక్రమే యః స్వరః యో వర్ణః ప్రణవరూపోఽస్తి సచ స్వరః ప్రణవః వేదాంతే చ ఉపనిషది ఓమిత్యేతదక్షరమిదగ్ సర్వమిత్యాదికాయాం, ప్రతిష్ఠితః-ప్రతిపాదితః, సచస్వరః ప్రణవః ధ్యానకాలే ప్రకృతావవ్యాకృతేజగత్కారణే లీనో భవతి, అకారోకారమకారేషు విరాడ్ఢిరణ్యగర్భావ్యాకృతాని ధ్యాత్వా విరాడ్రూప మకారం ఉకారే ప్రవిలాప్య తం చోకారం హిరణ్యగర్భరూపం మూలప్రకృతిరూపే మకారే ప్రవిలాపయేత్, తస్య చ ప్రకృతౌ లీనస్య ప్రణవస్య, యః పరః, చతుర్థ మాత్రారూపేనాదేధ్యాతవ్య ఉత్కృష్టోఽస్తి, సః, అయం పరమేశ్వరః విజ్ఞేయః. అనేన మంత్రేణ పూర్వోక్తగగనశబ్దవాచ్యం వస్తుప్రపంచితమ్.

వి—పూర్వానువాకాంతే హృదయపుండరీకే ఉపాస్యం యన్మహేశ్వరస్వరూపం నిర్దిష్టం, తస్మిన్నుపాస్యగుణవిశేషా అస్మిన్ననువాకే విశేషేణ ప్రదర్శ్యంతే. తత్ర ప్రథమామృచమాహ—౧. సహస్రశీర్షం...పరమం ప్రభుం. ౧. ఇతి. దేవం పూర్వోక్తం మహేశ్వరం, ధ్యాయేదితి శేషః. కీదృశం దేవం? సహస్రశీర్షం - సహస్రశబ్దేన.అపరిమితత్వముపలక్ష్యతే అనంతశిరస్కమిత్యర్థః. సర్వజగదాత్మకం విరా

పాస్యత్వం ప్రతిపాదయితుం సకలపరవిద్యోపాస్యత్వోపయికం మహేశ్వరత్వం నారాయణస్య దర్శయతి. యద్వేదాదావితి. 'బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావంతే చ సర్వదా, స్రవత్యనోంకృతం బ్రహ్మ పరస్తాచ్చ విశీర్యతే' ఇతి మానవస్మరణాత్. వేదాద్యంతే ప్రతిష్ఠితః స్వరః ప్రణవః తస్య ప్రకృతిః అకారః. సకలశబ్దమూలత్వాద కారస్య తత్ర లీనత్వం - తద్రూపతామాపన్నత్వం. అకారస్యేతి యావత్. తస్య యః పరః ప్రతిపాద్యః - ఇదం పరస్తత్పర ఇత్యాదౌ ఞ శబ్దస్య వాచ్యే ప్రయోగ దర్శనాత్. 'అకారేణోచ్యతే విష్ణుస్సర్వలోకేశ్వరో హరిః'. 'అకారో విష్ణువాచక'ఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యామకారవాచ్యో విష్ణుః, సఏవ మహేశ్వర ఇత్యర్థః. ౨౮

రం—పూర్వస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యోపాస్యో నారాయణ ఏవేత్యుక్తమ్, అధునా తు పరవిద్యాప్రకరణేషు శివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిః పరతత్త్వపరమాత్మా

విశ్వం నారాయణం దేవమక్షరం పరమం ప్రభుమ్.

ఉ.—విశ్వతః పరమం నిత్యం విశ్వం నారాయణగ్ం హరిమ్,
విశ్వమేవేదగ్ం పురుషస్తద్విశ్వముపజీవతి.

రూపం మహేశ్వరస్య దేహః, తథాసతి అస్మదాదిశిరాంసి సర్వాణ్యపి తదీయాన్యే వేత్యనంతశిరస్త్వమ్, అనేనైవ న్యాయేన విశ్వాని సర్వాణి అస్మదీయాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి తదీయాన్యేవేతి విశ్వాక్షత్వమ్, విశ్వస్య సర్వస్య జగతః శం - సుఖం, అస్మాద్భవతీతి విశ్వశమ్భుః. తాదృశం, ఉక్తే సహస్రశీర్షే విరాడ్రూపే దేహే అవస్థితస్య మహేశ్వరస్య నిజస్వరూపం ద్వితీయార్థేనోచ్యతే. విశ్వం-జగదాత్మకం, అతో వితస్య జగతోఽధిష్ఠానవ్యతిరేకేణ వాస్తవరూపాభావాత్, నారాయణశబ్దస్య నిర్వచనం పురాణాదిషు దర్శితం. 'ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః, అయనం తస్య తాః ప్రోక్తాస్తేన నారాయణస్స్మృతః' ఇతి. జగత్కారణేషు పంచభూతేషు అవస్థిత మిత్యర్థః. యద్వా ప్రకృతేః పరః తస్మాజ్జాతాని యాని తాని నారశబ్దేనోచ్యంతే, తాన్యేతాన్యేవ అయనం స్థానం యస్య స నారాయణః. స ఏవేంద్రమిత్రాదిరూపేణావస్థితత్వాద్దేవ ఇత్యుచ్యతే, తథాచ శాఖాంతరే మంత్ర ఆమ్నాతః. 'ఇంద్రం మిత్రం వరుణమగ్నిమాహుః' ఇతి నక్షరత్యక్షరః. అశుతః. జనస్య శ్రుకః ఇతి వా తస్యాక్షరత్వం, కారణత్వేనోత్కర్షాత్పరమత్వమ్ నియంతుం సమర్థత్వాత్ప్రభుత్వం.

ద్వితీయామృచమాహ— ౨. విశ్వతః పరమం ..తద్విశ్వముపజీవతి. ౨. ఇతి విశ్వతః. జగతః, జడవర్గాత్ పరమం ఉత్కృష్టం, ఋగ్భేదేన పునరుక్తిపరిహారో ద్రష్టవ్యః, స్తుతిరూపత్వాదనేన రూపేణ ధ్యాతవ్యత్వాచ్చ నాస్తి పునరుక్తిదోషః. వినాశరహితత్వాన్నిత్యత్వమ్, సర్వాత్మకత్వాద్విశ్వత్వం, నారాయణత్వం పూర్వమేవోక్తమ్, పాపస్యాజ్ఞానస్య చ హరణాద్ధరిత్వమ్. యదిదం విశ్వమిదానీమజ్ఞానదృష్ట్యా ప్రదృశ్యతే, తత్సర్వం వస్తుతత్త్వదృష్ట్యా పురుషః పరమాత్మైవ, సచపరమాత్మా తద్విశ్వముపజీవతి - స్వస్య వ్యవహారార్థమాశ్రయతి.

దిశబ్దనిర్దిష్టవస్తునో నారాయణత్వం ప్రతిపాద్యతే. సహస్రశీర్షందేవమిత్యాదినా. లింగభూయస్త్వాధికరణే భగవతా భాష్యకృతా. నచ సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపాసనాసంబంధశ్శంకనీయః. 'తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యమి'తి ఉపాసిగతేన కృత్ప్రత్యయేన ఉపాస్యస్య కర్మణోఽభిహితత్వాత్ ఉపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తేః. 'విశ్వమేవేదం పురుషః. తత్త్వం నారాయణఃపరః' ఇత్యాది ప్రథమానిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా, అంతర్బహిశ్చ

మూ.—పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరగ్ం శాశ్వతగ్ం శివమచ్యుతమ్,
నారాయణం మహాజ్ఞేయం విశ్వాత్మానం పరాయణమ్.

మూ.—నారాయణపరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః,
నారాయణపరో జ్యోతి రాత్మా నారాయణః పరః.

తృతీయామృచమాహ— 3. పతిం విశ్వస్య...విశ్వాత్మానం పరాయణం. 3. ఇతి విశ్వస్య - జగతః, పాలకత్వాత్పతిః, ఆత్మనాం జీవానాం నియామకత్వాదీశ్వరం నియంతారం, నిరంతరం వర్తమానత్వాత్ శాశ్వతం, పరమమంగలత్వాత్ శివం న చ్యవత ఇత్యచ్యుతం, నారాయణత్వం పూర్వముక్తం. జ్ఞేయేషు తత్త్వేషు మధ్యే ప్రాధత్వాత్ మహాజ్ఞేయం, జగదుపాదానత్వేన తదభేదాత్ విశ్వాత్మత్వమ్. ఉత్కృష్టాధారత్వాత్ పరాయణత్వమ్. సర్వమప్యారోపితం జగదధిష్ఠానే వర్తతే.

చతుర్థీమృచమాహ—౪. నారాయణపరం...నారాయణః పరః. ౪. ఇతి. పురాణేషు నారాయణశబ్దేన వ్యవహ్రియమాణో యః పరమేశ్వరః. స ఏవ పరం ఉత్కృష్టం సత్యజ్ఞానానందాదివాక్యైః ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణః తత్త్వమ్, అతో నారాయణః పరఏవాత్మా నత్వపరో మూర్తివిశేషః, తథా పరో జ్యోతిః యదేతదుత్కృష్టం జ్యోతిః ఛందోగైః పరం జ్యోతిరుపసంపద్య, ఇత్యామ్నాతం తదపి నారాయణ ఏవ, తస్మాన్నారాయణః పరమాత్మా.

తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః, స బ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోక్షరః పరమస్స్వరాడితి నిర్దేశైస్సర్వస్మాత్పరో నారాయణ ఏవ సర్వత్రోపాస్య ఇతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయత ఇతి భాషితం. వ్యాసార్యైరపి. 'ద్వితీయాంతపదస్వారస్యానురోధే తు విద్యాదుపాసీతే'తి విధిపదాధ్యాహారః. ప్రథమాంతపదస్వారస్యానురోధేతు నాధ్యాహారః. సహస్రశీర్షమిత్యాది ద్వితీయాయాః. యేనావృతం ఖం చదివం మహీం చేతివత్ ప్రథమార్థత్వాశ్రయణమాత్రమితి వర్ణితమ్. విశ్వాక్షత్వం - సర్వవిషయసాక్షాత్కారవత్త్వం. విశ్వశంభుత్వం - సకలజగత్క్షేమకారిత్వం. నను విశ్వం నారాయణమితి కథం విశ్వస్య నారాయణత్వమిత్యాశంక్యోక్తమ్. విశ్వమేవేదం పురుషస్తద్విశ్వముపజీవతీతి. విశ్వే నాత్మతయోపజీవ్యతయా విశ్వత్వం న తు స్వరూపేణేత్యభిప్రాయః. నారాయణపరం బ్రహ్మేత్యత్ర నారాయణాత్పరం బ్రహ్మేతి నార్థశ్శంకనీయః, పూర్వాపరవిరోధాత్. నారాయణః పరంబ్రహ్మేతి మహోపనిషది స్ఫుటమావేదనాత్. సముద్రే అంతః స్థానం యస్య స సముద్రేఽంతః.'సప్తమ్యాః తత్పురుషే కృతిబహులమి'తి అలుక్.'అంత

ఓ.—యచ్చకించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా,
అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణస్థ్సితః.
ఓ.—అనంతమవ్యయం కవిగ్ సముద్రేఽంతం విశ్వశంభువమ్,
పద్మకోశప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖమ్.

పంచమీమృచమాహ—౫. యచ్చకించిత్ ...నారాయణస్థితః. ౫. ఇతి. అస్మిన్వర్తమానే జగతి యత్కించిత్ సమీపవర్తివస్తుజాతం దృశ్యతే. అపివాదూరస్థం శ్రూయతే, తత్సర్వం వస్తుజాతం అయం నారాయణః అంతర్బహిశ్చవ్యాప్యావస్థితః. యథా కటకముకుటాద్యాభరణస్యోపాదానకారణం సువర్ణం అంతర్బహిర్వ్యాప్యావతిష్ఠతే తద్వత్.

షష్ఠీమృచమాహ—౬. అనంతమవ్యయం...హృదయం చాప్యధోముఖం. ౬. ఇతి. అత్ర పూర్వార్ధేన నారాయణస్య వాస్తవస్వరూపం సంక్షిప్యోపన్యస్యతే. అనంతం - దేశపరిచ్ఛేదరహితం, అవ్యయం - వినాశరహితం, కవిం - చిద్రూపేణ సర్వజ్ఞం, సముద్రే అతిబహులత్వేన సముద్రసదృశే సంసారే, అంతం – అవసానరూపం, యదా నారాయణస్య స్వరూపం జానాతి తదా సంసారః క్షీయతే ఇత్యర్థః. విశ్వశంభువం - సర్వస్య సంసారసుఖస్య ఉత్పత్తికారణరూపం. 'ఏతస్యైవానందస్యాన్యాని భూతాని మాత్రాముపజీవంతి' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, ఈదృశం నారాయణస్వరూపం ఉపాసీతేతి శేషః. ఉత్తరార్థేనోపాసనస్థానముచ్యతే, పద్మకోశప్రతీకాశం యథాలోకే అష్టదళకమలస్య కోశోమధ్యచ్ఛిద్రం తత్సదృశం తచ్చ హృదయశబ్దవాచ్యం, అధోముఖం లౌకికం పద్మం ఊర్ధ్వాభిముఖం హృదయపద్మం తు అధోముఖమితి విశేషః.

స్సమాప్తౌ స్థానే చ నిర్ణయేఽభ్యంతరేఽపి చేతి నైఘంటుకాః. ఇతరత్ స్పష్టం. న చ సహస్రశీర్షమిత్యాదిద్వితీయానాయాం. 'యేనావృతం ఖం చ దివం మహీంచే'తి వత్పృథమార్థత్వాశ్రయణే. 'తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యమి'తి ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషసమర్పకతయా తదేకవాక్యతైవ స్యాత్, న తు సర్వపరవిద్యోపాస్యనిశ్చాయకత్వమస్యానువాకస్యేతి చేత్. గుణోపసంహారపాదే అస్యానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యనిశ్చాయకత్వమేవ యుక్తమ్. 'పద్మకోశప్రతీకాశమి'త్యస్మిన్ననువాకే దహరవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాత్. ప్రకృతహానానౌచిత్యాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే. 'లింగభూయస్త్వాత్తద్ధిబలీయస్తదపి' యద్యపి దహరవిద్యా ప్రకృతా, తదేకవాక్యత్వం చ యుక్తం, తథాపి సకలపరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వే బహూని లింగాన్యుపలభ్యంతే

ఉ.—అధోనిష్ట్యావితస్త్యాం తు నాభ్యాముపరితిష్ఠతి,
హృదయం తద్విజానీయాద్విశ్వస్యాయతనం మహత్.

ఉ.—సంతతగ్ంసిరాభిస్తులంబత్యాకోశసన్నిభమ్,

సప్తమీమృచమాహ—౭. అధోనిష్ట్యా...ఆయతనం మహత్. ౭. ఇతి నిష్టిః గ్రీవాబంధః తస్యా అధస్తాద్యద్వర్తతే తత్రాపి నాభ్యాముపరి - నాభిదేశస్యోర్ధ్వభాగే, వితస్త్యాం - ద్వాదశాంగులిపరిమితా వితస్తిః తస్యామతీతాయాం ఉపరి తిష్ఠతి, తదేతన్నిష్టినాభ్యోర్మధ్యదేశవర్తికమలం హృదయమితి విజానీయాత్, తచ్చ హృదయం విశ్వస్య సర్వస్య జగతః మహదాయతనం, మనస్తావద్ధృదయపుండరీకే వర్తతే. 'చంద్రమా మనో భూత్వా హృదయం ప్రావిశత్' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్. తేన చ మనసా స్వప్నవత్సర్వమిదం జగత్కల్పితమ్. 'మనోమూలమిదం ద్వైతం యత్కించిత్సచరాచరం' ఇతి సంప్రదాయవిద్భిరుక్తత్వాత్.

అష్టమీమృచమాహ—౮. సంతతగ్ం...సర్వం ప్రతిష్ఠితం. ౮. ఇతి. ఆకోశః పద్మస్య ముకులం తత్సన్నిభం - తత్సదృశం, హృదయకమలం లంబతి శరీరమధ్యే అధోముఖత్వేన అవలంబతే, తచ్చసిరాభిః - నాడీభిః, సంతతం - పరితస్సమ్యగ్వ్యాప్తం. 'శతం చైకా చహృదయస్య నాడ్యః' ఇతి శ్రుత్యంతరాత్, తస్య దహరస్య, తత్తత్పరవిద్యావాక్యగతాని పరబ్రహ్మపరతత్త్వాదిపదరూపాణి చిహ్నానీహ వాక్యే దృశ్యంతే. యది ప్రకృతవిద్యోపాస్యదేవతావిశేషసమర్పకమిదం వాక్యజాతం స్యాత్, పరబ్రహ్మపరతత్త్వాదిప్రయోగో నారాయణపదావృత్తిశ్చ న స్యాత్ ఏకేన నారాయణపదేనైవ సమీహితసిద్ధేః. అతః పరబ్రహ్మాదిపదవాచ్యస్య నారాయణత్వవిధానాయైవాయం సంరంభః. 'శివశ్చ నారాయణః శక్రశ్చ నారాయణ' ఇతి వత్పరం బ్రహ్మాపి నారాయణః పరతత్త్వమపి నారాయణ ఇతి వాక్యభేదోఽపి న దోషాయ. తల్లింగం ప్రకరణాద్బలీయః. తదప్యుక్తం పూర్వకాండే. 'శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే (పా)ప)రదౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షాది'తి. న చ సకలపరవిద్యోపాస్యనిశ్చాయకత్వే. 'పద్మకోశప్రతీకాశమితి' దహరవిద్యోపాస్య విశేషణోపసంహారో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్. 'ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమి'తి సామాన్యేన నిర్దిష్టస్య. 'తత్త్వమసీ'తి విశేషే ఉపసంహారవత్సకలపరవిద్యోపాస్యతయా అభిహితస్య నారాయణస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యతయా ఉపసంహారే దోషాభావాదితి స్థితం. ప్రకృతమనుసరామః. పద్మకోశేతి. నిష్ట్యా - గ్రీవాబంధనం. 'సుపాం సులుగి'తి పంచమ్యాలుక్. నిష్ట్యాయా అధః అధస్తాత్ నాభ్యా ఊర్ధ్వం వితస్తిమాత్రే అధోముఖం పద్మాకారం చ యద్ధృదయమాస్త ఇత్యర్థః. తద్ధృదయాం

తస్యాంతే సుషిరగ్ సూక్ష్మం తస్మింత్సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్.

ఉ.—తస్య మధ్యే మహానగ్ని ర్విశ్వార్చిర్విశ్వతోముఖః,
సోఽగ్రభుగ్విభజ౯ తిష్ఠన్నాహారమజరః కవిః.

ఉ.—సంతాపయతి స్వం దేహమాపాదతలమస్తకమ్,
తస్య మధ్యే వహ్నిశిఖా అణీయోర్ధ్వా వ్యవస్థితః.

అంతే – సమీపే, సూక్ష్మం సుషిరం, ఛిద్రం, సుషుమ్నానాడీనాలంతిష్ఠతి, తస్మి౯ సుషిరే, సర్వం ఇదం జగత్, ప్రతిష్ఠితం – ఆశ్రితం. తత్ర మనసి ప్రవిష్టే సతి సర్వ జగదాధారస్య బ్రహ్మణోఽభివ్యజ్యమానత్వాత్.

నవమీమృచమాహ—౯. తస్య మధ్యే...అజరఃకవిః. ౯. ఇతి, తస్య సుషుమ్నా నాళస్య, మధ్యే మహా౯ – ప్రౌఢః, అగ్నిః వర్తతే, సచ విశ్వార్చిః. బహుజ్వాలోపేతః, అతఏవ జ్వాలావిశేషైః పరితోఽవస్థితాసు సర్వాసు నాడీషు సంసరణాత్ విశ్వతోముఖః బహువిధేశ్వరరూపః, యః అగ్నిః, అగ్రభుక్ స్వస్య పురతః ప్రాప్తమన్నం భుఙ్క్తే ఇత్యగ్రభుక్, సచ, భుక్తమాహారం శరీరే సర్వావయవేషు విభజ౯ – ప్రసారయ౯, తిష్ఠ౯ అవస్థిత ఇత్యర్థః. తథాచ భగవతోక్తమ్. 'అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ మాశ్రితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్.' ఇతి. తస్మాద్భుక్తమన్నమసౌ జరయతి – నతు స్వయంజీర్యత ఇత్యజరః, అతఏవ కవిః అభిజ్ఞః – కుశల ఇత్యర్థః.

దశమీమృచమాహ—౧౦. సంతాపయతి...అణీయోర్ధ్వావ్యవస్థితా. ౧౦. ఇతి. పాదతలమారభ్య మస్తకపర్యంతం కృత్స్నమపి స్వకీయం దేహం సర్వదా సంతాపయతి, సోఽయం శరీరగతస్సంతాపః అగ్నిసద్భావే లింగం, తస్య జ్వాలావిశేషైః కృత్స్నదేహవ్యాపినోఽగ్నేః, మధ్యే వహ్నిశిఖా – కాచిజ్జ్వాలా, అణీయా అత్యంత సూక్ష్మా, ఊర్ధ్వా – సుషుమ్నానాడీనాలేనోర్ధ్వబ్రహ్మరంధ్రపర్యంతం ప్రసృత్య – విశేషేణావస్థితా.

విశ్వాత్మకస్య భగవతః ఆయతనం – ఆధారభూతం విజానీయాదిత్యర్థః. సంతతమితి. తత్ హృదయం ఈషన్ముకుళితపుండరీకసదృశం సిరాభిస్తు లంబతే, తదంతేసూక్ష్మం రంధ్రం. తత్ర సర్వాత్మకం బ్రహ్మ ఉపాసకానుగ్రహాయ సన్నిహితమ్ – తస్యమధ్య ఇతి. సర్వతః ప్రసృతః సర్వతో జ్వాలః తస్యహృదయస్య మధ్యే జాఠరాగ్నిర్వర్తతే. సత్వజరః సర్వదా ఉన్నిద్రః కవిః – శబ్దాయమానః ఆహారం, భుక్త మశితపీతాదికమ్. 'అన్నమశితం త్రేధా విధీయత' ఇత్యాదిప్రకారేణ విభజ౯ అగ్రే అశితాదికం పూర్వం

ఉ.—నీలతోయదమధ్యస్థావిద్యుల్లేఖేవ భాస్వరా,
నీవారశూకవత్తన్వీ పీతాభా స్యాత్తనూపమా.
ఉ.—తస్యాశ్శిఖాయా మధ్యేపరమాత్మా వ్యవస్థితః,
స బ్రహ్మసశివస్సేంద్రస్సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్.
ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకాదశోఽనువాకః.

ఏకాదశీమృచమాహ— ౧౧. నీలతోయదమధ్యస్థా... భాస్యాత్తనూపమా. ౧౧.ఇతి. తోయముదకం దదాతీతి తోయదః-మేఘః, సదవర్షితుం జలపూర్ణత్వాన్నీల వర్ణః, తాదృశస్య మేఘస్య మధ్యే స్థితా - విద్యుల్లేఖేవ సేయం పూర్వోక్తాగ్నిశిఖా భాస్వరా ప్రభావతీ నీవారబీజస్య శూకం దీర్ఘం పుచ్ఛం యథా తథానుభవతి తద్వదియం శిఖా తన్వీ, బాహ్యావహ్నిజ్వాలేవ పీతా భాస్యాత్ పీతవర్ణాదీప్తియుక్తా చ భవేత్. సా చ తనూపమా లౌకికానాం తనూనాం సూక్ష్మవస్తూనాం ఉపమా భవితుం యోగ్యా.

ద్వాదశీమృచమాహ—౧౨. తస్యాశ్శిఖాయాః ..పరమస్స్వరాట్. ౧౨. ఇతి. తస్యాః పూర్వోక్తాయా వహ్నిశిఖాయాః మధ్యే జగత్కారణభూతః పరమాత్మా విశేషేణావస్థితః తస్య ఉపాసనాస్థానస్యాల్పత్వేఽపి న స్వయమల్పః,కింతు సర్వదేవాత్మకః, బ్రహ్మా-చతుర్ముఖః, శివః = గౌరీపతిః, ఇంద్రః=స్వర్గాధిపతిః, అక్షరః జగద్ధేతుర్మాయావిశిష్టోఽంతర్యామీ ఈశ్వరః. 'క్షరస్సర్వాణి భూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే.' ఇతి భగవతోక్తత్వాత్. పరమః - మాయారహితః శుద్ధచిద్రూపః. అతఏవ పారతంత్ర్యాభావాత్ స్వరాట్ = స్వయమేవ రాజా, సహస్రశీర్షమిత్యాదివాక్యప్రతిపాద్యం తత్త్వం పద్మకోశప్రతీకాశమిత్యాదివాక్యోక్తప్రకారేణ ధ్యాయేదితి తాత్పర్యార్థః.

స్వయమశ్నాతీత్యర్థః. సంతాపయతీతి. దేహగత ఊష్మా సర్వోఽపి తదధీనఇత్యర్థః తస్య మధ్యఇతి. వహ్నిశిఖా - వహ్నేశ్శిఖా, ఆత్మజ్వాలా అణీయసీ ఊర్ధ్వా - ఊర్ధ్వాగ్రా, అణీయోర్ధ్వేతి కర్మధారయః, సన్ధిశ్ఛాందసః. వ్యవస్థితఇతి లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః. నీలతోయదమధ్యస్థేతి. నీలతోయదశ్యామలభగవద్విగ్రహాశ్రయత్వాత్ మధ్యస్థనీలతోయదవిద్యున్నిభే త్యర్థః. మధ్యస్థేతి నీలతోయదవిశేషణస్య పూర్వనిపాతాభావశ్ఛాందసః. నీవారశూకవదితి. నీవారాగ్రవత్సూక్ష్మా స్వప్రకాశాతనూపమా తన్వీ అల్పా ఉపమా యస్యాస్సా, అసదృశీతి యావత్. స్యాత్. అస్తీత్యర్థః. తస్యాశ్శిఖాయా ఇతి. స్పష్టోఽర్థః. సబ్రహ్మేతి. శరీరాత్మభావప్రయుక్తస్సామానాధికరణ్యావ్యపదేశః. అక్షరః ముక్తః స్వరాట్ - అకర్మవశ్యః. పరమః - ఉత్కృష్టః.

ఉ.—ఋతగ్‌ సత్యం పరం బ్రహ్మ పురుషం కృష్ణపింగలమ్‌,
ఊర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం విశ్వరూపాయ వై నమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వాదశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆదిత్యోవా ఏష ఏతన్మండలం తపతి తత్ర తా ఋచ స్త

వి.— పూర్వోక్తప్రకారేణోపాసితస్య పురుషస్యోపాస్యదేవతానమస్కారార్థం ఏకామృచమాహ—౧. ఋతగ్‌ సత్యం... వై నమః. ౧. ఇతి. యదేతత్‌ పరం బ్రహ్మతత్సత్యం అబాధ్యం, సత్యం చ ద్వివిధమ్‌. వ్యావహారికం పారమార్థికం చ. హిరణ్యగర్భాదికం రూపం వ్యావహారికం సత్యమ్‌, తన్నివారణేన పారమార్థికసత్యత్వం ప్రదర్శయితుం ఋతం సత్యమితి విశేష్యతే. అత్యంతసత్యమిత్యర్థః. తాదృశం బ్రహ్మ స్వభక్తానుగ్రహాయ ఉమామహేశ్వరాత్మకం పురుషరూపం భవతి. తాదృశం బ్రహ్మ స్వభక్తానుగ్రహాయ ఉమామహేశ్వరాత్మకం పురుషరూపం భవతి. తత్ర దక్షిణే మహేశ్వరభాగే కృష్ణవర్ణః. ఉమాభాగే వామే పింగళవర్ణః, సచ యోగేన స్వకీయం రేతః బ్రహ్మరంధ్రే ధృత్వా ఊర్ధ్వరేతాః భవతి, త్రినేత్రత్వాత్‌ విరూపాక్షః తాదృశం పరమేశ్వరం, అనుసృత్యేతి శేషః. విశ్వరూపాయ జగత్కారణత్వేన సర్వజగదాత్మకాయ విరూపాక్షాయ పురుషాయైవ నమస్కారః అస్తు.

వి.—ఇదానీమాదిత్యమండలే పరబ్రహ్మోపాసనమాహ—౧. ఆదిత్యోవా హిరణ్మయః పురుషః. ౧. ఇతి. నారాయణశబ్దవాచ్యో యః పరమేశ్వరః పూర్వాను

౧౦—ఋతమిత. ఋతం. 'ఋగత సర్వత్ర గతం, సత్యం నిర్వికారం కృష్ణ పింగలం - లక్ష్మీశోభాసంప్రయుక్తతయా కృష్ణపింగలం. అథవా భగవద్విగ్రహస్యాతసీపుష్పసంకాశతయా ప్రతిపాదనాత్‌, అతసీపుష్పస్య మయూరగ్రీవాసదృశతయా కృష్ణపింగలవర్ణత్వాత్కృష్ణపింగలత్వోపపత్తిః. 'నమస్యే పరమానందవపుషం కృష్ణపింగలమ్‌, నారాయణం జగన్నాథం వాసుదేవమనామయమి'తి యోగార్ణవవచనాత్‌. ఊర్ధ్వం ఉత్కృష్టం రేతః వీర్యం యస్యసతథోక్తః. రేతశ్శబ్దేన వికార ఉచ్యతే, వికారాదుత్తీర్ణతయా ఊర్ధ్వరేతమితి భట్టభాస్కరేణ వ్యాఖ్యాతమ్‌. విరూపాక్షం విరూపే అక్షిణీ యస్య సః విరూపాక్షః, వారాహే. 'తస్య చింతయతో నేత్రాత్‌ తేజస్సముద్భవన్మహాత్‌, దక్షిణం వహ్నిసంకాశం వామం తుహినసన్నిభమి'త్యుక్తేః. శీతోష్ణత్వేన పరస్పరవిలక్షణత్వాద్విరూపాక్షత్వమ్‌.

౧౧—హృదయాంతర్వర్త్యుపాసనముపదిశ్య ఆదిత్యాంతర్వర్త్యుపాసనముపది

దృచా(ం)మండలగ్ం సఋచాం లోకో౽థయఏష ఏతస్మి
న్మండలే౽ర్చిర్దీప్యతే తాని సామాని తత్సామ్నా (ం)
మండలంససామ్నాంలోకో౽థ యఏషఏతన్మండలే౽ర్చిషి
పురుషస్తాని యజూగ్ంషి సయజుషా(ం)మండలం సయజు
షాం లోకస్సైషాత్రయ్యేవ విద్యా తపతి యఏషో౽ంత
రాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రయోదశో౽నువాకః.

వాకే౽భిహితః సఏష ఆదిత్యే౽ప్యసౌ సోపాధికస్సన్నాదిత్యరూపేణైవ వర్తతే, తస్య చాదిత్యస్య ఏతత్ అస్మాభిర్దృశ్యమానం మండలం వర్తులాకారముష్ణం తేజః తపతి=సంతాపం కరోతి. తత్ర=తస్మిన్ మండలే, తాః = అధ్యాపకప్రసిద్ధాః అగ్నిమీళే ఇత్యాదికాః ఋచః వర్తంతే. తత్ - తస్మాత్కారణాత్, మండలం ఋచా = నిష్పాదితమితి శేషః, మండలభాగఋగ్భిర్నిష్పాదితః. ఋచాం = ఋగభిమానిదేవతానాం, లోకః = నివాసస్థానమ్, ఏవం ఋగాత్మకత్వం మండలస్య ధ్యాత్వా. అథ = అనంతరం, సామాత్మకత్వం తత్ర ధ్యాతవ్యం, కథమితి ? తదుచ్యతే. ఏతస్మిన్ మండలే యఏషః = యదేతత్, అర్చిర్దీప్యతే = భాస్వరం తేజః ప్రకాశతే. తాని = అర్చిస్స్వరూపాణి, బృహద్రథంతరాదిసామానీతి ధ్యాయేత్. సః = అర్చిర్భాగః, సామ్నాం = సామాభిమానిదేవతానాం, లోకః = నివాసస్థానం, అథ = సామధ్యానానంతరం, యజురాత్మకం ధ్యాతవ్యం, కథమితి ? తదుచ్యతే, యఏషః = శాస్త్రప్రసిద్ధః, ఏతస్మిన్ = దృశ్యమానే మండలే తదీయే. అర్చిషి పురుషః = దేవతాత్మా వర్తతే, తాని = దేవతాస్వరూపాణి, యజూంషి = ఇషేత్వోర్జేత్వాఇత్యాదీని ధ్యాయేత్. సః = యజురాత్మకః పురుషః, యజుషా = నిష్పాదితం మండలమితి ధ్యాయేత్, సః=యజుర్భాగః, యజురభిమానిదేవతానాం, లోకః=నివాసస్థానం, సైషా=మండలతదర్చిస్తత్రత్య పురుషరూపా, త్రయ్యేవ=ఋగ్యజుస్సామాత్మికైవ, విద్యా తపతి = ప్రకాశతే. యః=పురుషో౽త్రాభిహితః, ఏషః = అంతరాదిత్యే ఆదిత్యమండలమధ్యే, హిరణ్మయః = వర్తతే. హిరణ్మయత్వం చ శ్రుత్యంతరే ప్రపంచితమ్, 'అథ యఏషో౽ంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే, హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్య కేశ ఆప్రనఖాత్సర్వఏవ సువర్ణః' ఇతి.

ఇతి. ఆదిత్యోవాఏషఇత్యాదినా. ప్రత్యక్షదృష్టాదిత్యమండలతదర్చిస్తద్గతపురుషాణాం ఋక్సామయజూరూపత్వం తన్మండలత్వం తల్లోకత్వం చ - అతశ్చ ఏతత్త్రయరూపతయా త్రయ్యేవ విద్యా తపతీత్యర్థః. ఏవం త్రయీ మండలరూపే ఆదిత్యే కమనీయవిగ్రహాయుక్తతయా యోగిభిర్దృశ్యమానఉపాసితవ్యఇత్యర్థః.

ఉ.—ఆదిత్యో వై తేజ ఓజో బలం యశశ్చక్షుశ్శ్రోత్రమా
త్మామనో మన్యుర్మనుర్మృత్యుస్సత్యో మిత్రో వాయురా
కాశః ప్రాణో లోకపాలః కః కిం కం తత్సత్యమన్నమా
యురమృతో జీవో విశ్వః కతమస్స్వయంభుః ప్రజాపతి
స్సంవత్సరఇతి, సంవత్సరోఽసావాదిత్యోయఏష పురుష

వి—పూర్వోక్తస్యైవాదిత్యపురుషస్య సర్వాత్మకత్వలక్షణమవశిష్టముపాస్య గుణం దర్శయతి (స) ఆదిత్యోవై—భూతానామధిపతిః. ౧. ఇతి. యోఽయం, ఆదిత్యః ఉపాస్యత్వేనోక్తః, సఏవ తేజఆద్యధిపత్యంతసర్వజగదాత్మకం తేజః = దీప్తిః, ఓజః=బలకారణం, బలం=శరీరశక్తిః, యశః=కీర్తిః, చక్షుశ్శ్రోత్రే=బాహ్యేంద్రియే, ఆత్మా = దేహః, మనః = అంతఃకరణం, మన్యుః = తద్ధర్మః కోపః, మనుః = స్వాయంభువాదిః, మృత్యుః=యమః, సత్యాదయః సత్యవచనాద్యభిమానినో దేవతావిశేషాః, కః = ప్రజాపతిః, కిం = ఇత్యనేన వాచా విశేషనిర్దేశానర్హం వస్తుజాతం వివక్షితం, కం = సుఖం, తచ్ఛబ్దేన పరోక్షం వస్తు వివక్షితం, సత్యం = అనృతవర్జనం, అన్నం = వ్రీహియవాదికం, ఆయుః=శతసంవత్సరాదికం, అమృతః = మరణరహితః, జీవః-చిదాత్మా, సచ విశ్వః-శరీరభేదేనానేకవిధః, కతమః-అతిశయేన సుఖస్వరూపః, స్వయమ్భుః-కారణాంతరాదనుత్పన్నః ప్రజాపతిః=ప్రజాపాలకో రాజాదిః, ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనార్థః, ఇత్యాదికం సర్వముదాహరణీయమిత్యర్థః. తత్ర సంవత్సరరూపస్య కాలస్యాదిత్యేన నిష్పాదితత్వాత్, సంవత్సరః-ఆదిత్యస్వరూపః, యఏషః సర్వాత్మకః పురుషః సఏషః భూతానాం=ప్రాణినాం, అధిపతిః=స్వామీ. ఉపాస్యగుణానభిధాయ ఫలం దర్శయతి. ౨. బ్రహ్మణస్సాయుజ్యగ్ ..యఏవంవేద. ౨. ఇతి. యః పుమాన్ ఏవం ఉక్తప్రకారేణ, వేద = ఉపాస్తే సపుమాన్ సాయుజ్యాదిఫలమాప్నోతి, ద్వివిధముపాసనం. హిరణ్యగర్భోపాసనం తదవయవభూతదేవతోపాసనం చేతి, తత్ర హిరణ్యగర్భోపాస్తౌ భావనాధిక్యేసతి, బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య, సాయు

భా—ఆదిత్యో వై తేజఇత్యాది. తేజః ప్రతాపః, ఓజః కాంతిః, సత్సు సాధుః సత్యః, సత్యం నిర్వికారం. ఆదిత్యస్యైవ తేజ ఆద్యాత్మకత్వం కః కిం కం కతమఇతి పృచ్ఛ్యమానసర్వవస్తురూపత్వమపి తస్యైవేత్యర్థః. ఇతిశబ్దః ప్రకారవచనః. ఏవంజాతీయకత్వమపి తస్యైవేత్యర్థః.సంవత్సరోఽసావిత్యాది.ఆదిత్యేయః పురుషః సఏవ సమ్య

ఏష భూతానామధిపతిర్బ్రహ్మణస్సాయుజ్యగ్ం సలోకతా మాప్నోత్యేతాసామేవ దేవతానాగ్ం సాయుజ్యగ్ం సార్ష్టితాగ్ం సమానలోకతామాప్నోతి య ఏవం వేదేత్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్దశోఽనువాకః.

ఉ—ఘృణిస్సూర్యఆదిత్యోనర్చయంతి తపస్సత్యం మధుక్షర్యం - సహభావం, తాదాత్మ్యం ప్రాప్నోతి, భావనామాంద్యే సలోకతాం-హిరణ్యగర్భేణ సహ ఏకలోకనివాసం ప్రాప్నోతి, దేవతోపాస్త్వావపి భావనాధిక్యే సతి, ఏతాసామేవ ఇత్యాదీనాం దేవతానాం సాయుజ్యం ప్రాప్నోతి, భావనాయా మధ్యత్వే సతి సార్ష్టితాం - సమానైశ్వర్యతాం, ప్రాప్నోతి. మాంద్యేతు సమానలోకతాం ప్రాప్నోతి. ఉత్తరమంత్రజపవివక్షయోపాస్తిప్రకారముపసంహరతి. ౩. ఇత్యుపనిషత్. ౩. ఇతి. ఇతి ఏవం పూర్వోక్తైరనువాకైరుక్తా ఉపనిషత్ రహస్యభూతావిద్యా, సమాప్తేతి శేషః.

వి—ఉపాసనాయామసమర్థస్యాదిత్యదేవతావిషయం జప్యం మంత్రమాహ- ౧. ఘృణిస్సూర్యః. భూర్భువస్సువరోమ్. ౧. ఇతి. ఘృణిః. దీప్తిమాన్, సూర్యః. ఏతన్నామకః, ఆదిత్యః. అదితిదేవతాయాః పుత్రః. ఓం. తాదృశోఽహమస్మి, ఈదృశమాదిత్యం ఫలార్థినస్సర్వేఽప్యర్చయంతి, తథా, తం - ఆదిత్యం, ఉద్దిశ్య తపః. చరంత్యసంతి సర్వభూతాన్యస్మిన్నితి సంవత్సరః. ఇదం సంవత్సరత్వోపపాదనం ఉపలక్షణం పూర్వనిర్దిష్టతేజస్త్వాదిగుణానామపి. సాయుజ్యం - యుజ్యత ఇతి యుఙ్ గుణః సాయుజ్యం సమానగుణత్వం సార్ష్టితాం సమానభోగత్వం ఏతాసాం ప్రసిద్ధానాం దేవతానాం. వాయుర్లోకపాల ఇతి పూర్వనిర్దిష్టానాం వా సార్ష్టిత్వసాలోక్యే ప్రాప్నోతీత్యర్థః.

లం—ఘృణిస్సూర్య ఇతి. అపాం ప్రశంసార్థోఽయం మంత్రః అపాం ప్రాశనాభిమంత్రణాదౌ వినియుజ్యతే. సూర్యే సూర్యమండలే విద్యమాన మాదిత్యం ఘృణిః ఘృణయ ఇత్యర్థః. వచనవ్యత్యయశ్ఛాందసః. కిరణాః అర్చయంతి – పూజయంతి; సంతాపకైః కిరణైః యుక్తోభవతి. ఆదిత్యమర్చయంతీత్యర్థే ఆదిత్యో మర్చయంతీతి

రంతి తద్బ్రహ్మ తదాప ఆపో జ్యోతీరసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచదశోఽనువాకః.

ఉ.—సర్వో వై రుద్రస్తస్మై రుద్రాయనమో అస్తు, పురుషో వై రుద్రస్సన్మహో నమోనమః, విశ్వం భూతం భువనం

తీతి శేషః. సత్యం - అనృతవర్జనం, అనుతిష్ఠతీతి శేషః. మధుక్షరంతి - మధురం క్షీరాదికం నైవేద్యరూపేణ సమర్పయంతి, తత్ ఆదిత్యరూపం, బ్రహ్మ - వేదాత్మకం పరంబ్రహ్మవా, తథా, తత్ - ఆదిత్యరూపం, ఆపః జలరూపం, వృష్టినిష్పాదకత్వాత్, తథా సముద్రాదిగతా యా ఆపః యచ్చాగ్న్యాదికం జ్యోతిః. యోఽపి మధురాది రసః. యచ్చ దేవైః పాతవ్య మమృతం, యదపి బ్రహ్మ మంత్రజాతం, యేచ భూర్భువస్సువః త్రయోలోకాః తత్సర్వం ఓం ఆదిత్యరూపం భవతీత్యర్థః.

వి.—రుద్రదేవతాకం మంత్రమాహ—౧. సర్వో వై ...నమో అస్తు ౧. ఇతి. యః రుద్రః పార్వతీపతిః పురాణేషు ప్రసిద్ధః. స ఏవ సర్వః జీవరూపేణ సర్వశరీరేషు ప్రవిష్టత్వాత్, తస్మై సర్వాత్మకాయ రుద్రాయ నమో అస్తు. ప్రకృతి పురుషయోర్మధ్యే జడాత్మికాం ప్రకృతిమపోహ్య చిదాత్మకః పురుషో యోవిద్యతే, స ఏవ భక్తానుగ్రహాయ రుద్రమూర్తిరూపేణావభాసతే, తస్మాద్వస్తుతః స రుద్రస్సన్ మహః 'సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' ఇత్యాది ప్రతిపాద్యమబాధితం సద్రూపం తేజః. తాదృశాయ రుద్రాయ పునఃపునః నమస్కారోఽస్తు, యజ్జడం విశ్వమస్తి యచ్చ భూతం చేతనం ప్రాణిజాతమస్తి, ఇత్థం చేతనాచేతనరూపేణ విచిత్రం యత్ -

చ్ఛాందస ఓకారః. సత్యంతపః. తపః ఫలభూతం మధుభోగ్యంక్షరంతి - నిష్పాదయంతి. ఆదిత్యకిరణేభ్య ఏవవృష్ట్యుత్పత్తేః. తదేవ బృహత్త్వగుణయోగాద్బ్రహ్మ తదేవ ఆప ఇత్యుచ్యతే. భూరాదివ్యాహృత్యర్థాః ప్రణవార్థోఽప్యాప ఏవేత్యపాం ప్రశంసా.

రం.—త్వరిత ఫలార్థిభిర్జప్యతయా త్వరిత రుద్రసమాఖ్యాతా షోడశ సప్తదశాష్టాదశాస్త్రయోనువాకా రుద్రస్తుతి రూపాః. సర్వో వై రుద్రఇతి. రుద్రస్యజగన్నిర్వాహకత్వాత్సర్వో వై రుద్ర ఇత్యుక్తిః. పురుషః సర్వవీర్యసంపన్న ఇత్యర్థః. మహః

చిత్రం బహుధాజాతం జాయమానంచయత్, సర్వో
హ్యేష రుద్రస్తస్మై రుద్రాయ నమో అస్తు.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షోడశోఽనువాకః.

ఉ.—కద్రుద్రాయ ప్రచేతసే మీఢుష్టమాయతవ్యసే, వో
చేమ శంతమగ్ హృదే, సర్వో హ్యేష రుద్రస్తస్మై
రుద్రాయ నమో అస్తు.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తదశోఽనువాకః.

భువనం - జగత్, తత్రాపి యత్ జగత్ జాతం పూర్వమేవోత్పన్నం, యచ్చేదానీం జాయమానం, ససర్వోఽపి ప్రపంచః ఏష రుద్రో హి, తద్వ్యతిరేకేణ వాస్తవస్య జగతో నిరూపయితు మశక్యత్వాత్. తస్మై-తాదృశాయ, సర్వాత్మకాయ రుద్రాయ నమస్కారోఽస్తు

వి—రుద్రదేవతాకం ద్వితీయంమంత్రమాహ—౧. కద్రుద్రాయప్రచేతసే...నమో అస్తు. ౧. ఇతి. కత్థశ్లాఘాయామితి ధాతో రుత్పన్నః కచ్ఛబ్దః ప్రశంసామాహ—తతః కద్రుద్రః. ప్రశస్తోరుద్రః. తస్మై, ప్రచేతసే - ప్రకృష్టజ్ఞానయుక్తాయ, మీఢుష్టమాయ, 'మిహసేచన' ఇతి ధాతుః. అభీష్టానాం కామానామతిశయేన సేక్త్రే - కామప్రదాయేత్యర్థః. తవ్యసే అత్రాదౌ సకారస్య ఛాందసో లోపః. స్తవ్యాయ - స్తోతుం యోగ్యాయేత్యర్థః. హృదే - హృదయవర్తిత్వేన రుద్రరూపత్వేన చ శంతమం - అతిశయేన సుఖకరం, స్తుతిరూపవాక్యం, వోచేమ - కథయామ సర్వోహీతి పూర్వవత్.

మహః, నమో నమ ఇతి వీప్సా పూజ్యతాతిశయప్రతిపాదనార్థా. విశ్వంభూతమితి. స్పష్టోఽర్థః.

రం—కద్రుద్రాయేతి. క ఇవాచరతీతి కః, స్రష్టేత్యర్థః ప్రచేతసే - ప్రకృష్టబుద్ధిశాలినే మీఢుష్టమాయ - సేక్తృతమాయ, వర్షాదిభిర్లోకసేచకాయ, తవ్యసే - తపస్వినే, హృదే - హృద్యాయ, శంతమం మనస్సుఖావహం స్తోత్రం వోచేమ - వదామ ఇత్యర్థః.

ఓం.—నమో హిరణ్యబాహవే హిరణ్యపతయేఽమ్బికాపతయ ఉమాపతయే నమోనమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే అష్టాదశోఽనువాకః.

ఓం.— యస్యవైకంకత్యగ్నిహోత్రహవణీ భవతి ప్రతిష్ఠితాః

వి—పునరపి తద్దేవతాకం మంత్రాంతరమాహ—౧. నమో హిరణ్యబాహవే నమో నమః. ౧. ఇతి. బాహుశబ్దస్య సర్వావయవోపలక్షణత్వాత్ హిరణ్యబాహవే భక్తానుగ్రహాయ సువర్ణమయకృత్స్నశరీరయుక్తాయ హిరణ్యపతయే - అస్మదీయహిరణ్యపాలకాయ, అంబికా – జగన్మాతా, పార్వతీ, తస్యాః పతయే భర్త్రే, తస్యా ఏవాంబికాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్మకో దేహ ఉమాశబ్దేనోచ్యతే. తాదృశ్యా ఉమాయాః పతయే స్వామినే - రుద్రాయ పునః పునర్నమస్కారోఽస్తు అనేనానువాకత్రయేణోక్తానాం మంత్రాణాం త్వరితరుద్రాఖ్యా మంత్రకల్పేషు ప్రసిద్ధా. తద్వినియోగస్తు రుద్రాధ్యాయజపశేషత్వేన కల్పేషు ద్రష్టవ్యః.

వి—అథాగ్నిహోత్రకర్మణి హోమసాధనద్రవ్యస్య కారణభూతం వృక్షవిశేషం విధత్తే. ౧. యస్య వైకంకతీ... ప్రతిష్ఠిత్యై. ౧. ఇతి. అగ్నిహోత్రే - అగ్నిర్హూయతే యయా దర్వ్యా సేయం అగ్నిహోత్రహవణీ - సాచ వైకంకతీ - వికంక

రం—హిరణ్యబాహవే - రమణీయబాహవే. 'దేవో వస్సవితా హిరణ్యపాణిః ప్రతిగృహ్ణాత్వి'త్యత్ర హిరణ్యాలంకృతపాణిరితి భట్టభాస్కరవ్యాఖ్యానాత్ హిరణ్యాలంకృతబాహవ ఇతి వార్థః, హిరణ్యపతయే ధనానాం పతయే అంబికాపతయే - ఉమాపతయ ఇత్యర్థః. ఆదరార్థం అంబికాపతయ ఉమాపతయ ఇతి ద్విరుక్తిః. "సర్వో వై రుద్రః పురుషో వై రుద్ర" ఇతి శ్రవణాత్ రుద్రశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వమితి వ్యాసార్యైస్సర్వవ్యాఖ్యానావసరే వర్ణితం. తాపనీయే చ. "ఋతం సత్యం పరం బ్రహ్మ నృకేసరివిగ్రహం కృష్ణపింగళమూర్ధ్వరేతం విరూపాక్షం శంకరం నీలలోహితం ఉమాపతిః పశుపతిః పినాకీహ్యమితద్యుతిః ఈశానస్సర్వవిద్యానామీశ్వరస్సర్వభూతానాం బ్రహ్మాధిపతిర్బ్రహ్మణోఽధిపతి'రితి నృసింహపరతయా ఉమాపతిప్రభృతిశబ్దానాం వ్యాఖ్యాతత్వాద్భగవత్పరత్వం యుక్తమేవ.

యస్యేతి. యస్య యజమానస్యాగ్నిహోత్రహోమసాధనభూతపాత్రవిశేషో వికంకతాఖ్యవృక్షవిశేషప్రకృతికో భవతిః. ప్రతిష్ఠితా భవంతి. తే ప్రతిష్ఠితాభవంతీ

ప్రత్యేవాస్యాహుతయ స్తిష్ఠ న్త్యథో ప్రతిష్ఠిత్యై.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకోనవింశోఽనువాకః.

ఉ.—కృణుష్వపాజ ఇతి పంచ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే వింశోఽనువాకః.

ఉ.—అదితిర్దేవా గంధర్వా మనుష్యాః పితరో సురా స్తేషాగ్ం

సర్వభూతానాం మాతా మేదినీ మహతీ మహీ సావిత్రీ,

తాక్ష్యేన వృక్షేణ నిష్పాదితా, యస్యాగ్నిహోత్రిణో భవతి అస్య అగ్నిహోత్రిణః ఆహుతయః ప్రతిష్ఠితాః తయా అగ్నిహోత్రహవణ్యా ప్రక్షిప్తాస్సత్య ఉప్రతితిష్ఠం త్యేవ - ఫలప్రదా భవంత్యేవ, అథో అపి చ, ప్రతిష్ఠిత్యై అనుష్ఠాతుశ్చిత్తశుద్ధి ద్వారా తత్త్వజ్ఞానప్రతిష్ఠార్థం సమ్పద్యతే, ముముక్షోశ్చిత్తశుద్ధిద్వారా వేదోక్తానాం కృత్స్నకర్మణాం మోక్షసాధనత్వం ద్యోతయితుముపలక్షణత్వేన కర్మాంగభూతో వికంకతవృక్షోఽత్ర విహితః.

వి—అథ చిత్తశుద్ధిహేతూనాం కర్మణాం సంగ్రహేణోపయోగమస్మిన్ మోక్షప్రకరణే సూచయిత్వా ప్రతిబంధకనివారకాన్ రక్షోఘ్నమంత్రాన్ జప్యత్వేన విధత్తే. కృణుష్వపాజ ఇతి పంచ. ౧. ఇతి. సంహితాయాః ప్రథమకాండే ద్వితీయ ప్రపాఠకస్యాంతిమానువాకే సమామ్నాతాః కృణుష్వపాజ ఇత్యాద్యాఋచః పంచ, తా అత్రాపి జపితవ్యా ఇతి శేషః.

జీవనహేతుక్షేత్రలాభద్వారా ముక్తిహేతుం పృథివీదేవతాకం మంత్ర మాహ—౧. అదితిర్దేవా... అమృతేతివసిష్ఠః. ౧. ఇతి అదితిశబ్దో ఖండితేతివ్యు త్పత్త్యా భూమిమాచష్టే. అత ఏవ నిఘంటుకారేణ పృథివీనామసు పఠితః. దేవాదయః పంచజాతివిశేషా అదితిరూపాః ఏతే చ సర్వప్రాణిదేహానాముపలక్షకాః, అతః, తేషాం

త్యత్రాహ— ప్రత్యేవాస్యాహుతయ ఇతి. ఆహుతయః ప్రతిష్ఠితా భవంతి. తా యజమానస్య ప్రతిష్ఠిత్యై ప్రకల్పంత ఇత్యర్థః.

౨౦—కృణుష్వపాజ ఇతి. రక్షోజనశాంత్యర్థాః పంచమంత్రా ఇహ పఠితవ్యా ఇత్యర్థః.

అదితిరితి. దేవగంధర్వమనుష్యపితృసురసర్వభూతమాతృత్వయుక్తా. మేదిన్యాది

గాయత్రీ జగత్యుర్వీ పృథ్వీ బహులా విశ్వాభూతాకత
మాకాయాసాసత్యేత్యమృతేతి వసిష్ఠః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకవింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆపోవా ఇదగ్‌ సర్వం విశ్వాభూతాన్యాపః ప్రాణా వా
ఆపః పశవ ఆపోఽమృతమాపోఽన్నమాపస్సమ్రాడా

సర్వభూతానాం దేహోపాదానత్వాదియమదితిః, మాతా - జననీ; మేదినీ మధుకైట భమేదసా జాతా, అథవా మేదస్వినీ కఠినేత్యర్థః. మహతీ - గుణాధికా, తచ్చ సర్వ ప్రాణికృతసర్వోపద్రవసహిష్ణుత్వేనావగంతవ్యం మహీ - పూజ్యా, సావిత్రీ - సవితుః ప్రేరకస్యాంతర్యామిణస్సంబంధినీ, గాయత్రీ గాయకాన్ స్వోపాసకాన్ త్రాయతే- రక్షతీత్యర్థః. జగతీ - జగదాశ్రయభూతా ఉర్వీ - అనేకసస్యాఢ్యా, పృథ్వీ - అనేక విస్తారవతీ, బహులా - నిబిడావయవా, విశ్వా సర్వాత్మికా, భూతా - ప్రాణిదేహో త్పత్తేః పూర్వమేవ విద్యమానా, కతమా అతిశయేన సుఖరూపా, కాయా - సర్వప్రా ణిదేహరూపేణ పరిణతా, సా - ప్రసిద్ధా సత్యా - వ్యవహారదశాయాం బాధర హితా, ఇతి - ఏవం, వసిష్ఠః - మహాముని, ఆహ. తథైవ అమృతా - మరణరహితా, చతుర్యుగపర్యావర్తనేఽప్యవస్థితా, ఇతి - ఏతమప్యర్థం వసిష్ఠ ఏవాహ—అతోఽస్య మంత్రస్య వసిష్ఠఋషిరిత్యర్థః.

వి—వృష్ట్యభావకృతోపద్రవపరిహారిణమద్దేవతాకం మంత్రమాహ—౧. ఆపోవా—సువరాపఓమ్. ౧. ఇతి. యత్ ఇదం జగదస్తి తత్సర్వం ఆపో వై - జల మేవ, కథమితి? తదేవ ప్రపంచ్యతే, విశ్వాభూతాని సర్వాణి ప్రాణిశరీరాణి, ఆపః. జలం, రేతోరూపేణ తదుత్పాదకత్వాత్, ప్రాణా వై - శరీరవర్తివాయవోఽపి, ఆపః. ఉదకపానేన ప్రాణానామాప్యాయనాత్, అత ఏవ ఛందోగా ఆమనంతి. 'అపోమయః ప్రాణో నపిబతో విచ్ఛేత్స్యతే' ఇతి, పశవః. గవాదయోఽపి, ఆపః. క్షీర స్వరూపేణ తత్ర పరిణతత్వాత్, అన్నం - వ్రీహియవాదికం, ఆపః. జలస్యాన్నహే తుత్వం ప్రసిద్ధం, అమృతం - దేవైరుపజీవ్యం వస్తు, ఆపః. తద్రూపేణాపి పరిణ

శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తగుణవతీ, కతమాకాయాసాసత్యాదిశబ్దితా, భూమిరేవ. ఖండనా నర్హత్వాద్భూమేరేవాదితిత్వం. ఏవం భూమిం వసిష్ఠః ప్రశశంసేత్యర్థః.

ర౦—ఆపోవా ఇతి. సమ్యగ్రాజతీతి సమ్రాట్, విశిష్య రాజతీతి విరాట్

షో విరాడాపస్స్వరాడాప శ్ఛందాగ్ంస్యాపో జ్యోతీగ్ం
ష్యాపస్సత్యమాపస్సర్వా దేవతా ఆపో భూర్భువస్సువ
రాప ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వావింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆపః పునంతు పృథివీం పృథివీ పూతా పునాతు మామ్,
పునంతు బ్రహ్మణస్పతిః, బ్రహ్మ పూతా పునాతు మామ్,
యదుచ్ఛిష్టమభోజ్యం యద్వా దుశ్చరితం మమ సర్వం

తత్వాత్, సమ్యగ్రాజత ఇతి సూత్రాత్మా హిరణ్యగర్భః సమ్రాట్, విస్పష్టం రాజత ఇతి బ్రహ్మాండదేహః పురుషః విరాట్, ఇంద్రియాదినైరపేక్ష్యేణ స్వయమేవ రాజత ఇత్యవ్యాకృతాభిమానీ ఈశ్వరః స్వరాట్, ఛందాంసి - గాయత్ర్యాదీని, జ్యోతీంషి ఆదిత్యాదీని యజూంషి - అనియతాక్షరా మంత్రాః, సత్యం యథార్థకథనం, సర్వా దేవతా - ఇంద్రాదయః, భూర్భువస్సువః - త్రయో లోకాః. సమ్రాడాదిలోకత్రయాంతపదార్థరూపేణ అవస్థాయంతే, ఏతాశ్చ ఆపః మూలకారణం పరమాత్మరూపేణ ప్రణవప్రతిపాద్యాః ఇతి వక్తుం ఓంకారః పఠితః.

వి.—మాధ్యాహ్నికసంధ్యానుష్ఠానేఽభిమంత్రితజలపానార్థం మంత్రమాహ— ౧. ఆపః పునంతు... ప్రతిగ్రహాగ్ స్వాహా. ౧. ఇతి. యా ఆపస్సంతి తాః పృథివీం పునంతు - ప్రక్షాళనేన శోధయంతు, సా చ పృథివీ పూతా, శుద్ధా సతీ, మాం - అనుష్ఠాతారం, పునాతు - శోధయతు, తథా బ్రహ్మణః వేదస్య పతిః పతిం - పాలకమాచార్యం, ఏతా ఆపః పునంతు, తేనాచార్యేణోపదిష్టం బ్రహ్మవేదస్వరూపం పూతా - స్వయం పూతం సత్, మాం పునాతు, అన్యభుక్తావశిష్టరూపం ఉచ్ఛిష్టం యదస్తి, యచ్చ అభోజ్యం – భోక్తుమయోగ్యం; తాదృశం కదాచిన్మయా భుక్తం; యద్వా దుశ్చరితం - అన్యదపి ప్రతిషిద్ధాచరణరూపం, మమ కించిత్సంపన్నం, తత్సర్వం, పరిహృత్యేతి శేషః, తతో మామాపః పునంతు, తథా అసతాం - శూద్రా స్వయమేవ రాజత ఇతి స్వరాట్, ఓమితి బ్రహ్మాత్మకత్వముచ్యతే. సర్వాత్మకత్వేనాపాం ప్రశంసార్థోఽయంమంత్రః. తదభిమంత్రణాదౌ వినియుక్తః.

లం.—ఆపఃపునంత్వితి. బ్రహ్మణస్పతిః - బ్రహ్మణః, చతుర్ముఖస్య వేదస్య వా పతిర్నారాయణః, పృథివీం పునాత్విత్యర్థః. పునంత్వితి వచనవ్యత్యయశ్ఛాందసః

పునంతు మామాపోఽసతాంచ ప్రతిగ్రహాగ్ స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రయోవింశోఽనువాకః.

౮౦.—అగ్నిశ్చ మామన్యుశ్చ మన్యుపతయశ్చ మన్యుకృతేభ్యః, పాపేభ్యో రక్షంతామ్, యదహ్నా పాపమకార్షమ్ మన సా వాచా హస్తాభ్యాం పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా, అహ స్తదవలుమ్పతు యత్కించదురితం మయి ఇదమహాం

దీనాం, ప్రతిగ్రహం చ, మయా కృతం పునంతు, తదర్థమిదమభిమంత్రితముదకం, స్వాహా - మదీయవక్త్రాగ్నౌ సుహుతమస్తు.

వి—సాయంసంధ్యాకాలే జలపానార్థం మంత్రమాహ—౧. అగ్నిశ్చమా... జుహోమిస్వాహా. ౧. ఇతి. యోఽయం అగ్నిః అస్తి, యశ్చ మన్యుః- క్రోధాభిమానీ దేవః, యేచ, మన్యుపతయః - క్రోధస్వామినః, తన్నియామకాః దేవాస్సంతి, తేస ర్వేఽపి మన్యుకృతేభ్యః - మదీయకోపనిష్పాదితేభ్యః పాపేభ్యః మా - మాం, రక్షం తాం - పాపినం మాం తత్పాపవినాశనేన పాలయంతు, కించ అతీతేన అహ్నా తస్మి న్నహని యత్ పాపమకార్షం - కృతవానస్మి, కేన సాధనేన? మన ఆదిభిశ్శిశ్నాం తైరవయవైః, తత్ సర్వం పాపం అహరవలుమ్పతు - అహరభిమానీ దేవో వినాశ యతు, పరహింసాదిచింతనం మానసం పాపం, అప్రియానృతాదిభాషణం వాచికం, అభిచారహోమాదికం హస్తకృతమ్, పాదేన గోబ్రాహ్మణస్పర్శాదికం పాదకృతమ్, అభోజ్యభోజనముదరకృతమ్, అగమ్యాగమనం శిశ్నకృతమ్, అథవా కిమనేన పరిమితగణ నేన, యత్కిమపి దురితం మయి నిష్పన్నం, ఇదం పాపజాతం సర్వం తత్కర్తారం మాం చ లింగశరీరరూపం అమృతయోనౌ మరణరహితే జగత్కారణే సత్యే - బాధర హితే, జ్యోతిషి - స్వయంప్రకాశే వస్తుని, జుహోమి - ప్రక్షిపామి, అహమనేన బ్రహ్మణా పరమాత్మనా పూతా పృథివీ మాం పునాత్విత్యర్థః. శిష్టస్స్పష్టార్థః. అయం మంత్రోఽపామాచమనే వినియుక్తః.

ల౦—అగ్నిశ్చేతి. మన్యుః. క్రోధః, మన్యుపతయః, క్రోధప్రవర్తకాః, చక్షు రాదయశ్చ క్రోధకృతేభ్యః పాపేభ్యో మాం రక్షంతామిత్యర్థః. శిశ్నా - శిశ్నే నేత్యర్థః. మన ఆదినా అహ్నాకృతం పాపం అహరేవ లుమ్పతు - ఛినత్తు, నాశయ త్విత్యర్థః. ఇదమహాం మాం అహమిమం మాం అమృతానాం ముక్తానాం యోనౌ

మామమృతయోనౌ సత్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుర్వింశోఽనువాకః.

ఉ.—సూర్యశ్చ మా మన్యుశ్చ మన్యుపతయశ్చ మన్యుకృతేభ్యః పాపేభ్యో రక్షంతాం యద్రాత్ర్యా పాపమకార్షం మనసా వాచా హస్తాభ్యాం పద్భ్యాముదరేణ శిశ్నా రాత్రిస్తదవలుమ్పతు యత్కించదురితం మయి ఇదమహం మామమృతయోనౌ సూర్యే జ్యోతిషి జుహోమి స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచవింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఆయాతు వరదా దేవీ, అక్షరం బ్రహ్మసమ్మితమ్, గాయ(త్రీ)త్రీ(ం ఛందసాంమా (తా౽ి) తే) దం బ్రహ్మ జుషస్వనః

హోమేన తత్సర్వం భస్మీకరోమీత్యర్థః. తదర్థమిదమభిమంత్రితం జలం స్వాహా-మదీయ వక్త్రాగ్నౌ సుహుతమస్తు.

వి—ప్రాతస్సంధ్యాకాలే జలపానార్థం మంత్రమాహ—౧. సూర్యశ్చమా... జుహోమిస్వాహా—౧. ఇతి. సూర్యే - అనార్నిష్పాదకే, సూర్యో పాధికే. అన్యత్సర్వం పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయమ్.

సంధ్యాత్రయే మార్జనాదూర్ధ్వం గాయత్ర్యా ఆవాహన మంత్రమాహ—౧. ఆయాతువరదా... ఆవాహయామి. ౧. ఇతి. వరదా - అస్మదభీష్టవరప్రదా, దేవీ - గాయత్రీ ఛందోభిమానినీ దేవతా, అక్షరం - వినాశరహితం, సమ్మితంసమ్యగ్జ్ఞానే సత్యే, బ్రహ్మణి జుహోమి-సమర్పయామీత్యర్థః. అయంచ మంత్రః అపామాచమనే పాపశోధకే వినియుక్తః,

రం—సూర్యశ్చేతి. పూర్వవదర్థః. సర్వప్రాణి సూతిహేతుత్వా త్పరమాత్మనస్సూర్యత్వమ్.

ఆయాత్విత్యనువాకో గాయత్ర్యావాహనే వినియుక్తః, గాయత్రీ దేవీ ఆయాత్విత్యర్థః. హేఛందసాం మాతః త్వమాగత్య గాయత్రీం - గాయత్రీ ఛంద

ోసి సహోఽసి బలమసి భ్రాజోఽసి దేవానాం ధామ
నామాసి విశ్వమసి విశ్వాయు స్సర్వమసి సర్వాయు రభి
రోం గాయత్రీ మావాహయామి.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షడ్వింశోఽనువాకః.

భూః, ఓంభువః, ఓంసువః, ఓంమహః, ఓంజనః, ఓం

మాణేన నిశ్చితం, బ్రహ్మ - జగత్కారణం పరతత్త్వముద్దిశ్యఆయాతు - అస్మాకం బ్రహ్మతత్త్వం బోధయితుమాగచ్ఛత్విత్యర్థః ఆయ మేవార్థ స్స్పష్టీక్రియతే. ఛందసాం = గాయత్రీత్రిష్టుబాదీనాం వేదానాంమాతా- గాయత్రీ - గాయత్రీశబ్దాభిధేయా, నః - అస్మాక్ ఇదం బ్రహ్మ- తిపాద్యం తత్త్వం, జుషస్వ - జోషయతు, ఉపదిశత్విత్యర్థః. హేగా త్వం ఓజోఽసి - బలహేతుభూతాష్టమధాతురూపాసి, సహోఽసి, భిభవనశక్తిరూపాసి, బలమసి - శరీరగత వ్యవహార సామర్థ్యరూపాసి, - దీప్తిరూపాసి. దేవానాం - అగ్నీంద్రాదీనాం, ధామ- తేజః యదస్తి తదేవతవనామేత్యర్థః. విశ్వం - సర్వజగద్రూపం, త్వమేవాసి, విశ్వా ర్ణాయు స్స్వరూపాసి, ఉక్తస్యైవవ్యాఖ్యానంసర్వమపి సర్వాయురితి, ర్వస్యపాపస్య తిరస్కారహేతుః, ఓం - ప్రణవప్రతిపాద్యపరమాత్మ 'దృశీం గాయత్రీం మదీయేమనసి ఆవాహయామి.

-గాయత్ర్యా ఆవాహనాదూర్ధ్వం ప్రాణాయామార్థం మంత్రమాహ—
...సువరోమ్, ౧. ఇతి. భూరాదయః సత్యాంతాలోకప్రతిపాదికాః

వ బ్రహ్మణా పూజ్యత్వేన సమ్మితం - సమమిదం అక్షరం, వర్ణరూపం మాత్త్వగుణయుక్తం జుషస్వ - సేవస్వ. ఓజోఽసీతి. ఓజః - కాంతిః, ర్థ్యం, ఓజ ఆదీనాం సాధనమసీత్యర్థః. నామాసి - నామాన్యసీత్యర్థః. విశ్వేషా మాయుస్సాధనమసీత్యర్థః. అభిభూః. పరేషామభిభావికా. ఓంతత్స దితినిర్దేశో 'బ్రహ్మణ స్త్రివిధస్మృత' ఇత్యుక్తరీత్యా బ్రహ్మ స్మాత్మికాసీత్యర్థః. ఇతరత్ స్పష్టమ్.

—ఓంభూరితి. భూర్లోకాద్యా స్సప్తాపి లోకాః ఓం బ్రహ్మాత్మకా ఇత్య పితురితి. నః - అస్మాకం ధియోయఃప్రచోదయతి, సూక్ష్మాని జ్ఞానేంద్రియాణి

తపః ఓగ్ సత్యం, ఓంతత్సవితుర్వరే(ణీయం)ణ్యం) భర్గో
దేవస్య ధీమహి ధియోయోనః ప్రచోదయాత్.

ఉ.— ఓమాపో జ్యోతీరసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే అష్టావింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఓం భూర్భువస్సువర్మహర్జనస్తపస్సత్యం తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్. ఓమాప
ఆపోజ్యోతీరసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువరోమ్,ఓం

సప్తవ్యాహృతయః, తేషాంచలోకానాం ప్రణవప్రతిపాద్య బ్రహ్మస్వరూపత్వ వివక్షయా ప్రత్యేకం ప్రణవోచ్చారణం, తత్సవితురిత్యాదికో గాయత్రీ మంత్రః, తత్ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మత్వ వివక్షయా తదాదౌ ప్రణ వోచ్చారణం, మంత్రస్యచాయమర్థః- ప్రేరకస్యాంతర్యామిణో దేవస్య, వరేణ్యం వరణీయం - శ్రేష్ఠం, తత్, భర్గః, తేజః, ధీమహి-ధ్యాయేమ, యః సవితా-పరమేశ్వరః, నః - అస్మాకం ధియః - బుద్ధి వృత్తీః, ప్రచోదయాత్-ప్రకర్షేణ తత్త్వబోధే ప్రేరయతి, తస్య తేజోధ్యాయేమేతి పూర్వత్రాన్వయః ఆపోజ్యోతి రిత్యాదికో గాయత్ర్యా శ్శిరోమంత్రః, తస్యాద్యంతయోః ప్రణవద్వయం పూర్వవదుచ్చార్యతే యాఃఆపః నదీ సముద్రాదిగతా స్సంతి, యచ్చ జ్యోతిః ఆదిత్యాదికమస్తి, యోపిరసః మధురామ్లాది షడ్విధోఽస్తి, యదపి అమృతం దేవైః పాతవ్యమస్తి, తత్సర్వం ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ, కించభూర్భువస్సువరిత్యభిహితా యేత్రయోలోకాస్సంతి తేఽపి ఓం ప్రణవ ప్రతిపాద్యంబ్రహ్మ, అస్యచమంత్రస్య ప్రాణాయామాంగత్వ మమృతనాదోపనిషది ప్రతిపాద్యతే. 'సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసాసహ, త్రిఃపఠేదాయతః ప్రాణఃప్రాణాయామస్సఉచ్యతే' ఇతి.

వి.—తస్మిన్నేవప్రాణాయామే వికల్పితం మంత్రాంతర మాహ—౧. ఓంభూర్భువస్సువః...సువరోం. ౧. ఇతి. పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం.

యత్ప్రేరయతి తత్సవితుః, జగత్కారణస్య వరేణియం - వరణీయం ఉపాస్యం భర్గః - తేజః, పరమాత్మస్వరూపం ధీమహి - ధ్యాయేమహీత్యర్థః.

రం—ఓమాప ఇతి. గాయత్ర్యా ఇదం శిరః. ఆపః జ్యోతిః, తదుపలక్షితాని భూతాని, రసః తద్గుణాశ్చ, అమృతం బ్రహ్మ - ముక్తాత్మా. తత్సర్వం ఓం బ్రహ్మేత్యర్థః. భూర్భువస్సువరోమ్ - లోకత్రయమపి బ్రహ్మైవేత్యర్థః.

ఓంభూరితి .అస్మిన్ననువాకే ప్రణవస్యైవ సర్వాత్మత్వేనస్తుతిః. పురః పూర్వ

తద్బ్రహ్మా, ఓం తద్వాయుః, ఓంతదాత్మా, ఓం తత్సర్వం,
ఓం తత్పురోర్నమః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకోనత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—ఉత్తమే శిఖరే దేవీ భూమ్యాం పర్వతమూర్ధని,
బ్రాహ్మణేభ్యోహ్యనుజ్ఞానం గచ్ఛ దేవి యథాసుఖం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రింశోఽనువాకః.

వి.—పునరపి వికల్పితం మంత్రాంతర మాహ—౧. ఓం తద్బ్రహ్మా—పురోర్నమః. ౧. ఇతి. ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యం, తత్ సర్వవేదాంతప్రసిద్ధం, బ్రహ్మతత్త్వం, తథా వాయుః సూత్రాత్మకో హిరణ్యగర్భః, ఓంతత్ ప్రణవప్రతిపాద్యం వేదాంత ప్రసిద్ధం బ్రహ్మైవ, తదైవ ఆత్మా-జీవోఽపి; ఓంతదితిపూర్వవత్. సర్వంజగత్ ఓం తదితిపూర్వవత్, పురః. పురాణి, స్థూల సూక్ష్మకారణశరీరాణి ఓం తదితిపూర్వవత్, తాదృశాయ బ్రహ్మణేనమోఽస్తు. ప్రాణాయామే శక్తితారతమ్య మనుసృత్య వికల్పితం మంత్రత్రయ ముక్తమ్.

జపాదూర్ధ్వం గాయత్రీ దేవతాయా విసర్జనమంత్ర మాహ—౧. **ఉత్తమేశిఖరే...యథాసుఖమ్.** ౧. ఇతి. భూమ్యాం - అవస్థితోయః పర్వతః మేరునామకః తస్యమూర్ధని ఉపరిభాగే యత్ ఉత్తమం శిఖరమస్తి, తస్మిన్నియం గాయత్రీ దేవీ తిష్ఠతి, తస్మాత్కారణాత్ హే దేవి బ్రాహ్మణేభ్యః త్వదుపాసకేభ్యః త్వదనుగ్రహేణ పరితుష్టేభ్యః అనుజ్ఞానమపి ప్రాప్య, యథాసుఖం - స్వకీయసుఖమనతిక్రమ్య స్వస్థానే తస్మిన్నుత్తమశిఖరే గచ్ఛ.

ఖావి, కారణ మిత్యర్థః, అతస్తస్మైప్రణవాయనమ ఇత్యర్థః. నకారే రేఫశ్ఛాందసః.

రం.—ఉత్తమ ఇతి. మేర్వాదీనా మూర్ధ్వభాగే తత్రాపి ఉత్తమే శిఖరే విద్యమానాయాం భూమ్యాం భోగ్యప్రదేశ విశేషే యథా సుఖం గచ్ఛ. బ్రాహ్మణేభ్యః త్వదుపాసకైః బ్రాహ్మణై రనుజ్ఞానం కృతమితి శేషః.

ఉ.—ఓమంతశ్చరతి భూతేషు గుహాయాం విశ్వమూర్తిషు, త్వం యజ్ఞస్త్వం విష్ణుస్త్వం వషట్కారస్త్వగ్ం రుద్రస్త్వం బ్రహ్మాత్వం ప్రజాపతిః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకత్రింశోఽనువాకః.

ఉ—అమృతోపస్తరణమసి, ప్రాణేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి ప్రాణాయస్వాహా, అపానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి అపానాయస్వాహా, వ్యానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి వ్యానాయస్వాహా. ఉదానేనివిష్టోఽమృతంజహోమి ఉదానా

వి—గాయత్రీ దేవ్యా విసర్జనాదూర్ధ్వం తత్స్వానుస్మరణభూతం బ్రహ్మణ ఉపస్థానమంత్రమాహ. ౧. ఓం అంతశ్చరతి...త్వంప్రజాపతిః. ౧. ఇతి. విశ్వమూర్తిషు దేవమనుష్యగంధర్వాదినానాశరీరయుక్తేషు భూతేషు - ప్రాణిషు, గుహాయాం బుద్ధౌ అంతః - మధ్యే, ఓం ప్రణవప్రతిపాద్యః పరమాత్మా చరతి - వర్తతే, హేపరమాత్మన్ యః యజ్ఞః జ్యోతిష్టోమాదిః, సః త్వమేవ, యశ్చవిష్ణుః - జగత్పాలకః, యోఽపి వషట్కారః హవిఃప్రదాన మంత్రః యశ్చ రుద్రఃసంహర్తా యశ్చ బ్రహ్మా - జగత్స్రష్టా. యశ్చ ప్రజాపతిః-దక్షాదిః ప్రజాపాలకః ససర్వోఽపి త్వమేవ.

అథ భోజనాదావపాం ప్రాశనే మంత్రమాహ—౧. అమృతోపస్తరణమసి. ౧. ఇతి. పీయమానహేజల త్వం అమృతం - వినాశరహితం, ప్రాణదేవతాయాః ఉపస్తరణమసి, యథా శయానస్య పుంసః మంచకస్యోపరితనం పటాదిక ముపస్తీర్యతే, తద్వత్ ప్రాణదేవతాయా ఇదముపస్తరణం. తథాచవాజసనేయినః ప్రాణవిద్యాయాం ప్రాణదేవతాయా జలవస్త్రత్వ మామనంతి, తస్మాదశిష్యన్నాచామేద శిత్వాచామేదేత దేవ తదన్నమనగ్నంకురుత ఇతి. జలప్రార్థనాదూర్ధ్వం ప్రాణాహుతి

రం—ఓమంతశ్చరతీతి. ఓంకారవాచ్యస్త్వం సర్వాత్మకోఽంతశ్చరసీత్యర్థః శిష్టంస్పష్టం. బ్రహ్మోపాసనే వినియుక్తోఽయం మంత్రః.

అమృతోపస్తరణ మితి. పూర్వాపోశనమంత్రోఽయం. పాత్రే హవిషోఽసంసర్గాయ క్రియమాణద్రవద్రవ్య సేచనముపస్తరణం. హే అమృత త్వముపస్త

యస్వాహా సమానేనివిష్టోఽమృతంజుహోమి సమానా
యస్వాహా, బ్రహ్మణిమఆత్మామృతత్వాయ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్వాత్రింశోఽనువాకః.

౩౩.— ప్రాణేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివో మావిశాప్రదా
హాయ ప్రాణాయస్వాహా, అపానేనివిష్టోఽమృతం జుహో
మి శివోమావిశాప్రదాహాయాపానాయస్వాహా, వ్యా
నేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివోమావిశాప్రదాహాయ
వ్యానాయస్వాహా, ఉదానేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి
శివోమావిశాప్రదాహాయ ఉదానాయస్వాహా, సమా
నేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి శివోమావిశాప్రదాహాయ

మంత్రాన్ దర్శయతి. ౧. ప్రాణేనివిష్టః... ఆత్మామృతత్వాయ. ౧. ఇతి. పంచసు శరీరగతవాయుభేదేషు మధ్యే ప్రథమే ప్రాణనామకే వయౌ నివిష్టః ఆదర యుక్తోఽహం అమృతం-స్వాదుభూతం, ఇదంహవిః జుహోమి - ప్రక్షిపామి, తచ్చ ప్రాణదేవతాయై స్వాహా సుహుతమస్తు, ఏవ మపానాదిషుయోజ్యం, ఏతైః పంచభి రాహుతిభిః అమృతత్వాయ - మోక్షాయ, మే-మదీయః, ఆత్మా - జీవః, బ్రహ్మణి-పరమాత్మని, ఏకీభవత్వితి శేషః.

వి— ప్రాణాహుతిష్వేవ వికల్పితాని మంత్రాంతరాణి దర్శయతి. ౧. ప్రాణేనివిష్టో...మ ఆత్మామృతత్వాయ. ౧. ఇతి. హూయమానహేద్రవ్యవిశేష త్వం శివః శాంతోభూత్వా మాం ప్రవిశ, కిమర్థం అప్రదాహాయ క్షుత్సంపాదితదాహ శాంత్యర్థం. అన్యత్పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం. భోజనాదూర్ధ్వమపాంప్రాశనే మంత్ర

రణమసీతి హస్తజలస్యాభిమంత్రణం. ఉపస్తీర్యతేఽనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా ఉపస్తరణసాధన ముచ్యతే. ప్రాణఇతి. ప్రాణసంతర్పణే అభినివిష్టస్సన్ అమృతభూతమన్నమహం జుహోమీత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. బ్రహ్మణీతి. మే ఆత్మా బ్రహ్మణి హుతః - సమర్పితస్సన్, అమృతత్వాయకల్పతా మిత్యర్థః.

శిం— ప్రాణేనివిష్ట ఇతి. అయంమంత్రః పూర్వేణ మంత్రేణ వికల్పితః. శివస్సన్ హేహూయమాన ఓదన, అప్రదాహాయ - జాఠరాగ్నికృతదాహాభా

సమానాయ స్వాహా, బ్రహ్మణిమ ఆత్మామృతత్వాయ, అమృతాపిధానమసి.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే త్రయస్త్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—శ్రద్ధాయాం ప్రాణేనివిశ్యామృతగ్ హుతం ప్రాణమన్నే నాప్యాయస్వ, అపానేనివిశ్యామృతగ్ హుతం అపాన మన్నేనాప్యాయస్వ వ్యానేనివిశ్యామృతగ్ హుతం వ్యానమన్నేనాప్యాయస్వ, ఉదానేనివిశ్యామృతగ్ హుత ముదానమన్నేనాప్యాయస్వ, సమానేనివిశ్యా మృతగ్ హుతం సమానమన్నేనాప్యాయస్వ, బ్రహ్మణిమ ఆత్మామృతత్వాయ.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుస్త్రింశోఽనువాకః.

మాహ—౧. అమృతాపిధానమసి. ౧. ఇతి. పీయమాన హేజల త్వం అమృతం- అనశ్వరం, అపిధానం - ఆచ్ఛాదకం, అసి.

వి. భుక్తస్యానుమంత్రణే మంత్రమాహ—౧. శ్రద్ధాయాంప్రాణే... ఆత్మామృతత్వాయ. ౧. ఇతి. వైదిక కర్మణి విశ్వాసాతిశయశ్శ్రద్ధాతస్యాం సత్యాంప్రాణవాయౌ నివిశ్య ఆదరాతిశయం కృత్వా అమృతం - అవినశ్వరం, స్వాదుభూతం ఇదంహవిః మయాహుతం హేప్రాణాభిమానిదేవ హుతేన అన్నేన ప్రాణం ఆప్యాయస్వ - వర్ధయస్వ, స్పష్టమన్యత్.

వాయ, మాం ప్రవిశేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి. అమృతాపిధానమసీతి. అమృతరూప మాచ్ఛాదనమసి, ఉత్తరాపోశనార్థ హస్తస్థ జలాభిమంత్రణ మంత్రః.

రం—శ్రద్ధాయామితి, జాఠరాగ్నిం ప్రతివచన మిదం, శ్రద్ధాయాం స్థిత్వా- శ్రద్ధాలునామయేత్యర్థః. ప్రాణేనిమిత్తేహుతం హుతేన తేన ప్రాణం పోషయేత్యర్థః. ఏవముత్తరత్రాపి.

ఉ.—ప్రాణానాం గ్రంథిరసిరుద్రో మావిశాన్తకస్తేనాన్నేనా ప్యాయస్వ

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంగుష్ఠంచ సమాశ్రితః, ఈశ స్సర్వస్యజగతః ప్రభుః ప్రీణా(తి)తు) విశ్వభుక్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షట్త్రింశోఽనువాకః.

వి.—అనుమంత్రణాదూర్ధ్వం హృదయాభిమర్శనే మంత్రమాహ — ౧. ప్రాణానాం... ఆప్యాయస్వ. ౧. ఇతి. హేహృదయవర్తిన్ అహంకార, త్వం వాయురూపాణాం ఇంద్రియరూపాణాంచ గ్రంథి రసి పరస్పరమవిశ్లేషాయ గ్రథనహేతురసి, తాదృశస్త్వం రుద్రః త్వదభిమానిదేవతారూపః అన్తకః. దుఃఖస్య వినాశకః, భూత్వా మా - మాం, విశ - మచ్ఛరీరే ప్రవిష్టోభవ. తేనమద్భుక్తేన అన్నేన ఆప్యాయస్వ మామభివర్ధయ.

క్షుదాదిజనిత చిత్తవిక్షేపశాన్తే రూర్ధ్వం భోక్తుర్జీవస్య పరమేశ్వరరూపత్వానుసంధానహేతుం మంత్రం దర్శయతి. ౨. అంగుష్ఠమాత్రః... ప్రీణాతు విశ్వభుక్. ౨. ఇతి. హృదయమధ్యగత ఆకాశస్యాంగుష్ఠపరిమితః తత్రవర్తమానా బుద్ధిరపితావతీ తయా అవచ్ఛిన్నో జీవరూపః పురుషోఽపి అంగుష్ఠమాత్రః సచ స్వకీయయా జ్ఞానక్రియాశక్త్యా అంగుష్ఠం సమాశ్రితః, చకారాన్మస్తకంచాశ్రితః, ఆపాదమస్తకవ్యాపీత్యర్థః. సచోపాధిసంబంధ మంతరేణ స్వకీయేనవాస్తవేనరూపేణ సర్వస్యజగతః ఈశః. నియంతా. అత ఏవ విశ్వభుక్ సర్వంజగద్భుఙ్క్తే, తాదృశః సః ప్రభుః. ఈశ్వరః, ప్రీణాతు అనేనభోజనేనప్రసన్నోభవతు,

రం—ప్రాణానాం గ్రంథిరితి. ఇదమపి జాఠరాగ్నిం ప్రతివచనం. ప్రాణానాం జాఠరాగ్న్యధీనత్వాత్తేషాం గ్రథిరసి, జాఠరాగ్నినాగ్రథితాః ప్రాణేహి దేహేవర్తంతే రుద్రోఽసి-రోదయితాసి, అంతకః భుక్తాన్నస్యనాశకః, తాదృశస్త్వంమాం మాంవిశ, జరణార్థం జ్వాలయావ్యాప్నుహీత్యర్థః.

అంగుష్ఠమాత్ర ఇతి. అంగుష్ఠపరిమాణహృదయసమాశ్రితః అత ఏవాంగుష్ఠపరిమాణః సర్వస్యజగతః ఈశః. నియంతా ప్రభుః, శేషీపురుషశబ్దితో వసుదేవః అనేన ప్రాణాదిహోమేన ప్రీణాతి - ప్రీణాతు, యతోఽసౌ విశ్వం స్వయమేవ భుఙ్క్తే, అతస్తస్యైవ ప్రాణాద్యాహుతిభోక్తృత్వాత్ ప్రీణాత్విత్యర్థః. అయంచ మంత్రో భోజనానంతరం జప్యః.

ఉ.—మేధా దేవీజుషమాణాన ఆగాద్విశ్వాచీ భద్రాసుమనస్య
మానా, త్వయాజుష్టా జుషమాణా దురుక్తాన్బృహద్వ
దేమవిదథే సువీరాః, త్వయాజుష్టఋషిర్భవతి దేవిత్వ
యా బ్రహ్మాగత శ్రీరుతత్వయా, త్వయాజుష్టశ్చిత్రంవిం

వి.— జీవాత్మన ఈశ్వరేణాభేదజ్ఞానం యదస్తితస్య జ్ఞానస్యనైరంతర్యేణ సాధనం మేధాధీనం అతో మేధాభిమానిదేవతాం ప్రార్థయితు మేకామృచమాహ— ౧. మేధాదేవీ...విదథేసువీరాః. ౧. ఇతి, గ్రంథతదర్థయోర్ధారణ శక్తిః మేధా తద భిమానినీ దేవతా దేవీ జుషమాణా ప్రీయమాణా సతీ నః అస్మాన్ప్రతి ఆగాత్ ఆగ చ్ఛతు, కీదృశీ దేవీ? విశ్వమంచతీతి విశ్వాచీ సర్వావగాహనశీ మేత్యర్థః. అత ఏవ భద్రా కల్యాణీ సుమనస్యమానా శోభనం మనోఽస్మదనుగ్రాహక మిచ్ఛంతీ, హేదేవి త్వయాజుష్టా అనుగృహీతావయం దురుక్తాన్ జుషమాణాః పురుషార్థానుపయోగినో వేదబాహ్యాన్ శబ్దాన్ సేవమానా అపివేదైకనిష్ఠాః సువీరాః శోభనపుత్ర శిష్యాది రూపాః విదథే యజ్ఞేఽనుష్ఠితే సతి శుద్ధాంతః కరణాభూత్వా బృహద్వదేమ పరబ్ర హ్మతత్త్వం కథయామ. తత్రైవ ద్వితీయామృచమాహ—౨. త్వయాజుష్టః...ద్రవిణేన మేధే.౨. ఇతి హేదేవి మేధాఖ్యేత్వయాజుష్టః సేవితోఽనుగృహీతః పురుషః ఋషిః అతీంద్రియదర్శీ భవతి, తథా త్వయాజుష్టః పురుషః బ్రహ్మా-హిరణ్యగర్భోభవతి, ఉత అపిచ త్వయాజుష్టః పురుషః ఆగతశ్రీః ప్రాప్తసమ్పత్ భవతి, అత ఏవ త్వయా జుష్టః పురుషః చిత్రం గవాశ్వభూహిరణ్యధాన్యాదికం వివిధం వసు - ధనం, విందతే

రం.—మేధా దేవీతి. విశ్వామంచతీతివిశ్వాచీ - విశ్వవ్యాపినీ, సుమనస్యమానా సర్వత్రజాను శోభనమనోయుక్తా మేధా దేవీ, మేధాప్రదాదేవీజుషమాణా - ప్రీతి యుక్తాసతీ ఆగాత్, ఆగచ్ఛతు, హేదేవి పూర్వం దురుక్తాన్ గర్హితాన్ శబ్దాన్ జుషమాణాః సేవమానావయమిదానీం త్వయాదుష్టాః, అనుగృహీతాస్సన్తః గుణై ర్బృహత్ శ్లాఘ్యగుణయుక్తం వచః వదేమ. యస్మాభవతీ సువీరాః వాచోవిదథే - విహితవతీ. త్వయా సువీర్యయుక్తానాం వాచాం అస్మాసు సంవిధానాత్ వయంసమీ చీనం వచః త్వదనుగ్రహాదనంతరం వదామ ఇత్యర్థః. త్వయాజుష్టఇతి. త్వయా అనుగృహీతో మంత్రద్రష్టా భవతి. త్వయా అనుగృహీతో బ్రహ్మప్రాప్త శ్రీర్భవతి. త్వయానుగృహీత శ్చిత్రంధనం లభతే. హేమేధాప్రదే దేవి తాదృశీత్వం ద్రవిణేన అనుగృహాణ. మేధాప్రదానింద్రాదీన్ ప్రార్థయతే. ౧. మేధాంమే...పుష్క-

దతే వసుసానోజుషస్వద్రవిణేనమే ధే.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—మేధాంమ ఇంద్రోదదాతుమే ధాందేవీ సరస్వతీ మే ధాంమే అశ్వినాదేవావాధత్తాం పుష్కరస్రజౌ, అప్స రాసుచయామేధాగంధర్వేషు చ యన్మనః, దైవీమేధా మనుష్యజాసామాం మేధాసురభిర్జుషతాం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే అష్టత్రింశోఽనువాకః.

ఉ.—*ఆమాంమేధా సురభిర్విశ్వరూపా హిరణ్యవర్ణా జగతీ

లభతే, హే మేధే దేవి సా తాదృశీ త్వం నః అస్మాక్ ద్రవిణేన ధనేన జుషస్వ సేవస్వ అనుగృహాణేత్యర్థః.

వి—మేధాప్రదం మంత్రాంతరం దర్శయతి. ౧. అప్సరాసుచ ..సురభిర్జు షతాం. ౧. ఇతి. అప్సరాసు - దేవస్త్రీషు, యామేధా ప్రసిద్ధా వర్తతే, గంధర్వే షుచ దేవగాయకేషు యత్ మనః మేధాత్మకం అస్తిదైవీ - హిరణ్యగర్భాదిదేవేషు స్థితా యా మేధా విద్యతే, మనుష్యజా - మనుష్యేషు - వేదశాస్త్రత్సు, యా మేధా అస్తి సా సర్వామేధా సురభిః - శోభనగంధా, సర్వకామదుఘావా. భూ త్వామాం జిషతాం - సేవతాక.

పునరపి మేధార్థం మంత్రాంతర మాహ—౧. ఆమాంమేధా...సుప్ర తీకా జుషతాం. ౧. ఇతి. మేధా-శక్తిః. మాంప్రత్యాగచ్ఛత్వితిశేషః. కీదృశీమేధా? సురభిః. శోభనగంధా, కామదుఘావా, విశ్వరూపా-సకలవేదశాస్త్రధారణ క్షమత్వేన

రస్రజౌ. ౧. ఇతి. యోయమింద్రః దేవః యాచ సరస్వతిదేవి యాచపుష్కర స్రజౌ-పద్మమాలాయుక్తౌ ఉభా వశ్వినాదేవా తేసర్వే మే - మహ్యం మేధాంప్ర యచ్ఛంతు.

రం—మేధాంమ ఇతి. ఇంద్రస్సరస్వతీ పద్మమాలాలంకృతావశ్వినా దేవా చమేధాం ప్రయచ్ఛంత్విత్యర్థః. అప్సరాసు - అప్సరస్స్విత్యర్థః. యన్మనః యా మేధా అప్సరస్సు గంధర్వేషు చ దేవేషు మనుష్యేషు చ విద్యమానాసా సురభిః శ్రేష్ఠామేధా మాం జుషతాం ప్రాప్నోత్విత్యర్థః.

* అత్ర రంగరామానుజీయం తత్ర తన్మూలంచ నాస్తి.

జగమ్యా, ఊర్జస్వతీపయసాపిన్వమానాసామాం మేధా
సుప్రతీకాజుషతామ్.

ఉ.—సద్యోజాతం ప్రపద్యామి సద్యోజాతాయవై నమః. భవే
భవేనాతిభవేభజస్వమాంభవోద్భవాయనమః. వామదే
వాయనమో జ్యేష్ఠాయ నమో రుద్రాయ నమః కాలా
యనమః కలవికరణాయనమో బలవికరణాయనమో బల
ప్రమథనాయనమ స్సర్వభూతదమనాయనమో మనోన్మ

ఐహారూపా. హిరణ్యవర్ణా - దేవతాశరీరే హిరణ్య సమానవర్ణోపేతా, జగతి సర్వత్ర వర్తమానత్వేన జగదాత్మికా జగమ్యా పురుషార్థకామైః భృశం గంతుం యోగ్యా ఊర్జస్వతీ, బలవతీ పయసా-గోక్షీరాది రసేన, పిన్వమానా-అస్మాన్ ప్రీణయంతీ, సా తథావిధ గుణయుక్తా మేధా సుప్రతీకా సుముఖీభూత్వా మాంజుషతాం, సేవతాం.

వి—మేధావినః పురుషస్య జ్ఞానోత్పాదనాయ మహాదేవసంబంధిషు పంచ వక్త్రేషు మధ్యే పశ్చిమ వక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. సద్యోజాతం...భవో ద్భవాయనమః. ౧. ఇతి. సద్యోజాతనామకం యత్పశ్చిమవక్త్రం తద్రూపం పరమే శ్వరం ప్రపద్యామి - ప్రాప్నోమి. తాదృశాయ సద్యోజాతాయవైనమః అస్తు, హే సద్యోజాత భవేభవే - తత్తజ్జన్మ నిమిత్తం, మాం న భజస్వ-న ప్రేరయేత్యర్థః కింతర్హి అతిభవే - జన్మాతిలంఘననిమిత్తం భజస్వ - తత్త్వజ్ఞానాయప్రేరయ, భవోద్భ వాయ - భవాత్ - సంసారాత్, ఉద్ధర్త్రే సద్యోజాతాయతే నమః అస్తు. ఉత్తర వక్త్ర ప్రతిపాదకం మంత్రమాహ— ౧. వామదేవాయనమః...మనోన్మనాయనమః. ౧. ఇతి. ఉత్తరవక్త్రరూపః వామదేవః తస్యైవ విగ్రహ విశేషా జ్యేష్ఠాదినామకాః. ఏతేచ మహాదేవ పీఠశక్తీనాం వామాదీనాం నవానాం పతయః పురుషాః, తేభ్యో నవభ్యో నమస్కారః అస్తు.

రం—సద్యోజాతంప్రపద్యామీత్యాది. అత్ర తాపనీయే. 'ఈశాన స్సర్వ విద్యానా మి'త్యాదీనాం నృసింహే భగవతిప్రయుక్తత్వాత్, స్కాందే నిర్వాణ ఖండే. 'సద్యోజాతప్రవృత్తి స్త్వమీశిషే క్షేత్రరక్షక, వామదేవః ప్రతిష్ఠాయా వాస నాంతసమాశ్రిత' ఇత్యాదినా రామ విషయతయా ఉపబృంహితత్వాచ్చ భగవద్విష యా ఏవైతేమంత్రాః. సంకల్పసమయ ఏవ కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణ చిద చిద్రూ పేణ భగవతోజాతత్వాత్ సద్యోజాతత్వం. భవేభవేయోనాయోనా నాతిభవే

నాయనమః అఘోరేభ్యోఽథ ఘోరేభ్యో ఘోరఘో
రతరేభ్య స్సర్వతస్సర్వ శర్వేభ్యో నమస్తే అస్తు రుద్ర
రూపేభ్యః. తత్పురుషాయ విద్మహే మహాదేవాయ
ధీమహి తన్నోరుద్రః ప్రచోదయాత్. ఈశాన స్సర్వ
విద్యానా మీశ్వరస్సర్వభూతానాం బ్రహ్మాధిపతి ర్బ్ర

వి — దక్షిణవక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. అఘోరేభ్యోఽథ... రుద్రరూపేభ్యః. ౧. ఇతి. అఘోరనామకో దక్షిణవక్త్రరూపో దేవః తస్య విగ్రహాః అఘోరాః సాత్త్వికత్వేన శాంతాః అన్యేతు ఘోరాః రాజసత్వేన ఉగ్రా అపరేతు తామసత్వేన ఘోరాదపి ఘోరతరాః హేశర్వ - పరమేశ్వర,తే - తదీయేభ్యః పూర్వోక్తేభ్య స్త్రివిధేభ్యః సర్వేభ్యో రుద్రరూపేభ్యః సర్వేభ్యః సర్వతః సర్వేషు దేశేషు చ కాలేషు నమోఽస్తు. ప్రాగ్వక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ— ౧. తత్పురుషాయ...రుద్రః ప్రచోదయాత్. ౧. ఇతి. ప్రాగ్వక్త్రదేవః తత్పురుషనామకః. ద్వితీయార్థే చతుర్థీ, తత్పురుషం దేవం విద్మహే - గురుశాస్త్రముఖాజ్జానీమః. జ్ఞాత్వాచ మహాదేవాయ తం మహాదేవం ధీమహి - ధ్యాయేమ, తత్ - తస్మాత్కారణాత్, రుద్రః. దేవః. నః. అస్మాన్, ప్రచోదయాత్ జ్ఞానధ్యానార్థం ప్రేరయతు. ఊర్ధ్వవక్త్రప్రతిపాదకం మంత్రమాహ—౧. ఈశాన స్సర్వవిద్యానాం...సదాశివోమ్. ౧. ఇతి. యోఽయమూర్ధ్వవక్త్రో దేవః సోఽయం సర్వవిద్యానాం... వేదశాస్త్రాదీనాం, చతుష్షష్టికలావిద్యానాం, ఈశానః. నియామకః. తథా సర్వభూతానాం-అఖిలప్రాణినాం, ఈశ్వరః. నియామకః. బ్రహ్మాధిపతిః. వేదస్యాధికత్వేనపాలకః. తథా బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య అధిపతిః తాదృశో యః బ్రహ్మాఅస్తి ప్ర

అతిశయేననోత్పద్యేయ, మా - మాం, భజస్వ - అనుగృహాణ, భవస్య కార్యవర్గస్య, ఉద్భవోయస్మాత్ తాదృశాయ నమ ఇత్యర్థః. వామః శోభనో దేవో వామదేవః సంసారరుజంద్రావయతీతిరుద్రః సంహారకత్వాత్ కాలః కలాకాష్ఠాదివికరణహేతుత్వాత్కాల వికరణత్వం, కలవికరణ ఇతి హ్రస్వశ్ఛాందసః. మనోన్మనః. మనోవికర్తా, అఘోరేభ్య ఇత్యాదినా ఘోరాఘోర సర్వవస్తురూపత్వముచ్యతే, సర్వతోవర్తమానేభ్య శ్శర్వసంబంధిభ్యః రుద్రరూపేభ్యోనమ ఇత్యర్థః. బ్రహ్మాధిపతిః బ్రహ్మణః వేదస్యాధిపతిః బ్రహ్మణోఽధిపతిః చతుర్ముఖస్యాధిపతిః బ్రహ్మా చతుర్ముఖ శరీరకః సదాశివః.

ష్మాణోధి పతిర్బ్రహ్మాశివో మే అస్తుసదాశివోమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే చతుశ్చత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—బ్రహ్మమేతుమామ్, మధుమేతుమామ్, బ్రహ్మమేవ మధుమేతుమామ్, యాస్తే సోమప్రజావత్సోఽభిసో అహమ్, దుస్స్వప్నహాదురుష్వహ, యాస్తేసోమప్రా

వృద్ధః పరమాత్మా సోఽయం మేశ్ణ- మమానుగ్రహీయ, శివః - శాంతః. అస్తు. సదాశివోం - స ఏవ సదాశివః ఓం అహంభవామి.

వి.—ఇత్థం తత్త్వజ్ఞానస్యోత్పాదకాః పంచవక్త్రప్రతిపాదకాః పంచబ్రహ్మమన్త్రా ఉక్తాః. అథజ్ఞానప్రతిబంధక బ్రహ్మహత్యాది పాపనివృత్తిహేతవ స్త్రిసుపర్ణనామకామంత్రావక్తవ్యాః. తత్ర ప్రథమం మంత్రమాహ—౧. బ్రహ్మమేతుమాం... ప్రాణాగ్ స్తాంజుహోమి. ౧. ఇతి. బ్రహ్మం - పరబ్రహ్మతత్త్వం, మాంఏతు - ప్రాప్నోతు, మధుం - పరమానందలక్షణ మాధుర్యోపేతం, వస్తు మాం ఏతు - ప్రాప్నోతు, నచాత్ర బ్రహ్మమధుశబ్దయో రత్యంతమర్థభేదః, కిం తర్హి బ్రహ్మమేవ మధుం శబ్దద్వయ ప్రతిపాద్యమఖండైకరసం వస్తు మాం ఏతు - ప్రాప్నోతు, హేసోమ ఉమా- బ్రహ్మవిద్యా, తయా సహావర్తమాన హేపరమాత్మన్ తే-తవ,యాః ప్రజాః దేవమనుష్యాదయస్సంతి తా అభిలక్ష్యసోఽహం సతాదృశస్త్వత్సేవకోఽహం వత్సః. బాలః, ఏతాసాం త్వదీయప్రజానాంమధ్యే బాలవదహం త్వదీయకరుణాయోగ్యః, అతః హేదుస్స్వప్నహన్, సంసారరూపస్య దుస్స్వప్నస్య ఘాతక పరమేశ్వర దురుష్వహ - దుఃఖ ముత్కృష్టేణ అభిభవ, వర్ణవికారశ్ఛాందసః, హేసోమ పరమాత్మన్, సర్వదా నిరవద్యః. ఓం ప్రణవవాచ్యః. మేశివోఽస్తు - శివప్రదోఽస్తు. శుభావహోఽస్తు.

రం—బ్రహ్మమేత్వితి. బ్రహ్మమితి మకారశ్ఛాందసః. బ్రహ్మ - స్వరూపేణ గుణైశ్చ బృహద్వస్తుమామేతు ప్రాప్నోతు. మనసి నిత్యం సన్నిధత్తా మిత్యర్థః. మధుమిత్యత్రాపిమకారశ్ఛాందసః. మధు - మధువద్భోగ్యభూతం, ఆనందరూపమిత్యర్థః. బ్రహ్మమేవ అత్రాపి మకారశ్ఛాందసః. బ్రహ్మైవ తత్ యన్మధు భోగ్యమిత్యర్థః. అత్రాపి మకారశ్ఛాందసః యాస్తేసోమేతి. హేసోమసౌతి - ఉత్పాదయతీతి సోమః-పరమాత్మా, హేసోమ, యాఃప్రజాః తాస్సర్వాస్తేతవ శేషభూతా ఇత్యర్థః.

ణాంస్తాక్ జుహోమి, త్రిసుపర్ణమయాచితం బ్రాహ్మణా యదద్యాత్, బ్రహ్మహత్యాంవా ఏతేఘ్నంతి, యేబ్రాహ్మణాస్త్రిసుపర్ణంపఠంతి, తేసోమం ప్రాప్నువంతి, ఆసహస్రాత్పఙ్క్తింపునంతి. ఓమ్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పంచచత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—బ్రహ్మమేధయా మధుమేధయా బ్రహ్మమేవ మధుమేధ

తే-త్వదీయాః, ప్రాణవృత్తయః యాస్సంతి తాక్ వృత్తిప్రాణాక్ త్వయి జుహోమి-ప్రక్షిపామి, మదీయ మనోవాగాదయః ప్రాణాస్త్వయా నిర్మితత్వాత్త్వదీయాః అత స్త్వయ్యేవోపసంహరామి విషయేభ్య ఇంద్రియాణి నిరుధ్య త్వదేకచిత్తోభవామీ త్యర్థః. ఉక్తస్య త్రిసుపర్ణమంత్రస్య మాహాత్మ్యం బ్రాహ్మణరూపేణ వాక్యేన దర్శయతి. అ. త్రిసుపర్ణం...పఙ్క్తింపునంతి ఓమ్. అ. ఇతి. విద్యాంతరాణి సర్వాణి నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాత్ ఇతి శాస్త్రమనుసృత్య శిష్యేణ యాచ్ఞాయాం కృతాయాం పశ్చాదుపదిశంతి, ఇమంతు త్రిసుపర్ణమంత్రం శిష్యయాచ్ఞామంతరేణైవ బ్రాహ్మణాయోపదిశేత్, తేనోపదేశేన యేబ్రాహ్మణాః త్రిసుపర్ణం పఠంతి త్రిసుపర్ణ మంత్రం సర్వదాజపంతి ఏతేపురుషాః బ్రహ్మహత్యాం వినాశయంతి, తత స్తే నిష్పాపాస్సంతః సోమయాగం ప్రాప్నువంతి, తే యస్యాం బ్రాహ్మణపఙ్క్తౌ భోజనార్థ ముపవిశంతి తాంపఙ్క్తిం సహస్రబ్రాహ్మణ పర్యన్తాం పునంతి-శుద్ధాం కుర్వంతి. తస్మాత్ ఓం-ప్రణవప్రతిపాద్యః పరమాత్మైవ త్రిసుపర్ణమంత్రస్య దేవతేత్యర్థః.

వి —ద్వితీయం త్రిసుపర్ణమంత్రమాహ—౧. బ్రహ్మమేధయా.. భవస్వనః.

సోహంతేఅభి-అభిమతవత్సః, వత్సవత్పోష్యః. దుస్స్వప్నేతి. త్వం దుస్స్వప్నదోషాణాం హంతా. దురు-దుష్టానాం స్వహో స్వం ధనం హంతీతిస్వహా. ఉ ఇత్యనర్థకః. యాస్తేసోమేతి. హేసోమ, యాః యే ఇత్యర్థః. లింగవ్యత్యయశ్ఛాందసః తానీంద్రియాణి త్వయిజుహోమి. కాయేనవాచా మనసేంద్రియైర్వా యత్కరోమి తత్సర్వం పరమాత్మనే సమర్పయామీత్యర్థః. త్రిసుపర్ణమితి. త్రిసుపర్ణశబ్దితమేతదనువాకత్రయం గురుదక్షిణాయాచ్ఞామంతరేణ. 'కృపయా నిస్పృహోవదేది'త్యుక్తరీత్యా కృపాపారవశ్యేన బ్రాహ్మణ మధ్యాపయతి. తేసోమశబ్దితం బ్రహ్మప్రాప్నువంతీత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం. ఓమిత్యేతద్విఘ్నశాంత్యర్థం బ్రహ్మానుస్మరణార్థంవా.

రం—బ్రహ్మమేధయేతి. బ్రహ్మసమీచీనయాస్వవిషయబుద్ధ్యా సంయోజయ

యా, (అద్యానో దేవసవితః ప్రజావత్సావీ స్సౌభగం, పరాదుష్షప్నియగ్ం సువ విశ్వాని దేవసవిత ర్దురితాని పరాసువ, యద్భద్రం తన్మఆసువ, మధువాతాఋుతా యతే మధుక్షరంతిసింధవః, మాధ్వీర్నస్సంత్వోషధీః, మధునక్తముతోషసి మధుమత్పార్థివగ్ం రజః, మధుద్యౌరస్తునః పితా, మధుమాన్నోవనస్పతిర్మధుమాగ్ం అస్తు సూర్యః, మాధ్వీర్గావో భవంతునః, య ఇమంత్రిసుపర్ణ మయాచితం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్, భ్రూణహత్యాం వా ఏతే ఘ్నంతి యే బ్రాహ్మణాస్త్రి సుపర్ణంపఠంతి తే సోమం ప్రాప్నువంతి, ఆసహస్రాత్పజ్క్తింపునంతి ఓమ్.) బ్రహ్మమేధవా, మధుమేధవా, బ్రహ్మమేవమధుమేధవా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే షట్చత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ—బ్రహ్మాదేవానాం పదవీః కవీనా మృషిర్విప్రాణాం మహిషోమృగాణాం, శ్యేనోగృధ్రాణాగ్ం స్వధితిర్వనానాగ్ం సోమః పవిత్రమత్యేతి రేభన్ హగ్ంసశ్శుచిషద్వసురంతరిక్షసద్ధోతా వేదిష దతిథి ర్దురోణసత్, నృషద్వర సదృత సద్వ్యోమ సదబ్జా గోజా ఋుతజా అద్రిజా ఋుతంబృహత్, య ఇమంత్రిసుపర్ణమయాచితం బ్రాహ్మణాయద

౧. ఇతి. యద్బ్రహ్మ జగత్కారణం సర్వవేదాంతవేద్యం, తత్ మేధయాగురూపదిష్ట మహావాక్యతదర్థధారణశక్త్యాలభ్యతా మితి శేషః. మధ్విత్యాదిపూర్వవత్, అద్యానో దేవేత్యాదిక మృక్పంచకమణోరణీయా నిత్యనువాకే వ్యాఖ్యాతమ్.—అస్య త్రిసుపర్ణ మంత్రస్య మహిమానం దర్శయతి—౨. య ఇమం...పునంతిఓమ్. ౨. ఇతి. బ్రాహ్మణగర్భస్య రాజన్యగర్భస్య వాబాధః - భ్రూణహత్యా అన్యత్పూర్వవత్. తృతీయం త్రిసుపర్ణ మంత్రమాహ. ౧. బ్రహ్మమేధవా...ఋుతంబృహత్. ౧. ఇతి. మేధవా మేధోయజ్ఞః, సోఽస్యాస్తీతి మేధవా బ్రహ్మమేధవదితి యావత్, యజ్ఞదానాది మధు ఆనందరూపమిత్యర్థః. త్విత్యర్థః. మేధవా - మేధయేత్యర్థః. యద్వా మేధః యజ్ఞః. తాంవాతి గమయతీతి మేధవా. 'సుపాంసులుగి'తి లుక్. స్వవిద్యాహేతుభూత

ద్యాత్ వీరహత్యాంవా ఏతేఘ్నంతి యేబ్రాహ్మణా
స్త్రిసుపర్ణం పఠంతి తే సోమంప్రాప్నువంతి ఆసహస్రా
త్ప జ్క్తింపునంతి ఓం.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే సప్తచత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాణాపాన వ్యానోదాన సమానా మేశుధ్యంతాం జ్యో
తిరహం విరజా విపాప్మా భూయాసగ్ స్వాహా, వాఙ్మ
నశ్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణరేతోబుద్ధ్యాకూతి సంక
ల్పామే శుధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాప్మా భూ

సాధ్యవివిదిషా పూర్వకత్వాద్బ్రహ్మజ్ఞానలాభస్య బ్రహ్మమేధవదిత్యుచ్యతే, అన్యత్పూ
ర్వవత్, బ్రహ్మదేవానాం వాగ్ సశ్నుచిషత్ ఇత్యాదికేద్వేఋచౌ అణోరణీయానిత్య
నువాకే వ్యాఖ్యాతే, అస్య త్రిసుపర్ణమంత్రస్య మహిమానం దర్శయతి. ౧. య
ఇమం...పజ్క్తింపునంతి ఓమ్. ౨. ఇతి. వేదశాస్త్ర తదనుష్ఠానపరో బ్రాహ్మణః అభి
షిక్తో రాజావా వీరః అన్యత్పూర్వవత్.

వి— బ్రహ్మజ్ఞానప్రతిబంధకాని యాని మహాపాతకాని తన్నివృత్తయే
జప్యాస్త్రిసుపర్ణమంత్రాస్త్రయోఽభిహితాః తత్ర బ్రాహ్మణజాతిమాత్రవధో బ్రహ్మహ
త్యా పంచసు మహాపాతకేషు మధ్యే ప్రబలం మహాపాతకం, తతోఽప్యధికం భ్రూణ
హననం, తస్మాదప్యధికం వీరహననమ్, ఈదృశానామపి నివర్తకో యావజ్జీవం త్రిసుపర్ణ
జపః తత్ర అర్వాచీనానాం సురాపానాది పాతకానాం నివర్తక ఇతి కిముపక్తవ్యం,
ఇత్థం ప్రతిబంధక నివృత్త్యుపాయముక్త్వా జ్ఞానయోగ్యతాయై స్వావయవశుద్ధ్యర్థం
యజ్ఞాది కర్మానుష్ఠాపక ఇత్యర్థః. బ్రహ్మదేవానామితి వాగ్ సశ్నుచివదితి ఇమామంత్రౌ
వ్యాఖ్యాతౌ. వీరహత్యామితి. 'వీరహావా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వాసయత'
ఇత్యుక్తాం వీరహత్యా మిత్యర్థః.

రం— ప్రాణాపానేత్యాది. ఏతేసన్న్యాసార్థ విరజస్త్వార్థాహోమమన్త్రాః
జ్యోతిరహం స్వప్రకాశజ్ఞానస్వరూపోఽహం రజస్తమోభ్యామస్పృష్టోనిరస్తపాపో
భూయాసమిత్యర్థః. రేతశ్శబ్దేన ఇంద్రియముచ్యతే, ఆకూతిః. అభిప్రాయః. అన్నమ
యేత్యాది. ఆనందమయస్య పరమాత్మనః శోధ్యత్వంచ భజన ప్రపదన లక్షణప్రసద

యాసగ్ం స్వాహా, శిరఃపాణిపాదపార్శ్వపృష్ఠోదరజంఘశి
శ్నోపస్థపాయవో మే శుధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజా
విపాప్మా భూయాసగ్ం స్వాహా, త్వక్చర్మమాగ్ంసరుధిరమే
దోఽస్థిమజ్జా మే శుధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాప్మా
భూయాసగ్ం స్వాహా, శబ్ద స్పర్శ రూప రసగంధా మే శు
ధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాప్మాభూయాసగ్ం స్వా
హా, పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశా మే శుధ్యంతాం జ్యో
తిరహం విరజా విపాప్మాభూయాసగ్ం స్వాహా, అన్న

హోమార్థానేకాదశ మన్త్రానేకాదశస్వనువాకేషు క్రమేణ వివక్షురాద్యం మంత్రమాహ—౧. ప్రాణాపాన...భూయాసగ్ం స్వాహా. ౧. ఇతి. ప్రాణాదయః. పంచ వాయవః; ప్రసిద్ధాః, తే సర్వేఽపి అనేన ఆజ్యహోమేన శుద్ధాభవన్తు, తతః అహం విపాప్మా - ప్రతిబంధకోపపాతకరహితః; విరజాః. పాపకారణ భూతరజోగుణేనాపి రహితస్సన్ జ్యోతిర్భూయాసం, యత్ జ్యోతిః. జగత్కారణం, పరంబ్రహ్మ తద్వస్తుభూయాసం తదర్థమిదమాజ్యం స్వాహా - సుహుతమస్తు. ద్వితీయం మంత్రమాహ— ౧. వాఙ్మనః...భూయాసగ్ం స్వాహా. ౧. ఇతి వాగాదీనీంద్రియాణి, రేతః. గుహ్యేంద్రియం, మనశ్శబ్దవాచ్యస్యాంతఃకరణస్యైవ నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిః, అనిశ్చయభూతా వృత్తిః ఆకూతిః, ఇదంసమీచీనమితి కల్పనారూపావృత్తిః సంకల్పః అన్యత్పూర్వవత్. తృతీయం మంత్రమాహ—౧. శిరఃపాణి. స్వాహా—౧. ఇతి. పూర్వాభ్యామనువాకాభ్యాం సూక్ష్మశరీర శుద్ధిరుక్తా, అత్ర స్థూలశరీరావయవానాం శిరఃపాణ్యాదీనాం శుద్ధిరుచ్యతే, లింగాండభేద వివక్షయా శిశ్నోపస్థశబ్దౌ ద్వౌప్రయుక్తౌ, అన్యత్పూర్వవత్. చతుర్థం మంత్రమాహ—౧. త్వక్చర్మ...భూయాసగ్ం స్వాహా—౧. ఇతి. అత్ర స్థూలశరీరే స్థితానాం ధాతూనాం శుద్ధిరుచ్యతే, ఏకస్యైవధాతోర్బాహ్యాంతర్భాగవివక్షయా త్వక్చర్మశబ్దౌ ప్రయుక్తౌ, అన్యత్పూర్వవత్. పంచమం మంత్రమాహ. ౧. శబ్దస్పర్శ...భూయాసగ్ం స్వాహా. ౧. ఇతి. శరీరోపాదానపంచమహాభూతేషు ఆకాశాదిషు వర్తమానాః గుణాశ్శబ్దాదయః, అన్యత్పూర్వవత్. షష్ఠం మంత్ర

శోపాయేన ప్రసాద్యత్వం. వివిట్టిస్వాహా - విశేషేణ విట్టిఃవ్యాప్తిః. జ్ఞానవ్యాప్తిరస్తివ్యర్థః. ఖషః. ఖోషః. స్వగుణకీర్తనం. తత్ర ఉత్కః. ఉత్సుకః. పరమాత్మా. తస్మై స్వాహా. శోపురుష - హారే, లోహిత పుండరీకవత్ పింగళే అక్షిణీయస్య సతథోక్తః.

మయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయానందమ
యా మే శుధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజావిపాప్మాభూ
యాసగ్ స్వాహా, వివిట్టిస్వాహా, ఘషోత్కాయస్వాహా,
ఉత్తిష్ఠ పురుషహరిలోహిత పింగళాక్షి దేహిదేహిద

దామా—౧. పృథివ్యప్తేజో...భూయాసగ్ స్వాహా—౧. ఇతి. శరీరస్యోపాదాన కారణాని పంచమహాభూతాని పృథివ్యాదీని, అన్యత్పూర్వవత్. సప్తమం మంత్రమాహ—౧. అన్నమయ...భూయాసగ్స్వాహా—౧. ఇతి. అన్నమయాదయః పంచకోశావారుణ్యా ముపనిషద్యుక్తాః, అన్యత్పూర్వవత్. అష్టమం మంత్రమాహ—౧. వివిట్టిస్వాహా—౧. ఇతి. 'విష్లవ్యాప్తౌ' ఇతిధాతోరుత్పన్నోఽయంశబ్దః. విశేషేణ విష్టిర్వ్యాప్తిర్యస్య బ్రహ్మణస్తత్ వివిట్టి, ఛాందసష్షకారస్య టకారః, తాదృశం బ్రహ్మోద్దిశ్య స్వాహా - సుహుతమిదమస్తు. నవమంమంత్రమాహ—౧. ఘషోత్కాయస్వాహా—౧. ఇతి. ఘషకరణ ఇతిధాతుః, ఘష్యతేక్రియత ఇతిఘషః నామరూప కర్మాత్మకః కార్యప్రపంచః తస్మిన్ ఉత్కః తత్కర్తుముత్సుకః ఘషోత్కః. పరమేశ్వరః, తాదృశాయ సృష్ట్యభిముఖాయ పరమేశ్వరాయ స్వాహా - సుహుతమిదమస్తు, దశమం మంత్రమాహ—౧. ఉత్తిష్ఠపురుష...భూయాసగ్ స్వాహా—౧. ఇతి. వివిట్టి శబ్దాభిధేయం యద్బ్రహ్మ తదేవకారణోపాధికం ఘషోత్కశబ్దాభిధేయమ్, పునరపి వహ్నిశరీరోపాధి విశిష్టమత్ర పురుషశబ్దాభిధేయమ్, తత్ర పూర్వాభ్యాం నిరుపాధికం కారణోపాధికం చ తద్బ్రహ్మ ప్రాప్త్యర్థం శుద్ధిహేతుత్వేనాత్ర సర్వకర్మనిష్పాదక వహ్నిశరీరోపాధికం ప్రార్థ్యతే, హేపురుష పురి - వహ్నిశరీరే, శయాన హేపర మాత్మన్ ఉత్తిష్ఠ-ఔదాసీన్యం పరిత్యజ, మదనుగ్రహార్థ ముద్యుక్తోభవ, సంబుధ్యంత పురుషశబ్దస్యైవహర్యాదీని త్రీణిపదాని విశేషణాని హేహరి ప్రతిబంధక హారణకుశల. హేలోహిత రక్తవర్ణ హేపింగలాక్షి పింగలనయన దేహిదేహి పునఃపునః శుద్ధిం మే ప్రయచ్ఛ. దదాపయితా ఆచార్యముఖాత్ తత్త్వజ్ఞానస్య అతిశయేన దాపయితా భవేతిశేషః. తస్య దాపితస్య జ్ఞానస్యోత్పత్తయే మే - మదీయాః శ్చిత్తవృత్తయః శుధ్యంతాం, జ్యోతిరిత్యాది పూర్వవత్. ఏకాదశం మంత్రమాహ—౧. ఓగ్స్వాహా—

త్వముత్తిష్ఠ, అస్మద్రక్షణజాగరూకో భవ, దేహి త్వద్విషయజ్ఞానశక్త్యాదికం దేహి,

దాపయితా మే శుధ్యంతాం జ్యోతిరహం విరజా విపాప్మా
భూయాసగ్ స్వాహా, ఓగ్ స్వాహా.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఽష్టచత్వారింశోఽనువాకః.

ఉ—సత్యంపరంపరగ్ సత్యంసత్యేనసువర్గాల్లోకాచ్చ్యవన్తే
కదాచనసతాగ్ హి సత్యంతస్మాత్సత్యేరమంతే, తప ఇతి
తపోనానశనాత్పరంయద్ధిపరం తపస్తద్దురాధర్షంతస్మాత్తపసి
రమంతే, దమ ఇతి నియతం బ్రహ్మచారిణస్తస్మాద్దమేర

౧. ఇతి. ఓం - ప్రణవప్రతిపాద్యం, వస్తు భవామి తదర్థమిదం స్వాహా - సుహుతమస్తు.

వి— జ్ఞానప్రతిబంధక మహాపాతకోపపాతకపరిహారేణ జ్ఞానయోగ్యతాలక్షణాం శుద్ధిముక్త్వా యోగ్యస్య పురుషస్య అపేక్షితేషు జ్ఞానసాధనేషు సన్న్యాసస్య నిరతిశయోత్కర్షం వక్తుం సత్యాదీన్యేకాదశోత్కృష్ట సాధనాని ప్రతియోగిత్వేన వక్తవ్యాని, తత్ర ప్రథమం సాధనముపన్యస్యతి. ౧. సత్యంపరం ..సత్యేరమన్తే. ౧. ఇతి. యద్వస్తు ప్రమాణేన యథాదృష్టం తస్య తథైవాభివదనం సత్యం, తచ్చ పరం - పురుషార్థసాధనేషూత్కృష్టం, తత్రాదరార్థం పరంసత్య మితి పునర్వచనం యద్వా పరం బ్రహ్మ సత్యం అబాధ్యం తద్వద్యథార్థ వచనమపి బాధరహిత మితి వ్యావహారిక బాధరాహిత్యేనోత్కర్షం వివక్షిత్వా దృష్టాంతేన పరం సత్య మిత్యుక్తమ్, సత్యేన-యావజ్జీవం యథార్థకథనేన, స్వర్గలోకాత్ కదాచిదపి న ప్రచ్యవంతే, అనృతవాదినస్తు కేనచిత్పుణ్యేన స్వర్గం ప్రాప్యాప్యనృతవదనదోషేణ కర్మఫలం సమ్యూర్ణతయాఽననుభూయైవస్వర్గాత్ప్రచ్యవంతే, కించ హియస్మాత్కారణాత్ సతాం - సన్మార్గవర్తినాం, ఋష్యాదీనాం సంబంధి యథార్థవాదిత్వం తస్మాత్కారణాత్ సతామిదమితి వ్యుత్పత్తిమాశ్రిత్య సత్యవాదిత్వమేవ పరమం మోక్షసాధనమితి కేచిన్మహాంతోవదన్తిః తస్మిన్నేవ సత్యే రమన్తే - క్రీడంతి. ఏకం మతముక్త్వా ద్వితీయం మతమాహ—౨. తప తద్దానహేతుభూతా ఏతే సర్వేసమగ్రాభవంత్విత్యర్థః. ఓగ్స్వాహా, ఓమితి శబ్దవాచ్యాయ పరమాత్మనేస్వాహా. ఇత్యాత్మహవిస్సమర్పణమంత్రః.

౮౦—బ్రహ్మవిద్యాయాం సత్యతప ఆదీని సాధనాన్యుపవర్ణ్య సన్న్యాసశబ్దితం ప్రపదనమేవ సర్వోత్కృష్టం చతుర్ముఖాభిమత మితి ప్రతిపాదయితు ముఖ

మంతే, శమ ఇత్యరణ్యేమునయ స్తస్మాచ్ఛమేరమంతే,
దానమితి సర్వాణిభూతాని ప్రశగ్ంసంతిదానాన్నాతిదు
ష్కరం తస్మాద్దానేరమంతే, ధర్మ ఇతిధర్మేణ సర్వమిదం
పరిగృహీతం ధర్మాన్నాతిదుశ్చరంతస్మాద్ధర్మేరమంతే, ప్రజ
నఇతి భూయాగ్ంస స్తస్మాద్భూయిష్ఠాః ప్రజాయంతే తస్మా

ఇతి...తపసిరమన్తే. ౨. ఇతి. తపః పరం మోక్షసాధన మితి కేషాంచిన్మతమ్, తీర్థయాత్రా జపహోమాదీని యద్యపి బహూని తపాంసిసంతి తథాపి తేషుసర్వేష్వనశనాదుపవాసైకభుక్తాదిరూపాదశనవర్జనాత్ పరం ఉత్కృష్టం తపః నాస్తి, యద్ధి అశశనరూపం కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదికం పరంతపః అస్తి, తత్ దుర్ధర్షం ధర్షితుం సోఢుమశక్యమ్, అత ఏవ అసమస్తాత్ సర్వేషాం ప్రాణినాం తస్య తపసో ధర్షణం దుశ్శక మిత్యనుభూయతే, తస్మాత్కారణాత్ కేచన శ్రద్ధాలవః కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదికే తపసి రమన్తే. తృతీయం మతమాహ—౩. దమ ఇతి ..తస్మాద్దమేరమన్తే. ౩. ఇతి. వాక్చక్షురాదీంద్రియాణాం బాహ్యానాం నిషిద్ధేభ్యో విషయేభ్యో నివృత్తిర్దమః స ఏవఉత్తమో మోక్షహేతురితి మన్యమానా నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణః నియతం-సర్వదావదంతి తస్మాద్దమేరమన్తే. చతుర్థం మతమాహ—౪. శమ ఇత్యరణ్యే... తస్మాచ్ఛమేరమన్తే. ౪. ఇతి. అంతఃకరణస్య క్రోధాదిదోషరాహిత్యం శమః, స ఏవ ఉత్తమో మోక్షహేతు రితి అరణ్యే వర్తమానామునయః వానప్రస్థామన్యన్తే, తస్మాత్తేశమే రమన్తే. పఞ్చమం మతమాహ—౫. దానమితి సర్వాణి...తస్మాద్దానేరమన్తే ఇతి ౫. ఇతి. గోభూహిరణ్యాదీనాం స్వకీయానాం శాస్త్రోక్తవర్త్మనాస్వత్వపరిత్యాగపురస్సరం పరస్వత్వా పాదనం దానమ్, తదేవోత్తమం మోక్షసాధనం మత్వాసర్వేప్రాణినః ప్రశంసంతి, దానాదన్యత్ అతిశయితం దుష్కరం నాస్తి, ధనరక్షణార్థం ప్రాణానపి పరిత్యజతాం పురుషాణా ముపలమ్భాత్, తస్మాత్ గోభూమ్యాదిదానే రమన్తే. షష్ఠంమతమాహ—౬. ధర్మ ఇతి—తస్మాద్ధర్మేరమన్తే. ౬. ఇతి. స్మృతిపురాణప్రతిపాద్యో వాపీకూపతటాకాది నిర్మాణరూపోఽత్రధర్మో వివక్షితః సఏవోత్తమో మోక్షహేతురితి రాజామాత్యాదయః ప్రభవోమన్యన్తే, తటాకాది రూపేణ ధర్మేణ సర్వమిదం జగత్పరిగృహీతం సర్వేఽపి మనుష్యపశ్వాదయః స్నానపానాదినా తుష్యంతి,

క్రమతే. సత్యంపర మిత్యాదినా. సతాంహిసత్యంసతాంహిపురుషాణాం సత్యమభిమతం సత్యంపరమితి నిర్దిష్టస్యైవ పరం సత్యమితి ఆనుపూర్వీభేదేన నిర్దేశః తప ఇతినిర్దిష్టం

ద్భూయిష్ఠాః ప్రజననేరమన్తే, అగ్నయ ఇత్యాహతస్మాద
గ్నయ ఆధాతవ్యాః అగ్నిహోత్రమిత్యాహతస్మాదగ్ని
హోత్రేరమన్తే, యజ్ఞ ఇతి. యజ్ఞోహి దేవానాం యజ్ఞేన
హి దేవాదివంగతా స్తస్మాద్యజ్ఞేరమన్తే, మానసమితివి
ద్వాంస స్తస్మాద్విద్వాంస ఏవమానసేరమన్తే, న్యాస ఇతి

సామ్యకార్థత్వాత్ అన్యత్ అతిదుశ్చరంనాస్తి, తస్మాత్కారణా ద్ధర్మేరమన్తేప్రభవః. సప్తమం మతమాహ — ౭. ప్రజన ఇతి... ప్రజననే రమన్తే. ఇతి. ప్రజనః పుత్రాన్యు త్పాదనం, తస్యైవోత్తమసాధనత్వం భూయాగ్ సః. అతిబహవః ప్రాణినః మన్యన్తే, ఋణై స్త్రిభిర్ముక్తైస్తై ర్నష్టైః పండితైశ్చ సర్వైరపి పుత్రోత్పాదనాయాతిశయేన ప్రయ త్నకరణాత్, తస్మాదేతస్య పురుషస్య భూయిష్ఠాః - భూరిశః పంచమా ఇత్యేవం అహమహమికయా ఉత్పద్యన్తే, తస్మాత్కారణాత్ భూయిష్ఠాః అతిబహవః ప్రాణినః పుత్రోత్పాదనేరమన్తే. అష్టమం మతమాహ — ౮. అగ్నయః... ఆధాతవ్యాః.౮. ఇతి. అగ్నయః. గార్హపత్యాదయః. ఉత్తమాముక్తిహేతవ ఇతి కశ్చిద్వేదార్థపర ఆహ. తస్మాత్ గృహస్థైరగ్నయ ఆధాతవ్యాః భవంతి. నవమం మతమాహ. ౯. అగ్నిహో త్రమ...రమన్తే. ౯. ఇతి. ఆహితేష్వగ్నిషు సాయంప్రాతశ్చానుష్ఠేయో హోమః అగ్నిహోత్రం తదుత్తమం మోక్షసాధన మితి అపరః కశ్చిద్వేదార్థ పరఆహ. తస్మాత్ కేచిదగ్నిహోత్రేరమన్తే. దశమం మతమాహ. ౧౦. యజ్ఞ ఇతి...తస్మాద్యజ్ఞేరమన్తే. ౧౦. ఇతి. దర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికో యజ్ఞః ఉత్తమో మోక్షహేతురితి అపరే వేదార్థపరా మన్యన్తే, యస్మాదిదానీం వర్తమానాదేవాః పూర్వానుష్ఠితేన యజ్ఞేన దివం గతాః స్వర్గలోకం ప్రాప్తాః. తస్మాత్కారణాత్ కేచనవైదికావిద్వాంసః యజ్ఞేర మన్తే. ఏకాదశం మతమాహ — ౧౧. మానసమితి... మానసేరమన్తే. ౧౧. ఇతి. మన సైవ నిష్పాద్యముపాసనం మానసం, తదేవోత్తమం సాధనమితి విద్వాంసః సగుణబ్రహ్మ విదో మన్యన్తే, తస్మాత్కారణాత్ కేచనవిద్వాంసః వేదగర్భోపనిషద్భాగతాత్పర్య విదో మానస ఏవ ఉపాసనేరమన్తే. ద్వాదశం మతమాహ — ౧౨. న్యాస ఇతి... విజానీయాత్. ౧౨. ఇతి. పూర్వకాండోక్తానా మగ్నిహోత్రాది కర్మణా మారు రక్షామితిమత్వా తపసిరమంత ఇత్యుత్తరత్రాన్వయః. దమ ఇతి నియతం బ్రహ్మచా రిణః బ్రహ్మచారిణోదమ ఏవసాధనీయ ఇతిమత్వా నియతం దమేస్థితా ఇత్యర్థః. ప్ర జాయన్తే ప్రజాః ప్రజనయతీత్యర్థః. మానసంమనసా భగవన్మనన మిత్యర్థః. పరోహి

బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మా తాని వా ఏతాన్యవరాణి తపాꣳసి న్యాస ఏవాత్యరేచయద్య ఏవం వేదేత్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకోనపంచాశోఽనువాకః.

ఉ.—ప్రాజాపత్యో హారుణిస్సుపర్ణేయః ప్రజాపతిం పితరముపససార కిం భగవంతః పరమం వదంతీతి తస్మై ప్రోవాచ,

జాబాలాద్యుపనిషదుక్తప్రకారేణ పరిత్యాగో న్యాసః స ఏవోత్తమో మోక్షహేతురితి బ్రహ్మా హిరణ్యగర్భో మన్యతే, స చ బ్రహ్మా పరో హి - పరమాత్మరూపో హి, న తు పూర్వోక్తమతానుసారిణ ఇవ జీవః. యద్యప్యసౌ హిరణ్యగర్భో దేహధారీ తథాపి పరో హి - పరమాత్మైవ, బ్రహ్మా హిరణ్యగర్భ ఇతి వక్తుం శక్యతే తచ్ఛిష్యత్వేన తత్సమానజ్ఞానత్వాత్, అత ఏవ శ్వేతాశ్వతరా ఆమనంతి. 'యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాꣳశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై' ఇతి. యాని పూర్వోక్త సత్యాదీని మానసాన్తాని తాన్యేతాని తపాంసి భవన్త్యేవ తథాపి సన్న్యాసమపేక్ష్య అవరాణి నికృష్టాని, సన్న్యాస ఏక ఏవ తాని సర్వాణి అత్యరేచయత్ - అతిక్రాంతవాన్, ఉత్తమత్వతారతమ్యం తత్ర విశ్రాంత మిత్యర్థః. ఉక్తముత్తమసాధనముపసంహరతి. ౧౩. య ఏవం వేదేత్యుపనిషత్. ౧౩. ఇతి. యః పుమాన్ ఏవం - ఉక్తప్రకారేణ, సన్న్యాసస్యాన్యేభ్యస్సర్వేభ్య స్సాధనేభ్యః ఉత్తమత్వం వేద తస్య విదుషః ఇతి ఉక్తా విద్యా ఉపనిషత్ రహస్యభూతా భవతి.

వి — పూర్వోక్తం మోక్షసాధనసమూహముపపాదయితుమాఖ్యాయికామాహ — ౧. ప్రాజాపత్యో హా...తస్మై ప్రోవాచ. ౧. ఇతి. ప్రజాపతేః పుత్రః ప్రాజాపత్యః స చ ఆరుణి నామకః స ఏవ సుపర్ణాఖ్యాయాః స్త్రియాః అపత్యత్వాత్ సుపర్ణేయ ఇత్యుచ్యతే, తాదృశః పురుషః స్వకీయం పితరం ప్రజాపతిం ఉపససార - ఉత్తమసాధనజిజ్ఞాసయోపసన్నవాన్, ఉపసద్య చ ఏవం పప్రచ్ఛ, హే ప్రజాపతే భగవన్తః పూజ్యా మహర్షయః మోక్షసాధనేషు కింసాధనం పరమం ఉత్కృష్టం వదన్తి, ఏవం బ్రహ్మా-సర్వోత్కృష్టః. తస్య యన్మతం న్యాసశబ్దితం తదేవ సర్వోత్కృష్ట మిత్యర్థః. బ్రహ్మా హి పరః పరో హి బ్రహ్మేతి నిర్దేశో దార్ఢ్యార్థః.

భం — ప్రాజాపత్యో హారుణిరితి. ప్రాజాపత్యో హారుణిస్సుపర్ణేయః అరుణాఖ్య ప్రజాపతేః పితుః సుపర్ణాయాః మాతుశ్చాపత్య మిత్యర్థః. సత్యేనేత్యాది. పూర్వోక్త

సత్యేనవాయురావాతి సత్యేనాదిత్యోరోచతేదివిసత్యం
వాచః ప్రతిష్ఠాసత్యే సర్వంప్రతిష్ఠితం తస్మాత్సత్యం పర
మంవదంతి, తపసాదేవా దేవతామగ్ర ఆయన్ తపసర్షయ
స్సువరన్వవిన్దన్ తపసాసపత్నాన్ప్రణుదామారా(తీ)తీం)
స్తపసిసర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాత్తపః పరమం వదంతి,
దమేనదాన్తాః కిల్బిషమవధూన్వంతి దమేన బ్రహ్మచారిణ
స్సువరగచ్ఛన్ దమోభూతానాందురాధర్షం దమేసర్వం

[illegible] ప్రాహ తస్మై ఆరుణయే ప్రోవాచ. తదుక్తేషు సాధనేషు ప్రథమం సర్వ [illegible] 1. సత్యేన వాయురావాతి...పరమంవదన్తి. 1. ఇతి. యోఽయం వాయురిదానీ [illegible] వాతి సోఽయం పూర్వజన్మని మనుష్యస్సన్ సత్యవాదిత్వం పరిపాల్య తేన సత్యేన వాయుం దేవతాత్వంప్రాప్యేదానీం లోకానుగ్రహాయాన్తరిక్షే వాతి తథైవ ఆదిత్యోఽపి పూర్వజన్మానుష్ఠితేన సత్యేన దివిరోచతే-ద్యులోకే ప్రకాశతే. యదేతత్ సత్యం తదేవ వాచః - వాగింద్రియస్య, ప్రతిష్ఠా - స్థిరావస్థానమ్, అనృతంతు వాచో [illegible] యత ఇతి నవాచః ప్రతిష్ఠా, తథాసతి లోకే సత్యే భావితే సర్వం - సర్వప్రాణివ్యవహార జాతం, ప్రతిష్ఠితం తస్మాత్కారణాత్ సత్యమేవ పరమ సాధన మిత్యేవం కేచిదనుష్ఠాతారో వదన్తి. తత్రారుణో ర్ముఖవికాసరాహిత్యలక్షణ [illegible]ం దృష్ట్వా ద్వితీయం సాధనమాహ—3. తపసాదేవాః...తస్మాత్తపః పరమంవదన్తి. 3. ఇతి. ఇదానీం స్వర్గే వర్తమానా అగ్నీంద్రాదయోదేవాః అగ్రే-పూర్వజన్మని, అనుష్ఠితేనాశనపరిత్యాగరూపేణ కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపసా దేవతాం ఆయన్ ఇదానీం తనం దేవతాత్వం ప్రాప్తాః, తథా వసిష్ఠాదయో ఋష [illegible] పూర్వానుష్ఠితేన తపసా సువరన్వవిన్దన్ - స్వర్గలోకమనుక్రమేణ లబ్ధవంతః, తథా [illegible] మభిచారరూపేణ తపసా సపత్నాన్ - శత్రూన్, అరాతీః- [illegible], పురుషానపి ప్రణుదామ - నిరాకుర్మః, అన్యదపి సర్వం ఫలజాతం తపసి ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాత్ అనశనరూపం తపః పరమం సాధ

[illegible] ప్రకాశ ఇవేతి ఆదిత్యోరోచతే ఇతియోజనా. దేవతామగ్ర ఆయన్ దేవత్వం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. సువరన్వవిందన్ - స్వర్గం ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. సపత్నాన్, [illegible] అరాతీ రిత్యర్థః. సపత్నశబ్దేన ఉత్కట ద్వేషయుక్తా అభిప్రేతా. [illegible] మితి. దక్షిణాః పురుషాః యజ్ఞానాం వరూథం పరిష్ఠం వదన్తి

ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్దమః పరమంవదంతి, శమేనశాన్తాశ్శివ మాచరన్తి శమేననాకంమునయోన్వవిందన్ శమోభూతానాం దురాధర్షం శమేసర్వంప్రతిష్ఠితం తస్మాచ్ఛమః పరమంవదంతి, దానం యజ్ఞానాం వరూథం దక్షిణాలోకేదాతారగ్ం సర్వభూతాన్యుపజీవంతిదానేనారాతీరపానుదంత దానేనద్విషంతోమిత్రాభవంతి దానే సర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్దానం పరమంవదంతి, ధర్మోవిశ్వస్యజగతః

సాధన మితికేచిద్వదన్తి అత్రాపి పూర్వవదపరితోషం దృష్ట్వా తృతీయం సాధన మాహ— ౪. దమేన దాన్తాః... పరమం వదన్తి. ౪. ఇతి. దాన్తాః - బాహ్యేన్ద్రియ నియమయుక్తాః, పురుషాః తేన దమేన స్వకీయం పాపం వినాశయన్తి, తథా నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణః దమేన స్వర్గం అగచ్ఛన్ సచదమః భూతానాం - ప్రాణినాం. దురాధర్షం - అధర్షితుం సర్వతస్సోఢుం, దుశ్శకః తస్మింశ్చదమే సర్వం - అపేక్షితం ఫలం, ప్రతిష్ఠితమ్, తస్మాత్కారణాత్ దమః పరమం - ముక్తిసాధనం, ఇతికేచిద్వదన్తి, అత్ర సర్వత్ర పూర్వసాధనే పరితోషరాహిత్యాదుత్తరసాధనోక్తిర్ద్రష్టవ్యా. చతుర్థం సాధనమాహ— ౫. శమేనశాన్తాః...శమః పరమం వదన్తి. ౫. ఇతి. శాన్తాః - అంతః కరణక్రోధాదిరహితాః పురుషాః తేనశమేన శివం - మఙ్గళం పురుషార్థం ఆచరన్తి నారదాద్యామునయః శమేన స్వర్గమలభన్త, అన్యత్పూర్వవత్. పఞ్చమం సాధన మాహ— ౬. దానం యజ్ఞానాం... పరమం వదన్తి. ౬. ఇతి. గోహిరణ్యాదిదానం యజ్ఞానాం సమ్బన్ధినీ దక్షిణా భవతి, తస్మాత్ వరూథం - శ్రేష్ఠం, లోకే దాతారం పురుషం వేదశాస్త్రవిదో మూఢాశ్చ సర్వేఽపి పురుషాః ఉపజీవన్తి, తథా యోద్ధౄణాం-భటానాం, ధనదానేన అరాతీః-శత్రూన్, అపానుదన్త - రాజానోనిరాకృతవన్తః, యేతు ప్రబలాః ద్విషన్తః తేఽపి దానేన తుష్టాః మిత్రాః భవన్తి, అన్యత్పూర్వవత్. షష్ఠంసాధనమాహ— ౭. ధర్మోవిశ్వస్యజగతః...ధర్మం పరమంవదన్తి. ౭. ఇతి.

త్యర్థః. ప్రజాయాస్తన్తుం - ప్రజాసంతతి మిత్యర్థః, గార్హపత్యస్య ఋక్పృథివీరథంతరరూపత్వం, ఏవముత్తరత్రాపి. నిష్కృతిః. పాప ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాయణం - ప్రకృష్టగతిః, సువర్గస్య జ్యోతిః దీపవత్ప్రకాశకం, తత్ప్రాప్తిహేతుభూతమిత్యర్థః. న్యాస ఇత్యాహురితి. బ్రహ్మావిశ్వః కతమస్స్వయమ్భుః ప్రజాపతిస్సంవత్సర ఇతినిర్దిష్టం బ్రహ్మాణం తదంతర్యామిణం పరమాత్మానమేవ సిద్ధోపాయతయా మనీషిణో న్యాసమా

ప్రతిష్ఠాలోకేధర్మిష్ఠం ప్రజా ఉపసర్పంతి ధర్మేణపాపమ
పనుదతిధర్మేసర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్ధర్మం పరమంవదంతి,
ప్రజననంవై ప్రతిష్ఠాసాధుప్రజాయాస్తంతుంతన్వానః పితౄ
ణామనృణోభవతి తదేవతస్యానృణంతస్మాత్ప్రజననం పర
మంవదంతి,అగ్నయోవై త్రయీవిద్యా దేవయానఃపంథా
గార్హపత్య ఋక్పృథివీరథంతరమన్వాహార్యపచనో యజు
రంతరిక్షం వామదేవ్యమాహవనీయస్సామ సువర్గోలో

తటాకప్రపాది నిర్మాణరూపో ధర్మః విశ్వస్య-జగతః సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః ఇత్యేతత్ప్రసిద్ధమ్, తథా లోకేధర్మిష్ఠం అతిశయేన ధర్మే వర్తమానం పురుషం ప్రజాస్సర్వాః ఉపసర్పన్తి ధర్మాధర్మ నిర్ణయార్థ ముపగచ్ఛన్తి, కించ ప్రాయశ్చిత్త రూపేణ పాపం వినాశయన్తి, అన్యత్పూర్వవత్. సప్తమం సాధనమాహ—ర. ప్రజ ననంవై ప్రతిష్ఠా... ప్రజననం పరమం వదన్తి.ర.ఇతి ప్రజననం-పుత్రోత్పాదనం, యద స్తి తదేవ గృహస్థానాం ప్రతిష్ఠా పుత్రస్య గృహకృత్యనిర్వాహకత్వాత్, 'సోఽయం మనుష్యలోకః పుత్రేణైవ జయ్యోనాన్యేనకర్మణే'తి శ్రుతేః, కించ ప్రజాయాః. పుత్ర పౌత్రాది రూపాయాః తన్తుం - పరమ్పరాం, సాధు తన్వానః శాస్త్రీయమార్గో యథాభవతి తథా విస్తారయన్ పితౄణాం - మృతానాం పితృపితామహాదీనాం అనృణోభవతి - తదీయమృణం పుత్రిణా ప్రత్యర్పితం భవతి, యత్ప్రజననం తదేవ తస్య పుత్రిణః ఋణాపాకరణ హేతుః, అన్యత్పూర్వవత్. అష్టమం సాధనమాహ— ర. అగ్నయో వైత్రయీ ..అగ్నీ న్పరమంవదన్తి. ర. ఇతి. గార్హపత్యో దక్షిణాగ్ని రాహవనీయ ఇతి యేఅగ్నయస్సన్తితఏవత్రయీవిద్యా వేదత్రయాత్మకాః వేదత్ర యోక్తకర్మసాధనత్వాత్ వేదవిహితత్వాచ్చ దేవయానః. యాగద్వారేణ దేవత్వప్రా పకః, మార్గశ్చ, కిఞ్చ తేషామగ్నీనాం మధ్యే గార్హపత్యోఽగ్నిః ఋగ్వేదాత్మకః పృథివీ - లోకస్వరూపః, రథంతరసామాత్మ కశ్చేతి ప్రశస్యతే. అన్వాహార్యవచనః

యజురిత్యర్థః. సంవత్సరశబ్దవాచ్యత్వం కథమిత్యాశఙ్క్య ఆదిత్యస్య సంవత్సర శబ్దవా చ్యత్వాత్ తత్స్థపురుషస్యాపి సంవత్సరశబ్దవాచ్యత్వ మిత్యాహ—సంవత్సరోఽసావా దిత్య ఇతి. తత్ప్రసంగాదన్నదానం ప్రశంసతి. యాభిరాదిత్యస్తపతీత్యాది. శ్రద్ధా- ఆస్తిక్యబుద్ధిః, మేధా - గ్రహణధారణ సమర్థబుద్ధిః, మనీషా - శ్రవణజన్యధీః, మనః. మననం, చిత్తం, భగవద్విషయక ప్రేమరూపం, స్మారం - నిరంతర స్మరణం, విజ్ఞానం.

కో బృహత్తస్మాదగ్నిం పరమం వదంతి, అగ్నిహోత్రగ్ం
సాయం ప్రాతర్గృహాణాం నిష్కృతిస్స్విష్టగ్ం సుహుతం
యజ్ఞక్రతూనాం ప్రాయణగ్ం సువర్గస్య లోకస్య జ్యోతి
స్తస్మాదగ్నిహోత్రం పరమం వదంతి. యజ్ఞ ఇతి (యజ్ఞో
హి దేవానాం) యజ్ఞేన హి దేవా దివంగతా యజ్ఞేనాసు
రానపానుదంత యజ్ఞేన ద్విషంతో మిత్రా భవంతి యజ్ఞే స
ర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్యజ్ఞం పరమం వదంతి, మానసం వై ప్రా

దక్షిణాగ్నిః యజుర్వేదాన్తరిక్షలోక వామదేవ్యసామాత్మకః, ఆహవనీయాగ్నిస్తుసామ వేద స్వర్గలోక బృహత్సామాత్మకః, అన్యత్పూర్వవత్. నవమం సాధనమాహ—౧౦. అగ్నిహోత్రం .. పరమం వదన్తి. ౧౦. ఇతి. సాయం ప్రాతశ్చానుష్ఠితం అగ్నిహోత్రం గృహాణాం నిష్కృతిః క్రయసాధనమూల్యం, అగ్నిహోత్రాభావే క్షుధితోఽగ్ని ర్గృహాన్ దహేత్, కించ అగ్నిహోత్రం స్విష్టం - శోభనయాగరూపం, సుహుతం- శోభనహోమరూపం, దేవతాముద్దిశ్య ద్రవ్యత్యాగో యాగః, తస్య ద్రవ్యస్యాగ్నౌ ప్రక్షేపో హోమః, కించ ఏతత్ యజ్ఞక్రతూనాం ప్రాయణః- ప్రారమ్భః, అగ్న్యా ధేయమగ్నిహోత్రం - దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం, చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధః సౌత్రామణీతి సప్తహావిర్యజ్ఞాః, క్రతుశబ్దో యూపవత్సు సోమయాగేషు రూఢః, అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామశ్చేతి సప్తసోమ సంస్థాః క్రతవః. తేషాం సర్వేషాం యజ్ఞక్రతూనాం ప్రారమ్భక మగ్నిహోత్రమ్ అత ఏవ స్వర్గస్య లోకస్య జ్యోతిః. ప్రకాశకమ్, అన్యత్పూర్వవత్. దశమం సాధనమాహ- ౧౧. యజ్ఞ ఇతి యజ్ఞేన...పరమం వదన్తి. ౧౧. ఇతి. యజ్ఞః ఉత్తమం సాధనం ఇతి కేచిదాహుః. యజ్ఞో హి దేవానాం ప్రియః. తే హి దేవాః పూర్వానుష్ఠితేన యజ్ఞేన స్వర్గం ప్రాప్తాః. కిఞ్చ యజ్ఞేనైవ తదా తదా దేవాః అసురాన్ వినాశితవంతః. కించ సర్వకామప్రాప్తి సాధనేన జ్యోతిష్టోమేన ద్వేషశాంతి కామస్య పూర్వం ద్వేషం కుర్వంతోఽపి శత్రవః. మిత్రా భవంతి, అన్యత్పూర్వవత్. ఏకాదశం సాధనమాహ—౧౨. మానసం వై...పరమం వదంతి. ౧౨. ఇతి. మనసా నిష్పాద్యం మానసం ఉపాసనం యదస్తి తదేవ ప్రాజాపత్యం - ప్రజాపతిపదప్రాప్తి సాధనం, అత ఏవ పవిత్రం - చిత్త శుద్ధికారణం మానసోపాసనేన యుక్తం మనః అంతఃకరణం యదస్తి తేన ఏకా

పర్శన సమానాకారజ్ఞానం, ఆనందో బ్రహ్మయోనిః, యోనిః, జగత్కారణం ప్రాప్యత ఇతి శేషః. పఞ్చధా - పరవ్యూహ విభవాంతర్యామ్యర్చావతార లక్షణ భగవచ్ఛా

జాపత్యంపవిత్రంమానసేనమనసాసాధుపశ్యతి మానసా ఋషయః ప్రజాఅసృజంతమానసేసర్వం ప్రతిష్ఠితం తస్మాన్మానసం పరమంవదంతి, న్యాసఇత్యాహుర్మనీషిణో బ్రహ్మాణం బ్రహ్మావిశ్వః కతమస్స్వయమ్భుః ప్రజాపతిస్సంవత్సర ఇతి సంవత్సరోఽసావాదిత్యోయఏష ఆదిత్యేపురుషస్సపరమేష్ఠీ బ్రహ్మాత్మాయాభిరాదిత్యస్తపతిరశ్మిభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతి పర్జన్యేనౌషధివనస్పతయః ప్రజాయంత ఓషధివన

త్రేణ మనసా సాధుపశ్యతి అతీతానాగత వ్యవహితాది వస్తుజాతం యోగీ సమ్యక్ సాక్షాత్కరోతి, ఏతచ్చ యోగశాస్త్రేపతంజలినా బహుధా ప్రపఞ్చితమ్, మానసాః. ఏకాగ్రమనోయుక్తా విశ్వామిత్రాదయ ఋషయః స్వసఙ్కల్పమాత్రేణ బహ్వీః ప్రజాః అసృజంత, అన్యత్పూర్వవత్. ద్వాదశం సాధనమాహ—౧౩. న్యాస ఇత్యాహుర్మనీషిణో బ్రహ్మాణం. ౧౩. ఇతి. న్యాసఇత్యుక్తో యో మోక్షహేతుః, తం బ్రహ్మాణం హిరణ్యగర్భరూపం మనీషిణః. బుద్ధిమంతో, మహర్షయః, స్మృతికర్తార ఆహుః. తథాచ 'సన్న్యాసా ద్బ్రహ్మణస్థాన మి'తిస్మర్యతే. హిరణ్యగర్భప్రాప్తే రంతరంగసాధనత్వాత్తద్రూపత్వం తమేవ సన్న్యాసం స్తోతుం తత్ప్రాప్యస్య హిరణ్యగర్భస్య స్వరూపం ప్రపంచయతి. ౧౪. బ్రహ్మావిశ్వః...సంవత్సర ఇతి. ౧౪. ఇతి. యో బ్రహ్మా - హిరణ్యగర్భః సోఽయం విశ్వః. సర్వ జగదాత్మకః. కతమః అతిశయేన సుఖస్వరూపః, స్వయంభుః ఉత్పాదకాభ్యాం మాతాపితృభ్యాం వినాస్వయమేవోత్పన్నః, ప్రజాపతిః ప్రజానాంపాలకః, సంవత్సరః. కాలాత్మకః, ఇతిశబ్దః ప్రదర్శనార్థః, ఇత్యాదిసర్వస్వరూపత్వమున్నేయమిత్యర్థః. పునరపి సన్న్యాసస్తుతయే హిరణ్యగర్భావ[illegible]వస్య సంవత్సరస్య మాహాత్మ్యం దర్శయతి. ౧౫. సంవత్సరోఽసౌ...పరమేష్ఠీబ్రహ్మాత్మా. ౧౫. ఇతి. యోఽయం సంవత్సరః కాలఉక్తః సః అసౌ ఆదిత్యస్వరూప ఏవ, ఆదిత్యగత్యభ్యాసేన నిష్పాదితత్వాత్, యఏషః తస్మిన్నాదిత్యమండలే పురుషఃసఏవ పరమేష్ఠీ హైరణ్యగర్భస్యప్రాప్యత్వాత్. సచపరమేష్ఠీ - బ్రహ్మ, సర్వజగత్కారణం వస్తు, తదైవఆత్మా సర్వేషాం ప్రత్యగాత్మభూతః ఏవమాదిత్యాదిద్వారా సంవత్సరం ప్రశస్య తమాదిత్యమండలద్వారేణ సర్వవ్యవహారహేతుతయా ప్రశంసతి. ౧౬. యాభిరాదిత్యస్తపతివిజ్ఞానాదానందో బ్రహ్మయోనిః. ౧౬. ఇతి. అయమాదిత్యః యాభి రుష్ణస్వరూపాభిః రశ్మిభిః తపతి - ప్రభూతంసన్తాపం కరోతి, తాభిః తీవ్రప్రోక్త ప్రకారేణ విభక్తః, పంచానాం ప్రకృతికాల త్రివిధజీవానామాత్మేత్యర్థః. జిజ్ఞా

ప్పతిభిరన్నంభవత్యన్నేనప్రాణాః ప్రాణైర్బలంబలేన తప
స్తపసా శ్రద్ధాశ్రద్ధయామేధామేధయామనీషామనీష
యా మనోమనసాశాంతిశ్శాన్త్యా చిత్తంచిత్తేన స్మృతిగ్
స్మృత్యాస్మారంస్మారేణవిజ్ఞానం విజ్ఞానేనాత్మానంవేదయ
తితస్మాదన్నందదంత్సర్వాణ్యేతాని దదాత్యన్నాత్ప్రా
ణాభవంతిభూతానాం ప్రాణైర్మనోమనసశ్చవిజ్ఞానం విజ్ఞా

రశ్మిభిః; భూమిగతం జలమాదాయ పర్జన్యోభూత్వా వర్షతి, తేనచ పర్జన్యేన వృష్టిజని తేన వ్రీహ్యాద్యా ఓషధయః అశ్వత్థపనసాద్యా వనస్పతయశ్చ ప్రకర్షేణోత్పద్యన్తే, ఓషధిభిర్వనస్పతిభిశ్చ భోజ్యమన్నం సమ్పద్యతే, తేనచాన్నేన ప్రాణాః పోషితా భవంతి, తైశ్చ పుష్టైః ప్రాణైః శరీరే బలం సమ్పద్యతే, తేనబలేన కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయ నాది రూపం తపస్సమ్పద్యతే, తేనచ తపసా శుద్ధచిత్తస్య తత్వజ్ఞానవిషయా శ్రద్ధాజా యతే, తయాచ శ్రద్ధయా యుక్తస్యైకాగ్రచిత్తస్య మేధా గురూపదిష్ట గ్రంథ తద ర్థధారణాశక్తి రుత్పద్యతే, తయాచమేధయా తత్త్వవిషయా బుద్ధిరుత్పద్యతే, తయా చమనీషయా మనః నిరంతర తత్త్వవిషయం మనన ముపజాయతే, తేన చ మనసా మన నేన కామక్రోధాది దోషస్యావసరాభావాత్ శాంతి రుపజాయతే, తయాచశాన్త్యావి క్షేపరహితస్య చిత్తం చేతనం తత్త్వవిషయం ప్రమాణజనితం జ్ఞానముపజాయతే, తేన చ చిత్తేన - జ్ఞానేన, నిద్రాది వ్యవహార వ్యవధానేఽపి తత్త్వవిషయాం స్మృతిం ప్రా ప్నోతి, తయాచ నిద్రాద్యనంతరభావిన్యా స్మృత్యా స్మారం - నిరంతరస్మరణం ప్రాప్నోతి, తేనచ స్మారేణ విజ్ఞానం-విజాతీయప్రత్యయవ్యవధానరాహిత్యేన విశిష్టం సంతతం జ్ఞానం ప్రాప్నోతి. తేనచ విజ్ఞానేన సంతతేన ఆత్మానం వేదయతి - పరమా త్మానం సర్వదా అనుభవతి, యస్మాదన్నస్యోక్త ప్రాణబలాది పరమ్పరయా పరమాత్మా నుభవహేతుత్వం తస్మాదీదృశమన్నం దదత్ - దదత్ పురుషః సర్వాణ్యేతాని ప్రాణా దీన్యాత్మానుభవాన్తాని వస్తూని దదాతి, అన్నదానస్య సర్వదానరూపత్వం విస్పష్టయితు ముక్త ఏవార్థః. పునరప్యన్నాత్ప్రాణాభవంతీత్యాదివాక్యేన సంక్షిప్యోపన్యస్యతే, ప్రాణాదిపరమ్పరయోత్పన్నాత్ విజ్ఞానాత్ ఆనందః పరమానందరూపో భూత్వా బ్రహ్మ వేదాంతప్రతిపాద్యం యోనిః. జగత్కారణం, యద్వా-బ్రహ్మణో వేదస్య యోనిః కారణమ్, తాదృగ్రూపః. స్వయం భవతి. యథోక్తం సన్న్యాసమేవ సత్యప్తః. జిజ్ఞాసూనాం ప్రేప్సూనాం క్షప్తః, సాధ్యః ఋతధాః, ఋతేన సత్యేన

నాదానందో బ్రహ్మయోనిస్స్వా ఏషపురుషః పంచధాప
ఞ్చాత్మా యేన సర్వమిదం ప్రోతం పృథివీచాంతరిక్షంచ
ద్యౌశ్చదిశశ్చావాంతరదిశాశ్చస వైసర్వమిదంజగత్ స
చభూతగ్ సచభవ్యం,జిజ్ఞా(స)సు క్లృప్తఋతజారయిష్ఠాశ్ర
ద్ధాసత్యోమహస్వాన్ (తమసోపరిష్టా) తపసోవరిష్ఠా)

ప్రోతుం లేనసన్న్యాసేన ప్రాప్తతత్త్వజ్ఞానం పురుషం ప్రశంసతి. ౧౭. సవా ఏష పురుషః...సత్యోమహస్వాం స్తమసోపరిష్టాత్. ౧౭. ఇతి. యశ్పురుషః సన్న్యాస ప్రకిస్సరంతత్త్వజ్ఞానం సమ్పాదయతి సఏవ ఏషపురుషః సర్వాత్మకస్సన్ పంచధా- పంచభిః ప్రకారైః, పఞ్చాత్మా - పంచవిధవస్తుస్వరూపో భవతి, శబ్దస్పర్శాదికం గుణపంచకమ్, పృథివ్యాదికం భూతపంచకం చక్షుశ్శ్రోత్రాదికం జ్ఞానేంద్రియపంచకం వాక్పాణ్యాదికం కర్మేన్ద్రియపంచకం ప్రాణాపానాదికం వాయుపంచకం ఏతావతాం వస్తూనాం స్వరూపభూత ఇత్యర్థః. యద్వా పంచభిరాత్మభిర్యుక్తః పంచధావర్తతే, తథాచ పురాణేఽభిహితమ్, 'భూతాత్మాచేంద్రియాత్మాచ ప్రధానాత్మా తథాభవాన్, ఆత్మాచ పరమాత్మాచత్వమేకః పంచధాస్థితః' ఇతి. యేన బ్రహ్మస్వరూపేణ పురుషేణ సర్వమిదం జగత్ సూత్రే మణిగణా ఇవ ప్రోతం-ప్రకర్షేణస్యూతం, వ్యాప్తమిత్యర్థః, తదేవ సర్వం పృథివీచేత్యాదినా ప్రపంచ్యతే, స ఏవ పృథివ్యాది వస్తువ్యాపీ పురుషః సర్వమిదం వర్తమానంజగత్ తత్త్వదృష్ట్యా వ్యతిరేకేణాభావాత్ తథా భూతం అతీతంచ జగత్ స ఏవ భవ్యం భవిష్యదపి జగత్ సఏవ. నను తత్త్వవిత్పురుషో మూర్ధవక్త్రపాదాదియుక్త దేహరూప ఏవ దృశ్యతే నతు సర్వజగత్స్వరూపం ఇతిచేత్! మైవమ్, యతః అయం జిజ్ఞాసక్లృప్తజిజ్ఞాసయా వేదాంతవిచారేణ సర్వాత్మకతయా నిశ్చితోభవతి, ఋతజాః ఋతేన సత్యేన ప్రామాణికేన జ్ఞానేన సర్వాత్మాజాతః జిజ్ఞాసాకాలే భ్రాంతిజ్ఞానరూపేషు పూర్వపక్షేషు నిరాకృతేషు ప్రామాణికేన సిద్ధాన్తజ్ఞానేన తాదృశోభవతి, సచరయిష్ఠాః. రయిర్ధనం గురూపదేశరూపం, తత్రైవతిష్ఠతిన గురూపదేశరహితానాం ప్రతీయత ఇత్యర్థః. ఈదృశస్వరూపవిజ్ఞానస్య శ్రద్ధయాలభ్యమానత్వాదసౌ శ్రద్ధారూపః,'శ్రద్ధావాన్ లభతేజ్ఞానమి'తి శ్రుతేః,సత్యంఅబాధ్యం యద్బ్రహ్మ తత్స్వరూపత్వాదయం సత్యః. మహస్వాన్, తేజస్వాన్ స్వయంప్రకాశత ఇత్యర్థః. అత ఏవ తమసా సంసారకారణేనాజ్ఞానేన, వియుక్తత్వాత్ ఉపరిష్టాద్వర్తతే. ఇత్థం జాయతే లభ్యత ఇతి ఋతజాః, రయిష్ఠాః. రయిః, నిత్యవిభూతిః తన్నిష్ఠ ఇత్యర్థః.

జ్ఞాత్వాతమేవం మనసాహృదాచభూయోనమృత్యుముప యాహివిద్వాన్, తస్మాన్న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్త మాహుః.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే పఞ్చాశోఽనువాకః.

ఉ.—వసుర (ణ్యో) ణ్వో) విభూరసి, ప్రాణేత్వమసిసంధాతా,

సన్న్యాసపూర్వక జ్ఞానయుక్తం పురుషం ప్రశస్య జ్ఞానఫలం దర్శయతి. ౧౮. జ్ఞాత్వాతమే వమ్... ఉపయాహివిద్వాన్. ౧౮. ఇతి. హేఆరుణేత్వంతంపరమాత్మానం హృదా-హృత్పుండరీక నియమితత్వాత్ హృదయరూపేణ మనసాఏవం పూర్వోక్త సన్న్యాసరూపసాధన ప్రకారేణ జ్ఞాత్వా విద్వాన్ తేన జ్ఞానేనయుక్తస్సన్ భూయః. పునః, మృత్యుం నోపయాహి - మాప్రాప్నుహి, జ్ఞానినో వర్తమానదేహపాతేసతి జన్మాభావాత్ పునర్మృత్యుర్నాస్తీత్యర్థః. ఏవం బహుధా ప్రశస్తం సన్న్యాస ముపసంహరతి. ౧౯. తస్మాన్న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్తమాహుః. ౧౯. ఇతి యస్మాత్ పరమ పురుషార్థస్యాంతరంగం సాధనం తస్మాత్ ఏషాం సత్యాదీనాం తపసాం మధ్యే న్యాసం సన్న్యాసం, అతిరిక్తం - అత్యుత్కృష్టం, సాధనం మనీషిణ ఆహుః.

వి —సన్న్యాసాదూర్ధ్వం ప్రణవేనాత్మని సమాధిర్విధేయః, తస్మిన్ సమాధౌ విఘ్నపరిహారార్థమాదావంతర్యామిణః సర్వకారణత్వేన స్తుతిం దర్శయతి. ౨౦. వసురణ్వోవిభూరసి... బ్రహ్మణే త్వా మహసే. ౨౦. ఇతి హే బ్రహ్మన్ అంతర్యామిన్ వసురణ్వః. వసునోవస్తుతత్త్వస్య రణ్వః. రణితా, కథయితా అస్మదనుగ్రహార్థ ముపదేష్టా అసి, తథా విభూః. హిరణ్యగర్భ విరాడాదివివిధరూపేణోత్పన్నః, అసి, ప్రాణే - వాయురూపే జీవాత్మనస్సంధాతా - సంయోజయితా, త్వమసి, విశ్వం సరతి ప్రాప్నోతీతి విశ్వసృత్ సర్వజగద్వ్యాపీ త్వమసి, భూలోకవర్తినః అగ్నేః తేజోదాః. ప్రకాశప్రదః; త్వమసి ద్యులోకవర్తినస్సూర్యస్యవర్చోదాః ప్రకాశప్రదః త్వమసి, తథా చంద్రమసః ద్యుమ్నోదాః' ప్రకాశరూపధన ప్రదః, త్వమసి, తథా యాగేషు సోమరూపస్సన్ ఉపయామేన పార్థివేన మృణ్మయ

శ్రద్ధా - సత్యః యస్యాస్తిక్యబుద్ధిః తస్యైవసత్యః, సత్యత్వేన ప్రతీయమాన ఇత్యర్థః. హృదా - భక్త్యేత్యర్థః. ఉపయాహి - ఉపయాతి.

రం —న్యాసశబ్దితప్రపదనకరణభూతమంత్రమాహ— వసురణ్వ ఇతి. వసు

బ్రహ్మణ త్వమసి విశ్వసృ(క్)త్, తేజోదా స్త్వమస్యగ్నే

దారుమయపాత్రేణ గృహీతోఽసి, ఉపయామ శబ్దస్య పృథివీపరత్వం షష్ఠకాండే మంత్రవ్యాఖ్యానే సమామ్నాతం, ఉపయామగృహీతోఽసీత్యాహేయం వా ఉపయామ ఇతి. ఉక్తప్రకారం సర్వకర్తారమంతర్యామిణం త్వాం మహసే బ్రహ్మణే చైతన్యజ్యోతిస్స్వరూప బ్రహ్మతత్త్వాభివ్యక్త్యర్థం భజామీతి శేషః. అనేనప్రకారేణాంతర్యామిణం స్తుత్వా పరిహృతవిఘ్నస్య సన్న్యాసినః సమాధిం విధత్తే. ౨౧. ఓమిత్యాత్మానంయుంజీత, ౨౧. ఇతి. త్రిమాత్రం ప్రణవముచ్చారయన్ సర్వవేదాంతేషు నిర్ణీతం పరమాత్మానం చిద్రూపత్వేన చిత్తే సమాదధ్యాత్. సమాధిసాధనమోంకారం ప్రశంసతి. ౨౨. ఏతద్వై మహోపనిషదం దేవానాంగుహ్యమ్. ౨౨. ఇతి. యత్ ప్రణవస్వరూపమస్తి ఏతదేవ మహోపనిషదం మహాత్యో బహ్వ్య ఉపనిషదః ప్రతిపాదికాః యస్య పరమాత్మవాచకస్య ప్రణవరూపస్య తత్ మహోపనిషదమ్, అకారాంతత్వం ఛాందసమ్. 'సర్వే వేదాయత్పదమామనంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రవీమి ఓమిత్యేతత్' ఇతి ప్రణవస్య సర్వోపనిషత్ప్రతిపాద్యత్వం కఠవల్లీషు శ్రుతమ్. తచ్చ ప్రణవరూపం నిర్గుణతత్త్వప్రతిపాదకమ్, దేవానా మింద్రాదీనాం గుహ్యం-గోప్యం, అత ఏవహి శమదమాద్యధికారసంపత్తిరహితాయ ప్రణవం నోపదిశంతి. యథోక్త ప్రణవసమాధిజనితస్య తత్త్వవేదనస్య ఫలందర్శయతి. ౨౩. య ఏవం వేద...బ్రహ్మణో మహిమానమ్ ౨౩. ఇతి. యః పుమాన్ సన్న్యాసాదూర్ధ్వం ప్రణవేన బ్రహ్మతత్త్వ సమాధిం కుర్వన్ ఏవం వేదాంతమహావాక్యోక్తప్రకారేణ, వేద-బ్రహ్మతత్త్వంజానాతి, అసౌ జ్ఞానీ స్వస్మిన్నవిద్యాకల్పితం జీవత్వాపాదకం పరిచ్ఛేద మపహాయ దేశకాల వస్తుపరిచ్ఛేద శూన్యస్య బ్రహ్మణః మహిమానం-మహత్త్వం, ఆప్నోతి తత్త్వవేదనేన జీవత్వకృత భ్రమోనివర్తతే బ్రహ్మత్వస్వభావ ఆవిర్భవతి తతో జీవన్ముక్తో భవతీత్యర్థః, తస్య జీవన్ముక్తస్య ప్రారబ్ధభోగక్షయేణ దేహపాతేసతి తస్మాత్ కృత్స్నవిద్యా నివర్తకాద్వేదనాత్ అవిద్యాతత్కార్యతద్వాసనాలేశరహితస్య ముఖ్యస్య బ్రహ్మణః మహిమానం ప్రాప్నోతి విదేహముక్తిర్భవతీత్యర్థః. సన్న్యాస పురస్సరాం తత్త్వవిద్యాముపసంహరతి. ౨౪. ఇత్యుపనిషత్. ౨౪. ఇతి. ఇతి-ఏవమతీతేన గ్రంథేన ప్రోక్తా యేయంవిద్యా సేయముపనిషత్ రహస్యవిద్యా. అథ మీమాంసా. తత్ర సంన్యాసరూపస్య చతుర్థాశ్రమస్య

రణ్యః. వసుప్రాప్యః. 'రణగతా'వితిహిధాతుః, వసూపలక్షిత సర్వదేవతోపాస్య ఇత్యర్థః. విభుత్వం-వ్యాపకత్వం, ప్రాణ ఇతి. ప్రాణశబ్దిత కార్యకారణ సంఘాత సంయోజక

ర్వరోచ్ఛేదాస్త్వమసి సూర్యస్య ద్యుమ్నోదాస్త్వమసి చం
ద్రమస ఉపయామగృహీతోఽసి బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓం

సద్భావస్తృతీయాధ్యాయస్య చతుర్థపాదే చింతితః. 'నాస్త్యూర్ధ్వరేతాః కింవాస్తి నాస్త్యసావవిధానతః, వీరఘాతో విధేః క్లృప్తావంధపంగ్వాదిగా స్మృతిః' ౧. 'అస్త్యపూర్వవిధేః క్లృప్తేర్వీరహానగ్నికో గృహీ, అంధాదేః పృథగుక్తత్వాత్ స్వస్థానే శ్రూయతే విధిః.' ౨. పూర్వాధికరణే స్వతంత్రవిజ్ఞానం కర్మనైరపేక్ష్యేణ పురుషార్థసాధనమిత్యుక్తమ్, తస్య చాత్మజ్ఞానస్యోర్ధ్వరేతస్స్వాశ్రమేషు సులభత్వాత్తదాశ్రమసద్భావశ్చింత్యతే, తత్ర నాస్త్యూర్ధ్వరేతా ఇతి ప్రాప్తమ్, కుతః విధ్యభావాత్, త్రయోధర్మస్కంధాః యజ్ఞః అధ్యయనం దానమితి, ప్రథమస్తప ఏవ, ద్వితీయో బ్రహ్మచారీ, ఆచార్యకులవాసీ తృతీయః, ఇత్యత్ర యజ్ఞాద్యుపలక్షిత గార్హస్థ్యస్య తపశ్శబ్దలక్షిత వానప్రస్థత్వస్య నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యత్వస్య చ పరామర్శమాత్రం గమ్యతే న తు విధిరుపలభ్యతే, న చాపూర్వార్థత్వేన కల్పయితుం శక్యః. 'వీరహావా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే' ఇత్యగ్న్యుద్వాసన లక్షణస్య గార్హస్థ్యపరిత్యాగస్య నిందితత్వాత్, 'చత్వార ఆశ్రమా'ఇతి స్మృతిస్తు గార్హస్థ్య ధర్మానధికృతాంధపంగ్వాదివిషయా భవిష్యతి నహ్యంధస్య ఆజ్యావేక్షణత్వోపేతే కర్మణ్యధికారోఽస్తి, నాపి పంగోర్విష్ణుక్రమాద్యుపేతే కర్మణ్యధికారః, తస్మాచ్చక్షురాదిపాటవయుక్తస్య ఆత్మజ్ఞానోపయుక్త ఊర్ధ్వరేతా ఆశ్రమో నాస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః, అస్త్యూర్ధ్వరేతా ఆశ్రమః విధ్యశ్రవణేఽప్యపూర్వార్థత్వేన కల్పయితుం శక్యత్వాత్. న చ వీరఘాతాదిదోష ఉత్సన్నాగ్ని గృహస్థవిషయత్వాద్వీరహత్యాయాః. యత్త్వంధాదివిషయత్వం స్మృతేరుక్తం తదసత్. 'అథ పునరవ్రతీవా స్నాతకో వాఽస్నాతకో వా ఉత్సన్నాగ్నిరనగ్నికో వా యదహరేవ విరజేత్తదహరేవ ప్రవ్రజేత్' ఇతి విరక్తానాం గార్హస్థ్యానధికృతానాం పృథక్ సన్న్యాసవిధానాత్, న చ చక్షురాదిపాటవవతామాశ్రమాంతర విధ్యభావః, జాబాలశ్రుతౌ ప్రత్యక్షవిధ్యుపలంభాత్, 'బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహీ వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్' ఇతి, తస్మాదస్త్యాశ్రమాంతరం తత్రైవాన్యచ్చింతితమ్. 'లోకకామ్యాశ్రమీ బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతి వా న వా, యథావకాశం బ్రహ్మైవ జ్ఞాతుమర్హత్యవారణాత్.' ౧. అనన్యచిత్తతా బ్రహ్మనిష్ఠా సా కర్మఠే కథమ్, కర్మత్యాగీ తతో బ్రహ్మనిష్ఠామర్హతి నేతరః. ౨. త్రయోధర్మస్కంధా ఇత్యత్రాశ్రమానధికృత్య

ఇత్యర్థః. విశ్వసృక్-విశ్వస్రష్టా, ద్యుమ్నోదాః. కాంతిద ఇత్యర్థః. ఉపయామ-త్వాం శరణముపగచ్ఛామ, గృహీతోఽసి-మహాత్మా కాలేన దృష్టోఽసి. కస్మై ప్రయోజనాయ

మిత్యాత్మానంయుంజీత తద్వై మహోపనిషదం దేవానాం
గుహ్యం య ఏవం వేద బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి

సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవంతీత్యాశ్రమానుష్ఠాయినాం పుణ్యలోకఫలమభిధాయ బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీతి మోక్షసాధనత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠా ప్రతిపాద్యతే, సేయం బ్రహ్మనిష్ఠా పుణ్యలోకకామిన ఆశ్రమిణోఽపి సమ్భావ్యతే, ఆశ్రమ కర్మాణ్యనుష్ఠాయ యథావకాశం బ్రహ్మనిష్ఠాయాః కర్తుం శక్యత్వాత్, నహి లోకకామీ బ్రహ్మ న జానీయాదితి నిషేధోఽస్తి, తస్మాదస్తి సర్వస్యాప్యాశ్రమిణో బ్రహ్మనిష్ఠేతి ప్రాప్తే బ్రూమః, బ్రహ్మనిష్ఠా నామ సర్వవ్యాపార పరిత్యాగే సత్యనన్యచిత్తతయా బ్రహ్మణి పరిసమాప్తిః న చాసౌ కర్మఠే సంభవతి, కర్మానుష్ఠానత్యాగయోః పరస్పరవిరోధాత్ తస్మాత్ కర్మత్యాగిన ఏవ బ్రహ్మనిష్ఠేతి స్థితమ్, అస్మిన్నర్థే శ్రుతిస్మృతివాక్యాని సంక్షిప్య ప్రదర్శ్యంతే. 'త్యాగ ఏవహి సర్వేషాం మోక్షసాధన ముత్తమమ్, త్యజతైవహి తజ్జ్ఞేయం త్యక్తుః ప్రత్యక్పరం పదమ్.' ౧. ముక్తేశ్చబిభ్యతో దేవా మోహేనాపి దధుర్నరాన్, తతస్తేకర్మసూద్యుక్తాః ప్రవర్తంతే విచక్షణాః. ౨. అతస్సన్న్యస్య సర్వాణి కర్మాణ్యాత్మావబోధతః, హత్వాఽవిద్యాంధియైవేయాత్తద్విష్ణోః పరమం పదమ్. ౩. ఇతి శాల్లవిశాఖాయామామనంతి. సశిఖం వపనంకృత్వా బహిస్సూత్రం త్యజేద్బుధః, యదక్షరం పరంబ్రహ్మ తత్సూత్ర మితిధారయేత్. ౧. జ్ఞానశిఖినో జ్ఞాననిష్ఠా జ్ఞానయజ్ఞోపవీతినః, జ్ఞాన మేవ పరంతేషాం పవిత్రం జ్ఞానముచ్యతే. ౨. అగ్నేరివ శిఖానాన్యా యస్యజ్ఞానమయీ శిఖా, సశిఖీ త్యుచ్యతే విద్వాన్నేతరే కేశధారిణః. ౩. ఇత్యాథర్వణికా ఆమనన్తి - కుటుంబం పుత్రదారాంశ్చవేదాంగాని చ సర్వశః, యజ్ఞం యజ్ఞోపవీతం చ త్యక్త్వాగూఢశ్చరేన్మునిః. ౧. ఇతిబాష్కలశాఖీయా ఆమనంతి-సశిఖాన్ కేశాన్ నిరాకృత్య విసృజ్య యజ్ఞోపవీతం భూస్స్వాహేతి అప్సు జుహుయాత్, త్రిదండం కుండికాం శిక్యం త్రివిష్టబ్ధముపానహౌ, శీతోపఘాతినీం కంథాం కౌపీనాచ్ఛాదనం తథా. ౧. పవిత్రంస్నానశాటీశ్చ ఉత్తరాసంగమేనచ, యజ్ఞోపవీతం వేదాంశ్చ సర్వంతద్వర్జయేద్యతిః. ౨. ఇతి, సన్న్యాసోపనిషద్యధీయతే. అథ పరివ్రాడ్వివర్ణవాసా ముండోఽపరిగ్రహశ్శుచిరద్రోహీభైక్షమాణో బ్రహ్మభూయాయ భవతి. ఇతి జాబాలా ఆమనంతి. అథ పరివ్రాడేకశాటీ పరివృతో ముండోఽపర పాత్ర్యరణ్యనిత్యోభిక్షార్థీ గ్రామం ప్రవిశేదాసాయం ప్రదక్షిణేనావిచిత్యత్రావా-బ్రహ్మణే మహసే మహతే బ్రహ్మణే తుభ్య మిత్యర్థః. త్వత్ప్రీత్యర్థమితి యావత్. ఓమితి మంత్రేణాపి భగవచ్ఛేషత్వప్రతిపాదకేన పునరాత్మసమర్పణం

తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమిత్యుపనిషత్.

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ఏకపఞ్చాశోఽనువాకః.

ఉ.—తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధాపత్నీ శరీర మిధ్మమురో వేదిర్లోమాని బర్హి ర్వేదశ్శిఖాహృద

కిత్సన్ సార్వవర్ణికం భైక్షచరణ మభిశస్త పతిత వర్జమయజ్ఞోపవీతీ శౌచనిష్ఠః కామ మేకం వైణవం దండమాదదీత ఇతిమైత్రేయశాఖాయా మభిహితం. కంథా కౌపీనోత్త రాసంగాదీనాంత్యాగినో యథా జాతరూప ధరా నిర్గ్రంథా నిష్పరిగ్రహా ఇతిసంవర్త శ్రుతిః, 'గృహస్థో బ్రహ్మచారీ వానప్రస్థోవా లౌకికాగ్నీనుదరాగ్నౌ సమారోప యేత్ గాయత్రీంచ స్వవాచాగ్నౌ సమారోపయే దుపవీతం భూమౌ వాప్సువా విసృ జేత్'ఇత్యాదిర్వారుణీ శ్రుతిః. యథోక్తాన్యపి కర్మాణి పరిహాప్య ద్విజోత్తమః, ఆత్మజ్ఞానే శమేచస్యా ద్వేదాభ్యాసేన యత్నవాన్. ౧. ఏతద్ద్విజన్మ సాఫల్యం బ్రాహ్మ ణస్య విశేషతః, ప్రాప్యై తత్కృతకృత్యోహిద్విజో భవతి నాన్యథా. ౨. యదాతు విదితం తత్త్వం పరం బ్రహ్మ సనాతనమ్. తదైకదండం సంగృహ్య ఉపవీతం శిఖాం త్య జేత్. 3. ఇత్యాదయస్స్మృతయ ఉదాహార్యాః.

వి—సన్న్యాసస్యైవ బ్రహ్మజ్ఞానం ప్రత్యంతరంగసాధనత్వాజ్జిజ్ఞాసోస్సన్న్యాస ఏవ యుక్తో నతు కర్మానుష్ఠాన మిత్యుక్తమ్, తర్హి నిష్పన్నే తత్త్వసాక్షాత్కారే కర్మాణ్య నుష్ఠీయంతామిత్యేతాం శఙ్కాం నివారయితు మత్ర తత్త్వజ్ఞాని వ్యవహారాణాం లౌకికానాం సర్వేషాం యాగరూపత్వ ముచ్యతే, నహియో (గినః)గస్య(యా)గాధికార శఙ్కాస్తి, అతోఽస్మిన్ననువాకే పూర్వభాగేన యోగినోఽవయవా యజ్ఞాంగద్రవ్యత్వే

కర్తవ్యా మేవేత్యర్థః. మహోపనిషదం-మహోపనిష త్ప్రతిపాద్యం దేవానాం గుహ్యం- దేవానామపి దుర్విజ్ఞాన మిత్యర్థః.

రం—ఏవం విదుషా క్రియమాణస్యాత్మహవిస్సమర్పణ రూప యజ్ఞస్య ప్రసి ద్ధయజ్ఞాంగ నైరపేక్ష్యేణ ప్రాశస్త్యం దర్శయతి. తస్యైవం విదుష ఇత్యాదినా. సమ ర్పణీయ ఆత్మైవ యజమానః. తపశ్శబ్దేన ఆలోచనరూపజ్ఞానముచ్యతే. శమయితేతి. 'సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాని'తి శాంత ఉపాసీతేత్యుక్తరీత్యా శాంతి హేతుభూతం. 'ఆనుకూల్య మితి ప్రోక్తం సర్వభూతానుకూలతే'తి సర్వభూతానుకూల్యోపయోగి

యంయూపః కామఆజ్యం మన్యుః పశు స్తపోఽగ్ని (ర్దమ)శ్శ
మయితా దక్షిణా, వాగ్ఘోతా ప్రాణ ఉద్గాతాచక్షు రధ్వ
ర్యుర్మనో బ్రహ్మాశ్రో త్రమగ్నీ న్యావద్ధ్రియతేసాదీక్షా,యద
శ్నాతి యత్పిబతితదస్యసోమపానం యద్రమతేతదుప

సామ్నాయంతే. ౧.తస్యైవం విదుషః ... శ్రోత్ర మగ్నీత్. ౧. ఇతి. తస్యపూర్వోక్తస్య సన్న్యాసినః ఏవంవిదుషః పూర్వోక్తప్రకారేణ బ్రహ్మణో మహత్త్వం సాక్షాత్కృత వతో జీవన్ముక్తస్య సంబంధీ యో యజ్ఞోఽస్తి తస్య దేహేంద్రియాదిసాక్షీ య ఆత్మా స ఏవ యజమాన సదృశః తస్యస్వామిత్వాత్, యాతు తదంతఃకరణే శ్రద్ధారూపా చిత్తవృత్తిఃసాపత్నీ, యచ్చ శరీరం తత్ ఇధ్మం ఏవముర ఆద్యవయవానాం వేద్యాది రూపతోఽపచారో యోజనీయః. యస్తు దమాఖ్యః శమయితా - సర్వేంద్రియోపశమ కారీ చిత్తవృత్తి విశేషః తస్య దక్షిణారూపత్వమున్నేయమ్, వాగాదీనాం హోత్రా ద్యృత్విగ్రూపత్వమున్నేయమ్. అథాస్యానువాకస్య ద్వితీయభాగేన యోగివ్యవహా రస్య జ్యోతిష్టోమావయవక్రియారూపత్వం దర్శయతి. ౨. యావద్ధ్రియతే సాదీక్షా ... తానిసవనాని. ౨. ఇతి యావంతం కాలం భోజనమకృత్వాధ్రియతే - విదుషా క్షుద్ధార్యతే, సాధృతిః దీక్షాఖ్యసంస్కార రూపా, ఏవం భోజనాదౌ హవిరాది రూపత్వమున్నేయం ఆథాస్యానువాకస్య తృతీయభాగేనజీవన్ముక్తస్య సంబంధినాం

సర్వం బ్రహ్మాత్మక మితి యజ్ఞానం తద్దక్షిణేత్యర్థః. యావద్ధ్రి యత ఇతి. యావ త్కాలం ప్రాణధారణం, సాదీక్షేత్యర్థః. రమతే - క్రీడతీత్యర్థః. సంవత్సర పరివత్స రావబ్ద భేదౌ, ఆత్మ సమర్పణరూపత్వా త్సర్వవేదసం-సర్వస్వదక్షిణంసత్ర మిత్యర్థః. జరయా వయోహాన్యా మ్రియతే – సమాప్యత ఇతి జరామర్యం యావజ్జీవమనుష్ఠేయ మగ్నిహోత్రం సత్రంచతదేవేత్యర్థః. ఏతద్విద్యానిష్ఠానా ముదగయనమరణే దేవలో కప్రాప్తిపూర్వకాదిత్య సాయుజ్యపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిః. దక్షిణాయన మరణే పితృ లోకప్రాప్తి పూర్వక చంద్రమస్సాయుజ్యపూర్వక బ్రహ్మప్రాప్తిరిత్యాహ—య ఏవం విద్వానితి. ప్రమీయతే – మ్రియత ఇత్యర్థః. తస్మాత్, తతః పశ్చాదిత్యర్థః. అత్ర. 'బ్రహ్మణేత్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతే'తి పూర్వానువాక విహితప్రపదనస్తుతి పరతయా. తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యేత్యాది సందర్భో వేదాంతాచార్యైర్యోజితః. భగ వతాతుభాష్యకృతా. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాదిత్యధికరణే. తైత్తి రీయే పూర్వానువాకే. బ్రహ్మణేత్వామహ స ఓమిత్యాత్మానంయుంజీతేతి బ్రహ్మవిద్యా

ందః, యత్సంచరత్యుపవిశత్యుత్తిష్ఠతే చ సప్రవర్గ్యో య
స్తథం తదాహవనీయో యదస్య విజ్ఞానం తజ్జుహోతి
యత్సాయం ప్రాతరత్తి తత్సమిధో యత్సాయం ప్రాత

ణాం నానావిధయాగరూపత్వ మాహ—3. యే అహోరాత్రే తే...

తదవభృథః. 3. ఇతి. సంవత్సరాశ్చ పరివత్సరాశ్చేతి చకారాభ్యాం
నువత్సరేద్వత్సరాస్సముచ్చీయంతే, ప్రభవాదిషు షష్టిసంవత్సరేషు
క్చకం యుగశబ్దాభిధేయమ్. తస్మిఁశ్చయుగే పంచాపిక్రమేణ సంవత్సర
ావత్సరానువత్సరే ద్వత్సరసంజ్ఞకా ద్రష్టవ్యాః. తథాచ కాలనిర్ణయే
రేణోదాహృతమ్. 'చాంద్రాణాం ప్రభవాదీనాం పంచకే పంచకే యుగే,
దిత్యేతచ్ఛబ్దపూర్వాస్తు వత్సరాః' ఇతి. అహర్గణాః. ద్విరాత్ర త్రిరాత్రా
వేదసం - సర్వస్వదక్షిణాకం, అత్ర ఏతచ్ఛబ్దేన ప్రకృతాహోరాత్రాది
త సర్వకాల సమష్ట్యుపలక్షితం యోగిన ఆయుర్వివక్ష్యతే. యత్ ఆయుః
దక్షిణోపేతం సత్రం ఇత్యర్థః. అస్యానువాకస్య చతుర్థభాగేన సర్వయజ్ఞా
గిన ఉపాసనక్రమ ముక్తిలక్షణం ఫలమాహ—౪. ఏతద్వైజరామర్య

కత్ఫలత్వేన. బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీత్యుక్త్వా తస్యైవం విదుష ఇత్యా
ుతా పురుషవిద్యా తస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పన మితి గమ్యతే.
ద్యాంగత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తి రేవ ఫలం, 'ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమి'తి
ఛాందోగ్యేతు పురుషవిద్యా ఆయుః ప్రాప్తిఫలా. అతః ఫలభేదాత్
లిభాషితం. పక్షద్వయేఽపినవిరోధః. అత్ర విదుషో యజ్ఞత్వకల్పన మితి
స్యాత్, విదుషో యజ్ఞస్యేతి షష్ఠ్యాసమానాధికరణే, తతశ్చవిద్యావ
త్మాయజమాన ఇత్యర్థః. నచైవం సతి వాక్యభేద శ్శంకనీయః. విదుషో
యజమాన ఇతి సిద్ధవత్కారేణైవ విద్వాన్యజ్ఞ ఇత్యస్యార్థస్య సిద్ధత్వాత్.
యజ్ఞత్వకల్పనే తస్యైవాత్మతయా ఆత్మనో యజమానత్వం విరుద్ధం, యజ్ఞ
నత్వయో రేకత్ర విరోధాదితివాచ్యం, విద్వచ్ఛబ్దేన కార్యకారణ సంఘాత
బ్దేన నిష్కృష్టవిశేష్యమాత్రస్య ప్రతిపాదనసంభవేన చ విరోధాభా
వ్యాసార్యైః పూర్వానువాకే. బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీతి ఫలస్య

ర్మధ్యందినం చ తాని సవనాని యే అహోరాత్రే తే దర్శ
పూర్ణమాసౌ యే అర్ధమాసాశ్చ మాసాశ్చ తే చాతు
ర్మాస్యాని య ఋతవస్తే పశుబంధా యే సంవత్సరాశ్చ

మగ్నిహోత్రమ్...మహిమాన మిత్యుపనిషత్. ౮. ఇతి. జననమరణావధికం యద్యోగి చరిత మస్తి తదేతత్ వేదోక్తాగ్నిహోత్రాది సంవత్సర సత్రాంత కర్మస్వరూపం ఇతి – ఏవం, యః పుమాన్ విద్వాన్ ఉపాసీనః ఉత్తరాయణే మ్రియతే స ఉపాసకః దేవానాం - ఇంద్రాదీనాం, మహిమానం - ఐశ్వర్యం, ప్రాప్య తదూర్ధ్వం ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం - సహవాసం తాదాత్మ్యంవ, భావనాతారతమ్యేన ప్రాప్నోతి, అథ – పూర్వోక్త వైలక్షణ్యేన, యః. ఉపాసకో దక్షిణాయనే మ్రియతే, స ఉపాసకః పితౄణాం-అగ్నిష్వాత్తాదీనాం, మహిమానం ఐశ్వర్యం ప్రాప్య చంద్రమసస్సాయుజ్యం - పూర్వవత్ప్రాప్నోతి, య ఏవం - ఏతౌ - సూర్యాచంద్రమసో ర్మహిమానౌ అను భవన్ బ్రాహ్మణః తత్ర సగుణబ్రహ్మరూపం హిరణ్యగర్భం విద్వాన్ - తల్లోకవా సినా ముపదేశినా ముపాసకాన్, అభిజయతి - హిరణ్యగర్భసాక్షాత్కారరూపం ప్రాప్నోతి. తస్మాత్ - సాక్షాత్కారాత్, తల్లోకవాసీసన్ దేహపాతాదూర్ధ్వం హిర ణ్యగర్భలోకం గత్వా తత్ర బ్రహ్మణః. హిరణ్యగర్భస్య, మహిమానం - ఐశ్వర్యం, కీర్తితత్వాదస్మిన్ననువాకే తత్కీర్తనే పౌనరుక్త్యమాశఙ్క్య తస్యా ఏవ విద్యాయాః పురుషవిద్యాలక్షణమంగమభిధాయ సాంగమభిహితాయా స్తుత్యర్థం పూర్వానువాకో క్తఫలమేవానూద్యత ఇత్యుక్తం. 'సోమాపౌష్ణం త్రైతమాలభేత పశుకామ' ఇతి శ్రుతే న ప్రధానఫలేన పశునా. 'ఊర్జ్వా ఉదుమ్బరః ఊర్క్పశవ' ఇత్యంగభూతౌదుంబరతా యాః స్తుతివదంగభూత పురుషవిద్యాయా అంగిభూత బ్రహ్మవిద్యాఫలభూత బ్రహ్మ ప్రాప్తిజనకత్వేన స్తుతిరిహ క్రియతే. అథవా పూర్వానువాకోక్తఫలకీర్తనం అతోన పౌనరుక్త్య మిత్యపివదంతి, ఉత్క్రాంతిపాదే దక్షిణాయనే ప్రమీతానాం. 'అథ యోదక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణా మేవ మహిమానం గత్వా చంద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి శ్రవణాచ్చంద్రప్రాప్తే రవశ్యంభావా చ్చంద్రంప్రాప్తానాంచ. 'యదా తత్పర్యవైతి అథైతమేవాధ్వానం పునర్నివర్తత' ఇతి శ్రవణాత్పునరావృత్తిరవశ్యం భావి. తతశ్చ దక్షిణాయనమృతానాం నబ్రహ్మప్రాప్తిస్సంభవతి, నను, 'దివాచ

పరివత్సరాశ్చ తేఽహర్గణాః, సర్వవేదసం వా ఏతత్సత్రమ్
యన్మరణం తదవభృథ ఏతద్వై జరామర్య మగ్నిహో
త్రమ్, య ఏవం విద్వానుదగయనే ప్రమీయతే, దేవా
నా మేవ మహిమానం గత్వాదిత్యస్యసాయుజ్యం గచ్ఛ
త్యథయో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణా మేవమహి

ప్రాప్నోతి, తత్రోత్పన్న బ్రహ్మతత్త్వ సాక్షాత్కారః తస్మాత్ - జ్ఞానాత్ బ్రహ్మలోక వినాశాదూర్ధ్వం సత్యజ్ఞానాది లక్షణస్య బ్రహ్మణః మహిమానం - మహత్త్వం చ ప్రాప్నోతి, ఇత్యుపనిషత్ - ఇతి వాక్యేన యథోక్త విద్యాయాః తత్ప్రతిపాదక గ్రంథస్యచోపసంహారః క్రియతే. అథ మీమాంసాయాం తృతీయాధ్యాయస్య తృతీయపాదే చింతితమ్. పుంవిద్యైకా? విభిన్నా వా? తైత్తిరీయక తాండినోః, మరణావభృథత్వాది సామ్యాదేకేతి గమ్యతే. బహూనాం రూపభేదేన కించిత్సామ్యస్య బోధనాత్, న విద్యైక్యం తైత్తిరీయే బ్రహ్మవిద్యా ప్రశంసనాత్. అస్తి తైత్తిరీయే పురుషవిద్యా. 'తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మాయజమానః' ఇతి. తథా తాండినాం శాఖాయామపి శ్రూయతే. 'పురుషోవావయజ్ఞః' ఇతి. సేయమేకైవ పురుషవిద్యా 'యన్మ

శుక్లపక్షశ్చషణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, ముమూర్షతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమి'తినిశామరణస్య నిందితత్వావేదనేనాధోగతిహేతుత్వ ప్రతీతేః నిశిమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్నాస్తీతి. 'నిశినేతిచే ది'తిసూత్రఖండేన పూర్వపక్షం కృత్వా. 'నసంబంధస్య యావద్దేహ భావిత్వాది'తిసూత్రఖండేన సిద్ధాన్తితం. తస్యాయమర్థః - కర్మసంబంధాభావే శరీరాంతర పరిగ్రహాసంభవాద్యావద్దేహం కర్మసంబంధో వక్తవ్యః, నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మవిదః ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తకర్మణాం విద్యయానష్టత్వాదవశిష్టప్రారబ్ధస్య భోగేన నష్టత్వాత్. 'తస్యతావదేవ చిరమి'తి ప్రారబ్ధకర్మార్జిత శరీరపాతమాత్రస్యైవాంతరాయత్వ శ్రవణాచ్చ ప్రారబ్ధ కర్మార్జితశరీరనాశే పునశ్శరీరాంతరాప్రసక్తేః నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మవిదోఽస్త్యేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. 'దివాచ శుక్లపక్షశ్చే'త్యేతత్త్వ బ్రహ్మవిద్విషయమితి పూర్వాధికరణ ఏవస్థితత్వాత్కథమస్యాశ్శంకాయా ఉత్థితిరితిచేత్. సత్యం, దక్షిణాయన మృతస్య చంద్రప్రాప్తి శ్రవణాత్; చంద్రం ప్రాప్తస్య పునరావృత్తి శ్రవణాచ్చ భీష్మాదీనాం బ్రహ్మవిదాం ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షాదర్శనాచ్చ దక్షిణాయన మృతస్య నబ్రహ్మ ప్రాప్తిరితి అధికాశఙ్కాయాము

మానం గత్వా చంద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛత్యేతౌ వై
సూర్యాచంద్రమసోర్మహిమానౌ బ్రాహ్మణో విద్వానభి

రణం తదవభృథః మరణమేవావభృథః' ఇత్యుభయత్ర సమానధర్మశ్రవణాత్, ప్రాత
స్సవనాదీనాంచ సమానత్వాత్ ఇతిప్రాప్తే-బ్రూమః. వేద్యస్వరూపస్య భూయాన్
భేద ఉపలభ్యతే, తథాహి విదుషో యోయజ్ఞః తస్య యజ్ఞస్య ఆత్మేతి తైత్తిరీయకే
వ్యధికరణే షష్ఠ్యౌ. అన్యథా ఆత్మాయజమాన ఇతివ్యాఘాతాత్, సమానాధికరణేచేత్
విద్వానేవ యజ్ఞః స ఏవ యజమాన ఇతి వ్యాహన్యేత, తాండినాంతుపురుషయజ్ఞయోః
సామానాధికరణ్యం శ్రుతమ్, ఇత్యేకో రూపభేదః. ఆత్మ యజమానాదికం చాత్ర
శ్రుతం తాండిశాఖాయాం నోపలభ్యతే, త్రేధావిభక్తస్యాయుషః సవనత్రయాత్మ
కత్వం తాండిశాఖాయాం శ్రుతం, ఇత్యాది, నతత్కించిదపి తైత్తిరీయకేపశ్యామః.
అతో మరణావభృథత్వాద్యల్పసామ్యేఽపి బహూనాం భేదాద్విద్యయోర్భేద ఉచితః.
అపిచన తైత్తిరీయాణా ముపాసన మిదం, కింతర్హి బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసా, తస్యైవం
చ్యతే. అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే. అయనేఽపి దక్షిణేమృతస్య పూర్వాధికరణోక్త
యుక్త్యాస్త్యేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః చంద్రం ప్రాప్తస్యాపి విదుషః. తస్మాద్బ్రాహ్మణో మహి
మానమాప్నోతీతివాక్యశేషే బ్రహ్మప్రాప్తి శ్రవణాచ్చంద్రప్రాప్తి ర్విశ్రమహేతు
మాత్రం, చంద్రంప్రాప్తస్య పునరావృత్తివచనం అబ్రహ్మవిద్విషయం. భీష్మాదీనాం
స్వచ్ఛందమరణానాం ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షణ ముత్తరాయణప్రాశస్త్యప్రదర్శనార్థం.
నను. 'యత్ర కాలేత్వనావృత్తిమావృత్తించైవయోగినః, ప్రయాతా యాంతితం కా
లంవక్ష్యామి పురుషర్షభ. అగ్నిర్జ్యోతి రహః శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్ర
యాతాగచ్ఛంతి బ్రహ్మబ్రహ్మవిదోజనాః, ధూమోరాత్రిస్తథాకృష్ణ షణ్మాసా దక్షిణా
యనమ్. తత్రచాంద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీప్రాప్య నివర్తతే, శుక్లకృష్ణేగతీహ్యేతే
జగత శ్శాశ్వతేమతే. ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయావర్తతే పునరి'తిస్మరణం
కథముపపద్యతాం? తత్రాహ - యోగినః ప్రతి స్మర్యేతేస్మార్తే చైతే. అస్మిన్ప్రకరణే
అర్చిరాదిగతిః ధూమాదిగతి రిత్యేతేద్వేగతీస్మార్తే, స్మర్తవ్యత్వేన యోగిన ఇతిస్మర్యేతే,
నతు ముమూర్షతాం కాలవిశేషోఽభిధీయతే. 'నైతే సృతీపార్థజానన్యోగీ ముహ్యతి
కశ్చనే'త్యుపసంహారాత్. 'యత్రకాలేత్వనావృత్తి మి'త్యస్య యత్కాలాభిమాని

జయతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతి తస్మా
ద్బ్రహ్మణో మహిమాన మిత్యుపనిషత్..

ఇతి చతుర్థప్రశ్నే ద్విపఞ్చాశోఽనువాకః.

విదుష ఇతి బ్రహ్మవిద ఉపక్రమాత్ తస్మాన్నవిద్యైక్యశంకాయా అప్యవకాశోఽస్తి. ఏతస్మిన్ననువాకే తత్త్వజ్ఞాని సేవాపి సనిమిత్తాభిహితేత్యశేషమతిమంగళమ్.

వేదార్థస్య ప్రకాశేన తమో హార్దం నివారయన్.
పుమర్థాం శ్చతురో దేయా ద్విద్యాతీర్థ మహేశ్వరః.

ఇతి శ్రీరాజాధిరాజపరమేశ్వరవైదికమార్గప్రవర్తకశ్రీ వీరబుక్కభూపాల సామ్రాజ్య
ధురంధరేణ సాయణాచార్యేణ విరచితే మాధవీయే వేదార్థప్రకాశే యజురా
రణ్యకే దశమప్రపాఠకే నారాయణీయాపరనామధేయయుక్తాయాం
యాజ్ఞిక్యా ముపనిషది చతుష్షష్టితమోఽనువాకః.

దేవతాభిరతివాహితః బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి, తంమార్గంవక్ష్య ఇత్యేవార్థః. అతో యోగినో గతిద్వయచిన్తావిధానార్థోఽయం సన్దర్భ ఇతిస్థితం. ఇత్యుపనిషత్ - సమాప్తేతి శేషః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ సిద్ధాన్తనిర్ధారణ సార్వభౌమ శ్రీరఙ్గరామానుజ
మునివరవిరచిత కృతిషు తైత్తిరీయకోపనిషద్భాష్యం
సమాప్తమ్. ఓమ్ తత్సత్.

క్షేమాయ యః కరుణయా క్షితినిర్జరాణాం
భూమావజృమ్భయత భాష్యసుధాముదారః,
వామాగమాధ్వగవదావదతూలవాతో
రామానుజస్సమునిరాద్రియతాం మదుక్తిమ్.

గ్రంథోఽయం చెన్నపుర్యాం: 'వావిళ్ల' ముద్రాలయే ముద్రితః.—1928.

వేదాంతగ్రంథములు.

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
అపరోక్షానుభూతి, సాంధ్రతాత్పర్యము, చిన్నసైజు	...	0	4
అద్వైతపంచరత్నము ,,	...	0	2
అద్వైతానుభూతి	...	0	2
అద్వైతోపదేశపంచరత్నములు (సాధనపంచకం)	...	0	2
అద్వైతవేదాంతపరిభాష, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
అద్వైతసంగ్రహము, తెనుఁగు	...	0	2
ఆత్మబోధము, సటీక	...	0	4
ఆనందలహరి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	4
ఆత్మపూజ ,,	...	0	1
ఆత్మవిద్యావిలాసము ,,	...	0	6
ఆత్మానాత్మవివేకము ,,	...	0	4
ఉత్తరగీతా, సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము, చిన్నసైజు	...	0	12
గురుజ్ఞానవాశిష్ఠము, జ్ఞానకాండము, సవ్యాఖ్యానము	...	8	8
జ్ఞానవాసిష్ఠము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	8	0
జీవన్ముక్తిప్రకాశిక, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	2	0
నైష్కర్మ్యసిద్ధి, సురేశ్వరాచార్యకృతము, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము		3	8
పంచదశిప్రకరణము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
,, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	...	5	0
పంచీకరణము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	2
డిటో తెనుఁగువచనము	...	0	2
బ్రహ్మసూత్రములు, మూలము, చిన్నసైజు	...	0	3
బ్రహ్మసూత్రములు, తెనుఁగువచనము, శ్రీశంకరాచార్యులవారిభాష్యము అందరికిని తెలియుట దుర్లభమని తలఁచి చక్కనిశైలిలో అనేక వృద్ధులననుసరించి తెనుఁగు వ్యాఖ్యానమును ప్రకటించినారము. 2 సంపుటములు		12	0

		ప్రతి 1-కి రూ.	అ.
భగవద్గీతలు, మూలముమాత్రము, చిన్నసైజు	...	0	4
,, కాలికోబైండు	...	0	6
,, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము, కాలికోబైండు	...	1	4
,, ,, చిన్నసైజు	...	0	8
,, ఆనిబిసెంటుగారి ఇంగ్లీషుతర్జుమాతో	...	0	8
,, శంకరగీతాభాష్యము, (సంస్కృతము)	...	1	8
భగవద్గీతలు, శ్రీరామచంద్రసరస్వతీకృత ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము, మతత్రయ భాష్యములనుండి అనేక అంశములిందుచేర్చి శ్లోకానుక్రమణికతో ముద్రింపఁబడినది	...	2	12
శ్రీభగవద్గీతాసారసంకీర్తనలు	...	0	2
రామగీతా, సటీక, చిన్నసైజు	...	0	6
వివేకచూడామణి, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము, క్రొత్తకూర్పు	...	0	12
వ్యవహారపంచకము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	2
వేదాంతస్తోత్రపంచకము, శ్రీశంకరాచార్యకృతము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము:—ఇందు ఏకశ్లోకి, యతిపంచకము, మనీషాపంచకము, ప్రాతఃస్మరణము మొదలైనవి గలవు	...	0	4
శంకరవిజయము, సవ్యాఖ్యానము, నూతనముద్రితము	...	2	0
సౌందర్యలహరీ, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	...	0	4
శాంతివిలాసము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0	6
శివగీతా, సాంధ్రతాత్పర్యసహితము, చిన్నసైజు	...	0	12
శుకాష్టకము ,, ,,	...	0	2
వాసుదేవమననము, తెనుఁగువచనము	...	0	12
హరిమీడేస్తవము, సటీక	...	0	4
హఠయోగప్రదీపిక ,,	...	2	8

ఉపనిషత్తులు, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

అమృతబిందూపనిషత్తు, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0	2
అద్వయతారకోపనిషత్తు ,,	...	0	2

	ప్రతి 1-కి రూ. అ.
అథర్వశిఖోపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము ...	0 2
అథర్వశిరోపనిషత్తు " ...	0 5
ఆత్మబోధోపనిషత్తు " ..	0 2
ఆరుణేయ్యుపనిషత్తు " ...	0 3
ఈశావాస్యోపనిషత్తు " ..	0 4
ఐతరేయోపనిషత్తు " ...	0 8
కేనోపనిషత్తు " ...	0 4
కైవల్యోపనిషత్తు " ...	0 2
కృష్ణోపనిషత్తు " ...	0 3
గర్భోపనిషత్తు " ...	0 2
జాబాల్యుపనిషత్తు " ...	0 2
గణపతి, దక్షిణామూర్తి, జాబాలి ...	0 3
తైత్తిరీయోపనిషత్తు, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యవివరణసహి ...	3 0
ద్వాదశోపనిషత్తులు, తెనుఁగువచనము ...	3 0
నిరాలంబోపనిషత్తు, సాంధ్ర తాత్పర్యము ...	0 2
ప్రాణాగ్నిహోత్రోపనిషత్తు " ...	0 3
పరమహంసోపనిషత్తు " ...	0 4
బ్రహ్మోపనిషత్తు " ...	0 2
ముక్తికోపనిషత్తు " ...	0 8
మండలబ్రాహ్మణోపనిషత్తు " ...	0 3
యోగతత్త్వోపనిషత్తు " ...	0 3
వజ్రసూచికోపనిషత్తు " ...	0 2
వాసుదేవోపనిషత్తు " ...	0 2
శారీరకోపనిషత్తు " ...	0 2
స్కాందోపనిషత్తు " ...	0 2
సర్వసారోపనిషత్తు " ...	0 2

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి. ఈ.